

YÖNTEM

angola kurtuluş mücadelesi

BASIL DAVIDSON

YONTEM

ANGOLA KURTLUŞ

MÜCADELESİ

BASIL DAVIDSON

YÖNTEM YAYINLARI : 28

Prof. Kâzım İsmail Gürkan Caddesi
Keçiören Apt. Kat: 4 Cağaloğlu
P. K. 1196 — İstanbul

Orijinal adı :

In the Eye of the Storm

Basil Davidson

Penguin Books — 1975

EK :

Liberation of Angola

Azinna Nwafor

Monthly Review

Cilt 27 Sayı 9 (Şubat 1976)

Türkiye Basımı :

YÖNTEM YAYINLARI

Ağustos — 1976, İstanbul

Dizgi :

ERENLER MATBAASI

Baskı :

ER - TU MATBAASI

BASİL DAVIDSON

**ANGOLA
KURTULUŞ
MÜCADELESİ**

Türkçesi : Rağıp Zaralı

ÖNSÖZ

Bir sessizlik ve karanlıklar ülkesinde bir avuç erkek ve kadın silaha sarıldı. Amaçları, halklarını yabancıların egemenliğinden kurtarmak... Kararlılık dışında öğrenecekleri pek çok şey var. Zulmüne karşı ayaklandıkları kuvvet onları kırdı geçirdi. Ama bazıları hâlâ yaşıyor onların. Sağ kalanlar sorunlarını yeni baştan düşündüler, yeniden örgütlendiler, ağır ağır genişlettiler saflarını. Onbir sene sonra, 1972'-de artık, desteğini ülkedeki halkın umut ve güveninden alan, çok derinlere kök salmış bir ulusal kurtuluş hareketini yönetmekteydiler.

Bu ilerlemeyle birlikte, amaç ve düşünceleri de gelişti. Başlıca amaçları, hâlâ, ülkelerini yabancıların egemenliğinden kurtarmak, ama artık yeni bir toplum kurmak zorunda olduklarına da inanıyorlar: bu noktada özgürlükle devrim bir arada. Bu gelişmede nasıl meydana gelmiştir, nedenleri nedir? Bunun Angola açısından, şimdiki ve gelecekteki sonuçları ne olacaktır? Afrika'nın diğer bölgelerinde ve dünyada bu olayların ne gibi etkileri olacaktır?

Angola çok geniş bir ülke, Britanya'dan beş

kat, Fransa'dan iki kat büyük, ABD'nin ise altıda biri kadar... Ama Afrika ölçüleri içinde dahi, en geri bıraktırmış ülkelerden biri, nüfusu ise altı milyon kadar. Dışardan bakıldığında, yaratıcı bir değişim için beslenen umutlar çok zayıf görünebilir. Ama kötümserlik zengin olan insanın lüksüdür. Geri bıraktırmış ülkelerin en azından şu üstünlüğü var : bu ülkeler kendilerini kurtarmak için harekete geçmek zorundadırlar. Asıl sorun, gereğine uygun davranıp davranmadıklarıdır.

Geri bıraktırmış ülkenin gereğine uygun davranıp davranmadığından kasıt, onların başarılı davranıp davranmadıkları sorunudur. Çünkü vahşet koşullarına karşı yaratıcı biçimde eylem konurken, geri bıraktırmış bir ülkenin kazanacağı başarı, artık gerçek bir uygarlığın yaşama sınavı haline gelmiştir.

Angola halkı yeryüzünün en geri bıraktırmış halkları arasındadır. Başarılı biçimde davranmaktalar mıdır? Gunnar Myrdal, buna şöyle bir karşılık veriyor : «İktidar ezilen insanların eline geçtiğinde, düşüncelerin ve toplumsal vicdanın etkin olabileceği dönem gelmiş demektir». Elbette bu süreç içinde kendiliğinden bir gelişme yok, koşullara bağlı olarak, düşünceler ve toplumsal vicdan etkili olabilir, olmayabilir de. Sorun, bu niteliklerin nerede uzandığı mıdır, bir deneme sorunu mudur? Korkuyu kendine güvenmeye, umutsuzluğu umuda, öfkeyi kavramaya, hatta nefreti sevgiye dönüştürmek : böyle bir durumda, başarının özellikleri bunlar olacaktır; yaratıcı değişimin yolu savaşın kötülükleri içinden geçse bile... Peki, bu unsurlar Angola'da bulunmakta mıdır?

Angola, geri bıraktırmışlık olayının kesinlikle en aşırı örneklerindedir. Bu, yalnızca, Angolalıların

onda dokuzunun hâlâ saz kulübelerinde, uzak ovalara dağılmış alçak tepelerin ardında kaybolmuş, unutulmuş nehir boylarında kurulmuş kulübelerinde, orman köylerinde yaşamamasından dolayı değil. Bu yaşama biçimleri üzerine söylenecek çok şey var. 1970'lerde halk buralarda çok kötü koşullar altında yaşıyordu, daha önceleri de ağır maddi koşullar ve açlık içinde aynı yerlerde yaşamışlardı. Kentlerin kenar mahallelerinde, gecekonduarda, teneke mahallelerinde yaşayan diğer Angolalıların yaşam koşulları onlardan daha iyi değildi, bazen daha da kötüydü. 1960'larda Angolalıların yüzde 98'i kesinlikle okuma yazma bilmiyordu, kendi yaşamları üzerinde söz hakkına sahip değildi; yaşamlarını düzeltecek yasal herhangi bir eyleme katılamıyorlardı.

Angola'nın durumundaki aşırılık, sahneye dramdan daha da çarpıcı bir olgu sürmektedir. Angola, daha kapsamlı koşullar içinde, daha az aşırı örneklerle ışık tutabilir ve tutmaktadır. Çünkü burada sorunlar, çarpıcı biçimde düz ve açıktır, ve aynı zamanda sömürge ve yarı sömürge dünyasının diğer bütün kesimleriyle kökence aynı özellikler taşımaktadır. Üstelik bu sorunlar, şu yada bu ölçüler içinde, gerek «geri», gerekse «gelişmiş» diye nitelenen ülkelerde yaşayan halkların hemen hepsi için, içerik bakımından bugünün sorunlarını yansıtmaktadır. İyi bir toplum, içinde yaşanabilir bir toplum kurmak için Angola halkı şimdi ne yapmalıdır? Güçleri neleri yapmağa yeter? Bunlar Angola'ya özgü sorunlardır; ama ortaya koydukları sorunlar, aynı zamanda bütün insanlığı içermektedir. Bu sorunların araştırılması aynı zamanda kendi sorunlarımızı araştırmamız olacaktır.

Bu kitap, Angola tarihi ve son birkaç yılın yaşa-

yan gerçeklikleri önünde beliren bu tür soruları, bunlara verilebilecek ve verilmekte olan karşılıkları çizmeğe çalışmaktadır. Bu kitap, «Portekiz Afrika»sına ilişkin 1954'de başlayan ve bugüne dek süren kendi kişisel deneyime dayanmaktadır; 1967'de Gine-Bissau'da, 1968'de Mozambik'te, 1970'te Angola ve 1972'de tekrar Gine-Bissau'da gerillalarca kurtarılmış bölgelere yaptığım ziyaretler son deneylerim oldu. Üçüncü seferimde, doğu Angola'da üçyüz millik bir yürüyüşe katıldım, bunun bir bölümü Angola ulusal kurtuluş hareketinin önderi Dr. Agostinho Neto ile birlikte sürdü. Ona ve yoldaşlarına, özellikle Lara ve Iko'ya, Paganini, Petrov ve Rui'ye (savaşçılar çok değişik takma adlar kullanıyordu), Pupa, Luta, Dört-Şubat ve diğerlerine sağladıkları kolaylık ve bilgiden dolayı teşekkür borçluyum. Mümkün olduğunca onları konuşturdum, ama yazdıklarımın sorumluluğu tümüyle bana aittir.

Basil Davidson

KARAKIŞIN TOHUMU

Türü sürdüreceK ve evrimini sağla-
yacak olan filizin yeşermesi için elve-
rişli koşulları, tohumun uzun süre bek-
lemesi gibi, Afrika halklarının kültürü
de, şimdi kıta çapında verilmekte olan
ulusal kurtuluş mücadeleleri içinde, bir
sürgün gibi fışkırmaktadır.

Amilcar Cabral

Karakışın tohumu gibi, küçücük,
çürümek bilmeyen, Güzün ekilmiş buğ-
day gibi, kar altında yeşeren.

William Morris

Gerilla Günüleri — Gerilla Geceleri

Buradan oçk uzaklarda, doğunun geniş topraklarında bir ÷lke uzanıyor. Üzerinde boz yeşil ağaçlar, uzun sarı otlar bitse ve hep tozla kaplı olsa, ayın yüzeyi de böyle bir yer olurdu mutlak. Belki de şafakta böyle görünüyor burası. Bilinmiyen ormanlar, kum gibi gevşek topraklar üzerinde güneş kilometreler boyunca ilerliyor, ve sonra, gurup vakti yıldız kümelerinin altında kayboluyor. O zaman, doğu Angola'nın bu gözden irak ovaları bir görkem ve kendine özgü bir güzellik kazanır, ve gerçekte yalnızca kumdan ibaret olan, onbinlerce yılın yağmur aşınmasıyla yoğrulmuş bu toprak, pırıl pırıl, kardan bir halıya dönüşür. Sonra doğunun hızla akan, küçücük nehirleri : Luati, Mussuma, Shekului ve Cambule... Kurak geçen aylarda bile kurumayan bu nehirler ay ve Saman Yolu için birer aynadırlar; sessizlik ve barışın kaderini onlar belirler sanki. Sessizlik içinde taşlaşmış, gecenin aydınlığında uzanan bu topraklar, Mac Diamid'in dizelerinde çok iyi yansımaktadır:

Uzaklıklar içinde ayın ışıkları dalgalanır,
 Ve toprak, bu eskimiş çıplak taş yığını,
 Parıldar uzayın denizleri altında,
 Bir mamut kemiği kadar beyaz.

Ve mamutlar çekilir, yerlerini fillere bırakırlar. Uzun bir zaman önce olur bu. Şimdi günün gözka-
 maştırıcı aydınlığı, hatırlanmayacak kadar eski, bir
 geçmişe saplanan ve değişemeyen bir ülkeyi gös-
 termekte. Bu bölgenin sık, balta girmemiş ormanları,
 zamanı aşmak istercesine uzanırlar göğe doğru;
 batıda ufka doğru tırmanır birbirini izleyen orman-
 lar.

Bu ormanlardan batıya akan nehirler, yağmur
 mevsiminde göl haline gelen sazlık dehlizlerin için-
 de ilerler. Kurak mevsimlerde, bu sazlık dehlizler
 tozlu yollara dönüşür, geyik ve aslan izlerine rast-
 lanır bu dehlizlerde. Eski çağlardan kalma bir ülke-
 dir sanki burası.

Bu yanlış bir izlenimdir. Bu tozlu patikaların
 üzerinde başka ayak izleri de var. Kimi izler bizim.
 Diğerleri ise onların. Mozambiki ve Şubat - dört, bu
 müthiş izsürücüleri, yavaşça yere eğilir, düşünür ve
 yollarının üzerinde buldukları izlerin ne zaman bira-
 kıldığını ve kimin olduğunu çıkarırlar. İyice uzman-
 laşmışlardır izler üzerinde ve bazan izlerin bizimki-
 ler olmadığı anlaşılınca, bu izleri çalılıklara kadar
 sürerler, sonra, ellerinde boş sardalya yada çukula-
 talı süt kutuları, geri gelirler. Neleri, neleri açakla-
 maz ki bu kutular; doğrusu düşman kendini iyi bes-
 liyor.

Çok şey değişti artık; tarihin hiç bir devrinde
 rastlanmayacak kadar çok şey değişti bu son beş
 yıl içinde. Bir zamanlar halk, bu sazlık dehlizlerinin

çevresinde yaşardı; balık avladıkları yerlere, orman kenarındaki mısır ve ak darı tarlalarına yakındı burası. Ama buralardaki saz kulübeler bomboş, damları çökmüş. Kimseler yaşamıyor bu sazlık dehlizlerin çevresinde artık. Savaş yapmış yapacağını, önce misilleme kolları, sonra komandolar, şimdi de otomatik silahlarla donatılmış helikopterler...

Bugün hiçkimseye rastlamıyoruz buralarda. Mussuma nehrinin güneyinde Gago yoluna çıktık; uzun, zorlu bir yolculuk. Gago yolu düşman için çok önemli. Gago, doğudaki uzak bölgelere giden helikopterlerin üssü, güneyinde ise, Ninda'ya ve diğer garnizonlara giden askeri konvoyların geçtiği bir yol var. Bugün bu yol üzerinde, dört saat boyunca yürüyüp tek insana olsun rastlamıyorsunuz; insanlar yaşamıyor artık buralarda, yağmadan ve bombardımandan korunmak için içerilere kaçmışlar.

Dün Paganini'nin sabotajcıları Gago civarında bir köprüyü havaya uçurdular. Doğuya, Zambezi'ye akan nehirlerin üzerindeki sayısız tahta köprülerden biriydi bu. Şimdi bu yolun üzerinde, köprüyü onaranları korumak için bir helikopter uçuyor sürekli. Hemen şafaktan sonra duyuyoruz geldiğini, yoldan on mil kadar uzaktayız yalnızca. «Çevresinden dolanacağız», diye karar veriyor Paganini. İki saat boyunca, yoldan münasebetsiz bir ziyaretçinin geçmesi gibi bir tehlike yok.

Yol, ağaçların arasında kızıl bir yara gibi uzanıyor. Araba tekerlekleri, kumun yüzeyinde derin izler açmış. İki saat boyunca, uzakta, arkamızda bir yerlerden gelen bombardıman seslerini dinledik. Ama bombalanacak kimse yok oralarda, ne sivil, ne

gerilla, ama bombardıman sesleri düşmana moral veriyormuş diyorlar. Beş hafta sonra, Paganini'nin sabotörleri, o günlerde neler yaptıklarını anlatacaklardı bize: beş köprü, bir o kadar da taşıt uçurulmuş havaya. Bunlar, yaptıkları işi iyi bilen beş genç adam. Sert, soğukkanlı ve kendi sırlarını saklamasını bilen beş genç adam: aynı patlamayla arabalarında icabına bakamayacaklarsa, köprüleri havaya uçurmuyorlar. Birkaç hafta sonra, tekrar Zambia'ya dönerken, köprüleri onaran ekibin bir mil kadar ötesine kayacaktık.

Şimdi batıya doğru yola çıkıyoruz, güneşin batışından hemen sonra mola verip yatıyoruz. Ateş yanıyor şimdilik, az sonra sönecek. Sabahın erken saatleri insanı uyutmayacak kadar soğuk oluyor. Battaniyesi olanlar bile uyanıyorlar. Zaten çoğunun battaniyesi yok, elbiseleri de lime lime, oysa kurak mevsimde, bin metre yükseklikteki bu yayla geceleri dehşetli soğuk oluyor. Yağmur mevsiminde nehirler kabarıyor, sazlık dehlizleri sular kaplıyor. Sivrisineklerden dolayı hava akşamları daha da kararıyor sanki.

Kuşlar güneş batana dek öter, hemen nehrin kıyısındaki ormandan cırlak böceklerinin sesi gelir. Asma kuşları ise bir tek türkü bilir yalnız. Sessizlik içinde, garip bir hüznle doldurur insanı, söyledikleri türkü. Sanki, «bu savaştan vazgeçin, sessizce gidin buralardan» demektedirler.

Bu nasihata kimse kulak vermez, ve asma kuşları çeker gider sonunda. Gece bizim rahat ve dindendirici gürültülerimizle sürdü. Küçük küçük ateş kümeleri çatırdayarak yanıyor, çalı çırpıyla, ağaç

dallarıyla besliyorlar ateşi. Paganini bir kutu içinde orman balı getiriyor ve bize dağıtıyor. İnce uzun bir adam, yirmisekiz yaşlarında. Bié'den (orta Angola'da), Gal eyaletinin yarısı büyüklüğündeki bir gerilla alanının önderi... Hâlâ affetmemişti beni, gelip savaşını bozmuştum bir bakıma. Gerilla koşulları altında sıkıntılara pek fazla aldırmamak gerek. Bir yolunu bulup sıkıntılarını açıklıyor o gece ve beni affediyor. Her şeyi düzenlemişti: köprü, üzerinden geçen ilk konvoyla birlikte havaya uçurulacak ve iki taraftan ateş altına alınacaktı.

«Hepsini bir çırpıda haklamalıyım. Bütün birliklerin.»

Ateşin yalazlarında parıldayan kocaman gözleriyle bakıyor bana, acı acı gülüyor.

«İşte böyle», diyor. «Anlıyorsun ya... Buna bir son vermek istedik. Başkan Neto burada. Sen de geldin. Mutlak bir son vereceğiz bunlara.» Şimdi plan değişti: lojistik ayrıntılara girdi ve bir bir halletti sıkıntılarını. Parlak gözleri özlem dolu, anılarla dolu. Neden «Paganini?» Çünkü, «çok mutsuz bir çocukluk dönemim var». Bié'de, Angola sömürgesinin yüreği sayılan ve buraya yerleştirilen Portekizlilerin eğemenliği altında bulunan Bié'de geçen bir çocukluk, sonra göç ve Kongo'daki Léopoldville'de geçen gençlik yılları, ilk okul eğitimi, katiplik ve geçici işler orda burda, tek çıkar yol bu, anlamak kavramak için didinen bir gençlik...

Artık Paganini, çok yetenekli bir eylem adamı, mükemmel bir komutan, diğer gerilla eylemlerinde edindiğim deneylere dayanarak söylüyorum bunu. Ama iki yıl geçtikten sonra, kötü bir entrikaya katıldığını şimdi üzümlere yazıyorum. Yıl 1970. Onu dik-

katle gözlüyorum. Böyle bir belirti yok, kimseye üzüntülü olduğunu göstermiyor, kendi eşyalarını kendi taşıyor, diğerleriyle birlikte yürüyor, soğukkanlı hareket ediyor. Bu yılın ocak ve haziran döneminde adamlarından yedi kişi ölmüş, on da hafif yaralı... Düşmanın ise kırk kişi kadar kayıp verdiğini tahmin ediyor. Gerçekleştirdikleri yalnız bu kadar değil; ülke içinde bir üs alanı oluşturması yanısıra, bölgesi, batı ile, Bié ile, yani Atlantik kıyısındaki bölgeler ile yapılan haberleşmenin yürütüldüğü temel kanal.

Ateşin öte yanına oturup hayatından sözediyor. Düşüncelerinden olaylardan bahsediyor. Sonunda hayatının bir anlam kazandığını gördüğü açık. Bir çok hayat burada kazandı anlamını. İki yıl önce buranın pek uzağında olmayan Cambule ormanında bir şarapnelle ölen dostum Américo Boavida'yı düşünüyorum. Aydın kafalıydı ve başarılı bir operatördü. Angolalı diğer aydınlar gibi, pekala öbür tarafa geçebilirdi rahatça. Son kez Dar - es - Salaam'da karşılaşmıştık. Boavida ilaç sağlamak için Angola'dan gelmişti, bense Mozambik'ten dönüyordum. Kilimanjaro Otelinin mavi yeşil havuzu huzur vericiydi, ama Boavida'nın sesi suya atlamamı engelledi. Giyindik ve kahve içmeğe çıktık. Yarım saat, yürümekten hoşnut oturduk karşılıklı. Boavida Angola'daki gerilla hayatının nasıl birşey olduğunu anlattı. Lizbon ve Barselonada kadın hastalıkları mütehasıslığı yapmış, kendini çok iyi yetiştirmişti. Avrupa hastanelerinde bir sürü iş bulabilirdi isteseydi. «Ama ben yapılması gerekeni yapıyorum. Asla pişman değilim. İşimi bıraktım, esas işimi. Bundan memnunum. Halkım için çalışıyorum. Ait olduğum yerdeyim şimdi». İki ay sonra ölecekti. Ölümünden nefret ederdi,

ama dava uğruna değil de bir ot gibi ölmekten nefret ederdi.

Biz hayatta kalanlar sırt üstü yatıyoruz, memnunuz, yorgunluk çıkarıyoruz. İncecik ağaç gövdelerine yaslanmış açık yeşil yapraklardan oluşan bir kubbe, gecemizin dünyasını, yoldaşlığın sınırsız kenetli dünyasını kuşatıyor. Pupa'nın bulabildiği şeyleri yemekten başka yapılacak birşey yok, ak darı yada pirinç. Sabahın erken saatlerindeki soğuk, uykuyu imkansız kılana dek uyuyacağız.

Bu arada dünyayı dinleyebiliyoruz, buradan dinlenildiği zaman garip bir yer dünya.

Petrov'un pilli radyosu -«bu adı ona Bulgaristan'da taktılar, çünkü asıl adını söyleyemiyorlardı»-... Boyuna ısıklık çalıyor Brazzaville'i ararken, inatçı parmaklarıyla düğmeyi oynatıyor. Bir an Luanda üzerinde duruyor, Luanda radyosu bir **fado** çalıyordu, kendi ülkelerinden binlerce kilometre uzakta döğüşen Portekizli askerleri duygulandıran, ağlatan, elem verici bir türkü... Güney Afrika üzerinde çıkan İngilizce bir konuşma, sonra Zambia radyosundan haberler ve Brazzaville üzerinde durur. Dar es - Salaam gibi Brazzaville de, ulusal kurtuluş hareketine radyo yayını yapma konusunda kolaylıklar sağlıyor.

Arka arkaya istasyonlar dinleniyor, Londra, Paris, Luanda ve daha bir sürü istasyon; itirazlar ve protesto sesleri bizi yeniden dünyaya itiyor, öyle bir dünya ki bu, hem bizim, hem de bizim değil. Bu diyalektik, içinde bulunduğumuz savaşın ayrılmaz bir parçası. Tamamen farklı ama yine de aynı olan dünyaların birbiriyle yüzleştirilmesi bu. Dikkatle dinle-

yen yalnızca Petrov. Onun işi bu; yüklendiği birçok işten biri. Haber toplama, bilgileri sınıflandırma onun görevi. Petrov, Paganini ile aşağı yukarı aynı yaşta, uzaklardaki kuzey batı bölgesinden, Cabinda'dan geliyor, veteriner. Babası tersane işçisi, annesi Cabinda köylüsü. Uzun boylu, ince yapılı, sert bir disiplinle yetiştirmiş kendini, içten gelen, ikna edici güçlü bir sesle konuşuyor. Cabinda'dan buraya, doğuya 1967'de gelmiş.

«Doğuda yaşayan bu insanları tanımak zorundaydık, dillerini, birbirleri hakkında neler düşündüklerini, hatta onlara nasıl hitap etmemiz gerektiğini öğrenmek zorundaydık». Uzun ve karmaşık bir işti bu. «Doğuda yaşayan bu halkın büyük bir çoğunluğuna Portekizliler '**Ganguella**' diyorlar. Biz bu sözü kullanmıyoruz. Neden mi? Çünkü bu kelimeyi Portekizliler çok önceleri **Ovimbundu**'lardan almışlardı. **Ovimbundu**'lar, yani Paganini'nin halkı, batı - merkez bölgelerde yaşıyor; bu kelimeyi ise eski kölelik devrinde kullanmışlar. Doğudaki **Chokwe** halkı ise **Ovimbundu**'lara «**Bunitali**» demişler. Yani «Portekizlilerle birlikte gelenler», buna, köle ticaretinden yararlananlar da diyebilirsiniz. Bu da kullanmamamız gereken bir kelime. Çünkü ülke halklarının birliğine karşı çıkan bir başka kelimedir.

Petrov bir Angolalı olarak düşünüyor; etnik özellikleri araştırdığım için beni nazik bir dille azarladı. «Kabile ağzı bunlar, halkımıza zararı çok dokundu». Bununla birlikte gerçek gerçektir: alını, Portekizlilerden alınma şapkanın altında kırışıyor ve açıklamasına devam ediyor. «Kuzey doğumuzda **Luvale** halkı var, onlar da büyük bir halk. Portekizliler **Luena** diyor onlara. Ama **Luvale**'ler Luena'nın kendi bölgelerindeki bir nehrin adı olduğunu söylüyorlar,

kendilerinin adı olarak kabul etmiyorlar. Üstelik bu kelime, kendi dillerindeki «**kaluena** kelimesine benzemekte, bu ise zührevi hastalıklar için kullanılmaktadır. Onlara Luena demememiz gerekiyor. Bunu da öğrenmek zorundaydık.»

Birlik: esas sorun bu. Birlik olmadan hiçbirşey yapılamaz. Ama bunu nasıl sağlarsınız? Petrov bu noktayı vurguluyor. «Bu birliği kuruyoruz. Ulusal bir hareket haline geldik. 1961 de harekete ilk başladığımız zamanki zorluklardan eser kalmadı bugün. Portekizliler 1961'de bağımsızlık verselerdi, Angola'da durum Kongo'dakinden daha kötü olurdu». Amilcar Cabral'ın bazı sözleri geliyor aklıma : «Savaşı sevmiyoruz. Ama silahlı mücadelenin de kendine has özellikleri var. Savaş yoluyla sağlam bir ulus, kendinin bilincine varmış bir ulus oluşturuyoruz!. Savaş her türlü zayıflığı ortadan kaldırır, zayıflıklar da alt edilebilir. «Mücadelenin anlamı da bu: zayıflığı kuvvete dönüştürmek».

Petrov'un transistörlü radyosunda Fransızca, hızlı hızlı konuşan bir ses, buraların uzağındaki bir dünyanın felaketlerinden sözediyor: Orta Doğu'daki çatışmalardan, Güney Doğu Asya'daki sefilliklerden, Gelişmiş diye adlandırılan ülkelerdeki sıkıntılardan sözediyor. Ama buralarda, yani gelişmemiş diye adlandırılan ülkelerde, gerçekten fırtınanın göbeğinde bulunan bir yerde, yirmi adam, yapraklardan, yıldızlardan ve sessizlikten oluşan bir kubbenin altında dinleniyor; bütün sıkıntılardan uzaktalar; yaptıkları seçim ve bunun sonuçları harikulade bir sadelik içinde...

Şu an yalnız olmamız yalnız bir anlamaya yol açmasın. Orman içindeki diğer yerlerde, on, yirmi,

ikiyüz mil yada daha ilerde, yaktıkları ateşin çevresinde dinlenen başka topluluklar da var. Onlar dinlenirlerken hayat yolları da ayrılıyor, bir yanda ölüm, öte yanda yaşamağa devam... Bu hayatı yaşadılar yıllar boyunca ve yıllarca da sürdürecekler. Savaş hiçbir yerde biteceğe benzemiyor, önlerindeki yolayrımı da onlarla birlikte hareket ediyor, onlarla birlikte solgun şafağı bekliyor.

Düşman garnizonları da var; gece olur olmaz, nöbetçiler ve ışıldaklar hariç, herkes çekiliyor. Paganini'nin savaş bölgesinde böyle tam sekiz garnizon var. Muié varoşlarına kadar gideceğiz, belki de daha ileri. Duruma bağlı bu. Yarın yine insanlar bulacağız, ve haberler...

İnsanlar kıpırıyor, uyukluyor ve şafağı bekliyor. Paganini ateşin üzerine eğiliyor, küllelenmiş közlerin üzerine yeni dallar atıyor, üfleyip ateşi canlandırıyor, küçük küçük alevler yükselmeğe başlıyor. Bu savaş, tüm ayaklama ve, bu halkın sömürge tarihi de böyle. Bunların bütün acıları unutulmuş, umutları yıkılmış, uğruna dövüştükleri dava yenilmiş, susturulmuş gibi görünüyordu. Ama bu böyle sürmedi. Gerçekte küllerin altında varlığını sürdürüyordu köz, parlamak için rüzgar bekliyordu. Cambule'nin buz gibi sularının yanında ve şafaktan önceki ayazda, küllerin altında ateşin varlığını için için sürdürüp direnmesi gibi, halkın mücadelesi de yeniden patlak verdi.

Paganini doğrulup ellerini çırpıyor. Ateşin ötesine bakıyor, saat beşi geçiyor diye mırıldanıyor, yarım saat sonra gün ışıyacak, güneşin yükselmesine, kurşuni ışıklarını salmasına daha bir saat var. Lu-

ta bana ayrıcalık olarak tanınan iki battaniyeyi almağa geliyor. 18'inde zayıf, ince yapılı bir delikanlı. Dört - Eylül, Çapayev ve hemen hemen grubumuzun bütün üyeleri gibi Luta'da burada doğmuş, Yükümü alıyor, kendi eşyalarıyla yelken bezinden küçücük bir torba içinde, kolaylıkla taşıyor bunları. Yanında bir de el bombası var, tek silahı bu. Sağ elinde taşıyor onu, rengi sarı ile yeşil arası birşey... Geceleri Mozambiki ile aynı battaniyeyi paylaşıyor bu gencin adı Mozambikli anlamına geliyor, oysa uzaklardaki güney batı bölgesinin Kasakelle Bushmanlarından.

Yenecek birşey varsa, şimdi tam zamanı, yoksa şişelerden su içmekle yetineceğiz, o da kalmıssa. Üç öncüyle birlikte Çapayev yola koyuluyor. Çapayev Nida'lı zayıf genç bir adam -burada herkes zayıf, çoğu da genç. Ceylan gibi sıçrıyor; etnik grubu (Petrov'dan özür dileyerek), Luchazi. Çapayev, Luta gibi okuma yazmayı son zamanlarda öğrenenlerden biri. Önce cim- Bunda öğretilmiş, ikinci hedef ise Portekizce. «Geçen yıl kimbo okulunda öğretiler», diye anlatıyor, «o sırada yağmur mevsiminin geçmesini bekliyorduk». Her gerilla birliğinin çevresinde korunacak kimbo'lar var, orman içinde halkın düşmandan korunduğu köylere kimbo deniyor; bunlar ulusal hareketin oluşturduğu mahalli komiteler aracılığıyla yönetiliyor.

Öncülerin ardından gidiyoruz, ağaçlarla kaplı patikada dalları kopararak kendimize yolaçıyoruz. Gecenin büyüğü kalmadı artık. Ağaçların oluşturduğu kubbe, incecik dallardan başka birşey değil. Bu dalları yukarda tutan onbeş santim çapında, boru gibi bir gövde; liken ağacı... Güneş yeniden batana dek, gerçekliğe yani savaşa döneceğiz.

Saat onbire doğru yolun batısında ilk kimbo'yu

buluyoruz. Daha sonda ötekilere de rastlayacağız. Yolun batısında yığınla insan var. Mesele aramasını bilmekte.

Sekiz saatlik bir yürüyüşte, bir iki **kimbo**'ya rastlanıyor, bu **kimbolar** görünüş ve sağlamlık bakımından farklı farklı. Burada yolun batısında, Mussuma nehrinin güneyine doğru **kimbolar**, geçici kamplardan ibaret; her seferinde, insanlar ancak bir iki gün barınabiliyor burada, çünkü Portekizliler kendi yollarının çevresindeki bölgeleri rahatsız etme konusunda uzman; iyi donatılmış devriyeleri, Atlantik sahilinde, Luanda'dan, Gago yada Canavale yoluyla gelen yada diğer hava üslerinden kalkan helikopterlerle komandaları var Portekizlilerin. İlk rastladığımız grup yaklaşık elli kişi, çoğu savaş yaşını aşmış kadın ve erkeklerden oluşuyor, batıya mı gitmeli yoksa doğuya Zambia'ya doğru yürümeğe devam mı etmeli diye tartışıyorlar. Sınıra yayan olarak bir iki günlük uzaklıkta bulunan yerlerde oturanların olağan tartışmaları bunlar. Savaşın akışına göre, bir dışarı bir içeri gider gelirler hep.

Bütün **kimbo**'ları Papanini'nin yada diğer Papanini'lerin birlikleri korur. Bu birliklerin birbirlerinden uzaklığı yayan olarak dört ila altı saat arasındadır. Ve herbirinin özel bir görevi vardır. Daha batıya gidildiğinde daha büyük **kimbo**'lar bulacağız. Bunlar ormanın derinliklerinde, sürekli üslerin çevresinde kurulmuşlardır. Bu **kimbo**'larda saz ve balçık damlı kulubeler, ataların ruhları için kutsal yerler, dokuma tezgahları, ateş yakılacak ocaklar vardır.

Her **kimbo**'nun kendi komitesi var, her komite kendini başkan, sekreter yada herhangi bir görevli-

si ile tanıtıyor; kendi ustalarının yaptığı madeni saplı ağaç pipoları içen yaşlı insanlar bunlar. Bu insanlar arasında -çoğu bunda burada-, uzun süredir ün salan demirciler var. Çok güzel bıçak, el baltası, pipo sapı, olta çengeli ve bir sürü yararlı eşya yapıyorlardı.

Genellikle **kimbo**'larda bir kaç hasır sandalye ve bir tahta masa bulunmakta. Konuk oturur, az da olsa biraz resmi bir hava vardır, sorumlu kişinin -genellikle komite başkanıdır- ikram ettiği tavuğu, yada bir kap **masangwe**'yi (darı ezmesi) alır, o sırada Paganini ile Petrov haber toplar ve bildiklerini anlatır. Bazen de analarını babalarını yada akrabalarını bulurlar buralarda. Bir keresinde Şubat - Dört'ün babasının köyünden geçiyorduk; terkedilmiş bir köydü burası, ama **kimbo** pek uzakta değildi.

Konuk olarak gelen, ister istemez Portekizlilerin **kimbo**'lar hakkında anlattığı hikayeleri düşünür. Portekizlilerin amacı **kimbo** halkını teröristlerin pençesinden kurtarmış, bu hikayeyi sürekli olarak tekrarlıyorlar usanmadan. Yani onları kendi kardeşlerinin, babalarının, yeğenlerinin, evlatlarının pençesinden kurtaracaklarmış!

Bazen **kimbo**, içinde toplantı düzenlenebilecek büyüklüktedir. Halk toplanır, yaşlılar önde, kadınlar ise türkü söylemek üzere arkada dizilirler. İki gün önce Agostinho Neto için böyle bir toplantı düzenlendi, birkaç yüz kişilik bir toplantıydı bu. Neto'yu dikkatle dinlediler. Neto'ya büyük bir saygı ve itibar gösterdiler, onun yeteneğine büyük güven besliyorlardı ve ondan silah istediler. «Bize silah ver», dediler,» «o zaman **tuga**'lardan korkmayız (tuga, Brezilya argosunda Portekiz'den gelen Portekizliler için kullanılmaktadır). Bu kelimeyi ulusal kurtuluş hare-

keti getirdi buraya, şimdi herkes kullanıyor. «Os tugas terroristas» diyor gerillalar birbirlerine, yani «Portekizlileri püskürtün» diyorlar ve yeni bir deyim daha türetiliyorlar.

Bu savaş esas olarak, belli bir bölge için değil, halk için veriliyor. Portekizliler buldukları bütün insanları topluyor, tabii bulabilirlerse. Ele geçirdikleri halkı, «stratejik» köyler denen yerlere dolduruyorlar. Bu yöntemi, uygulamasını Güney Vietnam'da yapan Amerikalılardan öğrendiler, onlar da Malaya'daki İngilizlerden öğrenmişlerdi. Portekizliler bu köylere, **senzalas de pax** (barış köyleri) demeyi tercih ediyor. gerçeğe tümüyle zıt olan bir deyim. Gerillalar, Portekizlilerin bu «barış köylerini» doldurmalarını önlemek için her çareye başvuruyorlar, ve her fırsatta bu köylere kapatılanları kurtarmağa çalışıyorlar; mücadelenin hertürlü biçimini deniyorlar. Sonuç olarak, gün batımında «toprak» üzerinde varlığını sürdüren mücadeleyi kazanıyordu. 1970 yılı içinde ayakta kalan taraf, ulusal kurtuluş hareketinin savaş birlikleriydi, buna hiç şüphe yok.

Savaş aşağı yukarı on yaşında. İçli dışlı gibiyiz onunla. Bu yörelerde halk, «stratejik köylere», **ndandanda** adını takmış; Petrov, gözleri pırıl pırıl, «bir Chokwe deyimini» diye açıklıyor, «bu deyim çok gerilere götürüyor insanı, II. Dünya Savaşı öncelerine... Portekizliler o zamanlar, Chokweleri daha iyi denetim altında bulundurmak için, onları belirli köylerde toplamağa başlamıştı. Portekizliler bir kaç yıl önce, temerküz kamplarını yeniden kurmağa başlayınca, Chokwe'ler, 'işte, yine **ndandanda**'lar türedi', dediler».

Uğradığımız her **kimbo**'da yada ordugahda, ulu-

sal hareketin tıbbi işlerini yöneten ve denetlemeler yapan Dr. Eduardo dos Santos, yanında taşıdığı ilaçları çıkarır ve hemen bir klinik oluştururdu. Seyyar ilaç deposu büyükçe bir bavuldan ibarettir ve yürüyüş sırasında Boavida başının üzerinde taşır bu bavulu. Boavida, tıbbi işlere bakıyor, Mbundalı, doktor başka yere gittiği zaman Gereçler kısıtlı, çünkü dışardan çok az yardım geliyor, ama yine de hiç yoktan iyi. Yığınla insan sırasının gelmesini bekliyor: yaşlılar, kabâ etinde kurşun olan bir adam, hasta kadınlar, hasta analar, ağlayan bebeler. En çok ihtiyaç duyulan hap ve iğne...

İnsanlar soruyor: ne yapacağız, nereye gideceğiz? Paganini dinliyor, çok az şey söylüyor, ancak yapabileceği şeyleri. Çünkü bir Portekiz saldırı hareketi, Muié'nin batısında başlamış durumda ve buldukları yere doğru ilerliyor. Biz onlara doğru yürüyoruz ve yakında bulacağız onları. Bu arada halkın orman içlerine doğru çekilmesi, çok iyi gözetlemede bulunulması ve birkaç gün yürünmesi gerekli... Komitedeki sorumlular anlatılanları dinliyorlar ve başlarını sallıyorlar. Söylenenleri onlar da biliyor, ama tekrarından huzur duyuyorlar. Kendi insanlarını, kendi savaşçılarına hitap etmek de huzur veriyor, bir bakıma. Lizbon'daki Portekizli kumandanlar ve politikacılar teröristlerin halkla yakın ilişkileri olmadığını iddia ediyorlar. Savaş alanındaki birlikler ise işin içyüzünü daha iyi biliyor. Kendi insanlarıyla yakın ve sürekli ilişkiden yoksun kalan bir gerilla hareketinin sonu, felakettir. Böyle savaşçılar, kayıplarını bile karşılayamazlar.

Bu hareket ise halkla sürekli ilişki halindedir. Bir birliğin, böyle tavında dövülmesi, pek basit bir iş değil. Bunun uğrunda mücadele verilmesi gerek-

ti. Sihir - büyü işleri gibi nazik bir sorun var bu noktada.

Diğer geleneksel toplumlar gibi, Mbundalıları ve komşuları da dinsel inançlarına sıkı sıkıya bağlılar. Onlara göre bütün kötülüklerin, hatta ölümün bile iki tür nedeni var: birincisi gözle görünen neden, diğeri ise gizli neden... Bir insan av sırasında aldığı yaradan, ateşli bir hastalıktan yada herhangi bir hastalıktan ölebilir. Ama onu gerçekte öldüren, kötü bir güçtür. Öyleyse sorun şuydu: bu şer kuvvetini ona kim saldırttı? büyü yapmaktan dolayı kim sorumlu tutulacak? Daha fazla felakete uğramamak için karşı - büyü nasıl yapılacaktır? Mbunda'lılar kabullendikleri yenilgiden seneler sonra, savaşa yeniden girdiklerinde, «kurşun dökme» gibi bir büyüden medet ummuşlardı. Bu, ulusal hareketin başlamasından önceydi. Büyüler tutmadı ve ezici bir yenilgiye uğradılar. Ama ulusal kurtuluş hareketi, hâlâ, büyü gibi, sihir gibi çılgınlıklarla uğraşmak zorunda.

Birgün sabah saat yedi sularında, Cambule ırmağının kaynadığı yerin kuzeyinde, Shekului ormanları civarında büyük bir kimboyla karşılaştık. Aç karınlarımızı doyurmamız için tavuk ve **masangwe** (darı ezmesi) verdiler, bizi çok iyi ağırlıyorlardı doğrusu. Ama yine de birşeyler ters gidiyor gibiydi. **Kimbo** komite üyeleri ağaçların altındaki düzlenmiş alanda toplanmışlardı, orta yaşlı altı kişiydiler, biri daha yaşlıydı. Bunlardan ikisinin temiz gömlekleri ve kravatları vardı. Hiçbirimizde yok bunlar. Ama kurallara daima sadık kalan Petrov, kamptan ayrılmadan önce, çizmelerini boyamıştı ve boya da kendini gösteriyordu doğrusu. Etrafımızı alıyorlar, yiyecek sunu-

yorlar bize. Ama yine de bir terslik var ortada.

Bir yanda komite üyeleri, öbür yanda Paganini ve Petrov. Uzun, heyecanlı bir tartışma sürüyor aralarında. Ortalarında silahlı bir genç var, bölge şefi, bulunduğumuz yerin ve komşu **kimboların** savunulmasından sorumlu, ince uzun bir delikanlı. İşte gerginliğin kaynağı bu bölge şefi. Uzun boylu, oldukça yakışıklı, fena halde tedirgin görünüyor, elleri titriyor ve yüzü endişeyle gerilmiş.

Toplantı dramın düğümünü çözüyor.

Petrov daha sonra anlatıyor durumu. Bölge şefi bir yerli, ulusal kurtuluş hareketi ve sorumlu olduğu **kimbolarla** arası iyi. Ama büyüye çarptırılmış, uzun bir hikaye bu. Özet olarak bu **kimbodan** bir kızla evlenmiş. Ama kızın ilk kocası değilmiş. Kız, bir kaç yıl önce ulusal kurtuluş hareketine katılan bir başka gerilla ile evlenmiş. Adamcağız başlığın tamamını ödemededen önce, eğitmen olarak başka bir yere atanmış. Bir daha da dönmemiş. Bir süre sonra kız, bölge şefi ile evlenmiş ve ailesi bu ikinci evlilikten çok hoşnut olmuş. Ama ilk kocasının ailesi durumdan memnun değilmiş pek. Kızın hâlâ oğullarının karısı olduğunu iddia ediyorlarmış, oğlanın geri döneceği konusunda kuşkuları yokmuş. Başlık parasını ödemeye başlamamış mıydı çocuk; yani verdikleri para boşa mı gidecekti?

Bölge şefi, «beni büyülediler» diyor, «öleyim diye büyü yaptılar bana.» Petrov bu inancı kafasından silmeğe çalışıyor, ama güç birşey bu, çok güç, çünkü bölge şefinin söylediğine göre, büyüü yapan ilk kocanın babası aynı zamanda **kimbo** komite başkanı. Eğer bir bütün olarak davranılacaksa, «sivil güç» ile «askeri güç»ün birlikte davranmaları gerekir. Oysa burada iki güç arasında sürtüşme var.

«Kuşkusuz, bizim bölge şefi biraz da bu karmaşık durumdan dolayı iç huzursuzluğu çekiyor», diye deva mediyor Petrov, «her halükarda morali çok bozuk». Gerçekten öyle görünüyor. Sanki başına bir felaket gelecekmişcesine titriyor bütün bedeni. Petrov, «sürekli böyle titreme krizleri geçiriyor», diyor, «başkanın bir gün mutlaka kendini öldüreceğini söylüyor, çünkü başkanı büyüçülükle ithem etmiş, başkan da bunu biliyor...»

Başkana gelince, büyü söylentilerinin boş şeyler olduğunu söylüyor, ama bir yandan da bölge şefini başka bir yere atamamız gerektiğini ekliyor söylediklerine. «Buna zorunluyuz da. Vakit yitirmeden yapacağız bunu. Yapmazsak asla düzelmeyecek. Sürekli sıkıntı yaratacak bu durum». Petrov, «evet» diye içini çekiyor, «evet, tümüyle yeni, yepyeni bir Angola kurmak gerekiyor»...

Petrov bütün bu işleri büyük bir sabırla yönetiyor. «Başımıza ilk kez gelmiyor ki. Evet, böyle bir durumda sorunla ilgili bütün ayrıntıları yerinde saptamadan davranmamak gerektiğini öğrendik». Başka bir örnek veriyor, daha ciddi bir örnek. Olayları yerinde saptamanın kesinlikle zorunlu olduğunu ortaya koyan bir örnek. «Kuzey Moxico'da bir komite sekreteri, komite başkanını Portekizlilere bilgi aktarmakla suçladı. Ama arkadaşları başkanı sahtekarlığından dolayı kurşuna dizmeden önce meseleyi yeni baştan ele almağa karar verdi. Bir de ne görsünler? Eski bir hikaye, böylesi çatışmalara çok rastlandığı II. Savaş öncesi döneme kadar giden bir hikaye.»

«Savaş öncesi iki arkadaş batıya çalışmaya gitmişler. Birisi ölüyor. Ama ötekisi memleketine dön-

düğünde bundan hiç söz etmiyor. Bu arada ölen arkadaşının eşyalarına da elkoymuşlar. Sonraları adamın öldüğü haberi duyuluyor. Seneler geçiyor. Ama olay unutulmuyor. Arkadaşlarımız, ölen adamın ailesinin öbür aileden intikam almak için fırsat kolladığını anlıyor. Oralarda ulusal kurtuluş hareketi olunca, ölen adamın oğlu bir **kimbo** komitesinin sekreteri oluyor, sağ kalanı ise başkan... Bunun üzerine ölen adamın ailesi, **kimbo** başkanını öldürtmek için gerçek olmayan bir suçlamada bulunmayı tasarlıyor. Buna bir çeşit öc alma da diyebilirsiniz...»

Shekului nehri kenarında, bize ait geçici karargahların birinde, Paganini bu sorunla ilgili başka bir olay anlatacaktı. Portekizlilerin kurşuna dizdiği bir balıkçının mezarı önünden geçiyorduk. Mezarın baş tarafında, üzerinde teneke bir levha bulunan ucu toprağa saplı bir sopa vardı. Bunun anlamı neydi? Görevlerimizden biri de, herşeyi gerçekte oldukları gibi ortaya koymaktır. Geçmişte yerleşik olan inançlara göre, ölmüş bir adamın kap kacağını kullanmak yasaktı. Bu tür eşyalar mezarının üzerine konmalıydı. İyi ama şimdi savaştayız. Kap kacağımız yok. Ne yapalım, arasıra, 'gidin, mezarlardan alın' diyoruz. Bazı arkadaşlar pek razı olmuyor bu işe. Ama bunları almamız gerekiyordu ve aldık da. Ve hiçbir felakete uğramadık, böylece bu eski gelenek yavaş yavaş unutuldu gitti.»

«Yada mezarlıktan geçemeyiz deniyor, özellikle geceleri; çünkü ölülerin ruhları bizi çarparmış. Herşeye rağmen mezarlıklardan geçiyoruz ve hiçbir şey olmuyor. Şöyle açıklıyoruz meseleyi: gerçekte, hayal falan gördüğümüz yok, gördüğümüzü zannediyoruz, çünkü öyle inanmışız bir kere.»

«Evet, savaş birçok şeyi değiştirdi. Önceleri

uzun bir yürüyüşe çıksanız, diyelim Ninda'dan Muié'ye gitseniz, oradakiler size dostça davranırdı, ama yiyecek birşey vermezlerdi. Ama şimdi öyle mi! Gözünüzle gördünüz -yiyecek birşeyleri varsa, hemen getirip veriyorlar, kabul etmezseniz alınıyorlar. Diyelim ki bir nehri geçiyorsunuz -eskiden tabi-, sizi sandalla geçirene 50 escudos verirdiniz. Yarı yola gelince adam durur, bir 50 escudos daha isterdi sizden. Veremezseniz sizi suya atmakla tehdit ederdi. Görüyorsunuz ya, o zamanlar insanlar arasında sevgi yoktu.»

Birlik hayati bir şey kuşkusuz, ama bu birlik aynı biçimde düşünen, aynı hedefe yönelmiş insanlardan oluşmalı.

Güneye doğru iniyoruz, Shekului'ye, Angola'nın merkezinden Bié'ye dek uzanan ormanlara. Batıya taarruz başlamış, peki oralarda ne oluyor? Yakında haberlerini alacağız. Bu arada yürüyüş devam ediyor, yolda konuşmalar, toplantılar oluyor, bu ülkeyi iliğimizde kemiğimizde hissediyoruz.

Gençler savaş birliklerine katılmışlar; gerçi hepsi katılmamış, ama eldeki silahları kullanacak gereğinden fazla adam var. Geçen gün Agostinho Neto doğuda beşbin kadar asker var diyordu, ama ancak yarısı kadarının modern silahı var, bir çoğunun ise hiç silahı yok.

Sovyet birliklerinde yada doğu Avrupa'nın bazı bölgelerinde veya Tanzanya, Cezayir gibi dost Afrika ülkelerinde eğitim görmüş birkaç yüz kişi var. Dört - Şubat bunlardan biri, Çapayev bir diğeri, sonra köprü uçuranlar ve yol mayınlayanlar var: Bunlar büyük yeteneklerle dönüyorlar yurda, keplerinde

bir iki rozet, birkaç kelime Rusça ve ekseriya Çapa- yev gibi bir **nom de guerre** (savaşta kullanılan tak- ma ad) ile geri geliyorlar. Bazen döndüklerinde ay- rıcalık ve daha iyi yaşam koşulu istiyorlar. Ama ha- reket onları içine alıyor, yeni baştan yoğuruyor ve ortak bir gaye çevresinde toparlıyor. Neto, «herkesi Afrika'da bizzat yetiştirmeyi tercih ediyoruz», diyor, «çünkü Avrupa'da yetişenler, burada kendilerine su- namayacağımız yaşam koşullarına, gittikçe daha fazla alışıyorlar.»

Gençler aylarca, hatta yıllarca savaş birliklerin- de kalıyorlar. Bu bütün partizanların kaderi, ne ka- dar katı olursa olsun. Başka almaşıkları yok, yada yenilgiyi kabul edecekler. Diğer yanda iki üç hafta çalılık bölgedeki harekate katılan özel birliklere, ko- mandolara ve diğer askerlere Portekiz silahlı kuv- vetleri, her seferinde para ödemektedir. Sonra bun- lar üslerine dönünce taktirnameler alırlar ve bütün konforları yerindedir. Burada ise istirahat, övgü gi- bi birşey sözkonusu değil. Partizan ordularında eleş- tiriye uğramamak bir çeşit taktir sayılmaktadır.

Peki, hepsi hareket içinde kalmakta mıdır? Bu, gönüllülerden oluşan bir ordudur, katıldığı gibi terk de edebilir insan, kendi kararlarına bağlıdır herşey. Shekului kıyılarında kaldığımız gecelerden biriydi, Paganini bu konuya değinen: «İlk savaşçılarımızdan bazıları savaşı bıraktı ve Zambiya'ya döndü. Çoğu değilse de bir kısmı. Savaş üzerine düşünceleri de- ğiştirdiği için yapmadılar bunu. Gidiş nedenleri bura- daki koşulların onları yıpratmasıydı, 1966-1967'den bu yana... Battaniye yok, yeterince yiyecek yok. Kendisi kuzeyde bir yıl, burada ise altı ay kadar kal- mış, diğerleri daha çok kalmışlar buralarda. «Onla- rın gidişlerini çok kötü bir olay olarak karşılamıyo-

ruz. Yine geri gelecekler. Ayrıca bunu açıkca yapıyorlar. Birgün birisi gelip, 'Bana bak' der, 'battaniyem yok, hiçbir şeyim yok. Zambiya'ya gidiyorum'. Yok gitme deseniz de, gidecektir o. Öyleyse ne yapmalısınız?»

Paganini bu soruyu kendinden emin bir ifadeyle sordu; saklayacak hiçbir şey yoktu. Battaniyesizlik size yalnızca kötü bir şans olarak geliyorsa, bu düzlüklerde battaniyesiz uyumayı deneyin bir hele, gecelerce, aylarca... Bana iki yorgan verdiler, yine de geceleri soğuktan donuyordum. Ve ben yalnız birkaç haftalığına buradayım.

Köylüler bütün bunları görüyor: onların da savaşçılardan farkı yok, hepsi aynı insan. Köylülerin çoğunluğu en başından beri direnme yanlısı. Tarihlerinde var bu. Bütün yaşlı köylülerin, eski savaşçıların hatırladığı ve saygı duyduğu bir şey, bu eski direniş geleneği. Bir gün Cambule nehrinin kaynağı yerin ilerisinde karargah kurmuştuk. «Portekizliler buraya geldiklerinde onlarla savaştık», diye anlattı ihtiyarın biri,» yendik onları tabi çok önceleri olmuştu bu. O zaman ben bir şeftim, Portekizliler gelmeden önce de şeftim zaten. İçimdeki güç Portekizlilerin bizi yenmesinden sonra kazanılmış olan bir güç değildi, içimdeki güç atalarımın mirasıydı bana. Sonra Luati kıyılarında yaşayan Mbunda halkının büyük şefi **Mwene** Bando'dan söz etti.

Mwene ne zaman buralarda egemenlik sürmüştü? «Çok çok önceleri... Ben gençken». Elimizde kesin bir tarih yok. Ama ihtiyarın belleği yanılmıyor. Norton de Matos'un ilk uzun egemenlik yıllarını nakleden yazıcı José de Oliveira Ferreira Diniz 1918'lerde şunları anlatıyordu: «Mbunda kabilesi-

nin şefi **soba (reis)** Bando'nun egemenliği yirmi yıl kadar sürmüştür. Kendine tabi olanlar arasında iktidar ve saygınlığını koruyan birkaç kabile şefinden biridir. Bando'nun konağı yani **lombe'si** Luati kıyılarındadır...»

Diniz, I. Dünya Savaşı dönemini anlatmaktadır. O sıralarda Zambia sınırının batısında bulunan bütün Mbunda ve Luchazi ülkesi hâlâ bağımlı kılınmamıştı. Savaş bitince, Norton de Matos buraya geldi ve ülkeyi yönetimi altına almağa çalıştı; bir bakıma bunu başardı da. Bu, 1920'lerin ilk başlarında oldu, **Mwene** Bando'nun adamları yenilmeğe başlamışlardı.

Bu, kısmi bir yenilgiydi ama uzun süre devam etti. Portekiz sömürge yönetiminin tarihini yazan diğer bir tarihçi, 1934'de yayınladığı kitabında şunu belirtmek zorunda kalmıştı: «Bugün, 1931 yılında etki alanımız, Portekiz işgali altındaki topraklar ve yöresel örgütlenmemiz, Joao de Almeida'nın (I. Dünya Savaşından az önce) yaptığı askeri seferlerden sonraki döneme göre oranlanamayacak ölçüde daha az sistemli ve mükemmeldir (yani doğu bölgesinde).»

Şu halde, 1970'lerin ormana sığınan ihtiyar şefi, 1920'lerde **Mwene** Bando'nun genç savaşçılarından biriydi. İhtiyarın yaşadığı hayat, bu halkın tüm sömürge tecrübelerini simgelemektedir. Birgün Luati boyunca yürürken, «işte, **Mwene** Bando'nun **Lombe'si**, tam burası görüyor musun?» diye biryeri gösterdiler.

Otlağın hemen kenarında, eski kemikler gibi parlayan, bir kaç dikili kazık gösteriyorlar, kaybolmuş bir devrin iskeleti bu. Yanında bugüne yada düne ait başka bir yapı daha var, yanmış ahşap bir

ev. Portekiz vergi toplama merkezi diye açıklıyorlar. Seyretmek bile zevk veriyor insana, kahkahalar yayılıyor ortalığa. **Mwene Bando'nun Lombe'sinin** (konağının) antik çatısının yanında, Mbunda tarihi döngüsünü tamamlıyor. Sömürgecilerin vergi topladığı kırk yıl: Ve şimdi **Mwene Bando'nun savaşı**ları modern silahlarla donandı, kafalarında bugünün düşünceleri, hatta yarına kurmağa yönelik düşünceler var...

Bu köylüler için sorun direniş değil. Sorun direnme yolları ve araçları. Batı ve kuzeydekilere oranla avantajları Zambia sınırına oldukça yakın olmalarıdır, gerektiğinde oraya sığınabilirler. Ama oraya gitmeleri gerekli mi? O zaman kamplara yüzlercesi daha eklenecek. Yoksa gitmeyip kalsalar mı? Ulusal kurtuluş hareketi, kalın, diyor, kalın da savaşta yardım edin bize. Shekului boyunca yürürken, bir **Kimbo** komitesi başkanı bunları bana anlatırken, batıdan aralıklı bombardıman sesleri geliyordu, Portekiz taarruzu başlamıştı. 1966'dan beri komite başkanı. 45 yaşlarında, güçlü bir görünümü var, üzerinde yırtık pırtık bir şort eski bir ordu ceke-ti. «Ama tüfek gerekli bize» diyor. «Tüfegimiz olsa, ne Portekizlilerden korkarız, ne milislerden (Portekiz ordusunda askerlik hizmetini yapan Afrikalılar); ama tüfeğe ihtiyacımız var. Şimdi tüfegimiz olmadığı için bir kadın gibi gafil avlıyabiliyorlar bizi».

Ertesi gün düzenlenen bir toplantıda Paganini, «Bir kaç tüfeğiniz var, şimdi size daha fazla tüfek getireceğiz». Köylülerle buraya geldiği zaman öğrendiği cim Bunda diliyle konuşuyor. «Kendinizi milislere ve Ge'ye karşı korumanız için, size yeteri kadar tüfek vereceğiz» (Ge - Portekizlilerin çalılık bölgede yürütülen savaş için özel olarak eğittikleri Af-

rikalılardan oluşan paralı asker grupları; bunların milislerden daha 'iyi' olmalarına çalışılmıştır).

«Bu tüfeklerin nasıl kullanılacağını göstermek üzere, her **Kimbo** grubuna iki savaşçımızı vereceğiz. Aranızda çok az genç adam var, bunun için kadınlar da silah taşımalı». Neto da Avrupa'ya gitmeden birkaç gün önce aynı sözleri söylemişti. «Kadınlar da silah taşımalı, kadın da erkek gibi savaşabilir. O zaman biz de birliklerimizi, Portekizlilere saldırmakla görevlendirebiliriz». Dikkat kesilmiş dinliyorlar konuşmaları. Paganini başka noktalar da aydınlatıyor. Ulusal Kurtuluş hareketinin depolarında satılan malların fiyatlarının çok yüksek olduğu söyleniyordu (mahalli gıda maddeleriyle trampa etmek üzere Zambiya'dan getirilen malların satıldığı yerler). «Evet, biz de bu fiyatları değiştirdik, daha düşürdük..»

Bunlar biliniyor zaten, ama bunları yeniden işitme bir huzur veriyor insana, hele **Mujimbo**'da haberler çok iyi değilse, sürekli çalılık bölgede ki şiddetli savaşla ilgili haberler geliyorsa... Cevap vermek üzere bir başka **Kimbo** önderi ayağa kalkıyor. Adaleleri gerilmiş, bir deri bir kemik, ve gerçekçi bir adam bu. Evet, Portekiz saflarında adamlarımız var, Muié civarındaki Portekiz garnizonunda yüz, yüzelli adamımız var: Silah altına alınmışlar, ama dönecekler, kaçma fırsatı bulur bulmaz dönecekler. «Burada kalmaya cesareti olmayanlar, Zambiya'ya gittiler. Ama burada bulunan bizler, kalacağız. Gerillalarımızın ne kadar cesur olduklarını biliyoruz. Guimaraes yüreklidir, bunu biliyoruz»

Muié bu yaşlı sert adam, çevresindeki savaş birliklerinin genç komutanı Guimaraes'e doğru eğilirken, ortalığı bir sessizlik kapladı. Guimaraes gü-

lümsiyerek sallıyor başını. Sevilen bir lider ve burada sevilme pek kolay bir iş değil. Köylü gözüyle gördüğü konuda hüküm verir, tam bir köylü şüpheliğiyle ancak gördüğü şey konusunda bir sonuca varır. Hiçbir komutan, yukardan gelen emirlerle yada pek aydınlık olmayan taktiklerle, köylünün verdiği yargıdan kurtulamaz. Kişi yürekli davranmalı, ondan beklenen budur. **Mujimbo** (ağızdan ağıza dolaşan haberler), Guimaraes'in yürekli olduğunu söylüyor, herkes için söylenmez bu.

Yaşlı adam konuğa dönüyor ve devam ediyor: «Halkımızı öldürdükleri için protesto ediyoruz onları, halkımızı tutukladıkları için protesto ediyoruz?. Paganini'ye dönüyor:» Ulusal kurtuluş hareketimizin, bizi desteklemek üzere çok sayıda kuvvet göndermesini istiyoruz. Bütün halkın silahlandırılmasını talep ediyoruz. Sen sorumlusun bundan, bu senin görevin. Burada kalmayı göze alanları silahlandırmak bir görevdir. Halkımız burada kalacak. Evet, ama tüfek gerekli bize».

Hiçkimse, böyle büyük çapta bir silahlı kuvvetin gönderilebileceğini aklından geçirmiyor, hatta bunun gönderilmesi gerektiğini de düşünmüyor: bu konuşmalar, daha çok herkesin aklından geçeni söylemesi, içini boşaltması, aldıkları kararları yorumlaması gibi birşey.

Paganini kendine özgü inatçı bir sabırla cevaplıyor bunları. Silahlar geliyor ve dağıtılacaklar. Sonra yakında başlayacak taarruzdan söz ediyor, bunun ne zaman olabileceğinden, muhtemel hedeflerinden. Ve bu taarruzun sonuçlarından kurtulmak için halkın neler yapması gerektiğini anlatıyor. Dikkat kesilmiş dinleyen yüzlerde herhangi bir değişiklik ol-

muyor. Herkesin bildiği şey bunlar, herkes daha önce de yapmış bu işleri, savaş kazanılana kadar da birçok kez yapacaklar. Paganini **Mujimbo** haberlerini tartışıyor, hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğunu, genel hatlarıyla olayların nasıl gelişeceğini anlatıyor. Bütün bunları dinlemek huzur verici. Kimse akıllılık taslamıyor. Kimse yalan söylemiyor.

Toplantı bitiyor, birşeyler yenecek.

1952 yılındaki resmi kayıtlara göre, Muié, yedi mil ötemizde, «dördüncü sınıf bir kasaba. Uzak ve seyrek nüfuslu bölgelerdeki diğer bir çok kasaba gibi, Muié'de de birkaç dükkândan başka birşey yok». Angola'da dördüncü sınıf bir kasaba, kasaba bile sayılmaz. Muié, çıkmaz bir yolun sonunda kurulmuş bir köyden başka birşey değil.

Muié, dört yüz metre ilerdeki ormandan çok iyi denetleme altına alınabilir. Ama bunu gerçekleştirilebilmek için, gidip gelme dahil zorlu bir yürüyüşü göze almak gerek. Bugün dükkâların sayısı artmış durumda. Helikopter iniş alanını korumak için bütün kampın çevresi dikenli telle çevrilmiş ve onbir tane nöbetçi kulubesi yapılmış, bunun dışında üç tane de projektör var. Dikenli tellerle çevrili olan bu dörtgeni doğudan batıya giden bir yol ikiye bölüyor. Yolun kuzeyinde, dikenli teller içinde esas garnizon binaları bulunuyor: beyaz askerler için barakalar, bir kantin, küçük bir revir, subaylar için bir dinlenme evi. Yolun güneyinde ise daha sıkı biçimde dikenli tellerle çevrelenmiş olan, kara derili askerlerin barakaları, «teröristlerin elinden kurtarılmış» köylüler için boş bir alan, daha çok depoyu andıran bir yapı var.

Paganini'nin aldığı istihbarata göre, Muié'de Portekiz'den gelen beyaz derili askerler var; bunlar normal olarak üç ayda bir nöbet değiştiriyorlar, bu sağlanamazsa, sömürgenin merkezi bölgelerindeki Silva Porto'ya giden yolun yukarısındaki tabur karargahından iki ayda bir kalkan kamyon konvoyları ile takviye gelmekte. Petrov, bunların Batı Almanya'dan gelen unimogs ve Mercedes marka kamyonlar olduğunu söylüyor. Portekizlilerin elinde bunlardan pek fazla olmadığını sanıyor. Muié'de ayrıca altmış kadar Ge ve muhtemelen otuz milis var. Bu birliklerin çoğunluğu, telin içinde oturup, sözüm-ona 'kurtarılmış' mahpusları beklemekten, daha doğrusu beklemeğe çalışmaktan başka birşey yapmazlar. Bazen çevredeki kırlık bölgeleri temizlemek amacıyla yapılan saldırılardan dolayı takviye alırlar, şimdi olan da bu. «Zaga hareketi» başladı başlayacak.

1970 yazında Birleşmiş Milletlerin yayınladığı bir rapora göre, «Portekiz kuvvetleri, Moxico bölgesinde üslenen MPLA (Ulusal kurtuluş hareketi)'ya karşı, bir dizi askeri harekate başladı. Zumbo s/H hareketi, Bié merkez eyaletinin yakınında, Alto Cuito, Cuito ve Cuvelai nehirleri ile çevrili olan bir alan içinde gerçekleştirildi.»

Burası batımızda, Paganini'nin öncü birliklerinin bulunduğu yere düşüyor, Zambia sınırından geçirilen ihtiyaç maddeleriniñ batıya konvoylarla aktarıldığı bölge burası. Paganini'nin bölgesi kendi önemi dışında, nakliye ve levazım bakımından da çok hayati; gerillalardan oluşan Savaş birlikleri Paganini'nin bölgesinden geçerek, batıya, Yüksek Yaylaya

doğru sağlam biçimde ilerliyorlar, ve burayı kesin olarak ele geçirdikten sonra, daha da batıya, Atlantik kıyılarına dek ilerlemeğe devam edeceklerini umuyorlar.

«Aynı B.M. raporu şöyle devam ediyor:» şifreli adı «Zaga» olan diğer bir hareket ise, Moxico Eyaletinin güney-doğu bölümünü MPLA (ulusal hareket) kuvvetlerinden temizlemeyi amaçlamaktaydı, burası da Muié, Cangombe, Chi ume ile çevriliydi». Burası Paganini'nin bölgesinin merkez alanlarıydı, yani bizim şimdi bulunduğumuz yer «Zaga Harekatı»nın alanı içine düşüyordu. Peki ya, temizlik? Paganini'nin kuvvetlerinin bir kaç yüz kişiden ibaret olduğunu söylemek bir sırrı açığa vurmak sayılmaz. Bu kuvvetlerin diğer görevleri arasında orman bölgesindeki **Kimbolarda** yaşayan binlerce köylüyü korumak da vardı. Petrov'un aldığı istihbarata göre, bizim Muié'den ayrılacağımız 10 Haziran tarihinde «Zaga» harekatı başlayacak; kuşkusuz birkaç hafta sürecek bu harekat. Peki sonuç ne olacaktı?

Portekiz Komutanlığı bağıra bağıra, «Zaga Harekatı»nda yirmibir gerillanın öldürüldüğünü, yedisinin yaralandığını ve 145 köylünün «Kurtarıldığını» ilan edecekti. Bu sayılar, gerçek durumun önemli ölçüde abartılması anlamına geliyordu; abartma olmasa dahi, ulusal hareketin bu bölgeden temizlendiğini herhangi biçimde ispatlayan hiçbir belirti yoktu.

Harekat başarısızlığa uğrayacaktı.

Portekiz Komutanlığınca yayınlanan bildirimlerde sıkça tekrarlanan bir diğer tema da, «teröristler tarafından orman içindeki **kimbolarda** zorla alako-nan köylülerin kurtarılması»dır. Peki bu konuda gerçek durum nedir?

Bugün ve yarın, Muié çevresinde ulusal harekete katılan kişiler, «Zaga Harekatı»na verdikleri cevabı gösterecekler. Ve Portekizlilerin yayınladığı bildirilerin saçmasapan şeyler olduğu bir kez daha ortaya çıkacak. Lizbon gibi buradan çok uzak olan yerlerde bu bildirilere inanan kişiler olabilir. Öyleyse bunun anlamı, Portekiz basınının savaş hakkında doğru haberler vermediği, daha doğrusu hiçbir konuda ayrıntılı yayında bulunamadığıdır. Portekizliler ancak apaçık ortada olan olaylarda, gerçeğe uygun yayın yapabilmektedir.

Onlara göre gerillaların tanıklığına güvenmek gereksiz.

1971 Martında «Zaga Harekatı»nın ulusal Kuruluş hareketini Muié bölgesinden temizlemesinden sonra. Amerikalı bir muhabirin, **Washington Post**'dan Jim Hoagland'ın bu bölgeye, hatta Muié'ye bile gitmesine izin verildi. İlk, ve şüphesiz son kez, Muié, dünya çapında bir ün kazanmıştı. Mr. Hoagland Afrika konusunda en yetkin muhabirlerden biriydi, büyük bir heyecanla görevini yapmağa başladı. Bir Portekiz baskın grubuna katıldı ve onları iş başında izledi.

Gazetesinin 14 Mart tarihli sayısında, «bu işler için Angola'ya getirilen üç büyük Fransız helikopteri ile Muié'den, şafaktan az önce havalandık» diye yazıyordu. «40 mil kadar güneyde boş bir arazinin üzerinde alçaktan uçtular, pervanelerinin yarattığı rüzgar ile, bataklığın üzerindeki yeşil-sarı otlar yere yatıyordu, Monteiro'nun adamlarının atlayabileceği kadar yakındı yer...» ve Portekiz resmi bildirimlerinde anlatılan özel görevlerine koyuldular, yani «teröristlerin zorla alakoyduğu» köylüleri «kurtar-

ma» görevi... Hoagland da onlarla birlikte gitti ve şunları anlattı :

«Portekizli askerler ilkin Afrikalı bir kadını yakaladılar, birkaç dakika sonra yağmur başladı. Genç piyade askerleri mısır tarlasını çiğnediler, kadın hayret ve korkuyla seyretti onları. İkinci kadını terkedilmiş köyün öbür yanında yakaladılar... Beyaz askerler kadının eşyalarını toplamasına izin verdiler. Eşyalarını başının üzerinde taşıdığı bir leğene dolduruyordu. Sonra Portekizliler kadının saz kulubesini yaktılar. 44 asker iki kadın tutukluyu sürükleyerek ormana götürdü. Arkalarında çamur içinde, küçük bir köyün kalıntıları var, Portekizliler bu köyün Afrikalı gerillalara yiyecek sağladığından şüphelenmişlerdi...

«Bu, 'avla ve yoket' hareketinin ilk saatiydi; Portekizliler bu deymi Vietnam'daki 'ara ve yoket' hareketinden almışlar. Avlama ve yoketme yöntemi, Portekizlilerin Afrika'daki en uzun kara derili ulusal kurtuluş savaşını bastırmak için kullandığı temel taktik araç durumunda...

«Canları çıkmış yaşlı Afrikalı kadınlar teröristler tarafından bu garip savaşın terminolojisine göre «zorla alakonan halk» askerlerin taşıttığı yirmi kiloluk yüklerin altında debeleniyor...

«Avlama kolunun başkanı, üst teğmen Filipe Monteiro, 'bu avlama kolları, nüfusu bizim bölgemize taşımada ve savaşı kazanmada kullandığımız temel araç' diyordu... 'Sonra, bu kadınları bırakırsak, gidip teröristlere nerede olduğumuzu söylerler. O zaman da hepimiz pusuya düşeriz, ölen falan da olabilir'.

Dönerken, yedi 'kurtarılmış tutuklu' vardı yanlarında. Son tehlike noktasına ulaştılar, «nehrin

üzerindeki tahta köprüye... Yedi Afrikalı sivili, köprüyü geçmek üzere sıraya dizdiler, askerlerden önce teker teker geçeceklerdi. İlk dördü başardı bunu. Beşincisi bir kadındı, yolun biraz dışına kaydı. Mayının üzerine bastı...»

Gerillaların yanındaki konuk da, Mr. Hoagland'ın gördüğü bu olaya karşı tarafta tanık oldu.

Shekului yakınlarında yapılan toplantıdan bir gün sonra, her zamankinden geç kalkıyoruz, geceye kadar yapacak iş yok; sonra Zaga Harekatı yeniden yer değiştirmemize yolaçacak. Notlar almak, **Kimbo**daki yaşlılardan sözlü efsaneler toplamak, **Kimbo** çevresinde nöbetçilik yapan birkaç savaşçıyla konuşmak —birkaç diyorum, çünkü diğer savaşçılar aynı görevle başka yerlere dağılmış durumda— için bol bol vaktim var. Şansımız yaver giderse dinlenme günü olacak bugün.

Beş savaşçı ve erzak işlerinden sorumlu olan görevli, bir halka yapıp toplanıyor. Dördü Mbunda, ikisi ise Kangangala halkından (sonuncusu Mbunda halkının bir alt grubu ve cimBunda diliyle konuşuyorlar). Üçü çevredeki köylerden, biri Muié'nin güney batısındaki Cangombe'den, altıncısı ise kuzeydeki Lunda sınırından. İkisi tam sekiz çarpışmaya katılmış, biri ise yedi çarpışmaya ve hepsi de ulusal kurtuluş hareketine 1967'de girmiş Diğer ikisi harekete 1968'de katıldığı için yalnız bir çarpışma görmüşler. Sonuncusu ise daha hiç çarpışmamış. İkisi, bölgedeki **Kimbolarda** CimBunda dilinde okuma yazma öğrenmişler, yalnız biri biraz Portekizce konuşabiliyor. Bunlar rastgele örnekler, ama yine bütünü yeterince temsil ediyorlar herhalde.

Önderlerin toplantısı var. Paganini ile Petrov durumu açıklıyorlar. Önümüzdeki taarruzun gele-

bileceği yönü tespit ediyorlar, yöredeki **Kimboların** geri çekilme hareketini tartışıyorlar. Savaş müfrezelerinin bugünkü konumlarını ve bunların önümüzdeki günlerde ve haftalarda ne durum alacağını kestirmeğe çalışıyorlar. Pupa yemek pişirdiği tencerelerden dolayı böbürleniyor; yemekte biraz piriñç ve **masangwe**'nin ekşi tadını giderecek bal bile var. Mozambiki marimbasını çalıyor, Dört-Şubat da bir ağaca sırtını dayamış, çalgıdan çıkan notaları dinliyor ve kendisi için anlam taşıyan türküler söylüyor. Çapayev boynunda havlu, nehirde yıkanıp gelmiş, dipdiri bir görünümü var. Bugün dinlenme günü. Son günlerde çok yürüdük, yarına dek dinlenmek istiyor herkes.

Ama böyle olmadı. Yakındaki ağaçların gölge-liklerinde kıpırtılar var. Yeni gelenler.

Bunlar, Muió temerküz kampından kaçan üç kadınla üç çocuk. Portekizli nöbetçilerin denetimi altında, bir tarlayı işlerken ormana kayıvermişler. 25-30 yaşlarında köy kadınları bunlar, yaşlarını tam olarak söylemek zor. Çocukların ikisi 11 - 12 yaşlarında, ötekisi dörtten fazla değil. Kadınların ikisi evli, elbiseleri mavi çizgili pamuklu, ama üçüncüsü belli hiç evlenmemiş, yalnız eteklik giyiyor; neyse, sosyolojiyle uğraşacak zaman yok. Söylediklerine göre başkaları da kaçmışlar, aynı yoldan geliyorlarmış. «Ama biz ilk gelenleriz» diyorlar.

Hep aynı hikaye. Portekizliler tutuklular için yiyecek bulamıyor, kendi yiyeceklerini de Cangamba'dan gelen konvoyları tehdit ederek sağlıyorlar. Bu nedenle Portekizliler civardaki toprakları ekip biçsinler diye, esirlerin tel örgünün dışına çıkmasına izin veriyorlar. Ama onları bir kez tel örgünün dı-

şına çıkarınca, kaçmalarına engel olamıyorlar. Kadınlar, «oralarda yiyecek birşey yok» diyor, «oralarda bizler için hiçbirşey yok».

Hepsi dehşet içinde. Hepsi adına konuşan üçüncüsü, «eğer peşimize düşüp buraya gelirlerse, bizi bulurlar ve hepimizi öldürürler» diyor. Sürekli tekrarlıyor bu sözleri. Korku dolu bir nakarat bu. Paganini, yumuşak bir sesle sorular soruyor ve dinliyor. Korku sarmış etrafı yapılacak bir şey yok. Kaçanların ilerledikleri yön tespit edilmiştir ve izlenecekleri kesindir. Paganini onları ve çevresine toplananları yatıştırmağa çalışıyor. Yavaş yavaş sakinleşiyorlar. Gerillalar cephe kuramaz, yoksa gerilla savaşına girişenler hayatlarıyla öderler bunu. Bunu herkes biliyor. Ama bu durumlarda da uygulanacak kurallar var. İnsanlar birbirlerinin korkularına, sorunlarına anlayış göstermeli ve bunları dile getirmekten kaçınmamalıdır.

Kadınlar Paganini'nin sözlerini dinliyorlar ve susuyorlar. Paganini bana doğru dönüyor, yüzünden çaresizlik karşısında duyulan bir hoşnutsuzluk okunuyor. «Yine bombalıyorlar, duyuyor musun?» Kadınlar, yüreklerine biraz daha fazla su serpilsin istiyorlar, ama Paganini susuyor. Daha fazla verilecek teminat yok. Uzaktan uzağa devam ediyor, bombardıman sesleri. Biryerlerde ağaçlar çatırıyor, kökleri sökülüyor, kırılan dallardan duman ve ateş yükseliyor.

Gün ışıır ışımaz yürüyüşe koyulacağız. **Kimbo** dağılacak.

Şafaktan önce, Shekului ormanlarının ağaçlık meyilleri içinde güney doğuya doğru yol alıyoruz. Önümüzde ufuk bir alçalıp bir yükseliyor. Gökyüzü

billurlarşıyor, sonra soluyor. Yol üzerinde **Kimbo** gruplarına rastlıyoruz. Onlar da harekete hazırlanıyorlar. Kapkacaklarını topluyor, ateşlerini söndürüyorlar. Kor parçalarının üstüne basıyorlar, çünkü dumanlar yükselip, ateş ormanı sararsa, Portekizlilerin baskınlar yapmak üzere getirttiği helikopterler, çevrede insan bulunduğunu anlayabilir. Ormanların içinden geçerek, Muié uzağındaki bölgelere gidecekler ve oralarda, Portekizlilerin taarruzu tavsayana dek barınabilecekleri çerden çöpten sığınaklar yapacaklar. Sonra beğendikleri bir nehir kıyısına gidebilirler. Gittikleri yer güvenli olabilir, olmayabilir de... Kimse birşey söyleyemez şimdiden. Söylenebilecek yararlı birşey de yok zaten. İlk kez olmuyor bunlar, ne bileyim yirminci kez falan da değil. Sonuncu olmadığı da açık.

Muié çevresinde yay çizerek, güneşin batışına dek güneye doğru yürüyoruz. Sonunda mola veren bir grubun yanında duruyoruz. Daha doğrusu ateşin yandığı yerde, çünkü burada dinlenenler, gecenin karanlığı içinde görünmüyorlar. Ateşin aydınlattığı ağaç dallarından ve yapraklardan oluşan bir kubbenin altında bekliyoruz. Birkaç dakika sonra, saklandıkları yerden, gelenlerin bizler olduğunu görünce, yavaş yavaş çıkmağa başlıyorlar. Konaklıya çağımız ve ateş yakacağımız yeri gösteriyorlar bize. Ateşin etrafında toplanıyoruz, alevler yükseliyor, görkemli bir kubbe oluşuyor üstümüzde. Ateşin yanına uzanıp uyuyoruz. Bizi uyandıracak soğuğu bekliyoruz.

Ertesi gün ve onu izleyen günlerde, ormanın derinliklerine bir yere gitmeyi düşünmeyen **Kimbo**lara rastlıyoruz; gerillaların kendilerini koruyacağına inanıyorlar.

Birkaç gün sonra, Combulo batalıklarına ulaşıyoruz, çevremizde boz-yeşil bir kır, üzerimizde sakin bir gökyüzü var. Rui bir geyik vuruyor. Biraz sonra ateş üzerinde et kızarmağa başlıyor, hepimiz açlıktan kıvraniyoruz. Tam bu sırada, çevremizde bir sürü insan bitiyor, sanki bir büyü yapılmış gibi. Ormandan, çalılıkların arasından insanlar beliriyor. Önceleri eti paylaşmak istemekten çekiniyorlar. Ama kötü karşılanmıyorlar. Rui'nin avladığı genç bir geyik ve iri. Elli kişiyi rahatça doyurabileceği gibi artanları da dumanda tütsüleyerek yanımıza alabiliriz. Paganini eti kızartma, kesme ve paylaş-tırma işini yürütüyor. Bizzat kendi kesip dağıtıyor. Bu arada bir toplantı düzenliyor. Haberler, ulusal kurtuluş hareketinin ve neyi yapmalarının en doğrusu olacağını tartışıyorlar. Neşeli sesler yükseliyor, dostça bir hava doğuyor. Herkes birbiriyle tanışıyor, heyecanlı konuşmalara girişiyor. Petrov büyük bir iç huzuruyla «bu gece iyi uyuyacaklar» diyor, «onları koruyacak kendi savaşçıları var». Bu, görüntü bütün resmi bildirimleri, iğrenç propagandaları çürütüyor. Onlar da biz de rahat bir uyku uyuyoruz.

Cambule nehrini geçiyoruz, arkada bırakıyoruz onları, ayrılmadan önce ellerini sallıyorlar. Vıcık vıcık çamurun içinde yürüyoruz, botlarımız ayaklarımıza yapışıyor. Savaş tam onuncu yılında. 1970 Ve hâlâ sürüyor.

SESSİZLİK YILLARI :

1850 - 1960

«Yaptığımız fetihin başından beri, askeri zor, sömürgeleştirme çabamızın temel ve en esaslı unsuru olmuştur.»

Lopes de Lima, 1846

«Bugün pratikte, Angola, Mozambik ve Sao Thomé'nin tüm ekonomisi mecburi çalışmaya dayanmaktadır. Bu sömürgeler, dolaylı yada dolaysız, mecburi çalışma koşullarına bağlı olmayan birşey üretmemektedir.»

Henrique Galvao, 1961

1 | Bir Sömürge'nin Şekillenmesi

1846'da iç kesimlerde yaşadığı tespit edilen tam altı beyaz vardı; sömürge Atlantik Okyanusu kıyısındaki dar şeritten ibaretti; bunun dışındaki topraklar «Angola ve Benguela Krallıkları» adıyla anılıyordu. Bu tarihten yetmişbeş yıl sonra, biçimsel fetih tamamlandığı söylendiği bir sırada dahi, geniş alanlar etkin Portekiz denetiminin dışında kalmıştı ve 1960'ların ortasında doğuda yaşayan halk ulusal harekete cevap vermeye başladığında, doğuluların sömürge sistemi konusunda, genellikle kırk yıldan da az deneyleri vardı. İhtiyar doğulular «kendi kendilerini yönettikleri zamanı» hâlâ hatırlıyordu. En azından bu kişiler açısından, 1960'ların bu yeni direnişi, gençliklerindeki kavganın bir devamı gibiydi.

Bununla birlikte bütün Angola halkı, 1925'lerde, dolaylı yada dolaysız, Portekizlilerin maden çıkarma faaliyetlerinin çerçevesi içine hapsolmuştu; gerçi batı ve merkezde bu bağımlılık, doğu ve güneye oranla çok daha sıkıydı. Sömürge ekonomisi içinde hapsolmuş, iki temel aşama içinde gerçekleşti. Bun-

lardan birincisi, 1900'lerin başlarında, uzak ve ıssız alanlarda girişilen askerî istilâ çabası ve buralarda kurulan az sayıda tabyalar ile, Portekizlilerin varlıklarını «etkin biçimde hissettirmesi» oldu. Angola'nın bugünkü sömürge sınırlarını, Avrupa'daki emperyalist güçler arasındaki denge çizdi. 1920'lerde de süren ikinci aşama ise, «pasifikasyon» faaliyetleri, Afrikalıların direnişlerinin bastırılması sivil yönetimin kurulmaya başlaması ile, ilişkindi; aynı dönemde, kıyı şeridinin doğusundaki topraklarda, yavaş ama sürekli biçimde maden çıkarımı ile ilişkin kurumlar yaygınlaştı.

Bunları bir önemli üçüncü aşama izledi. Buna, olgun sömürgecilik aşaması da diyebiliriz; Salazar döneminin 1920'lerin sonunda başlayan uzun süreli çabası, sömürgeyi «kullanılır hâle getirmek» di. 1950'lere değin rejim ve yardakçıları açısından çok az verimli olan bu çaba, madencilik kurumlarının, düzensiz de olsa, yavaş yavaş genişletilmesi ve modernleştirilmesine yönelikti. Bu kurumların çoğu, özellikle zencilerin mecburî çalışmasına dayananlar ilkel olarak kaldı, ama diğerleri daha karmaşık yöntemler uygulamaya başladı.

Portekiz arşivleri bütünüyle incelenene değin daha da önemlisi, Afrika cephesindeki anıların ve yargıların akışı kurtuluştan sonra açığa çıkana değin, bu üç evreli dönemin kapsamlı bir tarihi yazılamıyacaktır. Ama belirli bir taslağı ortaya çıkarmak için şimdi bilinenler de yeterli. Bu taslak, 1960'larda ve bugün oynanan dramın açıklayıcı fonunu oluşturacaktır. Bu taslak, sahneyi bir düzene kavuşturacak ve olayların gelişme mantığını gösterecektir.

Şiddet Portekiz'in Afrika'daki deneyinin anahtarı olmuştur. Bir çok Portekizli asker ve yönetici, bu duruma üzölmekle birlikte, bir çare bulamamışlardır. Brazilyalı bir asker ve tarihçi, Alexandre de Silva Correira 1792'de şöyle yazıyordu: «Portekiz dünyasının hiçbir bölümünde milis, Angola'daki kadar gerekli değildir». Ve eşkiya denen Afrikalılarla, Luandadaki orduya gönderilen askerlerin sürekli eriyişini, Girit adasında yaşayan mitolojik canavara her yıl yedi Yunanlı gencin kurban olarak atılmasına benzeterek devam ediyor sözlerine, «tabi hayalî bir zulmü, gerçek bir zulümle karşılaştırmak mümkünse» (1) Seksen yıl kadar sonra, bir gence vali şöyle bir yorumda bulunmuştu: «Bu sömürgecin yönetiminin olağan koşulu, savaş yapmak ve kendini savaşa hazırlamaktır». (2) Afrikalıların verdiği karşılığın umutsuz bir yenilgiye mahkûm olduğu ve bunun kargaşalıkta başka birşey olmadığı üzerine sık sık masallar yazılmasına şaşmamak gerek.

Afrikalıların direnişii yakın zamanlara dek sınırlıydı, ama bu direniş bir süre sonra genişlemek için birçok kalıplar yarattı. 19. yüzyılın büyük bir bölümünde, Luanda ve Benguela'daki iki ana garnizon esas olarak beyazlardan oluşuyordu; bunların sayısı hiçbir zaman ikibini aşmıyordu, bu da Portekiz'den çok nadir durumlarda takviye geldiği zaman sözkonusuydu. 1845'de bu ordu 708 kişi kadardı başlarında, kimsenin emirlerine aldırış etmediği bir

---

(1) Elias A. da Silva Correira, *Historia de Angola*, Lizbon 1937 (1792'de yazılmış), cilt: 1, sayfa 69 - 70.

(2) Zikreden B.L. Wheeler, *The Portuguese Army in Angola* (Angola'da Portekiz ordusu), *Journal of Modern African Studies*, Cilt VII, 3, 1969 sayfa 425.

binbaşı vardı. «1890 - 1920 yılları arasındaki son sömürge seferine dek, subayların çoğu ikinci sınıftı ve Angola'da bile, çok azının terfi etmesine ihtimal vardı. Daha alt saflar ise, **degradado**'lar (sömürgelelere yollanan mahkûmlar), asker kaçakları, amaçsız talih peşinde koşanlar ve çok kez zorla orduya alınan cahil Afrikalılarla doluydu». (3)

Büyük baskınlar yada yağma savaşları yapıldığı zaman bunlar.—çok sık düzenlenirdi—, vali ikinci bir orduya daha başvurabiliyordu; çok sayıda Afrikalı savaşçıdan oluşan bu ordu **guerra preta** (kara ordu) adıyla anılıyordu. Bu savaşçılar, kıyı şeridindeki kabile şefleri tarafından köle gibi toplanıyordu; Portekizliler, bu şefleri korkutuyor yada onlara rüşvet veriyordu, veya işbirliği yapmaları için başka ikna yöntemleri kullanıyorlardı. 1819'da bu **kara ordu**'nun savaşçılarının sayısı 20.000'e kadar çıkmıştı. Daha sonra **kara ordu**, sayıca daha az ama daha düzenli biçimde örgütlendi. 1943'te **kara ordu**, başlarında bir albay olmak üzere bir avuç subayla yönetilen 1558 kara deriliden ibaretti.

Böylece sömürge sisteminin iki sürekli olgusu doğdu. Beyaz askerler, sömürgecinin sivil ve askerî bütün önemli noktalarını ellerinde tutuyordu, güçleri yetersiz kalınca karaderililerden zorla silâh altına alınan yada paralı askerlerden destek alıyorlardı. Bu olgular varlığını sürdürdü. Geniş çapta durum 1960'larda da pek farklı değildi. Sömürgeyi yine askerler yönetiyor; **kara ordu** yeniden binlerce kişiyi toparlıyordu.

Portekiz hizmetinde bulunan karaderili savaşçılar arasında belirli sayıda gönüllü de var: 1968'de

---

(3) a.g.e. sayfa 427.

bir Portekiz askerî kaynağının bildirdiğine göre, karaderili askerlerin dörtte biri orduya gönüllü olarak katılmıştı. (4) Bu karaderililerin sayısı çok abartılmıştır, ama yine de Portekiz ordusuna bazı karaderililerin gönüllü olarak katılmasının nedenini araştırmak gereklidir. Bunlar niçin Portekizlilerle işbirliği yapmaktadır? Bu sorunun cevabı, kafalardaki karışıklık yanında, Angola'nın tarihinde de uzanmaktadır. Avrupalıların karaderili direnişçilere karşı yine karaderili savaşçıları sürdürdüğü diğer sömürgelerde olduğu gibi, bir halkı yada birkaç halkı diğerlerine karşı sürmek çok güç bir iş değildi. Angola ulusuna ve davasına bağlılık gibi bir düşüncenin doğması için hâlâ gelecek günleri beklemek gerekiyordu. O sırada insanlar kendi kabilelerinin şeflerini izliyordu; bunlar da Portekizlilerle işbirliğini çıkarlarına uygun bulunca, orduya asker kolayca sağlanıyordu; hiçbir kişisel sorunluluk duygusu da hissetmiyorlardı. Bazen de kölelik kamçısından yada mecburî çalışmadan kaçan kişiler orduya katılıyordu; kimisi yağmacılık umuduyla paralı askerliği seçiyordu; paralı askerliği seçişin başka birçok nedeni daha var. Örneğin 1960'larda Portekiz'in doğu garnizonlarındaki karaderili gönüllüler arasında

---

(4) Al J. Venter, **The Terror Fighters** (Terör Savaşçıları), Cape Town, 1969 sayfa 16. Oysa Portekiz muhalefeti, bu sayının gerçekte çok düşük olduğunu söylüyor. Venter'in kitabının başka bir yerinde (s. 43) şöyle denilmektedir: «Angola'da yaşayan beyazlar ve anavatandaki Portekizliler gibi... Angola'daki Afrikalılar da silâh altına alınmaktadır; bunlar isyancılar karşısında iki yıl dövüşerek askerlik hizmeti yapmak zorundadırlar.»

Katangalı eski jandarmalar da vardı; bunlar Moise Combe'nin emrinde Katanga'nın Kongo'dan ayrılması için çarpışmışlardı. Tamamen kokuşmuş olan bu kişilerin gidecekleri başka bir yer yoktu.

İster mecburî ister gönüllü katılsınlar, ister baskı altında ister isteyerek seçsinler, Portekiz'in doğuya yayılmasında bu karaderili askerler temel askerî araç oldular. Bu girişimin en iyi yöneticilerinden biri olan Joao de Almeida daha sonraları şöyle diyecekti: «Her türlü yönetim, polislik ve savaş görevinde bunlar elimizin altında hazırды; sonun da bu karaderililer, sahip olduğumuz en düzenli kuvveti oluşturdu». (5) Bu «düzensiz» birlikler çok hayatî, çok temel bir görev gördüler; bunun için onlara, Portekiz yönetiminin temel «yapısal eserleri» olarak bakılabilir. Çaba ve eylemlerinde, hizmet ettikleri ilkel sömürü sistemini uygun bir biçimde, yansıttılar. Aralarından Orlog adında, «örnek olacak ölçüde atılgan ve akıllı biri, düzensiz birliklerin şefi oldu... Bu soyguncu yüzbaşı, yerli halklara karşı yönettiği sürekli saldırı ve akınlarla hayatını sürdürdü». (6)

Bu birlikler sömürgeciler için gerekiyordu, ama bu durum Almeida gibi idealist geçinenlerin hayal kırıklığına uğramasına yol açıyordu. Çünkü bu tür kişiler için, yürütülen şiddet ve yağmacılık, Portekiz sömürgeciliğini hoş görülmez bir çelişmenin içine düşürüyordu. Portekizlilerle işbirliği yapan bu unsurlar, «Portekiz'in uygarlaştırma misyonu» açısından

---

(5) Zikreden H. Galvao, *Historia do Nosso Tempo: Joao de Almeida (Sua Obra e Aççao)*, (Joao de Almeida - Eseri ve Eylemi), Lizbon, 1934, s. 303.

(6) Zikreden H. Galvao, a.g.e.

gerekliydi; ama bir saldırı ve sürekli darbeler indirme, bir yağma ve ırza geçme süreci içinde «uygarlaştırma» nasıl mümkün olabilirdi? Almeida şöyle diyordu:

«Eğer yapmalarını sağlayabilirsek, askerlerimiz, biryandan savunma ve işgal faaliyetimizi, saygınlık ve düzenimizi güvence altına alırken, diğer yandan da yerlilere örf ve geleneklerimizi öğretebilmeli, böylece onları bizim milliyetimizle bütünleştirebilmelidirler». (7) Ama Almeida üzüntü içinde, bunun sağlanamadığını belirtmektedir. Elli yıl sonra, 1962'de aynı misyonu yüklenen Portekizli diğer komutanlar, aynı çelişme ile karşılaşacaktı. «Portekizlilerin örf ve geleneklerini öğretmeye» ve Afrika ulusçuluğuna karşı çıkmaya çalışacaklardı; ve Almeida'nın haklı olduğu bir kez daha görülecekti. İnsanların yüreğini sürekli baskın, yağma ve darbelerle kazanamazsınız.

1890'larda Artur de Paiva, «hiç biriniz tasarlamazsınız,» diye yazıyordu, Afrika'daki ordumuz gerek dominyonlarımızı yönetmek, gerekse kendini kabul ettirme konusunda son derece yeteneksizdir. Yapılacak tek şey bu orduyu dağıtmak ve daha iyisini kurmaktır. Bu ordudaki disiplinsizlik, yüreksizlik, ahlaksızlık ve bunun yanısıra askerî bakımdan kesinlikle yeteneksiz oluşları, topraklarımızı dolaşan birçok yabancıнын gözünde ordumuzu gülünç duruma düşürmektedir» (8)

---

(7) Joao de Almeida, *Sul de Angola: Relatorio de um Govêrno de distrito (1908 - 1910)*, (Güney Angola: Bir eyalet valisinin anlattıkları), yeniden basımı Lizbon 1936, s. 3.

(8) G.S. Dias, *Artur de Paiva*, Lizbon, 1938, C. I, s. 96-97.

De Pavia söylediklerinin farkındaydı; sömürgeleştirme faaliyetlerinde yönetici olarak görev almıştı. 1839'da kıyıdağı koloni için, Luanda'nın 250 km güneyinde, Cuanza kıyısındaki Duque de Bragança'daki eski bir panayır yerinde küçük bir kale kuruldu. Bu kalenin görevi, Afrikalı mahallî şeflerin hoşgörüsü ile karşıladığı uzun mesafe ticaretini gözetim altında almaktı. 1862'de Malange'de böyle bir kale daha inşa edildi; burası da, Portekiz etkisinin doğuya yayılmasında bir sondaj noktasıydı. Yirmi yıl sonra, 1884 - 1885'de Berlin'de toplanan «Afrika'nın paylaşılması» konferansının ardından, bu kaleler «etkin bir işgal» diye nitelendi. Portekizliler bu tür iddialarda bulunmak zorundaydılar, yoksa kendilerinden daha güçlü olan Avrupalı rakipleri önünde ellerindeki yitirmek tehlikesiyle karşılaşacaklardı. Bunun yanı sıra, diğery bir çıkar kaynağı daha belirmişti. Merkezî yayla'daki Ovimbundu bölgesi, büyük miktarda kauçuk üretiyordu. Kauçuk bir süre Angola'nın baş ihraç maddesi oldu. Bu kaynağın denetim altına alınmak istenmesi de doğaldı.

1886'da de Pavia'nın yönetimi altında kıyıdan doğuya doğru bir sefer düzenlendi. Birlikde elliiki beyaz asker bir sürü karaderili asker, küçük kalibreli bir sahra topu ve malzemeleri taşımak için kullanılan 226 öküz vardı. De Pavia, merkezi yayla'nın sınırında iki yeni kale kurdu. Üç yıl sonra Ovimbundu ülkesinin merkezi Bié'ye ilerledi, oradaki «bağımsız» kralı yerinden etti. Ertesi yıl yeni bir güç gösterisinde bulunarak, birçok kez tekrarlanacağı gibi güneydoğuya yöneldi. Bu, hiçbir anlamda ülkenin işgali değildi; kaleler kuruluyordu, ama bunlar çevreden tecrit olmuştu; buralara asker yerleştirilmesi ve ihtiyaç-

ların karşılanması güçtü. Yine de bu kaleler, gelecekteki denetimin temelini attılar.

Bunları diğer öncüler izledi. Diğer sömürgelerde olduğu gibi bu öncüleri sürükleyen kişisel ihtiraslar, maceracılık, millîyetçilik gibi duyguların karışımı idi ve sonunda çok kez, kendilerini yarı yolda bıraktığına inandıkları anavatan hükümeti ile şiddetli bir çatışma içine giriyorlardı. Yine de mevcut harekâtı sürdürmeye yeterli resmî destek her zaman sağlanıyordu. Almeida, güneydoğunun uzak topraklarına doğru uzun yürüyüşe geçmeden önce 1908'de yeniden çok güçlü bir destek sağladı: «Ya bizim olanı işgal edip, başında bekleriz, yada bu işi bizim yerimize yapacak daha pratik ve daha uzak görüşlü diğer güçlerin yaratacağı yokolma tehlikesiyle karşılaşırız.» (9) Almeida güney - batı Afrika'daki Almanlarla, kuzey Rodezya'daki İngilizleri kastediyordu. «Bizim etki alanımızdaki toprakların güney ve doğu ucundaki topraklar derhal işgal edilmeli, yoksa geniş bir bölgeyi kapsayan giderilmez kayıpların, yada en azından gelecekteki diplomatik çatışmaların önüne geçilemez».

Yanına küçük bir birlik alıp gitmesine izin verdiler. Almeida ikibuçuk ay içinde, birliği ile Angola'yı boydan boya aşarak doğuya ulaştı, güney - batı Afrika'daki Alman sömürge gücü ile aradaki sınır boyunca karakollar kurdu ve sonra Mucusso'dan Sada Bandeira'ya döndü; burası bin milden fazla bir uzaklıktaydı, oraya otuzsekiz günde vardı. Diplomatik ya da siyasal çeşitli nedenlerden dolayı, bu önemli başarı, birkaç küçük övgü ile karşılandı. «Bu işgal çabası olağanüstü zor koşullar altında gerçek-

---

(9) Almeida, *Sul de Angola*, s. 134, s. 207.

leştirildi, bu güçlüklerin önemli kısmını üst kademe-deki yöneticiler yarattı... Başkalarının ele geçirmeye çalıştığı geniş bir alanın acı kayıplar pahasına Portekiz'in olmasını sağlayan kişilere saygı gösterilmedi, teşekkür bile edilmedi.» (10)

Bu çaba, yetersiz araçlarla da olsa, gerçekleştirilmişti. Daha 1895'de, «İngilizlerin Barotseland'dan batıya (bugünkü Zambia'nın batı kesimi), yani doğudaki topraklarımızdan sızmasını önlemek için, Moxico bölgesinde bir ceza kolonisi kurulmasına karar verildi». (11) Bu görevi gerçekleştirmek üzere, yüzbaşı Tirigo Texeira, Luanda hapisanesinden derlenen yetmişiki mahkumla birlikte, tam yetkili olarak buraya gönderildi. Bu zavallı mahkumlar hapishaneden çıkarıldılar ve 1895 Ağustosunda Belguela'dan hareket ettiler. Sağ kalanlar doğuda 950 mil uzak-taki hedeflerine, ertesi yılın Mart ayında ulaştılar.

Bir kez daha eski bir geleneğe baş vurulmuştu: Sömürgeciliğin öncüleri, yine Portekiz toplumunun parazitleri yada kurbanları idi. Kürek mahkûmlarından oluşan bu küçük koloni Moxico'da neler başarsa başarsın, yalnızca arşivlerde saklı kalmıştır. Ama bu tür yerleşim faaliyetlerini, beyazların girişimlerine ve toplanan vergilere tepki duyan Afrikalıların alışlagelen ayaklanmaları izlenmiştir. 1912'de «Moxico halkı bize karşı ayaklandı, yüzbaşı Pereira Cardoso yönetimindeki bir tabur, bu ayaklanmayı güçlkle bastırdı.» (12)

---

(10) Almeida, Sul de Angola, s. 134, s. 207.

(11) G.S.D. as, Oçupaçao de Angola, (Angola'nın işgali), Lizbon, 1944, s. 41.

(12) A.g.e. s. 41.

Böylece birçok gerileme ve yenilgiden sonra, sömürge sistemi yayıldı ve kendini ispatladı. Ama yine de ancak Norton de Matos'un 1921 - 24 yılları arasındaki ikinci genel valiliği sırasında ülkede idarî tutarlılık sağlandı ve düzenli eylem ilkeleri uygulanmağa başladı.

2

Sistemin Yayılması : Kölelikten Mecburi Çalışmaya Geçiş

Askerler kılıçlarını vahşi bir güçle kullanarak, sömürgecinin sınırlarını çizdiler; şimdi daha az heyecanlı olan kişilere, bu sömürgeci çıkar sağlamak kalmıştı. Bu, ne çeşit bir sömürge olmalıydı? Özellikle bu Afrikalılar için ne anlama gelmekteydi?

İlk dönemlerde üç ilke meydana çıktı. Alışlagelmiş sömürge politikasının kilit taşı olan ilkelerdi bunlar. O sıralarda oluşmakta olan diğer sömürgeler gibi, Angola da, Krallığa (yada Cumhuriyete) yıllık net bir haraç ödemekle yükümlüydü. İkinci olarak, Angola beyazların iskan edildiği bir sömürge olmalıydı; bazen mahkumları ve siyasal muhalifleri sürmek bakımından hükümetleri rahatlatacak, bazen de Portekiz'deki işgücü «falza»sının ülkeden çıkmasını sağlayacaktı; yada emperyalist kudurganlık anlarında Portekiz kültürünün yayılması gibi haşmetli bir girişimin uygulanma alanı olacaktı.

Üçüncü olarak, bu iki büyük hedef, yani haraç ve iskan, Afrikalıların işgücü kullanılarak gerçekleştirilecekti. Profesör Caetana'nun da söylediği gibi, «kara derililer, beyazlar tarafından yönetilen bir eko-

nominin üretken unsurları olarak... örgütlenmeli ve bu ilişkiler içine hapsolmalıydı.» Başka bir yol olmadığı ileri sürülüyordu. Eğer iskan edecek yeterince beyaz bulunsa bile- bu anlamda, iskan edecek yeterli sayıda beyaz hiçbir zaman bulunamadı- «tropik iklim koşulları altında, bu beyazlar çalışamayacaktı: Amerika'da olduğu gibi Angola'da da, kendileri adına başkalarını çalışmaya zorlamalarını haklı göstermek için, beyaz adamın tropik iklimde çalışmayacağı miti ileri sürülüyordu.

Bu düşüncelerin çerçevesi içinde, temel olan hiçbir şey değişmedi. Ayrıntıdaki noktalar dışında kalan önemli değişiklikler, sömürü sistemini daha etkin kılmak için yapılmıştı. Bu sistem, sürekli olarak, kara derililerden beyazlara daha fazla zenginlik aktarmak için işledi. Köle ticaretinin yapıldığı eski günlerde, en azından bazı yerliler, eşit olmayan koşullarla da olsa, üretimden yada ticaretle sağlanan kârlardan belirli bir pay alabildiler. Kongo ve Kimbundu kabilesi, eski dönemde köle ticaretinden yararlananlar arasındaydı. Çok daha sonraları 19. yüzyılda Ovimbundu kabilesinden kauçuk toplayıcıları, önemli kârları sağlayabildiler. Yirminci yüzyılın ustalıkları, bu tür bir gelir paylaşımına son verdi. Dışarı ihraç edilen ürünlerin ekimi, sömürge yönetimi tarafından denetleniyordu; imtiyazlı beyaz şirketler, Afrikalı üreticilere uygun buldukları fiatı veriyordu. Gerçek üreticiler, imtiyazlı şirketlerin açgözlülüğü ile sömürge yönetiminin baskısı arasında gittikçe daha fazla ezilmeğe başladılar.

Bundan çıkan sonuç, bu sistem altında yaşayan Afrikalıların tarihinin, bütün önemli noktalarıyla ancak çalışma yasalarının ve pratiğinin tarihi içinde yazılabileceğidir. Geçen yüzyıl sırasında Angolalıla-

rın bilinci bir çok etkinin altında biçimlendi: kendilerinin ve sömürgeci efendilerinin mizaçları, uzak mesafelerle birbirinden ayrılan topluluklar arasındaki ilişkilerin yavaş yavaş aşınması, tarafların çıkar ve güdülerinin sıkı ve dolambaçlı biçimde birbirine girmesi... Ama hiçbir çalışma yasası ve pratiği olarak, öşürün (ondalık vergi) taşıdığı önemde değildir.

Angola'da kölelik 1858'de yayınlanan bir kararnameye göre sona erdi, bu kararname bir özgür emeğe geçiş sürecini öngörüyordu. 1878'e dek bu kararnamenin bir değeri olmadı. Afrikalıların kendi işgüçlerini açık bir pazarda satabildikleri duruma Angola'da iskan edilen beyazların, kendilerini uydu-rabilmesi için aradan yirmi yıl geçmesi gerekti. Beyazlar bunu başlangıçta rezilce bir şey olarak karşıladı. Büyük Portekiz ve Brezilya Ansiklopedisinin «büyük ve trajik direnişler» diye nitelediği olaylar sırasında, 1858 kararnamesini, tıpkı yirmi yıl önceki gibi hükümsüz hale getirmeğe koyuldular; İngiltere donanmasına mensup gemiler zorla engelleyene dek, sömürge beyazları ve adamları, köle ihracatına son vermeyi reddetti.

Ama Lizbon'daki bakanlar liberaldi, yada Londra'daki patronlarının liberal baskısı altındaydılar, reformlar konusunda direndiler. Yirmi yıllık «muhteşem dönemin» 1869 - 75 arasındaki yılları, Salazar'ın emek konusu üzerinde çalışan bir doktrinerinin çok sonraları, «tembellik hakkını savunuyor» (1) diye saldıracağı bir kararname ilgi çekmektedir. Daha

---

(1) J.M. da Silva Cunha, *O Trabalho Indigena* (Yerli işgücü), Lizbon, 1949.

açık ifade edecek olursak, bu kararname, Afrikalıları Avrupalılar için çalışmaya zorlamaktan çok, onlara kendileri için çalışma hakkı tanıyordu. Portekiz'de yükselen burjuvazinin itilimlerini ve büyüyen deniz aşırı çıkarlarını yansıtan 1875 kararnamesi, özgürlüğünü kazanan köleleri eski efendileri için iki yıl çalışmakla yükümlü kıldı; ancak bundan sonra, en azından ilke olarak, işgücünü pazarda satmalarına izin verildi. Nihayet, 1878'de serseri olarak tanınanlar dışında hiçbir kimsenin bir çalışma sözleşmesini kabul etmeğe zorlanamayacağını bildiren bir nizamname ile, köleliğin sona erdiği biçimsel olarak kabul edildi.

Silva Cunha, Salazarı savunan kitabında, 1878'de yapılan bu düzenlemeyi, «aşırı liberal bir rejimin» başlangıcı olarak nitelemiştir. Bu kararname dahi, ona çok aşırı bir şeymiş gibi gelmektedir. Oysa pratikte mevcut bütün kayıtlar, yalnızca işgücü kullanmanın dış görüntüsünün değiştiğini göstermektedir: beyazlar artık köle satın almak yerine, onları «sözleşme» ile sağlıyordu. Beyazlar onları, gönüllüleri yada mahkumları ve diğer kurbanları satan şeflerden «sözleşme» ile alıyorlardı- yani, satın alıyorlardı-; ama çok kez şefler, halkları için fidye ödüyordu; bu kaynaktan adam sağlanamayınca, «serseri olarak tanınan kişileri» toplayan ve bunları serseri olsun olmasın sözü geçen nizamnamenin maddelerine göre beyaz işverenlere dağıtan sömürge idaresi görevlilerinden «sözleşmeli» işçi sağlıyorlardı.

Her iki yol da, sömürge yönetiminde yolsuzluklara açık kapı bırakan bir sistem oluşturdu; ve bu kapı, aylıkları son derece düşük olan, devlet yönetiminde reformdan umudunu kesen sömürge yöneticilerinin şeytana uymasıyla ardına dek açıldı. Şimdi

işçinin durumu, eskisine oranla çok daha kötüydü.

«İşveren sözleşmeli işçi karşısında, eskiden kölelerine duyduğu sorumluluktan daha azını hisseder. **Serviçais** denen «sözleşmeli işçiler», ancak yaşamlarını sürdürebilecek bir düzeyde bırakılıyorlardı. Bunların çoğu, çalıştıkları yerde ölüyor, köyelerine dönemiyordu (özellikle Sao Thome adasına gönderilenler) ve Angola'nın bazı bölgelerinde oturan sakinlerden hemen hiçbiri kalmamış, buralar boşalmıştı; diğer bölgelerdeki Afrikalılar da ülkenin en iç kesimlerine kaçıyordu. Köyelerinden çok uzaklara sürülen ve insan dışı davranışlarla karşılaşan bazı işçiler başkaldırıyor ve büyük bir gazapla harekete geçen küçük savaşçı grupları oluşturuyordu.» (2)

Mecburi çalışma, bundan böyle sürekli işlenen bir konu olacaktı. Tam doksan yıl sonra, mecburi çalışmaya karşı gösterilen tepki Angola-Kongo'sundaki 1961 ayaklanmasını tutuşturacaktı.

Resmi olarak, elbette bunların hiçbiri doğru değildi. Resmi olarak, kölelik ve mecburi çalışma sona ermek ve yerini «aşırı bir liberalizme» bırakmak üzereydi. Portekiz imparatorluğunun o günlerdeki kurucularından biri, 1878'i izleyen yıllarda Angola'daki «aşırı liberal rejimi» şöyle anlatıyordu:

«Şu sıralarda onlara (yani «sözleşmeli işçilere») en ağır ve en güç işlerin verilmesi adet olmuştur... özellikle hamallıkta, yumuşak başlı hayvanların rolünü yüklenmişlerdi. En küçük bir hataları sonunda, korkunç biçimde yaralayan hipopotam derisinden kamçılarla dövülerek hunharca cezalandırılıyorlardı. Esrarlı ve ılık Afrika gecelerinin geç saatlerinde, sık

---

(2) J. Duffy, *Portuguese Africa*, Harvard University Press, 1959, s. 154.

sık, zavallı yaratıkların içler paralıyan, acı içindeki çığlıklarını duyuyordunuz». (3)

Diğer bu tür «aşırı liberal» düzenlemelere, 1961 sonrasında da rastlanacaktı. Ama 1899'da daha farklı türden, son derece gerçekçi bir düzenleme yapıldı. Bu düzenlemenin temel amaçının maden çıkarımı olduğunu tarih gösterdi. Bu kararname, beyaz iskancıların on yıllardır süregelen kanılarını yasalılaştırdı; beyazların inancına göre, kara derililerin «görevi» beyazlar için çalışmaktı; kara derililerin hayvandan farklı olduğu, ancak beyazlar için çalışırlarsa kabul ediliyordu. Böylece, bütün Afrikalıların geçimlerini sağlama ve toplumsal koşullarını iyileştirme olanağını çalışarak elde etmeleri için, ahlaki ve yasal bir sorumluluğa sahip olacakları yolundaki düşünceleri, onlara göre doğrulanmış oluyordu.

Böyle bir karara duyulan ihtiyaç, gerçeklerin yalnız dış yüzüne bakıldığında dahi son derece saçma gelecektir. Taş devrinden bu yana, Afrikalılar kendi gelişmelerinin birbirini izleyen aşamaları içinde, kendileri için çalışarak, «geçimlerini sağlama ve toplumsal koşullarını iyileştirme» araçlarını elde etmişlerdi. Ama bu karar, sömürgecilik sistemini kuran ve işleten kişilere saçma gelmiyordu. Bir yandan, Angola'yı sömürme çabalarının salt ve yalnızca mecburi çalışmaya dayandığını açıkca kabul edebiliyorlardı: Peki, rakip emperyalist güçlerle tartışırken kullandıkları «uygarlaştırma misyonu» neredeydi? Diğer yandan, özgür bir işgücü pazarını ilan eden eski kararnamelerin yararsızlığı, bazı düzeltmeleri gerektirecek ölçüde açıktı. O zaman, Afrika-

---

(3) Antonio Julio Belo de Almeida, *Operações militares...* (Askeri Harekatlar), Lizbon, 1942, s. 7 - 9.

lıların ancak beyazlar için çalıştıkları zaman çalışıyor sayılacakları yolundaki sömürge beyazlarının, düşüncelerini yansıtan, «hayırsever» doktrini benimsediler. Görünürde mecburi çalışmaya karşı çıkarırken, aslında onu sürdürmeye devam ettiler.

«Dönüşmüş» kölelik böylece sürdü. Kölelik, kabul olunmaz koşullar altında, gerek şeker kamışı ve kakao adası Sao Thome'de, gerekse kıtadaki plantasyonlarda devam etti. Eskiden olduğu gibi, bütün bu gerçekler resmen reddediliyordu: Portekiz yasaları aydınlık ve merhametli değil miydi? Gayri resmi açıdan ise, iskancıların ve sömürge yönetiminin yaşaması açısından, bu serflik büyük bir zorunluluktuk; tıpkı bir makinaya yakıtın gerekli olması gibi. Gerçek durum, gezginlerin gözünden kaçmayacaktı.

1904 sonlarında, o günlerin ünlü gazetecilerinden Henry Nevinson, gezginlerin anlattığı hikâyelerin doğruluğunu saptamak üzere, **Harper's Monthly** dergisi tarafından Angola'ya gönderildi. Ülke içindeki yüksek yaylayı yürüyerek aştı, Moxico Eyaletinin en batı ucundaki «Açlık ülkesi» denilen bölgeye ulaştı; bu bölge şimdi de aynı adı taşıyabilecek durumda. Burası, doğu halklarından kaçırılan kölelerin, -Ambwela, Chokwe, Mbunda ve diğer halklar- kara derili ve beyaz görevliler tarafından, kıyı bölgesine indirdiği yoldu. Bu doğu halkları bugün bile kölecilerin yaptığı baskınlardan söz etmektedir; **kwata kwata** savaşları (av ve çocuk kaçırmaya savaşları) onlara çok çektirmişti.

Nevinson kölelere ilk kez «Açlık ülkesi»nin batısında rastlamıştı, o sırada ayaklarındaki zincirler esirciler tarafından çözülmüştü.

«Cuanza nehri tam sınırda akıyor, nehrin ardında Açlık ülkesinin düzlükleri uzanıyor; esirler evleri-

ne geri dönmek için kaçmağa kalkıştırlarsa burayı canlı olarak asla aşamazlar. Çünkü Açlık ülkesindeki çalılıklar, her yanlarına takılı olan zincirlere dolanarak yürümelerini engeller - ayaklarında, ellerinde zincir var, bunun yanısıra geceleri üç - dört köle bir arada zincirleniyor. Esirciler, bu zincirleri yeni bir insan sevkiyatı yapmak için geri döndüklerinde yeniden kullanmayı düşünerek, muhafaza ediyordu.»

Nevinson, aynı «Açlık ülkesi»nden geçip, Moxico'daki küçük bir karakola doğru giden yolda, «yere dağılmış» zincirlere de rastlamıştı. Bunların, yolculuk sırasında ölen adamların zincirleri olduğunu düşündü. Çünkü «bu patikanın üzerine ölü insanların kemikleri dağılmış. Ayağınızın önünde uzanan bir uyluk kemiği görüyorsunuz, diğer yanda çalıkların arasında bir kafatası buluyorsunuz. Bunlar, yürüyüşe dayanamayan kölelerin iskeletleri, bu insanlar öldürülmüş yada ölmeğe bırakılmışlardı.» (4)

Alışlageldiği gibi, yetkililerce, Nevinson'un bir yalancı olduğu söylendi. Lizbon, Nevinson'u karalamak için elinden gelen her şeyi yaptı; daha sonraları da Nevinson gibilerini aynı biçimde karalamağa çalışacaklardı. Nevinson'un yaptığı açıklamalardan sonra, tepki gösterenler arasında, kakaolarını Sao Thomè'den sağlayan İngiliz çukolata şirketlerinin, Quaker Mezhebi üyesi olan sahipleri de vardı. Çukolata fabrikatörleri, doğrudan mecburi çalışma uygulamakla suçlanınca rahatsız oldular; daha derin soruşturmalar yaptılar; bir süre sonra, Sao Thomè adasının ürünlerini boykot ettiklerini açıkladılar.

---

(4) H.W. Nevinson, *A Modern Slavery* (Çağdaş kölelik), New York, Harper, 1906.

Bu konuya Angola'daki kayıtlar da tanıklık etmektedir. Bu döneme ilişkin gayri resmi kanıtlar arasında, Angolalı gazeteciler ile siyasi düşünürlerin o dönemde yaptığı çarpıcı tanıklıkları da var; görüleceği gibi bu kişiler yarım yüzyıl sonraki ulusal hareketin müjdecileri olacaktı. Nevinson bu kişilerden bazılarının farkındaydı ve onlara saygı gösteriyordu: «Luanda'da aralıklı olarak küçük bir gazete çıkmaktadır; **A Defeza de Angola** (Angola'yı Savunurken) adlı bu gazetede, yaşanan bütün olaylarla sistemin tümü, cesaretle sergilenmiştir.»

Ama sistemin «uygarlaştırma misyonu»nun herhangi biçimde gerçekleşmesi yolunda beslenen bütün umutları ezmek zorunda olduğunu farkedene, yalnızca gayri resmi kamu öyu, yani liberal Portekizlilerle tahsilli Afrikalılar değildi. Salazar yönetiminde geçen sessizlik yılları, bu protestocuların anısını otoriter baskı dalgaları altında iyice unutturmuştu; insanda kolayca, Portekiz'deki resmi çevrelerin kendilerine karşı koyan tek bir ses bile yaratmadığı kanısı uyanabilir. Aslında böylesi kişiler, bugün olduğu gibi dün de vardı; ama bunlardan bazıları, o zamanlar yönetim erkinin zirvesinde bulunuyordu. 1910 yılında Lizbon'da ilk cumhuriyetçi hükümet başa geçtiğinde, 1891 - 1896 yılları arasında Angola'da uzun süre yaşayan bir siyasi sürgünü, Angola'ya genel vali olarak atadı. Bu eski sürgün, «mecburi çalışmaya son vermeğe çalıştı, 1911'de bu suçtan dolayı onbir Portekizliyi sınırdışı etti... ama verdiği savaşta yenilmeğe mahkumdu... 1912 martında bezginlik içinde istifa etti. Aynı sıralarda, Lizbon'daki nüfuz sahibi kişilerle ittifak kuran bir iskancı - tacir koalisyonu, Güney Angola'da, mecburi çalışmaya

karşı çıkışıyla ün salan Mossamedes valisinin azledilmesi için baskı yapıyordu.» (5)

Joao de Almeida türünden kişiler, sömürge sisteminin katı çelişmesiyle karşılaştılar : sömürgeciliğin amacının Afrikalıların yararına olduğu farzediliyordu, oysa gerçekte olan bunun tam tersiydi. Herhalde, tarih içinde hiç bir zaman, batı dünyasındaki kapitalist gelişme ile sömürge halklarının sistemli biçimde yoksullaştırılması arasındaki gerçek ilişki bu kadar net ortaya çıkmamıştır. Çünkü bu yıllarda Portekiz ekonomisi, kendini en azından aristokratik yönetimin, latifundia'ların, ilkel bir ticaretin durgunluğundan kurtarmağa başlarken, ekonominin gelişme oranı, gittikçe daha fazla zorla çalıştırılan Afrikalıların emeğine bağımlı çıkarlar ve kişiler tarafından belirleniyordu. Diğer sorumlu kişiler ise, bu olgunun sonuçlarını protesto edebilirdi; ama bunların hepsinin sonu 1911'de Mossamedes Valisi gibi bir daha dönmek üzere azledilmek oldu.

Bu süreci, Jose Mendes Ribeiro Norton' de Matos'un meslek hayatından daha iyi gösteren bir olay olamaz. Matos, 1912'de kendinden önceki bezgin genel valinin yerine atandı; Angola'da maden çıkarım sisteminin, bu sistemi düzenleyen ilkelerin ve pratiğin baş mimarı olacaktı. Norton'dan sonra, sömürge politikasının ve eyleminin koşulları içinde, onun kurduğu yapılara çok az şey eklendi.

Nijerya'da Lugard'ın, Güney Afrika'da Milner'in, Fransız Afrika imparatorluğunda Lyautey'in yaptıkları gibi, Norton da tam bir sömürge imparatorluğu genel valisi gibi davrandı: mağrurdu, tamamen

---

(5) D.L. Wheeler, *Angola*, London, Pall Mall Press, 1971, s. 109 - 10.

hor görmemekle birlikte Afrikalılara karşı ataerkil bir davranış içindeydi, metropolde izlenen politikalar karşısında sabırsızdı, geçici iskancıların küçük çaplı karanlık işleri karşısında hoşgörüsüz davranıyordu, politikasının bütçe için yaratacağı yüklere pek aldır-mıyordu. Angola'daki uzun meslek hayatı, kendinin de dahil olduğu ve sonunda onu da yok eden sömürge sistemini belirli sınırlar içine hapsetti.

O da, sömürge sistemini mecburi çalışma gibi zorunlu bir dayanağından sıyrılmağa çalıştı; en azından başlangıçta, saf biçimde bunun yalnızca bir sustimal olduğunu düşünüyordu. 1926'da eski günlerini anlatırken, «1912 yılı ortalarında Angola'ya vardığımda, Eyalette, bir kaç istisna dışında, özgür emek adı verilemeyecek yerli bir çalışma sistemi buldum» (6) diyordu; 1926'da emekliye ayrıldığında, gözden de düşmüştü.

Norton kölelik sorununu halletmeğe çalıştı. Çok sonraları, aşağıdaki açıklamaları ileri sürerken aslında tipik bir biçimde kendini aldatıyordu; Norton'a göre 1915'de, «eski köleliğin kalıntıları ve daha gizli kapaklı yürütülen (**serviçais** olarak) yeni kölelik tamamen ortadan kalktı. Mecburi çalışma sistemini, sözleşmeli çalışma düzeni izledi... Daha yumuşak ve ikna edici yöntemlerle sürdürülen idari tedbirler, sistemin bütününe büyük adımlarla tamamen özgürleşmiş emeğe doğru itiyordu.» Bu büyük bir abartmaydı, ama yine de Norton'un zamanında bu konuyla ilgili bazı tedbirler alınmıştı.

Ama Norton'un bu görevi uzun sürmedi. 1915'de Norton, Sömürgeler Bakanı olarak Lizbon'a geri çağrıldı, daha sonra, Portekiz'in Almanlara karşı

---

(6) Norton de Matos, *A Provincia de Angola*, s. 126.

Fransa'daki Batı cephesi için birlik göndermek zorunda kaldığı bir sırada savaş Bakanlığına getirildi. Bu zorlu bir tecrübe idi, ama Norton'u ilerde çok daha zor günler bekliyordu.

Birinci Dünya Savaşı bitince, Norton 1921'de Angola'ya geri döndü, bu kez görevi yüksek komiserlikdi, cumhuriyetçiler genel - vali deyiminin yerine bu etiketi kullanıyordu. Herşeyi 1912'deki konunun gerisine kaymış durumda buldu. Yokluğu sırasında çıkarılan bir dizi kararname ile, mecburi çalışmadan daha az baskıcı bir çalışmaya geçme yolunda yaptığı «dönüşümler» terse çevrilmişti. Herşeyi acınacak bir hale getirmişlerdi. «Gerçekten çüzzam hastalığına benzeyen bir yolsuzluk havası, yerli emeğiyle ilgili her konuya işlemişti; bu hastalığı dağlamak ve bastırmak, iki yıldan fazla zamanımı (1921 - 23) aldı.»

Norton bir kez daha iskancıların ve Lizbon'daki yandaşlarının şiddeti muhalefeti ile karşılaştı. 1924'e dek beceremeyeceklerdi ama sonunda onu yere serecektlerdi. 1953'de yayınladığı anılarında Norton, kendini altedenlerden hâlâ acı bir dille sözedebiliyordu. (7)

Norton'un kararnamelerinin eleştirilen yanı bunların «sözleşmeli işçilerin» özel girişimciler tarafından kullanımını yasaklanmasıydı. Sömürge idaresinin, mecburi çalışmayı reddetmesi gibi bir sorun yoktu; gerçi yönetim bu kelimeyi kullanmama konusunda her zaman dikkatli davranıyordu. Yoksa ne sömürge yönetiminin iş görmesi, ne de Norton'un sonradan çok böbürlendiği Angola yollarının yapılması mümkün olurdu. Ama Norton'un dönüşünden

---

(7) Norton de Matos, *Africa Nossa*, Lizbon, 1953, s. 109.

hemen dört ay sonra yayınladığı 1921/40 nolu kararname, «kanunun, mecburi çalışmanın (**trabalho compelido**) özel işverenler (**particulares**) yararına kullanılmasına izin vermediğini» bildiriyordu. İşkancılar bu kararı büyük bir tepkiyle karşıladı; ekonomilerini hızla geliştiren temel, bir kez daha yıkılma tehditi ile karşı karşıyaydı. Yarım yüzyıl önceki benzerlerinin köleliğe karşı çıkan kararnameleri sabote etmesi gibi, onlar da büyük bir direnişe geçti.

Norton'un Lizbon'daki hasımlarından birinin kurmuşcasına bir öfkeyle yazdığı çok ilginç bir broşüre göre, Norton, «Eyaletteki tarım ve sanayinin gelişimi üzerinde çok derin bir yara açmıştı.» Aynı yazar söze, Norton'un «yıkıcı idare»sini, Mozambik'te aynı dönemde yüksek komiser olan Brito Camacho'nun pragmatik kafa yapısıyla karşılaştırmakla devam ediyordu; Camacho'nun yönetimi altında, Mozambik'teki özel işverenler sürekli artan çapta yerli emek sağlayabiliyordu; bu durum, sözkonusu işverenlerle devlet arasında yapılan bir «sözleşme» ile sağlanıyorlardı.

Buna tanıklık etmek üzere, broşür yazarı konuyla ilgili bir sözleşmeden alıntı yapmaktadır; bu sözleşme, yasal dilin kişiliksiz ataerkilliği ardında yatan acımasız gerçekliği bir kez daha göstermektedir. 1923 tarihli bu sözleşme, Mozambik yüksek komiserini ve emrindeki görevlileri, «Hornung şeker şirketinin fabrikalarında sürekli olarak çalışacak üç bin yerli **serviçais**'i (sözleşmeli işçiyi), yirmi yıllık bir dönem için sağlamakla» yükümlü kılmaktadır. Bu düzenlemeler, «yerli ihtiyacını» belli bir düzen içinde karşılayacaktı; bütün bu yerliler, «yerlilerin çalışmasını düzenleyen 14 Ekim 1914 tarihli Nizamna-

menin 94. maddesinin belirli koşullarına uygun olarak» sağlanacaktı.

Bu madde neyi şart koşuyordu? Bu madde, daha çok gerek Mezambik, gerekse Angola'da varolan durumu gözönüne alıyordu. Madde şöyleydi: «Bütün Portekizlilerin görevi olan çalışma yükümlülüğünü kendi isteğiyle yerine getirmeyen her yerli, serseri olarak nitelenir ve bu görevi yerine getirmesi, kendini eğitmek ve uygarlaştırmak için gerekli hertürlü tedbiri uygulayacak olan makamlar tarafından sağlanır.» Söz konusu örnekte, her yıl üç bin Afrikalının açlık içinde sürünecekleri bir ücret karşılığında Hornunğ şeker şirketi için çalışarak eğitilmek ve uygarlaştırılmak gibi büyük bir avantajdan yararlanması, efendilerin kendi arasında yaptıkları sözleşme ile karara bağlanmıştı. Gerçekte, bu, Norton'un o sıralar «gerçek bir yolsuzluk illeti» diye ilan ettiği durumdu. İskancılar, bu saptamayı büyük bir ihanet olarak karşıladılar ve Norton'un görevden atılması için çalışmaya koyuldular.

Norton hiç şüphesiz, mecburi çalışmanın sağladığı servet karşısında da aynı duyguları besliyordu ve haklı olarak, biçim değiştirmiş bir zorlama düzeninin mutlak bir köleliğe oranla çok daha üretici olacağını düşünüyordu. Ama gerçekte ilgilendiği konu, iskancıların öz yönetim isteklerini güçsüz düşürmektir. Emperyalist ve otoriter biri olarak Norton, özellikle, iskancılar arasında boy gösterecek Portekiz'den kopma, sömürgeyi «Brezilyalaştırma» türünden her çeşit eğilimi bastırmağa çalışıyordu. Aynı zamanda, sivil bir yönetim kurmağa kararlıydı; çünkü bütün bölgenin Lizbon'dan sürekli ve merkezi biçimde denetlenecek bir sömürge olması isteniyordu. Norton bu konularda son derece başarılı oldu

daha sonraları yıldızının sönmesi, tarihin garip cillerlerinden biriydi. Bütün bu çalışmalarıyla Norton, Salazar'ın ve onun Yeni Devlet'inin çabalarına öncülük etti ve daha sonraki politika ve eylem için temel hazırladı.

Bu çerçeve içinde Norton'un emperyalist bir tip olarak sunulması gerçeği çok uygun. Görevde bulunduğu iki dönem içinde sağladığı başarıları yazarken, elyordamıyla şunları söyleyebiliyordu: Federal bir devlete yönelen ilk adım olarak, Angola'nın çeşitli parçalara bölünüp, herbirini bağımsız bir koloni haline getirmenin yararlı olacağı gibi bir düşüncenin, «Angola'daki uygar sömürgecilerin kafasından, silindiğine tanık olduk.»

Ama gerçekte Portekiz'den ayrılma düşüncesi, bir çok Portekizli Angolalının kafasında varlığını sürdürüyordu, Salazar'ın diktatörlüğüne yolaçan 1926 askeri **darbesinden** sonra, Angola'ya gelen siyasal sürgünler bu eğilimin güçlenmesine yolaçtı. O sıralarda, «siyasal sürgünlerin bulunduğu önemli Angola kentleri, entrika ve siyasal muhalefet merkezleri oldu.» Norton'un oluşturduğu köklü yapı, böyle bir muhalefetin kolayca engellenebileceğini ispatladı. 1924'de görevden ayrılırken, haleflerine yalnızca, onun kurduğu temeller üzerine sömürge yapısını inşa etmek kalmıştı.

Norton, ülke içlerinde hüküm süren bağımsız ordu yönetimi yerine, bölge memurları ve polis eliyle yürütülen «sömürge yönetimi» ilkesini getirdi. Ülkenin iç kesimlerinde hâlâ elinde biraz iktidar bulunan bütün Afrikalı güç sahiplerine karşı harekete geçti; bunlar arasında Mbunda kabilesinin şefi **Mwene** gibi, elinde büyük güç bulunanlar da vardı.

Norton, bu Afrikalı eğemen g¼c¼leri yıkarak, halklarını kendi se¼tiđi Şeflerin denetimi altına aldı. Toprak yollar yaptırdı ve bu t¼r ama¼lar için ¼ok para harcadı. Anavatandan «sağlıklı koloniciler» getirterek, beyazların yaygın bi¼imde iskan olunması gibi eski bir d¼Ő¼, yeniden ger¼ekleŐtirmeđe ¼alıŐtı; bu konuda olduk¼a başarı da kazandı. 1911 yılında 13.000 olan beyazların sayısı 1931'de 25.000'e y¼kseldi; bu b¼y¼menin geniş bir kısmı, Norton'un başlattığı politikaya bağlanabilir.

Norton'un Salazarcı s¼m¼rge anlayıŐına önc¼l¼k eden, diğer bir ¼ok y¼ntemleri daha vardı. «Portekizlilerin ¼ıkarı» ¼lkesini yeni bir temelle donattı; «ger¼ekte Angola'ya bir s¼m¼rgeden ¼ok, Bir Portekiz ulusu olarak bakılmalı»ydı; 1955'de bu s¼z yeniden ortaya atıldığında, Angola'da yaşayan 4 milyon Afrikalıya karşılıklı ancak, 80.000 beyaz vardı. Elbette, Afrikalılar Portekizli olarak kabul edilmiyordu; orada var oldukları bile d¼Ő¼n¼lm¼yordu.

Norton da, Salazar rejiminin kendini øvmek için sersemce d¼z d¼đ¼, kimsenin reddedemediği ger¼eklerle ¼eliŐen kasideleri tekrarlıyordu :

«Uzun ve parlak s¼m¼rge tarihimiz içinde, Devlet ile keŐfettiđimiz ve bağımlı kıldığımız halklar arasındaki iliŐkilerde daima ¼¼ unsur eğemen olmuştur: yerlilere karşı g¼sterdiđimiz uzlaşmacı ve yumuşak tavır; yerlilerin alışkanlık ve geleneklerine g¼sterilen saygı; kendi egemenlik alanımıza diğer devletleri kesinlikle yaklaŐtırmama.»

Ger¼eđe uygun tespitler ise bunların tam tersini doğrulamaktadır. Norton bir yandan beyaz iskancıları sıkı bi¼imde dizginlerken, diğer yandan onların sayısını y¼ksetmeđe ve beyazların ¼ıkarlarının Afrikalılarınkilerden ¼st¼n olmasını sağlamaya

çalıştı. Luanda'daki küçük eyalet meclisinin gücünü yavaş yavaş çoğaltmağa koyulurken, hatta Afrika-lılarla melez **assimilado**'ların oluşturduğu birliklerin temsilcilerinin «uygar kişiler» olarak beyazlarla yan yana eyalet meclisinde oturmasına izin verirken, çok kısa zamanda bunların tam tersini yapmağa başladı, bu birlikleri dağıttı ve Portekizlilerle aynı görüşleri paylaşmayan, üç gazetelik küçük çaplı özgür basını ortadan kaldırdı. Muhalefetin sözcülerini tutukladı ve uzak yerlere sürdü. Böylece Profesör Wheler'in de işaret ettiği gibi, «Salazar dönemi-nin sömürge anlayışı» için uygun bir ortam hazırladı.

Kendisini izleyenler gibi, Norton'un anlayışı da daha çok misyoner eğitime yönelikti; Portekizce dışında bir dille yürütülecek eğitime kesinlikle düşmanca bir tavır alınmıştı; ve bu eğitim bile çok sınırlı bir çapta tutuluyordu. «yerlilerin alışkanlık ve geleneklerine gösterilen saygı» ya gelince, Norton yönetiminin bir başka uygulaması da, varlığını hâlâ sürdüren her türlü Afrikalı otoritenin sistemli biçimde safdışı edilmesi oldu. **Chokwe**'lerin **ndandandas** diye adlandırdığı, denetim altındaki topluluklar içinde «Köylerin yeniden gruplanması» politikasını başlatan da Norton'du; bu politikayı 1960'larda ordu sürdürecekti. Daha sonra, «kabile düşmanlıkları»nı güçlendiren «böl ve yönet» ilkesini Norton dikatle uygulamıştı.

1921 yılında yayınladığı 137 nolu kararname, büyük etnik toplulukların sömürge öncesi döneme ait geniş kültürel gruplaşmalarını, sistemli biçimde daha küçük parçalara bölmeyi amaçlıyordu. Bu mikroetnik gruplara ayırma ilkesiyle halk **aldeida** denen iskan merkezlerinde, sömürge yöneticisi ta-

rafından atanan «yerli başkanların dolaysız şefliği» altında, yeniden gruplandırıldılar.

«Yerlilerin bu biçimde toplanması, aynı alt-şefe tabi olan oymaklara ve ailelere göre yapılmalıdır...

Angola Eyaletindeki bütün yerliler, yerleşmeleri için seçilen yerlerde yeniden gruplandırılmalıdır.

Bu kararnamenin yayınlandığı tarihten sonra, hiçbir yerli, Avrupalıların yada uygar yerlilerin (**assimilado**'lar) yaşayacağı yerleşme merkezleri için ayrılan yerlerin çevresinde kulube yapamayacaktır, **assimilado**'lar da yalnız yerli halk için ayrılan yerlerde ev kuramayacaktır.»

Bu yalnız kabilecilik değil, aynı zamanda bir **ırk ayrımı** idi.

«Yerli sakinlerin bu yerleşme bölgelerinde toplanması en fazla iki yıllık bir dönem içinde tamamlanmalıydı, bundan sonra idari makamlar, belirlenen mahaller dışında kalan bütün kulübeleri yıktıracaktı.» (1)

Bu, «yerlilerin alışkanlıklarına ve geleneklerine» gösterilen garip bir saygıydı doğrusu. Ama Norton bunda bir saygısızlık görmüyordu. Onu izleyenler aynı yol üzerinde daha da ileri gideceklerdi.

---

(1) Norton de Matos, **A Provincia de Angola**, Porto, 1926, s. 126, 263.

3 | Salazar Dönemi

Diğer Afrika sömürgelerinde beyazların iskanı bundan çok mu farklıydı? Farklı derecelerde de olsa, hepsinde, Afrikalılar, çeşitli düzenlerle, beyaz adamın ekonomisinin baskısı altına girdiler, geleceklerinin kendilerini beyaz adamın ihtiyaç ve davranışlarına uydurmalarına bağlı olduğu düşüncesi kafalarına sokuldu; bu bağımlılık karşılığında onlara bol bol yüksek duygular sunuldu. Eğer durumlarını protesto ederlerse, kamçı, hapis yada mecburi çalışma ile cezalandırıldılar. Başkaldırdıklarında, sömürgeciler insan avına çıktılar ve onları ezdiler. Beyazların getirdiği yöntemlere çok iyi uymağa çalışıp, kendi çıkarları peşinde koşmağa yöneldiklerinde ise, engellendiler ve işleri bozuldu.

Gerek özel sohbetlerde, gerek toplu tartışmalarda beyaz iskancıların ortaya çıkan düşünceleri, bütün bunlara tanıklık etmektedir. Afrikalıların birbirini izleyen karşılık ve girişimleri de bu durumları doğrulamaktadır: bireysel «başkaldırı» davranışlarında, ayaklanmalarda, ayrılıkçı hristiyan mezheplerinin türeyişinde, binyıllık mutlu bir hayatın gele-

ceği umudunda ve kehanetlerde, ve nihayet, anti-sömürgeci siyasal protesto eylemlerinin gelişmesinde, Afrikalıların birbirini izleyen cevapları uzanmaktadır. Bu yıllar sırasında, İngiliz, Fransız, Belçikalı ve Portekizlilerin yerleştiği bütün sömürgelerin temelinde aynı toplumsal biçimlenmenin uzandığı ortaya çıkmaktadır.

Üslup, yoğunluk ve potansiyel açısından yine de, önemli farklılıklar vardı. Bütün bu sömürgelerde Afrikalılar, giderek artan bir biçimde, Avrupalılar yararına örgütlenen ve yönetilen bir ekonominin sınırları içine hapsedilmişti. Bu sömürge ekonomisi hiçbir anlamda tecrit olmuş, yada kendi kendine yeterli bir örgütlenme değildi, tersine sömürgeye eğemen olan metropol ekonominin bir uzantısıydı. Buna karşılık, eğemen metropol ekonomisi, kendi ulusal tarihi ve kendi toplumsal güçlerinin karşılıklı etkisiyle biçimleniyordu. Dolayısıyla, sömürgeci dönemin ortalarında ve son yıllarında, yada 1920'lerden sonra, ekonomik olduğu kadar siyasal nitelik de taşıyan bir «metropol unsur» sözkonusuydu; bu unsur, sömürge politikasını ve uygulamaları çeşitli, bazen de çok farklı yollarla etkiliyordu.

1926'dan sonra «metropol unsur», Portekiz sömürgelerinde liberal yönelimli düşünce ve zorlamaları, dolayısıyla reformizm unsurlarını içermiyordu. Daha önceleri, Portekiz'in yasallık sınırları içinde liberalizmin savunusuna bir ölçüde yer vardı. Şimdi çok şaşkıncı gelmektedir, ama William Burghardt Du Bois tarafından yönetilen Pan-Afrika Kongresi, oturumlarından bazısını Lizbon'da yapabilmisti; orada sempati ve destekle karşılanmışlardı.

1926'dan sonra bu tür bütün çalışmalar, yeraltına inmek zorunda bırakıldı, yada yokedildi. İşledik-

leri temel konu, «demokratik hükümetlerin yarattığı anarşi ve sorumsuzluk» olan askerlerce başa geçirilen yeni rejim, İtalyan fazişmi ile ortaçağ katolikliğini birbirine kararak, kendi doktrinini oluşturmuştu-Portekiz'deki bunalım kesinlikle, olgunlaşmamış bir burjuvazinin yolsuzluklarını ve yeteneksizliğini yansıtıyordu. Harekete geçenler İtalya'da olduğu gibi, temel güçlerini askeri koruyuculardan alan, zengin bir oligarşinin (Portekiz'de bu daha dardı) adamlarıydı ve hertürlü ciddi toplumsal değişime muhalefet eden otoriter bir kilise, bu oligarşinin «değer ve erdemi» üzerine vaazlar veriyordu.

Bu oligarşinin üyeleri, Oliveira Salazar'ın kişiliğinde kendilerine uygun bir önder buldular, Salazar bir iktisat profesörüydü ve tümüyle kendi davalarının adamıydı. Derinlemesine incelenmeye değer, ilginç bir kişiliği vardı. Salazar sınırlı da olsa, yetenekli biriydi. Mussolini'nin çok konuşmasına karşın Salazar az konuşan biriydi, özel hayatında son derece tutucuydu, Mussolini ise bunun tam tersiydi; Portekiz katolikliğine bağnazca bağlı olan Salazar, bir iman adamı görünümündeyken, Mussolini daha çok bir dolandırıcıya benziyordu. 1954'de sözü çok edilen bir görüşmede, «Genel oya inanmıyorum» demişti. «Eşitliğe değil, hiyerarşiye inanıyorum.» Salazar inandığı şeyleri söylüyordu. Gerçekliğin, gençliğinde edindiği düşüncelerden farklı olabileceğini hiçbir zaman düşünmediği ortadaydı.

Kendi ülkesi dışına hiçbir zaman çıkmamış olan Salazar, en baştan beri kendini, kötülük güçlerini püskürtecek güçlü bir set olarak görmüştü; düşlerindeki Tanrının takdiri olan hiyerarşiyi balta-layan her şeyi bir şer kuveti olarak görüyordu. Bundan dolayı «Komünizm»i düşünürken, Rusya'dan

İngiltere'deki liberal ve işçi partilerine yada ABD'deki Demokratik Parti ile Birleşik Otomobil İşçileri sendikasına kadar her şeyi aynı kefeye koyuyordu. Bütün enerjisiyle ve tutkusuyla, Portekiz'i ve sömürgelerini, kendi inançlarının kalıbına dökmek için aralıksız bir çalışmaya koyuldu.

Ama elbette, kendine arka çıkan kodamanlar ve eĝemen güçler olmadan bunu başaramazdı. Bu desteğin bir kısmını büyük toprak sahipleri, askeri şefler ve piskoposlar, diğer kısmını ise Lizbon ve Oporto'daki mali ve ticari çıkar çevreleri oluşturuyordu; Oporto'nun, yabancı çıkarlarla, özellikle İngiliz sermayesi ile daha da sıkı bağları vardı. Salazar'ın çabucak oluşturduğu Yeni Devlet içinde, bu ayrıcalıklı gruplar kendi çıkarlarını güvence altına alan, köylülerin bağımlılığını sürdüren, kent işçilerini baskı altında susturan ve bütün ciddi muhalefeti iğdiş eden bir yapı kurdular. Ve bu yapı sağlamlığını uzun süre sürdürdü. Salazar Portekiz'inin hikayesi, küçük isyanlar, gösteriler, illegal grevler, devlete meydan okuyan davranışlar, yanında resmi baskılar yada yolsuzluklar yoluyla dikkatle denetim altına alınan ve arada bir yapılan seçimler ile doluydu. Ama bunların hiçbiri, Salazar yönetimini çöküşün eşiğine getirmedi.

Portekizlilerin çoğunluğunun gerçek durumu, en azından nitelik olarak, sömürgelerdeki Afrikalıların durumuna benzemeğe başlamıştı. Gerçi büyük derece farkları vardı, ama nitelik açısından farklar gittikçe azalıyordu. Salazar'ın baş kaygusu, ulusal bütçenin, kendini destekleyenler yararına denk olmasını sağlamaktı; bunu Portekizlilerin çoğunluğunun sırtından sağlıyordu. Vergiler gittikçe artıyordu.

Sosyal hizmetler ve gerçek ücretler ise azalıyordu. Ekonominin seçkinler hiyerarşisine dayanan yapısı, Afrika'da olduğu gibi basit halk yığınları üzerindeki etkisi açısından, gittikçe daha sömürücü bir nitelik aldı. Ekonominin ancak belirli kilit kesimleri özellikle yabancı sermaye ile iş görenler büyüyebiliyordu, ama bu diğer kesimlerde, özellikle tarımda görülen gerileme ve durgunluk pahasına sağlanıyordu. Gelişme sağlamayan —yani, genel bir ilerleme olmadan— bu büyüme içinde, Portekiz «geri bir ülke» olarak kaldı; Diğer Avrupa ülkelerinin çoğunluğuna oranla, Portekiz yarı - sömürge statüsü içinde yer alan bir ülkeydi. 1950'ler gibi yakın bir tarihte bile, nüfusunun beşte ikisi okuma yazma bilmiyordu; 1965'de ise tarım toplam işgücünün hâlâ üçte birini masediyor, ama gayri safi milli hasılanın ancak beşte birini sağlıyordu.

Ekonomideki büyüme azlığı ile, durgunluğun egemenliği çeşitli örneklerle verilebilir. Herhalde yurt dışına göçü gösteren sayılar, bu durumu en kısa yoldan sergileyecektir. 1960 - 1965 yılları arasında kırsal kesimdeki yoksulluktan yada kentlerdeki işsizlikten kaçan 270.000 Portekizli, Avrupa'nın diğer kesimlerine göç ederken, diğer bir 60.000 kişi de denizaşırı eyaletlere gidiyordu. Bütün 1960'lar boyunca Portekiz yurtdışına bir milyondan fazla göçmen yolladı; bütün nüfus artışı yurt dışına ihraç edilmişti, çünkü 1970 sayımına göre Portekiz'in toplam nüfusu 8,6 milyondur ve bu sayı 1960'daki sayım sonuçlarından biraz daha azdır. Bütün bu yıllar boyunca, Portekiz'in sömürge ekonomisi nicelik ve nitelik açısından büyümeyi başaramamıştı.

Portekiz'de görülen bu eğilimler bütün Afrika'da da yansıyor. Norton 1924 yılında, izlediği politikanın çok liberal olması gerekçesiyle çekilmeğe zorlanmıştı, Politikası çok liberal, aynı zamanda da çok pahalı bulunmuştu. Bu Politika Angola'da, ancak sömürücü ekonomiden alınacak daha ağır vergilerle kapanabilecek büyüyen bir bütçe açığına yolaçtı. Bu vergilerin kabul olunması 1926 askeri darbesinden önce de imkansızdı; darbeden sonra ise böyle bir şey düşünülemezdi bile; taki, özel şirketlerin kârına mali bakımdan ve bütçede sağlanan destekten belirli ölçüde vazgeçilmesini, 1960'lardaki savaşlar zorunlu kılana dek...

Norton'un ayrılışını, bir «kısıntı» devri izledi. Bu dönemin başlıca uygulaması, «Angola ekonomisini anavatandaki yeni rejimin izlediği kemerleri sıkma politikası ile aynı çizgiye getirme oldu; aynı zamanda yine Norton'un gitmesinden sonra başlayan kendi kendine yetme eğilimine son verildi.» (2) Aynı sırada Norton'un koyduğu mecburi emek kullanımını kısıtlamağa çalışan engeller kaldırıldı.

Diğer yandan Norton'un bazı politikaları sürdürüldü. İdari denetim yaygınlaştı. Afrikalı otoriteler, bölge memurlarınca atanan hizmetçiler durumuna indirgenmiş gözdağı verilen kuklalar yada ko-kuşmuş araçlar konumuna düşmüştü. Kırsal toplulukların «yeniden gruplanmasına», emek ihtiyacını karşılamağa elverişli olan her yerde devam edildi. Protesto eylemleri için açık kalan son kapılar da kesinlikle kapatıldı.

---

(2) ABD kara kuvvetleri Komutanlığı: «Area Handbook for Angola (Angola için Arazi El kitabı), Washington, D.C. 1967, s. 42.

Bu genel süreç, Kuzey Rodezya'daki Afrikalı komşuların dikkatini çekti. Eski bir İngiliz bölge görevlisi, 1930 yıllarındaki dönemde doğu Angola'dan insanların göç ettiğini hatırlıyor; «bunların hepsi **Mawiko** (Batılı) diye adlandırıldı» ve «insanları köle olarak sınıflandırarak onurunu kıran Portekiz uyruğundan çıkmaları» kabul edildi. Angola ve Kuzey Rodezya'daki sömürge yönetimleri arasında önemli farklılıklar vardı. Daha sonraları İngiltere'deki «metropol unsurun reform yönünde işlemeğe başlamasıyla, bu farklar daha da büyüyecekti.

Süreç, şiddet içinde değişti. Sömürge sisteminin hiç yada az çıkar sağladığı yerlerde hayat renksiz bir tekdüzelik içinde sürüyordu; bu sessiz ortamı yalnızca, ahlaksız bir yöneticinin yolaçtığı rezale; mecburi çalışma için devşirilenlerin acıklı yolculukları; yada yeni oluşmağa başlayan «üçüncü sınıf» ve «dördüncü sınıf» küçük kasabalarda Portekizli tacirlerle doğan çatışmalar bozuyordu.

Başka yerlerde sömürge sistemi daha işlek bir hale girmişti. 1920'lerin sonunda kıyıda ve merkezi yaylada plantasyon ekonomisinin önemli ölçüde yaygınlaştığı görüldü. Beyaz iskancılar kahve, kenvir, şeker kamışı ve pamuk yetiştirmede gittikçe daha başarılı oldular. Artık sömürge Portekiz için gerçekten «kurtarıcı» olmağa başlamıştı. Bu «kurtarıcılık» iki yönlüydü. Birinci olarak, Angola'nın yaptığı ihracat ilk kez Portekiz'in diğer ülkelerle yaptığı dış ticaretle ödemeler dengesini açık vermektan kurtaran, önemli bir kalem olarak hizmet görmeğe başladı: bu, Mozambik'le birlikte Angola'nın yüklendiği temel «ulusal rol» oldu.

İkinci olarak, bu ihracat, Lizbon'da gittikçe da-

ha fazla siyasal etkinlik kazanan büyük ticaret birliklerinin kârlarını besliyordu. Plantasyon ekonomisi çeşitli biçimler aldı. Bu plantasyonların bir bölümü salt iskancıların elindeydi; daha büyük bir bölüme ise Lizbon'daki tekelci şirketler hükmediyordu; diğer bölümler ise, imtiyazlı Portekiz şirketlerinin aracılığıyla, Afrikalı çiftçileri, belirli ihraç ürünlerini Portekiz yetkililerinin saptadığı fiatlarla yetiştirmeğe zorlayarak işletiliyordu.

Bütün bu biçimlerin sömürücü niteliği giderek daha da pekiştirildi. Sömürge Afrikasındaki başka yerlerde olduğu gibi, ihraç ürünleri yetiştirmeğe verilen önem, besin maddeleri üretiminde bağlantılı bir çöküşe yolaçtı. Bu bütün sömürge Afrikasında rastlanan genel bir eğilimdi; ama Angola ve Mozambikte durum, diğer ülkelere oranla çok daha kötüydü. Sonuç her halükarda Afrikalıların sefaletiydi. Bunun bir çok örneği vardı. Örneğin 1938'den sonra Mozambik'te, Kuzey Eyaletlerinde ekimi zorunlu kılınan Afrika-türü pamukda olağanüstü bir gelişme elde edildi; bunun «karşıt etkisi yine aynı olağanüstü bir biçimde, doğal yerli ürünlerin ekiminde görülen düşme oldu. Sömürge'nin kuzeyindeki yer fındığı, mısır buğdayı, manyoka, kaffir buğdayı ve bakliyat hasadında ancak kıtlık dönemlerinde rastlanacak sayılara düşüldü.» (3)

Ama her şeye karşın bu politika sürdürüldü. Beria Piskoposu 1950'de yayınladığı **Ordem Anticomunista**'da (Anti - komünist buyruğu), bu politika'nın yarattığı yıkımların, açlığın ve adaletsizliğin kay-

---

(3) C.F. Spense, *The Portuguese Colony of Mozambique*, Cape Town, 1951, s. 54.

naklarından biri olduğunu ilan etme zorunluluğunu hissetmişti.

«Uygulamada, bu yerlilerin çalışması ile (zorunlu olarak pamuk yetiştirenler), çiftliklerde sözleşmeli işçi olarak çalışanlar arasında ne fark vardır? Hiç. Ama, doğrusu bir fark vardır: sözleşmeli işçiler aylık bir ücret alır; burada ise hasat başarılıydı pamuk karşılığı para alırlar; eğer pamukta rastlanan kötü ürün yıllarında olduğu gibi, iyi ürün almazlarsa, ellerine hiç bir şey geçmez.»

Piskopos tanıdığı bölge üzerine konuşmağa devam ederken, şunları söylemektedir:

«Bir zamanlar tahıl anbarı olan topraklar açlık içindeydi. Buralar da pamuk kampanyasının başlamasından sonra, verimli tarlalar komşu bölgelerde yaşayan halk için yiyecek sağlayamadı ve bölge halkının kendisi de açlık çekmeğe başladı. Benim piskoposluk alanım içinde bulunan bir bölgede, altı ay içinde, kara açlık hortlağı bölge sakinlerinin yaşamlarını biçmeğe başladı.» (4)

Ve bu politika her şeye karşın sürdürüldü. Bu protestodan altı yıl sonra, Mozambik için verilen resmi sayılar, 519.000 Afrikalının, imtiyazlı Portekiz şirketlerinin yararına pamuk ektiğini göstermektedir.

Angola, Gine - Bissau ve Mozambik'de ihrac ürünlerinin mecburi ekimi, mecburi çalışmanın daha ikinci planda kalan bir biçimiydi. Korkunç sayılara ulaşan diğer Afrikalılar için, sistemin başlıca ekonomik sonucu, birinci planda mecburi çalışmay-

---

(4) Marvin Harris, *Portugal's African «Wards»* (Portekiz'in Afrika toprakları), Newyork, American Committee on Africa, 1958, s. 33 - 34.

di. Norton'un 1921'de Afrikalıların çalışmasıyla ilgili her şeye bulaştığından yakındığı gerçek bir yolsuzluk illeti, yeniden dizginlenmeyen bir salgın halini almıştı. Elbette, bu durum resmen kabul edilmiyordu. 1928-29 yıllarında çalışma nizamnamelerini birleştiren Salazar'ın «Yenik Devlet»inin kuruluş anayasası 1933'de, yuvarlak bir biçimde, «her hangi bir girişime kendi ekonomik gelişmesi için yerli işçiler sağlamayı Devletin üstüne yükleyen bütün nizamnamelerin» yürürlükten kaldırıldığı bildiriliyordu.

Özel işverenler, idari nizamnamelerle mecburi çalışma yapacak işçi sağlayamasa bile, sözleşmeli işçi sağlayabilirdi, sözleşmeli işçilik eskisi gibi sürüyordu: başka bir deyişle, çalışmaya zorlama yine vardı. Bu konuya tanıklık eden yığınla belge var; Portekiz kaynaklarından, konuk gazetecilerden, protestan misyonerlerinden ve Afrikalıların yaptığı protestolardan bu durumla ilgili bilgiler öğrenilebilir. Sözleşmeli işçiler, dolaylı ve dolaysız biçimde sömürge yönetimi tarafından, yada izin verilen özel görevliler tarafından toplanıyordu: İşte **New York Herald-Tribune** gazetesinin gezici muhabirlerinden birinin, dünya çapında yankı uyandıran tanıklığı, el altındaki yığınla kaynaktan biridir. «Angolalı bir plantasyon sahibinin işçiye ihtiyacı olduğu zaman, bu isteğini devlet görevlilerine bildirir. Talep köy şeflerine iletilir ve köy topluluğu içinden belirli sayıda işçi sağlaması emredilir. Eğer istenen sayı sağlanamazsa, onları toplamak üzere polis gönderilir.» (5)

---

(5) A.T. Steele, New York, Herald-Tribune'un 15 Şubat 1948 tarihli sayısı.

Bu, anlatılabilecek olanların aslında en azıdır. Şimdilerde sömürgeler genel müfettişi olan Henrique Galvao, bu konuda daha fazla şeyler söyleyebilecek konumdaydı. Salazar'ın «parlamento»sun-da 1947 yılında yaptığı bir konuşmada sistemin en kötü yanını sergilemişti :

«Devletin özel işverenler için işçi toplaması sistemin en kötü yanıdır. Angola'da durum, Mozambik'ten de kötüdür; çünkü Angola'da, Devlet, açıkça ve bile bile iskancılar adına işçi toplayan ve dağıtan bir görevli olarak davranmaktadır; bu iskancılar, sanki çok doğal bir şeymiş gibi, «bir miktar işçi sağlaması» için Yerli İşleri Dairesine başvurmaktadır. Bu 'sağlama' (fornecer) kelimesi mallar ve insanlar için ayırım yapılmaksızın kullanılmaktadır.» (6)

Yedi yıl sonra 1954'de, sistemin bu yönü, Benguela bölgesinde sözleşmeli işçi kullanan iki büyük işveren tarafından bana açıklanmıştı.

«İşçi arayan işveren, bunu genel Valiye ısmarlar. Genel Vali o sırada askere alınacakların teorik hesabına dayanarak **Contradado**'ları (sözleşmeli işçileri) tahsis eder. Uygun bulunan işçi talepleri, ülke içindeki yöresel idarecilere iletilir; bazen bu talepler uygun hale getirilir; bazen de (daha büyük ve daha zengin işverenlerden) bazı tıbbi ve konutsal kolaylıklar sağlamaları istenir; ve **chefe de posto** (bölge şefi), yerel şefler ve muhtarlar aracılığıyla aldığı taleplerde belirtilen sayıda adam toplamakla yükümlüdür.»

---

(6) H. Galvao: **Santa Maria**, London, Weidenfeld and Nicholson, 1961, ek bölüm.

Bu sözleşmelerin büyük çoğunluğu, ilerde açıklanacağı gibi kollektiftir. «Bu sözleşmeler genellikle **chefe de posto** (bölge şefi) ve toplanan adamları getiren yerli şef yada muhtar **tarafından imzalanır.**» Yanlış yapmak demek, yerli şefin yada muhtarın (genellikle kamçıyla) cezalandırılması anlamına gelir. (7) kaldığı, Mr. Steele'in de belirttiği gibi, «istenen sayı sağlanmamışsa, bunları toplamak üzere polis gönderilir.»

1954'de Yerli İşleri Dairesinin idari şeflerden sağladığı bilgilere göre, toplam 379.000 **contradado** (sözleşmeli işçi) vardı. Bu sayı Lizbon'un geleneksel inkarıyla karşılaştı, bu kez itiraz Portekiz'de yaşayan bir İngiliz'den gelmişti: Mr. F.C.C. Egerton adlı birine göre, gerçek sayı yalnızca 99 771 kişiden ibaretti. (8) Yine «aşırı bir leberallik» mi türemişti? Diğer bir görüş, dört yıl sonra eski bir Angola bölge valisinden, Senhor Augusto Casimiro'dan geldi. Portekiz Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki muhalefet adaylarından biriydi, şöyle bir yorumda bulunmuştu: «Eğer kendi gerçek temellerine oturmazlarsa, yani özgür işgücü yoksa, ne faydalı teklifler, yapılabilir ne çıkar, ne zenginlik, ne uygarlığa fayda sağlamak mümkün olabilir.» Portekiz'deki bu tek yasal sesle aynı şeyleri söyleyenlerde vardı.

Diario de Luanda adlı gazetede, 1955 nisanında ilginç bir işçi arama ilanı çıkmıştı: «Sözleşmeli işçi toplayan müteahhit, yasal hakları tamamen ta-

---

(7) B. Davidson: **The African Awakening** (Afrikalı Uyanıyor), 1955, s. 196.

(8) **Angola Without Prejudice** (Önyargısız Angola), Denizaşırı Eyaletler Genel Ajansı, 1955, s. 20.

nınmış personele adam başı 1000 escuda ödemektedir.» Evet, bir işgücü pazarı oluşmuştu, ama bu işgücü pazarı Afrikalılara kendi kaderlerini belirleme yönünde bir şey sunmuyordu.

Casimiro gib kişiler sonuçlar karşısında korkuya kapılıyorlardı. Ama sistemin bu tür endişeleri yoktu. Ağır ağır ilerlemeğe devam ediyordu. Gelişme sağlamayan bu büyümenin gerçekte ne anlama geldiği, Diamang şirketi olayında görülebilir; Lúanda bölgesindeki bu elmas çıkarım şirketi içinde Lizbon, İngiliz, Belçikalı ve Amerikalı yatırımcılar ile çıkar bölüşümü yapmıştı. 1947'de şirketin 17.500 Afrikalı işçisi vardı, bunların 5.500'ü «yetkililerin müdahalesi» ile sağlanmıştı; onlara ödenen ücretin bir bölümü mal, diğer bölümü para idi (toplam 10 milyon angolar ücret ve istihkak olarak, yarım milyon angolar da çeşitli mallar adı altında ödenmişti), kısacası yıllık ortalama ücretleri 830 angolar yani 25,6 dolardı.

Diamang şirketi bu ücretin makul hatta cömertçe olduğunu düşünüyordu. Ama 1954 yılında tedirgin Afrikalıların çıkardığı homurtulara kulak veren bir hükümet, elmas çıkarma ücretlerinin iki katına çıkarılmasını istedi. Diamang bundan çok huzursuz oldu. Şirket hissedarlarına dağıttığı raporda, «ücretlerde makul sayılabilecek bir artış üzerinde anlaşmaya varmak için, hükümetle sürdürülen tartışmalar, ilerleme kaydetmiştir» diye onlara teminat vermekteydi. Şirket, o sırada ortalama kazançları ayda 2,5 dolar dolayında olan Afrikalı madencilerin ücretleri için, toplam 410.000 dolar ek ödenek ayırmaktan kaçındı. Şirket yöneticilerinin bildirdiğine göre, bunu kesinlikle sağlayamazlardı. Ama yine 1954 yılı içinde, hissedarlarına kâr payı olarak on

kat daha fazla ödemede bulunmağa (4 Milyon dolar) güçleri yetmişti; ve bu hissedarların çok azı Angola'ya ayağını basmıştı, hattâ büyük çoğunluğu Angola'nın haritadaki yerini bile bilmezdi?. Kiminin gelişmesi, kiminin büyümesiydi bu?

Belki de genel bir ekonomik ilerlemenin varolmayışı gibi bir mahzuru, çağdaş eğitimin yayılması gideriyordu. Beyazların yerleştiği diğer sömürgelerde, Afrikalılara açılan okullar için harcanan paraların tutarı kanıt olarak ileri sürülürdü,. Çok az da olsa, bu konuda çok sınırlı para harcadığını söyleyen kişiler vardı. Eğer uygarlaşma asimilasyonla aynı anlama geliyorsa, daha fazla okul açılması gerekliydi.

Diğer yandan başkaları da, çağdaş eğitimin yerliler için uygun olmadığı, muhtemelen de tehlikeli olduğu karşılığını veriyordu.

Coimbra Üniversitesinden muhterem bir bilgin, 1954 yılında şu sonuca varmıştı: «Ne kadar iyi okullar sağlarsak, uygarlaşması istenen toplumsal grupların ahlakı o kadar bozulur ve daha da küçük gruplara ayrılırlar.» Eski talebe ya «kabile zihniyetine» geri döner, ve harcanan para boşa gider; yada köksüz bir gezginci veya kent işçisi haline gelir, o zaman da «yerli bir proletarya yaratma gibi bir tehlike doğar, bu da eğitim çabasının sonuçlarından biridir.» (9)

Salazar döneminde ilk öğrenimde biraz gelişme görüldü. Bu çabanın hemen hepsi misyonerlerce yürütülüyordu. İngiliz ve Amerikan Protestan misyonerleri ilk adımı attı; bunların belirttiğine göre, Porteki-

---

(9) Viçente Ferreira, *Estudos Ultramarinos* (Denizaşırı Araştırmalar), Lizbon, cilt III, s. 56.

zin beslediği şüpheler olmasaydı, hâlâ hızlı bir gelişme sağlanabilirdi. Bundan dolayı, yavaş geliştiler.

1960'ların ortasına dek Angola'da yüksek öğrenim kurumu yoktu. Teknik eğitim üzerine çok şey söyleniyor, bunların çok azı yapılıyordu. «1954 yılında çiftçilerin çoğunluğunun karaderili olduğu bir bölgede, iki tarım okuluna kaydolan elli öğrenciden, hiçbiri karaderili Afrikalı değildi.» (10) 1958 yılında Galvao şunları yazıyordu: «Bu bölge sakinlerinden orta öğrenimi tamamlayanların sayısı 2500'ü bile bulmuyordu. Bunların da çoğunluğu beyazdı.»

4 362 271 kişilik toplam nüfusun, 135 355'i «uygar» olarak kaydolunmuştu; bunların da üçte ikisi beyazdı. 1958'de sayısı 56000 olan beyaz olmayan assimilado'ların 1 101'i orta öğrenimi tamamlamış, ancak 47'si Portekiz üniversitelerine girmeyi başarmıştı. (11)

Salazar yönetimi altında geçen yılların genel sonucu Afrikalıların onlar için «uygunsuz» sayılan bir eğitim almalarını engellemeden de, yerli toplumunun sürekli olarak çözülmesi olmuştur. Kendi otorite merkezlerinden yoksun kalan, sömürge idaresinin tüm gücünü Norton türü «yeniden gruplaşma» yönünde harcamasıyla parçalanan, yada sözleşmeli çalışmaya sürülen Angola halkı, gerek bireyler gerekse topluluklar olarak, günlük hayatları üzerindeki denetimin yarattığı sürekli erozyonun acısını her zaman çektiler.

Bu durumun tesirleri her bölge için farklı farklıydı. Doğu bölgelerinin çoğunluğu kuzeyindeki Lunda elmas alanı dışında, önemsiz yönetim birimleri

(10) Wheeler, *Angola*, s. 136.

(11) Galvao, *Santa Maria*, Ek 3, s. 204 - 205.

olarak kaldı. 1960 yılında dahi, merkezi Cangamba olan Luçhazi bölgesinde kayıtlı olan yalnızca 62 beyaz vardı; merkezi Gago Coutimho olan Mbunda bölgesinde ise 63 beyaz bulunuyordu; buna karşın, birinci bölgede 30 000, ikincisinde ise 50 000 Afrikalı yaşıyordu. İdari merkezleri birbirine bağlayan bir toprak yol ağının ötesinde kalan «bilinmeyen ülke», ancak kervan ve orman yolları ile aşılmıyordu- bu orman yolları, 1965'den sonra bağımsızlık savaşının taktik şebekesini oluşturdu.

Batı farklıydı ve uzun süredir bu böyleydi. Sömürgeleştirme, sonuçları bakımından çok daha yoğun ve derindi. Bu sonuçlar arasında, çok sayıda Afrikalının, adım adım çağdaş politikaya götüren inisiyatifi ve tepkisi de vardı.

4 | Afrikalıların Durumu

1961 ayaklanmasından yüzyıl önce, Luanda'nın kuzeyinde Kongo nehrinin döküldüğü haliçin yakınlığında, Atlantik kıyısındaki küçük ve ıssız Kissebo limanını birden patlak veren bir kargaşalık sardı. 1860 yılındaki bu olay hatırlanmağa değer, çünkü bu olay, ilginç bir açıklık ve yoğunlukla, Portekizlilerin ülkeye girişine karşı Afrikalıların verdiği cevabın iki temel yönelişini sergilemekteydi: direnişin sistemin içinden ve dışından yükselmesi.

Kongo'lu bir soylu Brezilya'ya giden bir İngiliz teknesine binmeğe çalışıyordu. Nicolas adlı bu prens, otuz yaşlarındaydı ve kısa bir süre önce ölen Kongo kralı Henrique'in oğluydu. Kral oğlu olarak doğdu diye, sömürge yönetiminde görev alabilmişti, ama bu görevde ikinci sınıf bir Portekizli olduğunu anlamış ve bunu onuruna yedirememişti. Hayat içinde, bir **assimilodo**'nun umabileceğinden «daha yüksek bir konumu tutkuyla isteyen» Nicolas, «Avrupa toplumu içindeki durumundan hoşnutsuzdu...» (1)

---

(1) Wheeler, **Angola**, s. 87.

Kongo tacını ele geçirme şansını da yitirmişti, Portekiz ordusu bu tacı daha «uygun» bir adaya mükafat olarak vermişti.

Nicolas, silah gücüyle gerçekleştirilen tacın verilmesine karşı durmağa karar verdi. Eski zamanlarda olsa bir ordu kurabilir ve Kongo geleneklerine uygun olarak sonuna dek savaşabilirdi. Şimdi Portekizlilere karşı da döğüşmek zorunda kalacaktı; hem o, bir hiç uğruna «batılılaşmamıştı». Kılıcın yapamadığını, kalem pekala başarabilirdi. Nicolas, Lizbon'daki krala, Rio de Janeiro'daki Brezilya imparatoruna, hatta Portekiz kamuoyuna seslenen mektuplar yazdı; bunlardan bazıları Lizbon gazetelerinde yayınlandı. Bu mektuplarda ileri sürdüğü temel sav, Kongo krallığının Portekizle olan ilişkisi içinde bir uyruk değil, eğemen bir müttefik olduğuydu; bundan dolayı Portekizlilerin Kongo'unun iç sorunlarına karışmağa hakkı yoktu. Nicolas'a göre üstelik, çağdaş eğitim görmüş olan biri yani, kendi, Kongo'nun çıkarlarına daha iyi hizmet edebilirdi.

Portekiz yöneticileri açısından, bu bir fesat olmasa bile bir küstahlıktı. Nicolas, Mossamedes'in güneyindeki ıssız bölgeye tayin olunmakla tehdit edildi. Bunun üzerine Nicolas, Brezilya'ya gitmek için Brezilya ve İngiliz konsolosluklarının yardımını sağladı; görevli bulunduğu Ambriz'deki beyaz tacirlere aile kölelerini satarak yolculuk ve eğitimini sürdürmek için gerekli olan parayı sağlayacaktı. Yani, Afrikalıların köleliğini, hiyerarşik ayrıcalıkları ve batı eğitimini kabul eden bir sistem içinde direnerek, harekete geçti. Profesör Wheeler, Nicolas'ın ulusçuluğa yakın duyguları Batı yöntemleri kullanarak ifade eden ilk dikkate değer Angolalı olduğunu söylüyor. Daha başka biçimde koyacak olursak, Nicolas, 1960'

lara dek uzanan uzun bir çizgi üzerinde, Avrupa milliyetçiliğinin **elitist** inanış ve kurumlarını kendi ülkesine aktarmağa çalışan ilk Angolalı idi.

Sömürge sisteminin dışında eylem koyan Afrikalılar, sorunları daha farklı biçimde görüyordu. Onlara göre, Nicolas kendi soyuna ihanet eden bir haindi ve beyazlara satılmıştı. Yabancı ülkelerde «eğitim görmek» üzere bir İngiliz teknesine binmeğe hazırlanırken, Kissembo iskelesinde onu öldürdüler.

Bu bireysel trajedi içinde direnişin kabataslak biçimde ortaya çıkan bu iki büyük yönelişi, artık sahnenin merkezini işgal etmekteydi ve uzun süre bu böyle olacaktı. Aslında bu iki yönelişi kesinlikle birbirinden ayıramazdı. Ancak 1960'larda ulusal hareketin öncüleri, tutarlı bir bütün içinde çağdaş düşüncelerle, sahip çıkılacak gelenekleri yaymağa başlayacaktı.

Sömürge sisteminin dışında konan direniş, genellikle şiddete dayalı oldu. İsyancılar ve «yıkıcı faaliyetler», sık aralıklarla Portekiz askeri yapısını sarstı. Angola Kongo'sunun kuzeyinde ve komşu bölgelerde, 1860'lardaki Portekiz işgalinin ilk başlarından itibaren sık sık isyancı kabarmalar oldu. Luanda yakınlarındaki Dembos bölgesi, 1890'da büyük bir başkaldırıyla karşılaştı. Bunu 1907'de bir ikincisi 1913'de de, bir üçüncüsü izledi. 1902'de merkezi yaylalardaki Ovimbundu halkı yeniden silaha sarıldı. 1904'de Angola'nın güney ucunda Cuanhama halkı ve komşuları, bir Portekiz istila kuvvetine büyük bir felaket tattırdı. 500 kişilik kuvvetin, 305'i hayatını yitirdi, bunların 109'u Portekizli asker, 16'sı ise subaydı. Almanlar karşısında uğranılan bir yenilginin ar-

dından, 1915 yılına dek, Portekizliler güneyde bir varlık gösteremedi. Ancak, bu 1915'de büyük bir ordunun (7000 asker, 108 subay) Portekizden gelmesiyle başarıldı. 1960'lara dek Portekiz'den Afrika'ya bu kadar büyük bir askeri güç gelmeyecekti. (2)

Bu direnişin içinde de Afrikalılar arasında belirli bir modernleşme sürdü. 1900'den sonra artan ölçüde, Afrikalılar silah satın alıp; onları avda olduğu kadar savaşta da kullanabilmeyi öğrendiler. Bütün bu büyük ayaklanmalarda, her iki taraf da ateşli silahlarla döğüştü, yalnız Portekizliler daha fazla silaha sahipti. Afrikalılar yavaş yavaş, en azından belirli miktarda silah ve barut sağlamadan, ciddi bir ayaklanmanın başlatılamayacağını anlamağa başladılar. Bu nedenle, doğu halkları 1964'den sonra aralarına gelen ulusal kurtuluşçuların etkinlik ve ciddiliği konusunda, onların tüfek sağlayabilme güçlerine göre yargıya varıyorlardı. 1970'de onların arasında dolaşan bu kitabın yazarı, bu geleneğin yaşayan gücü karşısında çok etkilenmişti. Karşılaşılan bütün örneklerde, insanların ihtiyaç duydukları şey ayaklanmanın kendilerine benimsetilmesi, yada bu ayaklanmanın yaratıcı olarak ve sonuçların kendilerine daha fazla anlatılması değildi, istedikleri yalnızca tüfek sağlanacağı garantisiydi. Bir kez silah sağlandı mı, erkekler onu kullanmaya hazırды ve gerekliyse kadınlar da...

İyi karşılandıkları bir ülkenin sınırları yakınında yaşayan Afrikalılar, ülke dışına gitmeyi tercih ediyordu. Bu da eski bir gelenektir. 1667 kadar erken

---

(2) R. Pelissier, (Compagnes militaires au Sud Angola (1885 - 1915), (Güney Angola'da Askeri Harekâtlar), Cahiers d'Etudes Africaines, IX. 1, 1969.

bir tarihte Manuel Barroto, Portekiz Kralına Mozambik'teki nüfus azlığından yakınmakta ve yaptıkları vahşetle karaderililerin Afrika içlerine kaçmasına yolaçan kötü yöneticileri lanetlemekteydi. (3) Bundan üç yüzyıl sonra Henrique Galvao, Lizbon'daki Salazarcı milletvekillerine Gine, Angola ve Mozambik halklarını gittikçe daha büyük bir hızla emen gizli göçten sözeder; «nüfusun azalması olayı özellikle Angola'da ulaştığı korkunç boyutlarla (**anemia demografica**), derhal dikkati çekiyor.» Daha sonra sömürgeler genel müfettişi olan bu kişiye göre, 1937 - 1946 yılları arasında bir milyon kadar Afrikalı bu üç sömürgeyi terk etmişti.

Angolalı göçmenlerin çoğunluğu kuzey Rodezya (Zambiya) ve Belçika Kongo'su (Zaire) sınırlarını aştı ve oradaki soydaşları arasında yerleşti. Çok uzaklara giden tek tek bireyler de oldu. Onların yaşam öyküleri sömürge Afrikası hakkında çok şey anlatmaktadır. (4)

Pampa - Sangué, ulusal kurtuluş hareketinin Moxico'daki kıdemli savaşçılarından (kırk yaşlarında); Ovimbundu kökenli:

«Güney - Batı Afrika'ya gittim ve orada on iki yıl bir Almanın yanında çalıştım. Windhoek'de küçük bir altın madeni vardı. Sonra Bechuanaland'dan (Botswana) Transval'a (Güney Afrika) geçtim ve biriktirdiğim paralarla oraya yerleştim. Madenlerde nasıl çalışıldığını görmeğe gitmiştim; ama kendim çalışmadım...

---

(3) G.M. Theal, *Record of South Eastern Africa* (Güney Doğu Afrika Üzerine Belgeler), 1898, III, s. 482.

(4) Basil Davidson ile Mayıs Temmuz 1970'de yapılan görüşmeler.

Tirenle Francistown'a (Botswana) gitmek üzere Transvaal'den ayrıldım ve oradan Bulawayo'ya (Rodezya), sonra da Lusaka'ya (Zambiya) gittim. Zambiya'ya 1966'da vardım. Orada MPLA'yı temsil eden kişileri aradım. MPLA'yı daha önceleri duymuştum.»

Birçokları ise madenlerin cehennemine daldı. Ulusal kurtuluş hareketinin diğer bir kıdemli savaşçısı, Sundi, verem hastalığı geçirmiş hafiften gülümseyen biri; Cuanhama kökenli:

«1942'de Johannesburg'a gittim ve orada dokuz yıl madenlerde çalıştım. Pereira de Eça'dan oraya yürüyerek gittim ve Güney - Batı'da Wenela'ya (Witwaterstrad Yerli Emek Birliği- madenlere işçi sağlayan örgüt) yazıldım.

Angola'dan ayrılmadan önce, Portekizlilerin hizmetinde garsonluk, aşçılık ve polislik yapmıştım. Yakalamam gereken bir adamı bulamadığım için beni dövdüler. Şimdi bu işi yapmağa, yani ülkemiz Angola için savaşmağa çalışıyorum.»

Yığınla insan kendini böyle savundu; ilkel bir sömürü sisteminden, daha ileri olanına kaçtılar. 1940'da Ovamboland'ı (Güney - batı) gezen Negley Farson adlı Amerikalı bir yazarın, **Behind God's Back** (Tanrının Sirtının Adında) adlı kitabında anlattığına göre, Angolalılara güneye inmek için niye bu kadar istekli olduklarını sorduğunda, çoğundan şu karşılığı almış: «Açım da ondan, Mister.»

Sömürge sistemi ve onun inançları içinde, direnme, bu inançları kendini savunmanın yeni biçimleri için kullanarak, daha karmaşık bir yol izledi. Batı Angola'da bu tür direniş geleneği, öteki direniş biçiminden daha eski tarihlere uzanıyordu. 1540'dan önce Kongo Kralı Affonso, Portekiz Kralıyla hristi-

yanlığa olan bağlılığını tartışmış; krala karşı papayı kullanmış; Roma ve Lizbon'daki elçileri kanalıyla düşüncelerini iletmişti, Diğer Afrika kralları da onun yolunu izledi yada izlemeğe çalıştı.

Daha sonraları, Ortodoks Hristiyanlık Avrupa eğemenliğiyle sıkı bir içiçelik kazanınca, hristiyanlığın meyvalarından umut kesilmiş. Afrikalılar kendilerine olan saygılarını, hatta eğemenliklerini yeniden kazanmak için, misyonerlerin ilettiği mesajı kendilerine göre düzenlemeğe yönelmişlerdi. Hristiyanlığı Afrikalılılaştıran kişilerden biri olan Dona Beatrice ve Kongo'da halk yığınlarının sevgiyle bağlandığı Saint Anthony 1706'da diri diri yakıldılar. Farklı dinsel inançların bu karışımının, komşu bölgeler gibi Angola'da da uzun bir geçmişi vardı; bu karmaşık dinsel inançların çoğunun güçlü bir siyasal içeriği de bulunmaktaydı.

Daha sonra gelen bir kısım direnişçiler ise, la-yık düşüncelere yöneldiler ve matbaaları kullandılar. Onların hikayesi de, Salazar yönetimi altında geçen yıllarda sanıldığından çok daha zengindi. 1870 yılı ile 1920 başları arasında, Luanda, yığınla küçük gazetenin yayınlanmasına tanık oldu; 1960'larda ulusal kurtuluş hareketi gerillaların himayesi altında yapılan yayınlar başlayana dek, bir daha gözükmecek olan bir anlatım. Özgürlüğü ile, yerel Portekizliler ve assimile olmuş Angolalılar bu gazetelere yazdılar. Sessizlik bir süre için birden kırılıvermişti.

Mozambik'te Lourenço Marques'de çıkan benzerleri gibi, Luanda gazeteleri de güzel ve öfkeli bir dille, uzun erimli bir ışık tuttular. Bu gazetelerde yazan kişiler bu bakımdan, İngiliz Batı Afrikasındaki J. Africanusu Horton ve Menşah Sarbah yada Fransız Batı Afrikasındaki Louis Hunkaurin gibi kişilere ben-

ziyorlardı. Luanda basını 1900 öncesindeki parlak günlerinde, Portekiz'den kopup, ister Brezilya gibi birlik içinde, isterse ABD gibi kolonilerden oluşan bir cumhuriyet kurarak bağımsızlığa kavuşmayı umut eden Luanda beyazlarıyla Afro - Portekizlilere görüşlerini yayma olanağı sağladı. (5) Bu gazetele-
rin şivesi, belirgin biçimde Angolalı idi.

Portekizli muhalifler, Luanda'daki ilk özel haf-
talık gazeteyi 1866'da yayınladılar. Gazetenin adını **A Civilisação d'Africa Portuguesa** (Portekiz Afrikası Uygarlığı) koymuşlar, tıpkı Brezilyalıların yaptığı gi-
bi, «Portekiz Uygarlığı» ile «Portekiz Afrikası Uygur-
luğu» arasında ayırım çizmişlerdi. Çok rahatsız edil-
diler, ama faaliyetlerini sürdürmelerine bir süre izin
verildi. Onlara izin verilince, bu tür yayınlar birbiri-
ni izledi. 1873'de **O Cruzeiro do Sul** (Güney Haçı) ad-
lı yeni bir haftalık dergi çıktı; adını Kuzey enleme-
rindeki Kutup yıldızı gibi yolculara geceleyin yol gös-
teren Güney Haçı'ndan almıştı. Bu gazetenin eğili-
mi de, cumhuriyetçi ve reformcu olma anlamında
radikaldi. Ama **O Cruzeiro**'nun yazarları arasında
Avrupalıların yanısıra Afrikalılar da vardı; bundan
dolayı bu olay, «Angola ulusçuluğunun tarihinde ye-
ni bir dönemin başlaması» olarak nitelendi.

Beyaz kökenli olmayan duygu ve inanışların
unutulmayacak bir sözcüsü artık sahneye çıkmıştır.
1823'de doğan ve hukuk öğrenimi gören Jese de
Fontes Pereira, kölelik döneminin son yıllarını yaşa-
mış, deniz kıyısındaki bu koloninin sefaletine tanık
olmuş ve beyaz iskancıların zenci köleliğini kılıktan
kılığa sokma yolundaki uzun ve başarılı çabasını iz-
lemiş bir Angolalıydı. 1860'larda merkezi yaylalar

---

(5) Wheeler, *Angola*, s. 101.

için harekete geçen yeni askeri seferleri, sömürü sisteminin sürekli doğuya doğru ilerlemisini, 1846'-da 2 000'den az olan (1900'de 9 000 kadardılar) iskancıların sayısının hızla artışı ve bununla birlikte Afrikalı yada melez olsun, bütün beyaz - olmayanlara karşı yönelen ırkçı devranışların gittikçe daha eziçci hal aldığı görülmüştü. 1870'den sonraki nisbi basın özgürlüğü içinde Fontes bir çok düşünceyi dile getirdi.

«Portekiz yönetiminin Angola'ya ne yararı olmuştur?» diye sormuş ve Nisan 1882 tarihli **O Futurod' Angola'da** şu yanıtı vermişti: «En karanlık kölelik, horlama ve en yoğun cehalet!» En kötüsü de iskancılardı: bu kişiler tembel, küstah, düşüncesiz ve bilgisizdiler. «Hükümet de, bu ülkenin ilerlemesi için gerekli niteliklere sahip olan oğullarını aşağılamaları ve kötülemeleri için, onlara elinden gelen yardımı yapmıştır». Fontes şöyle bitiriyordu sözünü: «uygarlaştırıcı bir Portekizli ha!!!» (6)

Üç hafta sonra, Fostes, yeniden sömürgecileri suçlamağa başladı. Portekizlilere, «sömürge çocuklarına, ancak Hükümet eden dolandırıcılar çetesinin güven oyu almasını sağlamak için, bir kaç Afrikalının Parlamento'ya seçilmelerine ihtiyaç duyduğu zaman, önemli bir rol verilir.» Gerekli niteliklere sahip olan sömürge çocukları, «Portekiz'den ülkemize gönderdikleri farelerin çıkarına, düzenli olarak işsiz bırakılıyorlar... Bilgilerini, saygı duymadıkları bir halkı uygarlaştırmak için kullanmaz onlar; Sık sık kul-

---

(6) D.L. Wheeler, «Angola is whose house» (Angola Kimin Evi), Angola Ulusçuluğunun ve Protestosunun İlk Canlanışları, African Historical Studies, II, I, 1969, s. 9.

landıkları **com preto e mulato**, **nada de contrato** (zenciyle, melezle iş olmaz) sözü de bunu doğrulamaktadır.» (7)

Sömürge yönetimi Fontes'e baskı yapmakta gecikmedi; beyaz iskancılar kendi gazetelerinde, **Gazeta de Loanda**'da ona küfrettiler, ölümle tehdit ettiler. Ama Fontes, kendi yanında olanlar için konuşmaya devam etti. 1890'da ölümünden sonra, diğerleri onun yolunda yürüdüler. Makalelerinden bazıları 1901'de Luanda'da, **Angola'nın Çoraklık İçinden Haykıran Sesi** (Yerlilerin yanındaki gerçeksever dostlara sunulmuştur) adlı bir kitap da toplandı. Bu gerçek bir senfoniydi, başka bir yerde bundan daha öfkeli ve acı bir müzik duyulamazdı; gerek Portekiz'in gerekse diğer Avrupa güçlerinin sömürgelerinde, yarım yüzyıldır gelişmekte olan reformcu protesto temlerinin en etkileyicisiydi bu.

Yine de gerek **Angola'nın Haykıran Sesi**, gerekse Mozambik'teki **Afrikalının Haykırışı** gibi protestolar, sömürge sisteminin yarattığı önyargılar içine hapsolmuşlardı. İlk başta, ülkesinden tecrit olan «assimile Portekizli»ler etkin olmuştu. Bu yazarlar, Batı Afrika'daki çağdaşlarına oranla, Afrikalıların kayda değer bir kültürleri olmadığı yolundaki Avrupalıların beslediği kanıyı çok daha fazla benimsemişlerdi.

Afrika'nın uygarlaşmaya ihtiyacı olduğunu bu yazarlarda kabul etmişti; mesele, Portekiz'in bu görevi asla yerine getiremeyeceği idi. Portekiz'in Angola üzerine saldırdığı iskancılar, «kötü, cani ve hunhardı.» Getirdikleri uygarlık falan değil, sınır tanıma-

---

(7) a.g.e., s. 1, 15.

yan bir vahşet ve açgözlülüktü. Afrikalılar, «önceki ilkel hayatlarında olduğu gibi, hayvanlaştırılmış olarak bırakıldılar... bu çok zengin sömürge durgunluk içinde kaldı... bu durumu, yalnızca sömürgelerin ihmali açıklar.» (8)

Hasılı «preto boçal» (vahşi zenci) denen karaderililerden, iflah olmaz denerek vazgeçilmişti, Portekizliler bu işi başarmadıysa, onların yerini diğer Avrupalılar almalıydı.

Fontes son günlerinde, İngiltere gelsin, bir de o denesin diye yazıyordu; oysa bunu yazmak için seçtiği sırada, Britanya'nın aynı düşüncede olduğu konusunda şüphe beslemek için bazı nedenler gerçekten vardı. Fontes'in sürekli yazdığı başyazılarla Portekiz'lilerin gazabını üzerine çekmesi şaşırtıcı değil; Fontes'e göre yabancılar «hâlâ doğal konumunu koruyan Portekiz topraklarını devralmayı düşünmeli; buraları işletmek için, bu topraklardan, bağrında zenginlikler saklayan bir kaynak olarak yararlanmalı ve yerlileri kendileri ve insanlık için yararlı vatandaşlar yaparak uygarlaştırmalı»ydı.

Bu uygarlaştırma görevini kabul eden yabancılar, Avrupa'da birbirleriyle tartışmayı kesmeli ve doğrudan «Afrika'nın kendi sakinleri ile, kendi topraklarının doğal efendileri ile» konuşmalı ve sonuçta gerekli anlaşmaları yapmalıydı. «Eğer yabancılar bunu yaparsa, onları kollarımız açık karşılarız; çünkü Portekiz'den dolandırıcılık ve kölelik zinciri dışında bir şey bekleyemeceğimiz kesinlikle ortaya çıkmıştır, onun yaptığı tek şey yerlileri vahşileştirmek

---

(8) A Voz... (Angola'nın Haykıran Sesi), İngilizce Çeviri için bk. Wheeler, a.g.e. s. 21.

ve bağımlı kılmaktır!» Bu ülkenin çocukları, Portekiz sömürgecilerinin iyi niyetine güvenemezdi; «onlar, kurbanlarını kandırmak için ağlayan timsahlara benziyor. Onları çok iyi tanıyoruz. Defolup gitsin hepsi!»

Portekizliler gitsin, ama bağımsızlığa dönülmesin. Afrika uygarlaşmalı ve bunu yalnız Avrupa yapabilir. Daha sonraki yıllarda da bir çok kişi arasında yaygın olan bir düşünce çizgisiydi bu. 1955 kadar yakın bir tarihte, Salazar rejiminin baskısı nedeniyle bu kez gizli çalışan diğer bir grup pretostocu, aynı çizgide eğilim göstermiş ve ülkelerinin Birleşmiş Milletler adına, ABD mandası altına alınmasını isteyen bir dilekçeyi, okyanusun öte yanına iletmişlerdi. Bu dilekçede kullanılan kelimeler, çok önceleri Fontes'in İngilizler hakkında söylediklerini hatırlatıyordu: «ABD'nin uluslararası alanda ağır basan bir role sahip olması karşısında endişe duymak gereksiz. Eğer tanrı bu halka güç, zenginlik ve zeka vermişse, bu insanlığın, yada ezilen halkların iyiliği içindir.» (9)

«Sistem içinde» karşı koyma geleneğinin diğer yanları da benzer biçimde varlığını sürdürdü. 1860'daki Prens Nicolas gibi, Fontes ve izleyicileri de, uygarlığın ilerlemesi uğruna Avrupalılarla işbirliğine girerken, **preto boçal**'ın, yani ülkenin iç kesimlerinde yaşayan «vahşi zenci»nin çıkarlarını korumaları ve desteklemeleri için «ülkenin tahsilli oğullarına» iktidarın kullanılmasında yer veren reformların yapılmasını istiyordu. Sömürgelerin istilasını ve paylaşılmasını liberal açıdan haklı çıkarmağa çalışan Afrikayla ve kültürüyle ilişkin varsayımlarını kabul etti-

---

(9) John Marcum, **The Angolan Revolution**, cilt 1, Cambridge, Mass, MIT press, 1969, s. 61.

ler. Fontes, cumhuriyetçiliğin Angola türüne yandaştı, aynı zamanda ekonomi ve devlet yönetiminde siyasal olmayan reformlar yapılmasını da istiyordu.

Bu görüşler günümüzde de yansımaları bulmuştur. 1961 ayaklanmalarının bir bölümünün önderi olan Roberto Holden, 1970 yılında aynı temayı tekrarlıyabiliyordu, üstelik bu kez Portekizlilere karşı tavır da alınmıyordu. Angola'nın bağımsızlığı için duyulan ihtiyacı tartışırken Holden şunları belirtmişti: «Portekizlilerin köklü bir karar alacağını sanmıyoruz, ama rejimin bir özgürleşme sürecine geçmesi ve herkesi tatmin edecek yol ve araçlar bulması gerektiğini düşünüyorum. Bağımsızlık ilkesinin tanınacağını umuyoruz. Ondan sonra, herhalde biz de onlara koşullarının ne olduğunu sorabileceğiz». Yoksa bağımsızlık «zehirli bir armağan» gibi gelebilirdi; bundan sakınmak için, «faal olmak ve sürekli Portekiz'le işbirliği yapmak gerekiyordu.» (10)

Holden'in 1960'lardan sonra Portekiz'le, hem de Salazar Portekiz'i ile yararlı bir işbirliğine yandaş olduğunu görseydi, Fontes çok şaşırırdı; ama temelde yatan düşünce her ikisinde de aynıydı: Afrikalılar kendi başlarına bırakılırlarsa, gerilerlerdi. İhtiyaç duyulan şey, mevcut kurumların, sömürge düzeninin sosyo - ekonomik kurumlarının herkesin anlaştığı biçimde değiştirilmesi yoluyla, cumhuriyetçi bir Angola'nın gerçekleştirilmesiydi. Aralarındaki fark, Fon-

---

(10) Roberto Holden'in *Continent 2000* ile yaptığı görüşme. ((Paris, Eylül 1970, s. 21). 1972'den sonra, Holden'in, Portekiz'in katılmasıyla, «radikal olmayan bir bağımsızlığı» tartışma düşüncesi, MPLA'nın radikal ulusçuluğuna karşı çıkanlar arasında yeni bir dalgalanmaya yol açtı.

tes'in tersine Holden'in, mevcut kurumlarda herhangi bir değişiklik yapılması için kesinlikle elverişsiz bir zamanda yaşamasıydı; Fontes'i öncüleri olarak gören, ama onu çok aşan diğer Angolalılar açısından bu bir felaket programıydı. Holden'in hesaplarının bu dönemde gerçekleşmesi imkansızdı.

1910'da Portekiz'de monarşinin yerine, cumhuriyetçi bir rejim geçti; yeni rejimin anayasası reformcu düşüncelere yeni bir itiş sağladı. Luanda'da Avrupalılar yeni partiler kurdu; küçük sendikalarda belirmeğe başladı. Programları ihtiyatlı ama liberaldi. 1910'da kurulan **Partido Reformista de Angola'nın** haftalık yayın organı **A Reforma** köleliğe son verilmesi için baskı yapmağa başladı. Bu kurumlar Assimile melezleri, hatta assimile zencileri de aralarına almağa başladılar; gerçi aralarına katılmak da pek kolay bir iş değildi.

1912'de bir grup Afro - Portekizli kendi partilerini oluşturdu; bu reformist partinin adı Liga Angolana idi. O sırada genel - vali olan Norton de Matos, ilk başta, iskancılara karşı yürüttüğü kampanya sırasında bu hareketi destekledi. Ertesi yıl, esas olarak Luanda'da bu tür gruplar görülmeye başladı. Bu grupların hepsi, Portekizlilerin koruyuculuğu ilkesini kabul ediyordu ve yeni Cumhuriyete sadıktı; ama yine de ne derece samimi olduklarını bilmek güç. Norton'un bağımsızlık talep eden hiçbir örgüte hoşgörü göstermeyeceği kesindi: Norton'un eninde sonunda dağıtmayı amaçladığı hedeflerden biri, Angola'daki beyazlarda görülen bağımsızlık eğilimi idi. Lizbon'da yaşayan assimilado'ların benzer örgütleri de aynı düşünceleri yansıtıyor, ama o kadar açık ko-

nuşamıyorlardı. Bu örgütlerden ikisi **Liga Africana** (1919) ile **Partido Nacional Africano** (1921) ırk ayrımına karşı yürüttükleri kampanyada daha da ileri gitmeyi başardılar, hatta ikinci örgütün adı, Angola milliyeti düşüncesinin başlangıcını ifade ediyordu.

Norton'un «yola getirme» çabası daha önce başladığı halde, 1926 darbesinden sonra bile bu grupların bazıları varlığını sürdürmeye devam etti. **Partido Nacional**, özellikle zorla çalıştırmaya karşı yürüttüğü ajitasyonları sürdürdü ve biraz daha farklı bir dil kullanmaya başladı. «Biz yalnız Portekizli değiliz. Portekizli olmaktan önce, Afrikalıyız. Biz zenci ırkından gelme Portekizlileriz. Bu ikili özelliğimizden dolayı gurur duyuyoruz». Bu durumda söylenecek çok şey vardı. Du Rois ile Pan -Afrika Kongresin'in etkisini akla getiren yeni bir konu bir zencilik (nógritude) ve «Afrikalı-lık» konusu artık doğmuş bulunuyordu. Bu Fontes'in çok ender kabul ettiği bir şeydi.

Portekiz sömürgelerinde artık şekillenmeye başlayan reformcu ulusçuluk düşünceleri ile İngiliz ve Fransız bölgelerindeki, en azından Batı Afrika'daki eğitim görmüş Afrikalıların düşünceleri arasında temelde, özde çok az bir fark vardı. Portekiz'de reformcu bir cumhuriyet yerleşip, kurduğu yapılar başka yerlerdekine benzer biçimde gelişmeye başlayınca, Angolalı **assimilado**'lar (diğer Portekiz sömürgelerindekiler gibi) bir bütün olarak «gelişen ulus» lehine konuşabilecekleri konuma gelebilir ve Fontes ile diğer öncülerin düşüncelerini, elitçi çatı ve kılıflar içinde, kendi mantıksal sonucuna, yani bağımsızlık düşüncesine ulaştırabilirlerdi.

Salazar yönetimi altında böyle bir gelişme mümkün değildi. Reformcu cumhuriyeti, yirmi yıllık, git-

tikçe artan engelleme ve baskı dönemi izledi. Muhafif bir basın yasal açıdan düşünülemez oldu. Partiler ve siyasal gruplar, mülki amirlerin başkanlık ettiği, polisin göz dağı verdiği kültürel kulüpler düzeyine indirildi. Bu arada Angola'ya yerleşen Portekizliler hızla arttı, bunların sayısı 1920'de 20 000 iken, 1940'da 44000'e vardı.

İkinci Dünya Savaşı, İngiliz ve Fransız sömürge bölgelerine oranla, bu ülkeye hiçbir değişme getirmedi. Diğer sömürgelerdeki Afrikalılar Mussolini'ye, Hitler'e ve emperyalist Japonya'ya karşı yürütülen savaşa katılabildiler ve yeni görüşlerden etkilendiler, kendilerine olan güvenleri çoğaldı ve savaştan dönerken ülkelerindeki değişmez sayılan durumu değiştirmeye kesinlikle kararlıydılar. Savaş sırasında tarafsız kalan Portekiz sömürgelerinde buna benzer bir gelişme olmadı. Buralarda gerçekleşen yalnızca, mülki amirlerin denetiminin daha da pekişmesi ve mecburi çalışmanın daha da katılaşmasıydı. Salazar yönetimi, II. Dünya savaşından sonra da varlığını sürdürdü ve 1945'den sonra diğer devletlerin Portekiz'in Afrika'daki sömürgelerine göz dikmesi gibi yeni bir tehlikenin doğduğunu farkettiler. İdari denetim daha da baskıcı bir nitelik kazandı.

Ama bir şeyler değişmişti artık. Düşünceler her an en sıkı denetlenen sınırları bile aşmıştır. 1945'ten sonra, İngiliz ve Fransız sömürgelerinde, gelecek hakkında yepyeni terimlerle konuşan ve düşünen Afrikalılar türedi. Lizbon, Luanda ve çok daha uzak yerlerde de aynı şeyi yapmağa başlayan Afrikalılar vardı. Çok değillerdi, ama bu da yeterliydi.

5

Reformculuktan Başkaldırıya

Ortaçağdan kalma Coimbra'nın sütünlü salonlarında hüküm süren Salazar gericiliği, 1953 yılında dahi, kendi kendilerine ve çömezlerine, Portekiz'in şimdi de sömürge işlerinde Avrupa'nın en kıdemli «hocası ve en eski örneği» olduğu teminatını vermenin hâlâ mümkün olabileceğini sanıyordu. (1)

«İlkelerimiz ile pratiğimiz arasındaki belirli bir oransızlık kabul olunabilir ve bunun düzeltilmesi gereklidir». Oysa sistem değiştirilmeyecekti, çünkü sistemin değiştirilmemesi gerekiyordu. Gerçek anlamda, sistem (her nasılsa) temelde mükemmeldi.

İngiliz yada Fransız gibi kimi halklar aklını yitirebilir, allahsız sapıklar tarafından yada komünistçe fesatlarla için için çürütülebilir ve bu halklar zayıflıkları yüzünden kötülük kuvvetlerine teslim olabilir. Ama Portekizliler asla; hiç olmazsa onlar şeytana meydan okuyacak ve onu alt edecekti. Onlar sıkı duracaklardı, Amerikan demokrasisi onları eleştiren

---

(1) J.M. da Silva Cunha, **O Sistema Português de Política Indígena**, Coimbra, 1953.

uyuşuk koroya katılacak olsa bile. Salazar'a gelince, bir kaç yıl sonra şunları ilan edecekti: «Eğemenliğimizin en küçük parçasını olsun... satmayacağız, devretmeyeceğiz, teslim etmeyeceğiz, paylaşmayacağız. Anayasamız buna izin verse bile ki vermemektedir, ulusal vicdanımız buna izin vermeyecektir» (2)

Bunlar söyleniyor ve bunlara inanılıyordu: köklü bir reformun yapılması imkansızdı, çünkü hiç bir reform istenmiyordu. Oysa temelde yatan koşullar, son derece değişmişti. Sömürge yönetimi altında geçen uzun yıllar etikisini, geleneksel yaşama ve geçim yollarının tamamen yıkılması biçiminde göstermişti. Bu yıkılışın nedenlerinden bazılarına değindik: Afrikalıların işgücünün kırsal Afrika ekonomisi dışında yoğun biçimde kullanılması; bu ekonomi içinde, pazar için yapılan ürün ekimine uygulanan vergileme ve bunun Afrikalıların yoksulluğu üzerindeki etkileri ne kadar mütevazi olursa olsun, bütün yerli öz - yönetim biçimlerine uygulanan baskı; kendileri de hemen hemen aç olan Portekizli yoksul göçmenlerin korkunç uygulamaları; zengin göçmenlerin zenciler karşısındaki daha da korkunç uygulamaları, bunların çiftliklerinde, daha yaygın bir «sözleşmeli işgücü» kullanımının gerekli olması, bunun israf boyutlarına varması.

1930'larda ve bunu izleyen yıllar boyunca kırsal toplumun çürümesi, Portekiz Afrika'sına özgü bir şey değildi, ama bu gelişim burada daha genel ve daha yoğundu. Sonuçlar ise aynı türdendi. O yada şu nedenden dolayı -kırsal kesimdeki yoksulluktan

---

(2) Bk : M. de Vasconcelos, «Nao!» Lizbon 1961, (Salazarıcı diktanın hazırladığı ilginç bir antoloji).

ve sıkıntılardan kaçmak; vergiler için para bulmak (eğer paraları yoksa, bu vergiyi mecburi çalışma yoluyla ödüyorlardı) yada köylerdeki sömürge idaresinin ağır pençesinden kaçmak için kır halkı kasabalara doluşmaya başladı.

Afrika'nın her yanında kasabaların çevresini saz kulübeler ve gecekondu yığını doldurmağa başladı; halk buralarda, sömürge ekonomisindeki 1945 sonrası ekonomik gelişme sayesinde, birazcık daha düzelen yaşamlarını sürdürmeye çalışıyorlardı. Güney Afrika'daki bu gecekondu mahallelerine, süprüntü mahallesi deniyordu; Fransa'da ise bu yerlere duvar ve damların yapımında döverek açılan bidonlar kullanıldığı için **bidonville** adı verilmişti; Portekiz'de ise gecekondu mahalleleri, **senzalas**, yani «yerli mahallesi» adıyla biliniyordu, bu kelime açık kölelik günlerinden kalmaydı, Luanda'daki çok büyük gecekondu mahallelerinin adı ise **museques** idi, yani «toz - duman mahallesi»ydi.

Daha 1950 yılında bu gecekondulaşma süreci aşağıdaki nüfus sayılarında görüleceği gibi önemli bir gelişme göstermişti:

	1940	1950	artış yüzdesi (%)
Lunda	61028	141722	132
Nova Lisboa	16298	28272	73
Malange	5299	9473	80
Lobito	13592	23897	75
Silvo Porto	4671	8840	73
Büyük kentlerdeki			
Afrikalılar	78244	182146	132
Avrupalılar	22289	45450	103

Bu gecekondular bölgelerinde halk çok kötü koşullar altında yaşıyordu. Angola'nın Atlantik kıyısındaki baş demiryolu noktası olan Lobito kentinin **senzala**'sında (gecekondular mahallesinde) 1954 yılında 20 000 kişi yaşıyordu ve bu sayı her ay yeni gelenlerle birlikte artıyordu. Yeni gelenler çıplak bir toprak parçasıyla, hatta daha azıyla yetinmek zorundaydı. Sözkonusu dönemde «gecekondularda yaşayan halkın su ihtiyacını, her birinde üç musluk bulunan beş çeşmeden sağlıyordu; en sonunda Protestan bir misyoner heyeti, parasını kendi fonundan ödüyerek onaltı musluk yaptırdı. Bunların yapılmasından sonra bile her musluk başına yaklaşık 1200 kişi düşüyordu». Bu **Senzala**'da iki ilkokul vardı ve toplam öğrenci sayısı 250 idi. «Binlerce çocuğun okula gitme umudu yoktu; on yaşına, «göze çarpma çağına» gelince, bu çocukların günlük başlıca çabaları polisin gözünden kaçmak oluyordu, yoksa polis onları «ser-serilik yapma» suçlamasıyla yakalar ve mecburi çalışmaya gönderirdi. (3) Ve Lobito **senzala**'sı örneği, bugün de yaygın bir örnektir.

Onları iliklerine kadar sömüren sistem, bir kez daha meyvalarını topluyordu. Eski günlerde sömürge sistemi köle ticareti yoluyla gelişmişti; «kralların, zenginlerin ve büyük tacirlerin» serveti, Atlantik ötesindeki köleliğin «gelişmesini» yaratmıştı. Şimdi sistem yine geliyordu, ama bu kez Afrikalılarla ilgili olan «gelişme» bu **senzala**'larda sergileniyordu; artık Afrikalılardan yararlanan «krallar, zenginler ve büyük tacirler» değil, küçük tacir ve memurlar, sömürge ordusu mensuplarıydı. Tüm Afrikalı nüfusu

---

(3) Davidson, *The African Awakening* (Afrika Uyanıyor), s. 223.

üçte birinden fazlası, Angola'da zorla çalıştırılan işçiler olarak, her yanda görülen göçmen işçiler olarak, Lobito'da taşlık, toz duman içindeki deniz kıyısına yerleştirilen yada Luanda'nın kum mahallesinde yaşayan kişiler olarak, geleneksel yaşama biçimlerini ve evlerini terketmişlerdi.

Upuzun yılları kuçaklıyan sosyal tarihleri içinde, Afrikalıların kendileri için kurduğu her şeyin gittikçe artan biçimde çözülmesine ve yıkılmasına yol açan bu süreç, şimdi 1960'lardaki ayaklanmalar için temel hazırlıyordu. Özünde, bu ayaklanmalar, «Portekiz sömürge yönetimi altında Afrikalıların toplumsal yapılarına pazar ekonomisinin girmesinin yarattığı, geçiştirilemeyecek patlamanın sonucuydu.» Bu, Angolalı bir devrimcinin, Viriato Cruz'un yargısıdır. Amerikalı bir tarihçi de, başka bir bakış açısından aynı sonuca ulaşmıştır: «Geleneksel toplumdaki çözüme ve sömürge yönetimindeki adaletsizlik, yaygın bir uyumsuzluğa, umutsuzluk ve baskıya yol açtı.» (4) Geleneksel yapılar tamamen çürüdükleri halde yerini alacak, insanları ancak ölmeyecek kadar yaşatan bu sefaletten kurtaracak hiçbir şey yoktu; kaldı ki bu tür kölelikte «ilkelerle uygulama arasındaki belirli oransızlık dışında», hiçbir şeyin düzeltilmesi gerekli değildi.

Artık sefaletin kendisi de, etkin bir protesto sağlayan bir unsur değildi; protestonun herhangi bir biçimine bile yolaçmıyordu. Etkin bir protesto, değişikliğin yalnızca gerekli olmayıp, aynı zamanda mümkün olduğu yolunda, moral ve siyasal bir bilincin gelişmesine bağlıdır. Uzun bir süre böyle bilinç doğmadı. Bu kenar mahalleler, siyasal huzursuzlu-

---

(4) Marcum, *The Angolan Revolution*, s. 120.

ğu yansıtan, ateşli tahrikler değil, umutsuzluk ve kendini bırakma özelliğiyle göze çarpıyordu; kaderlerinin acımasızlığı onlara düzelmez gibi geliyordu. İçki ve moral bozukluğu çektikleri acıların belirtisiydi.

İhtiyaç duyulan önderler, 1950'den az önce doğmaya başladı. Bir avuç erkek ve kadın bir uygulanabilecek değişme stratejisi araştırmaya başladı. Bu kişiler, zorunlu olarak ,koşullardan dolayı **assimilado**'lar arasından çıktı. Yalnızca, biraz olsun eğitim görmüş bulunan bu kişiler, yabancı radyo istasyonlarının yayınlarını anlayabiliyor, Portekiz gazetelerinin satırları arasında yazılı olanları okuyabiliyor, Salazar yönetimi altında geçen yıllar boyunca Portekiz Afrikasını kaplayan «sessizlik engelini» yarabiliyor ve genel durumun kötülüğünü kavramaya başlıyorlardı. Luanda'da bu kişiler bir avuçtu (Lourenço Marques ve Bissau'da olduğu gibi) ve bunların sayısı Lizbon'da daha da azdı. Ama hem kendilerinin, hem de çalışmalarının kararlı olduğunu ispatlayacaklardı.

Yine, zorunlu olarak, daha önceki dönemlerin aşamalı reformculuğundan yüzçevirdiler. Artık bu reformculuktan hiçbir şey beklenemezdi. **Liga Nacional Angolana** gibi kurulmasına izin verilen «dernekler», uzun süreden beri, polisten özel izin alan sosyal kulüplere indirgenmişti. Daha 1926 gibi erken bir tarihte, «eski protestocuların» sonuncusu, Antonio de Assis Junior, iki hapislik döneminden ve sömürge yönetiminin uzun yıllar peşini bırakmayan baskılarından sonra Portekizlilere boyun eğmek zorunda kalmıştı. 1945'ten sonra diğer Afrika sömürgeleri yeni ulusçu hareketlerin toplantı ve gösterileriyle yankılanıp, bütün bu eylemler İngiltere ve Fransa ta-

rafından başlatılan «seçme özgürlüğü»nü tanıyan reformlar konusunda baskı yaparken, Portekiz eskisi gibi, aynı kalıplar içinde değişmeden kaldı.

Ama bu durgunluk zırhı üzerinde, bir kaç yarık açılmıştı. 1948'de Luanda'lı küçük bir **assimilado** grubu, yirmi yaşındaki ozan Viriato Cruz'un önderliğinde kültürel bir dergi için izin istemeye karar verdi. Bu projenin gerçekleşmesi, kullanılan dil yalnız Portekizce olarak kaldığı sürece mümkündü. Kurulmasına resmen izin verilen derneklerden birinin, yani **Associação dos Naturais**'in üyeleri olarak izin aldılar. **Mensagem** (Mesaj) adını verdikleri derginin ilk sayısını yayınladılar ve büyük bir yankı uyandırdılar. 1950'de ikinci sayıyı yayınladılar. Yarattıkları yankı daha da büyük oldu ve genel vali izin belgelerini iptal etti.

Mensagem Portekizce şiirler yayınlıyordu ama, yine de yetkililer arasında anlaşılması güç olan bir dehşet yarattı. Derginin yayınladığı şiirler, politikayla doğrudan ilgili birşey söylemiyordu; Salazar polisi bile, dergiye yazanların her hangi türden bir siyasal parti oluşturduklarını düşünemezdi. Ama yazdıkları, bütün kurulu düzeni dolaylı yoldan yıkmaya yönelikti; şiirlerdeki güç büyük bir heyecan yaratıyordu. Bu anlamda, temel sloganları olan **Vamos Descobrir Angola** (Angola'yı keşfedelim), kendi içinde radikal bir programdı. Yetkililer şunu düşündüler, **assimilado**'lar kendilerini asimilasyondan arındırma-ya başlayabilir, kendi Afrikalı kökenlerini ve yerli özelliklerini bulabilirlerdi. Dergide Portekiz uygarlığına karşı, Afrika uygarlığı düşüncesi konmuştu. Bu da ikinci uygarlığın, ancak birincisi olmazsa zenginleşebileceği anlamına geliyordu.

Yetkililer bütün bunları, bulanık da olsa, gör-

müştü. Bir kez de olsa, gerçekten neler olduğunu gördüler. Daha sonraları, Da Cruz, **Mensagem** çevresinde oluşturulan düşünce hareketinin neleri başarmayı amaçladığını şöyle açıklıyordu: «Biz, Afrikalı yazarların 19. yüzyıl sonlarındaki mücadelecilik havasını yeniden canlandırmak istiyorduk», Fontes ve **Angola'nın Çoraklık İçinden Haykıran Sesi** hareketini düzenleyen yazarlardı bunlar. «Ama bunu tümüyle başka türden yöntemlerle yapmak istiyorduk. Bizim hareketimiz, büyük ölçüde eskimiş bulunan Batının kültürel değerlerine karşı gösterilen aşırı saygıya saldırıyordu; gençleri, örgütlü ve kolektif bir çabayla, Angola'yı her bakımdan «keşfetmeye» teşvik ediyordu... Yabancı kültürün çağdaş eğilimleri üzerinde çalışmak, ama bu akımların pozitif ve geçerli yaratıcılığını Afrika koşullarına uyarlayarak ve yeniden düşünerek çalışmak» gerekiyordu. Ozanlar, Afrikalıların gerçek çıkarları ve Afrika hayatının gerçek yapısı hakkında, «egzotik sömürge edebiyatını, Avrupalıların servet ve antika düşkünlüğünü, entellektüel ve heyecanlı turizmini yansıtan hiçbir eğilime ödün vermeden» yazmalıydı. (5)

Böyle bir «program», daha önceki dönemlerde Avrupa'nın uygarlaştırıcı misyonuna karşı duyulan güvene bir son veriyordu. Afrika'nın yeniden uyanması, ancak **assimilado** ile avcı, göçebe Afrikalıyı (preto boçal) birbirinden ayıran uçurumu açmakla mümkündü; eski protestocular, bu basit Afrikalıyı korumak isterken, bir yandan da, onu küçümserlerdi. Oysa **assimilado**'lara düşen bir görev varsa, bu da, «Portekizlilikten çıkmak» ve «yeniden Afrikalı-

---

(5) M. de Andrade, **La Poésie africaine d'Expression portugaise** içinde, s. 12.

laşmak»tı; Lusitania'da tecrit olmaktan kurtulmak, ister Luanda'nın sefil gecekondualarında, ister ülkenin çalılıklarla kaplı, vahşi bölgelerinde olsun «yerlilerle» bağlantı kurmaktı; **Mensagem**'de yayınlanan hemen hemen bütün şiirlerde yalnızca bunlar söyleniyordu. Kısacası, bu uçurumun üzerine köprü kurarak oluşturulması gereken, Portekizli değil, Angolalı bir kişilikti.

Çağımızı yansıtan bu şiirlerin bazıları, (ancak Salazarcı doktrinin tehlikeli bir yıkıcılık sayacağı) güçlü bir enternasyonalist dille söylenmişti. Da Cruz'un **Karaderili Ana: Bir Umut Türküsü** adlı şiiri, bu temel noktayı vurgulamaktadır:

Sizin sesinizde—

Şekerkamışı ve pirinç tarlalarının sesi
Kahve ve kauçuğun
Pamuk tarlalarının sesi...
Virginia çiftliklerinin
Carolina ve Alabama
Tarlalarının sesi
Şekerkamışı öğüten tarlalardan yükselen
Küba

Ve Brezilya'nın sesi
Ve Harlem'in sesi...
Zenci türkülerini haykıran, Missisipi'yi
soluyan
Vagon tekerlerinin iniltisini söyleyen
Tüm Amerika ve tüm Afrika'nın sesi
Langston'un güzelim sesinde
Guillen'in gururlu sesinde birleşen
Tüm seslerin sesi...

Bunlar bir avuç yazardı topu topu. Lizbon'da da böyle birkaç yazar vardı. Ve Lizbon'dakiler, ilerde olağanüstü zeka üstünlükleri ve cesaretleri ile siv-

rildiler, tarihin yapılmasına büyük katkılarda bulundular. Bunlardan biri Amilcar Cabral'dı; Cabral Angola'daki ulusal kurtuluş hareketinin oluşturulmasına katılacak ve Gine - Bissau'daki kendi kardeş hareketinin kurucusu olacaktı. Bu gruptan bir ikincisi de, ilerde Angola kurtuluş hareketinin önderi olacak olan Agostinho Neto'ydu. Üçüncüsü, Portekiz sömürgelerinin sesini uluslararası kamuoyuna ilk kez duyuran Mario de Andrade ve dördüncüsü, 1963.de ölen Francisco Tanreiro'ydu.

Daha sonraları yada hemen, başkaları katıldı aralarına: Lucio Lara, Eduardo dos Santos, Dóolinda Rodrigues de Almeida ve Angola dışında yaşayan diğerleri. Bunların göze çarpan o kadar çok nitelik ve yetenekleri vardı ki, dünyanın her yanında izlerini bırakacaklardı: ama belki de hiçbiri, ulusal kurtuluş hareketinin kadın öncülerinden biri olan Deolinda Rodrigues kadar çeşitli özelliklere sahip değildi. Üniversitedeki çalışmalarını terkedip, kendini siyasal mücadeleye vermeden önce, Deolinda Rodrigues, Brazilya'da San Paula kentinde ve A.B.D.'deki Drew Üniversitesinde bulunmuştu. Onu trajik bir son bekliyordu. 1962-63'de Léopoldville'de (Kinshasa) kurtuluş hareketinin kadınlar kesimini örgütledi, ve işlerine bakan bölümün sekreteri oldu. Daha sonraları Kongo (Zaire) Cumhuriyetinde, hareketin diğer birçok önderiyle birlikte tutuklandı ve hepsi, hapisane koşullarının kötülüğünden dolayı can verdiler.

Andrade'nin hatırladığına göre, «1950'lere doğru, o sıralarda Portekiz'de bulunan küçük bir öğrenci ve aydın topluluğu, Lusitania'daki (6) kara insan

---

(6) Lusitania: Portekiz'in Roma İmparatorluğu dönemindeki adı. (Ç.N.)

imajına -ikinci sınıf Portekizli de olsa, Portekizli olmadığı sürece ve olana kadar vahşi olarak kalan insan- karşı çıkma gereğini' ve ulusal açıdan kendini kabul ettirmeye duyulan ihtiyacı çok keskin biçimde hissettiler.»

Siyasal koşullar dışında da, bu iş onlar açısından çok güçlü. Luanda, Lourenço Marques ve Bissau'daki arkadaşlarına oranla, daha geniş bir bilgi ve düşünce kaynağına sahiptiler. Ama aynı zamanda kendileriyle preto boçal (çalılıklar bölgesinde yaşayan zenciler) arasındaki uçurum da, daha fazla açılmıştı, çünkü hepsi Portekiz yüksek eğitiminin birer ürünüydüler. Bu kişiler Portekiz Afrika'sındaki akademik kaymak tabakanın temel direkleriydi: Cabral su mühendisi, Neto tıp öğrencisi, Andrade ise eleştirmendi. Angola'nın iç kesimlerindeki köylerden bir milyon mil uzaktaydılar. Ana dillerini bile unutmuşlardı.

Bir yandan üniversite öğrenimlerini tamamlarlarken, iki düşünce oluşmaya başladı kafalarında. Birincisi olarak, Mensagem'in çizgisini izleyerek, ilkel bir yoldan da olsa kendilerini Afrikalılaştırmaya başladılar. Resmi izin alarak, bir Afrika Araştırmaları Merkezi oluşturdular; Andrade daha sonraları, bu örgütü oluştururken açıklamadıkları esas amaçlarının «Afrika kültürünün unsurlarını analiz etmek ve bunun yanında Afrikalılar arasında ezilen bir dünyaya ait oldukları duygusunu geliştirmek ve ulusal bir bilinci uyandırmak olduğunu söyleyecekti:

Söyleyecek çok şey vardı; en azından bu hareket bir başlangıcı ifade ediyordu. Bu konu üzerinde Lizbon yetkilileri uyanıp ve Merkezi kapatana dek iki

yıl geçti; ama çabaları boşa gitmemişti. Luanda'daki Mensagem gibi, Merkez de «Portekiz'de Afrika Şiiri» adlı bir antoloji yayınladı; şiirler protesto ve kendini -tanıma temaları üzerinde yoğunlaşmışlardı, böylece henüz dölyatağında yatan ulusal kurtuluşçu- luğa başka bir uyarıcı daha sağladılar. Andrade Kimbundu dili üzerine bir çalışma hazırladı, Assis Junior'un yıllar önce yaptığı çalışmayı yeni koşullar altında yeniden ele aldı.

İkinci olarak, artık tamamen çökmüş bulunan reformculuğun mümkün almaşıklarını gözden geçirdiler. Bu, o kadar kolay bir iş değildi. Fransızca konuşan Afrikalı uluscular Paris'teki Milli Meclis'te oturabiliyor, tutucu sağdan, sosyalist ve komünist sola dek uzanan geniş bir yelpazedeki partilere katılabiliyorlardı. İngilizce konuşan uluscular İngiliz İşçi Partisinde nüfuzlu dostlar bulabiliyorlardı, yada, eğer isterlerse, küçük bir parti olduğu halde mükemmel bir legalite kazanmış bulunan İngiliz Komünist Partisinden akıl alabiliyorlardı. Ama Cabral'ın, Neto'nun, Andrade ve Lizbon'da onların çevresinde toplanan diğerlerinin, bu açıdan başvurabilecekleri siyasal örgüt olarak yalnızca son derece gizli çalışan ve şiddetle izlenen Portekiz Komünist Partisi ve Salazara' karşı çıkan birkaç grup vardı. Ama yine de, bu durum, hiçbir örgütün olmamasından daha iyiydi. Neto 1970'de «Portekiz'de varolan keskin çatışmalardan çok şey öğrendik» diyordu. «Bu çatışmalar bize çok yararlı dersler verdi.»

Böylece, Marksist düşüncelere yakınlaşmaya başladılar ve bu düşünceler, reformizmi bırakıp devrimci düşünceler geliştirmeye başlamalarında çekici bir güç oldu. Daha ilk yıllar da bile, Avrupa'da tanı-

dıkları Marksist düşüncelerin, Afrika dokusu içinde yeniden uygulanarak «Afrikalılaştırılması» gerektiğini kavradıkları, bugün açıktır - daha sonraki yıllar bunu doğrulayacaktı. Bir aydın olarak bu kişilerin harekete katılarak herşeyin kaderini değiştiren «kitleler»le kendileri arasındaki uçurumun varlığını şiddetle duydukları açıktı. Mensagem'in ortaya koyduğu sorunun aynıydı: Bu Lizbon'dakilerin karşılaştığı soruna da çok benziyordu.

Bu uçurum, bir diğer uçuruma da denk düşüyordu: Bu Afrika'da köklü bir değişim açısından **muh-temel** olan koşullar ile her yandan devşirilen doktrin ve politikalar arasındaki uçurumdu, ve koşullar da çok farklıydı. Eğer bir devrim olacaksa, bu, Afrika gerçeklerinden kaynaklanan, yerli bir devrim olmalıydı: bu devrim, asla dışardan ihraç olunamazdı. Daha sonraları oluşturup yönetecekleri gerilla hareketlerinin strateji ve politikasının iskeletini kurmalarında, bu açık düşünce, egemen olacaktı. Silah sağlamak için Avrupa ve Asyanın komünist ülkelerine yönelmek zorundaydılar; onlara yönelecek ve başarı şansları doğacaktı. Ama aynı zamanda, siyisal silahlar için Afrika gerçeklerine inatla eğilmek zorundaydılar. Bu silahları böyle hazırlıyabilir ve başarıya ulaşabilirlerdi.

1950'lerin başında Lizbon grubu farklı yollara dağıldı. Artık usta bir mühendis olan Cabral, doğduğu kasabaya, Bissau'ya döndü ve sömürge yönetiminde görev alarak, bir tarımsal sayım hazırladı. Bu çok güzel bir fırsattı. 1952-54 arasında, iki yıl boyunca, çeşitli yöreler hakkında ayrıntılı bilgiler toplayıp köy hayatıyla gittikçe daha falza içli dışlı olarak, ülkesini bir baştan bir başa dolaştı; ve ilerde ne yap-

ması gerektiği konusunda kendini hazırlaması gerektiğini anladı. 1954'de vali, (biraz liberal eğilimli biri olması, iyi bir şanstı) Cabral'a ya Portekizliler aleyhinde konuşmaya son vermesi yada hapisaneyi seçmesi gerektiğini söyledi. İkisini de yapmayan Cabral, zamanın gizli eylem için henüz erken olduğu yargısına vararak, Lizbon'a döndü ve aldığı birkaç iş teklifinden birini seçti; iyi su mühendisleri çok zor bulunuyordu. Angola'ya gitti Benguela bölgesinde şeker kamışı tarlalarının sulanması işinde çalıştı. Burada, Gine-Bissau'ya oranla daha ileri olan bir siyasal ajitasyonla karşılaştı. Bu gizli çalışmanın tartışmalarına katıldı. (7)

Neto'nun hayatı daha farklı gelişti. 1951'de Lizbon'daki arkadaşlarının çoğu, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Amiral Quintao Meirales'in seçim kampanyasını desteklemeğe kalkıştılar. Ama Amiral sonunda öfkelenerek adaylığını geri alınca, siyasal çalışma yapma fırsatını yitirdiler. Dr. Salazar, Amiralin yandaşlarının oy sayımına gözlemci olarak katılmasına izin vermemişti. Bir kez daha Dr. Salazar'ın adayı rakipsiz olarak seçilmişti; liberallerle demokratlar yine illegal özel toplantılara dönmek zorunda kalmışlardı. PIDE (gizli polis), Neto'ya bir daha böyle gruplara katılmaması için ders vermeye kararlıydı. Neto'yu birkaç hafta hapsedtiler. (8)

---

(7) Biyografi için Bk: Davidson, **The Liberation of Guinea**, London Penguin, 1969, Mozambikli Kadrolar için Bk. Mondlane, **Mozambik Kurtuluş Mücadelesi**, Yöntem Yayınları, 1975, İstanbul.

(8) Peter Benenson, **Persecution 1961**, (1961 Katliamı), Penguin, 1961, s. 54.

Neto daha sonraları şöyle diyecekti: «Hem ilke olarak, hem de eyleme katılmak istediğim için, Portekiz gençlik hareketi için de çalıştım.» Dostluk iki yanlı olmalıydı: eğer Portekizli demokratlar Afrikalılara yardım etmek zorundaysa, Afrikalılar da bunun karşılığında onlara yardım etmeliydi.

PIDE Neto'yu kısa süre sonra serbest bıraktı, ama peşini bırakmadı, şiirlerindeki etkileyici protesto, polis dikkatinin daha da yoğunlaşmasına yol açtı:

Anacığım
 (oğulları ölen kara derili analar)
 bana beklemeyi ve umudu öğrettin
 acı günlerde senin de öğrendiğin gibi
 Ama hayat
 içimdeki bu gizemli umudu öldürdü
 Bekleyen biri değilim ben
 beklenen biriyim
 ve Umut bizleriz
 hayatı araştıran.
 oğulların... (9)

Bütün bunların yanısıra, ortam gittikçe daha kötüleşiyordu. Angola bir kez daha anavatanın bir «eyaleti» sayılmıştı, ama bunun amacı yalnızca, Angola'yı «kendi - kendini yönetmeyen bir bölge» olarak gösteren Birleşmiş Milletler araştırmasını reddetmekti; **Mensagem** ilk ürünlerini toplamaya başlamıştı. Portekizlilerin baskısı azgınca bir şiddet kazandı.

---

(9) Bk. Mario de Andrade, **Antologia da Poesia Negra de Expressao Portuguesa**, Oswald, Paris, 1958, s. 41 - 42. Neto'nun şiirlerinden bir kısmı 1974'de yayınlandı. **Sacred Hope** (Kutsal Umut), Tanzanid Publishing House, Dar es Salaam.

1955 Şubat'ında Neto, Lizbon'da bir kez daha tutuklandı. Bu sefer, 1957 Haziran'ına dek hapiste kaldı, ancak ondan sonra tıp öğrenimine yeniden başlayabildi. 1959 sonlarında iyi bir doktor olarak Angola'ya döndü ve Luanda'da ihtisasa başladı. Ama bu uzun sürmedi.

Andrada 1950 ortalarında Paris'e gitmenin yolunu buldu. Orada bir eleştirmen ve Alioune Diop'un **Présence Africaine** adlı dergisinin editörü olarak yaşamını sürdürdü. Bu dergiyle kamuoyunun dikkatini yüreğinde taşıdığı dava üzerine çekebiliyordu. Diğer Portekiz sömürgelerinden gelen benzer kafalı kişileri, Mozambikli Marcelino dos Santos'u, Angola'lı Américo Boavida'yı ve Lizbon yada Afrika'dan kopup gelen diğerlerini biraraya topladı. Bir gruplaşma doğdu ve örgütlü bir ortak çalışma başladı. Esas olarak propaganda yapmayı amaçlayan, bu çalışma, çeşitli biçimler aldı; herkes gideceği yolu kendince araştırdı.

Böylece, Angola ulusculuğundaki ana akımın önderliği, «1890'lardaki öncülerin» mirası, Afrika'da olduğu gibi Avrupa'da da yeni bir biçim aldı. Bu önder kadrosunun neleri başarmayı umduğu konusu hâlâ açık olmaktan uzaktı; yapılan bir başlangıçtan başka bir şey değildi. Reformist düşüncelerden, kesin olarak; ayaklanma düşüncesine yönelmişlerdi bırakın ayaklanmanın sonuçlarının alacağı biçimi, ayaklanmanın biçimi, nasıl ve ne zaman yapılacağı konusu da hâlâ yaklaşan fırtınanın bulutları arasında saklıydı.

O sıralarda Luanda'da olaylar doruk noktasına tırmanmaya başlamıştı. Burada ayrı türden iki baskı kesin olarak ortaya çıkmıştı. Birincisi, Portekizli yetkililerin, işleri yoluna koymalarına yardım etmek

üzere Portekiz'den gelen siyasi polis kadroları ile birlikte, şiddetlendirdikleri baskıydı. Diğer ise, Da Cruz ve arkadaşlarının harekete geçirdikleri protesto dalgasıydı. Bu iki baskı biraraya gelince, bir patlamanın olması kaçınılmazdı. Daha sonra, vaktinden önce başgösterdiği anlaşılacak olan bu patlama, en sonunda doğacak ve bir süre Afrikalıların umutlarının yıkılmasına yolaçacaktır.

6

«Bildiriler Dönemi»

1959'da Luanda'da bulunan dikkatli hiçbir kişiyakında bir fırtınanın patlak vermesinin kaçınılmaz olduğu konusunda şüphe beslemiyordu. Bu fırtınanın gazabının ilk darbesi, kurbanlarını da peşinde sürükledi. 1959 başlarında siyasi polis yığınla adamı hapishanelere doldurdu; bunu yığınla tutuklamalar izledi. Her tutuklamayı da, söylentiler izliyor, her söylenti diğerinden daha dehşet verici oluyordu. İlan olunmamış bir savaş duygusu, Avrupalıların oturduğu kentte gecekonducularını birbirinden ayıracağına benziyordu. Bireyler, gittikçe çoğalan kuruntularla, kimisi henüz vakit varken kaçarak, diğerleri peşlerindeki polisi atlatarak, büyük çoğunluğu ise kaderin getirebileceklerini sessizce bekliyerek olayların gelişmesini izliyordu.

Nisan'da kader, genel valinin eliyle ülkeye Portekiz hava kuvvetlerini getirdi. İlk birliklerin çıkardığı sesler yükselmeğe başladı.

«Sabah uçaklar paraşütçü birliklerini dökmeğe başladı. Yere, Luanda'nın arkalarındaki sert, kahverengi toprağa ilk inen, bölük papazı yüzbaşı Martin'-

di... Sonra gôsteri başladı, bombardıman, hedeflerin yok edilmesi ve düzenlenen geçit resmindeki büyük boru sesleri... **Comercio de Angola**, yayınladığı haberlerde büyülenmiş, sevinç içinde titreyen bir sesle, «Almanlar gibi cevik ve atletiktiler» diyordu; askeri birliklerin başında, kişilikleri Hitler Almanyasının askeri okullarında oluşturulmuş subaylar vardı.»

Hava kuvvetleri neden getirilmişti? Genel vali aynı gece, yemekten sonra yaptığı konuşmada bunu açıkladı.

«Valinin yaptığı açıklamaya göre, hava kuvvetleri buraya savaşmak için gelmemiştir... Ama günümüzde barış, ancak devletler, genellikle çeşitli kılıklar altında komünizm tarafından kışkırtılan tahrikçilerin ve fesatçıların yarattığı tehdite karşı yeterince baskı uygulayabilirlerse mümkündür... Bildiriler döneminde yaşıyoruz... Angola'da da bildiriler görülmüştür»... (1)

Birkaç hafta sonra, Portekiz'den gelen 2000 kişilik bir takviye kuvveti orduya katıldı.

Paraşüt birlikleri, bombardıman uçakları ve piyade birliklerinin takviye olunması, broşürlere verilen aşırı kaçan bir karşılık gibi gelebilir, ama sömürgeleşme sürecinde, Avrupa'nın «ustası ve örneği» olan Portekiz şimdi kesin bir alarma geçmişti. Bu durumun ardında başka nedenler de yatıyordu; ön planda yer alan daha şiddetli nedenler vardı. Bir yıl önce, 1959'da, resmi muhalefet Portekiz cumhurbaşkanlığına aday olarak gösterdiği General Humberto Delgado, Salazar'ın uyguladığı garip kurallara rağmen, anavatandaki oyların %22.5'ini almıştı; üstelik,

---

(1) B. Davidson, «Bildiriler dönemi» New Statesman, Londra, 21 Kasım 1959.

deniz aşırı, eyaletlerde bile, Salazar'ın adayı olan Amiral Americo Thomas'ın aldığı 74.000 oya karşılık 18.000 oy toplamıştı. Delgado'nun programına, bir devrim programı demek çok zor. Ama bu program, Salazarizme kesin olarak karşıydı. Delgado'nun Angola ve Mozambik'te, Portekiz muhalefetinin eski merkezlerinden sağladığı destek, resmi görevliler arasında öfke ve endişe yarattı, diğer yandan Delgado'nun bu başarısı deniz aşırı topraklardaki protestoculara yeni bir umut verdi.

Bu korku- ve umutları- komşu Belçika Kongo'sunda patlak veren olaylar daha da hızlandırdı. Angola -Kongo sınırındaki bölgenin valisi, muhtemelen 1957 yada 1958'de hazırladığı raporda şöyle yakınıyordu: «Bizim yerlimiz, şu geçen yıllar boyunca Belçika- Kongosundan çok şeyler öğrenmiştir. Öğrendiği şeyler arasında, birkaç yıldır Kongoluların bağımsızlık için beslediği umut da vardır.»

Politik «salgın'ın bu tür ve diğer kaynaklarına işaret eden vali, ihtiyat tedbirleri aldı. Bu tedbirlerden biri, İngiliz Baptist misyonerlerinin etkin olduğu sınır bölgelerine Portekizli Katolik misyonerlerin yerleştirilmesi oldu:» Lizbon yada anavatandaki başka bir kentte yaşayan bir papaz, hep papaz olarak kalır... Ama Afrika'da, ve özellikle (Angola) Kongo'sunda durum farklıdır, çünkü biz, oralardaki yerliler arasında Portekizlilik duygusunu yerleştirip güçlendirmeğe çalışıyorduk. «Tanrı da, bir Portekizliydi herhalde! Valinin daha fazla Portekizli göçmen getirilmesini, daha fazla askeri birlik gönderilmesini istemekten başka alabileceği bir tedbir yoktu.

Bu tür eleştiriler, sınırlı bir çapta da olsa, Luanda ve Lizbon'da ilgi topluyordu. Ama olaylar bu

eleştirileri de aşacaktı. 1959 Ocağında Belçika Kongo'sunun başkenti Leopoldville karıştı. Polis, Afrikalıların düzenlediği bir gösteriyi, izinsiz yapıldığı için dağıttı. Bu tür olaylar daha önceleri de olmuştu; ama bu kez tepki çok şiddetli oldu. Kalabalık gruplar, öfke içinde Belçikalıların mahallelerine saldırdılar, arabaları tahrip edip, okulları, kiliseleri, hatta hastaneleri kullanılmaz hale soktular. Belçikalı yetkililer ise her zaman yaptıkları işi yapacaklardı: hemen hemen tamamen Avrupalı subayların yönetimi altında bulunan sömürge **askerini, Force Publique'i** halkın üzerine gönderdiler ve **Force Publique** bu olaylar sırasında erkeklerin yanısıra kadın ve çocukları da öldürdü. Bu olayların Avrupa'da yarattığı şok, çok şiddetli oldu. Bir kaç gün sonra Belçika hükümeti tamamen geriye çekildi ve Belçika kralı kanalıyla, «bir reform programı» ilan etti. Bu reforma göre, 1959'da mahalli ve eyaletler çapında genel seçimler yapılacaktı; ilerdeki seçimler için tarihler saptandı ve «ulusal düzeyde bir hükümet» kurulması kararlaştırıldı.

Bütün bu olanlar, komşu Angola'daki protestocuların da dikkatini çekiyordu. Orada olan, neden burada da olmasın? Ama olanlar polisin de gözünden kaçmamıştı; Kongo'daki olayların polis arasında paniğe yakın bir duyguya yol açtığı anlaşılıyor? Mart ayı içinde Luanda'da ve diğer kentlerde daha geniş çapta tutuklamalar yapıldı; Temmuzda ise, genel valinin Portekiz birliklerini ve uçaklarını çağırmasıyla birlikte, bu tutuklamalar iyice yaygınlaştı. Daha sonraki aylar içinde, hapishanede alışlagelen işkence uygulamalarıyla, «idari» düzeni başarıyla sağladılar; 1959 sonlarında artık toplu duruşmalara başlayabilirlerdi.

Yargılanacak olanların adları üç liste halinde

açıklandı. İlk liste yirmi Afro - Portekizli Angolalı, üç kara derili Angolalı ve üç yabancından oluşuyordu. Bunlar arasında, yeraltında çalışan **Movimento Popular de libertação de Angola (MPLA)** nın ilk başkanı olan İlidio Tomé Alves Machado adında bir posta görevlisi de vardı; MPLA 1956 yılında oluşturulan bir gruptu ve daha sonraları Portekizlilere meydan okuyan ana örgüt haline gelecekti. Yargılananlardan Carlos Aniceto Viera Dias, bir banka memuruydu, aynı zamanda **Mensagem**'in geliştirdiği kültürel ulusculuğun ana merkezi olan **Ngola Ritmo** adlı bir folk dans topluluğunun yaratıcısıydı; ve diğerleri de aynı meziyet ve düşünceleri taşıyorlardı. Yargılanan yabancılar ise kara derili bir Amerikalı Lawrence Holder (gıyaben yargılandı), Karl Dogbe adıyla bilinen bir Ganalı (O da gıyaben yargılandı) ve Francisco Xavier Hernandez adında bir Kübalıydı; her üçü de denizciydi.

İkinci listede ise yedi isim vardı; bunlardan beşi Portekizliydi, aralarında ünlü bir kadın doktor da vardı; Dr. Julieta Gandra, polis tarafından («yalnız beyazlar» için), sağlanan özel otomobilin yerine hapis haneye tutuklu Afrikalılarla birlikte gitmeyi tercih etmişti.

Üçüncü liste uzundu, ama ancak yirmi biri tutukluydu. Diğer oniki kişi ise gıyaben yargılanıyordu. Viriato de Cruz son anda Avrupa'ya kaçmıştı ve Mario de Andrade ile birlikte Paris'teydiler. Déolinda de Almeida Brezilya'da, Sao Paulo'daydı. Belçika Kongo'sunda başlatılan diğer bir Angola protesto hareketinin önderleri de yargılananlar arasına katıldılar: Roberto Holden (takma ad altında), Eduardo Pinnock ve diğerleri. Listedeki iki beyazdan biri olan Angolalı ozan Antonio Jacinto o sırada Brezilya'day-

dı ve diğeri, Amerikalı gazeteci George Barnett de gıyaben yargılandı.

Kimileri kaçarken, bir kısmı bunu yapmadı; ve yakalananların çoğu, büyüyen protesto hareketinin önderleri arasında değildi. Yeraltı çalışmasında deney kazanma isteği ve korunma tedbirlerinin zayıflığı, bunların hemen polisin eline geçen kurbanlar olmalarına yolaçtı. Bu nedenle hareketin yüksek bir fiyat ödemesi gerekti. Kendilerine en fazla ihtiyaç duyulan bir sırada, ülkedeki en iyi beyinler yitirildi. 1960 Ağustos'unu izleyen günlerde, dışardan gelen hukukcu gözlemcilerin katılmasına izin verilmeyen gizli bir askeri yargılamadan sonra bunlara ağır cezalar verildi.

Bunları diğer yargılamalar izledi. Kasım ayında Luanda'da sekiz Afrikalının kurşuna dizildiği bildirildi: «Hapishane avlusunun duvarına tırmanan ondört yaşlarında Afrikalı bir oğlan çocuğu vurularak öldürüldü. Yakınlarda oynarken kurşun sesleri duymuş ve olanları görmek istemişti. Oradan geçen Afrikalı bir motosikletli ölen çocuğun cesedini alıp uzaklaştırmaya kalkıştı ama saldırıya uğrayarak tutuklandı». Bu hikaye Luanda'daki Afrikalıların üzerine çöken ağır havayı oldukça belirtmektedir; Luanda'lı yazar Luandino Vieira, 1960'da geçen günlerle ilgili romanında, **Domingos xaiver'in Gerçek Yaşamı**'nda korkuyla öfkenin birbirine karışmasını çok iyi çizmiştir.

«Zita koşarak kaldıkları odaya döndü. Avluyu geçerken, parmaklığa işeyen büyükbabasını gördü. Soluğu kesilen çocuk duraklayıp bağırdı:

«Dede, çabuk gel, bir tutuklu var dışarda!»

Yaşlı Petelo yüzünü çevirdi, ağaç dalları arasından süzülen sabah ışığında gözlerini kırpiştiriyordu.

«Tutuklu mu? Sen kendin mi gördün?

Dışarda, eteklerine yapışmış çocuklarla kadınlar ve bir adam vardı. Kara derili iki polisin yumrukları altında, polis arabasından aşağı inmeye çalışıyordu adam. Uzun boylu ve inceydi, inceçikti, yüzü tanınmıyacak ölçüde şişmişti, ama genç biri olduğunu anlayabiliyordunuz. Arabanın arkasından inerken, toprağın üstüne yığıldı kaldı...» (2)

Şubat'taki patlamayı hazırlayan ortam işte böyleydi. Bu ortam etkisini hemen yada çok şiddetli biçimde göstermese bile, fırtınanın arka planını oluşturacaktı.

İkinci Dünya Savaşının bitimi, sömürge ekonomilerinin gelişmesi için yeni fırsatlar sağladı, 1945'e dek deniz taşımacılığındaki büyük tehlikeden dolayı çok azalan Portekiz'den Angola'ya göç, 1940'ların sonunda ve 1950'lerde yeniden hızla arttı. 1940 yılında Angola'daki beyazların sayısı 44000 idi. Bu sayı 1950'de 59 000'e ve 1960'da ise 179 000'e yükseldi.

Bu göçün toplumsal sonuçları da kendini kısa zamanda gösterdi. Göçmenlerin büyük çoğunluğu, en alt ekonomik kesimlerden gelen cahil köylüler ya-

---

(2) Luandino Vieira (José Vieira Mateus de Graça), **La Vraie Vie de Domingos Xavier**, Présence Africaine, Paris 1971, s. 21-22. 1961'de tutuklanan Vieira, Angola askeri mahkemesi tarafından ondört yıl hapse mahkûm edildi ve Cape Verde Adalarındaki Tarrafal Hapishanesine gönderildi. Orada hücrelerini Angolalı ozan Antoniô Jacinto ve Antoniô Cardoso ile paylaşıyordu. 1973 yılında da oradaydı.

da az uzmanlık gerektiren veya hiç uzmanlık gerektirmeyen işlerde bile olsa, güvenli bir çalışma olanağı bulmaktan memnun yarı - uzman kent işçileriydi. Göçmenlerin büyük çoğunluğu, sömürge yetkilileri tarafından, eski Roma modeli kırsal koloniler kuracak çifçiler olarak iskan edilmek isteniyordu. Fakat gerçek durum çok çabuk ortaya çıktı ve yerleştirilen büyük sayıda göçmen, kasabalara dönerek, buraların kalabalıklaşmasına yolaçtı; göçmenler ücretli işçiliğin küçük rahatlıklarını, belbükücü çalışmaya ve çalıkların ıssızlığına tercih ettiler.

İşler sonunda öyle bir raddeye vardı ki, Lobito doklarında yükarabası sürücülüğü yada Luanda otellerinde oda hizmetçiliği gibi işleri bile, o yöredeki Afrikalıkların aleyhine, yoksul beyaz göçmenler doldurmaya başladı. 1945 sonrası dönemde beyazların iskan edildiği bütün Afrika sömürgelerinde olduğu gibi, Angolada da katı bir ayırım kendini göstermeye başladı. Yeni bir olgu olmayan farklı ücret düzeyleri, kendini daha yaygın biçimde hissettiriyordu; rakamlar kendi hikayelerini anlatsınlar:

1958 yılında Angola'daki uzman işçilerin ücretleri (dolar olarak)

	Avrupalı işçi	«Yerli» işçi
Mürettip (elle dizen)	157.50	54.60
Mürettip (makinala dizen)	175.00	42.00
Marangoz	109.20	59.15
Ahçı	116.69	17.50
Hizmetçi	52.50	15.75
Elektirikçi	107.80	36.05
Sıvacı	127.40	54.60

Bu tür işlerde çalışan «yerli» işçilerin bir kısmı, toplumsal konumları bakımından assimile olmuş kişilerdi; onlar da yerlilerle birlikte aynı çileyi çektiler. Birkez daha, «ilkelerle uygulama arasında belirli bir oransızlık» doğmuş ve bu oransızlık sonunda iğrenç bir rezillik haline gelmişti.

Bir miktar **assimilado**'ya sömürge yapısı içinde hâlâ yer bulunabiliyordu; bunların çok az bir kısmı, 1960'larda sorumlu makamlara yükseltildiler. Otuz - kırk Afrikalı öğrenci için Portekiz üniversitelerinde yer ayrılmaya devam ediliyordu. **Assimilado** ailelerinden gelme kadınlar, beyaz göçmenlerin yada resmi görevlilerin odalığı, bazen de karısı olmakla, «toplumsal bir başarı» kazandıklarına kendilerini inandırabiliyorlardı. Sistem bütünüyle katı değildi; ama bu, Portekizli olmayanlar için birşey ifade etmiyordu.

Angola'daki 50.000 «uygarlaşmış yerli»nin, iş konusunda beyaz yoksul rakiplerinin gittikçe artan baskısını, hissetmeye başladığına şüphe yoktu; aynı dönemde Britanya'dan Rodezya'ya giden benzerleri gibi, Portekizli göçmenler arasındaki ırkçı eğilimin keskinliği de, içlerindeki toplumsal aşağılık duygusundan kaynaklanıyordu; bu aşağılık duygusunun sonucu ise sömürge hayatındaki toplumsal hiyerarşide kendilerinden daha aşağı düzeyde bulunurlara efendilik etmeye kalkışmaları idi. Rodezya gibi Angola'da da, eskiden gelen göçmenler, kendilerine duydukları saygı konusunda yapay desteklere daha az ihtiyaç duydukları için bu davranışları hoşgörmeyebilirlerdi ama bu konuda yapabilecekleri bir şey yoktu. Salazar'ın Portekiz'i, kendi işsizliğini sistemli biçimde ihraç etmeye başlamıştı.

Ama 1945'i izleyen yıllar, düzensiz de olsa, «sömürge ekonomisinde bir patlama» (boom) yaratmış-

tı. Tahıl ihracatında talep yükselmişti. Bu da, bağlantılı olarak, daha fazla emek talep edilmesine yol açtı; Angola'da ise, özellikle, daha fazla «sözleşmeli işçi» (Contract labour) talebi yarattı. Baskı arttı. Eski bir köle adası olan Sao Thomé, kendi yaşadığı dram ile, bu durumu olduğu gibi gözler önüne serdi. Artık ada nüfusu 55.000 dolaylarında idi (yakınındaki Principe adasında ise 5 000 kişi yaşıyordu) : ada ekonomisinin belkemiğini 200 kadar çiftlik oluşturuyordu; esas olarak kahve ve kakao yetiştiren bu çiftlikleri oniki kadar Portekiz şirketi işletiyordu. Eski günlerdeki şeker kamışı gibi, Sao Thomé kahvesi ve kakaosu, hep kıtadan getirtilen köleler, daha sonraları da **serviça**'lar yani «sözleşmeli işçiler» tarafından yetiştirildi. Resmi olarak oldukça «uygarlaşmış» sayılan ada yerlileri, mecburi çalışmanın dışında tutulmuşlardı. 1950'lerin başında, kısmen kıtada mecburi işçiliğe duyulan büyük talep yüzünden, Sao Thomé işçi kıtlığı çekmeye başladı.

İşte bu koşullar altında, «yerli işleriyle» uğraşan bir müfettiş, adalılardan «yurttaşlık imtiyazlarına» saldıran bir yazı yayımladı. Bu davranışın, kıtadaki mecburi çalışma yönetmeliklerinin adalılara uygulanmaya başlanması olarak yorumlanacağı açıktı. Duvarların üzerinden valinin hayatını tehdit eden yazılar atıldı. Adalıların anlattığına göre, bunlar, adalıları cezalandırmak için bahane arayan sömürge yönetiminin düzenlediği provakasyonlardı. Adada yaşayan Portekizlilere göreyse, adalılar bütün Portekizlileri öldürerek, bağımsızlık ilan etmeyi planlamıştı. Her iki tarafın da korku ve öfke içinde bulunduğu açıktı.

Sonunda fırtına patlak verdi. Portekizli bir su-

bayın öldürüldüğü kesin, ama beyaz olmayanlardan kaç kişi öldürüldü bilinmiyor. Birkaç hafta sonra adayı bir iki saatliğine ziyaret eden bir Amerikan misyon heyetinin bildirdiğine göre, «öldürülenlerin sayısı bilinmiyor, ama bazı kişiler bunun 200 dolaylarında olduğunu söylüyor.» Tutuklananların sayısı da, bilinmemektedir... Her yerlinin sürekli olarak yakalanma ve tutuklanma korkusu içinde yaşadığı açıktır. Adalıların kendisi ise, askerlerle Portekizli göçmenlerin binden fazla adalıyı öldürdüğünü iddia etmektedir. (3)

Bu olaylar sekiz yıl sonra Luanda'da olacaktı-
rın bir minyatürüydü. Bu olaylar, Angola'da halkın yaşama biçiminde hiçbir düzelme sağlamadığı gibi, tam tersine sömürge yönetimi dizginlerini daha da germiştir. Tek bir reform yapılmamış, tam tersine mevcut konumdan daha da gerilenmiştir. **Mensagem**'in izleyicileri artık kendilerine «devrimci akımın militanları» diyordu; onlara başarı şansı veren de, sömürge yönetiminin bu azgınlaşması olmuştu. Küçük burjuva **assimilado** kesim arasında **Mensagem** dergisini çıkaranlar geniş bir taraftar kitlesi bulmuştu : Afrikalı memurlar, makinistler, hastabakıcılar, ilkokul öğretmenleri, küçük tacirler arasında. Oysa bu kişilerin, «yerlilere» oranla daha imtiyazlı olan konumlarından yararlanıp hoşnut olmaları ve bir reform sürecini kabul etmeleri sağlanabilirdi; tıpkı artık siyasal bağımsızlığa doğru ilerlemeye başlayan diğer Afrika sömürgelerinde yapıldığı gibi. Ama Portekiz sömürgelerinde bu tabaka, eylemcilerin safına itildi : Öncelikle onlara karşı uygu-

---

(3) L'Isle de Sao Thomé CONCP (Portekiz Sömürgeleri Ulusçuları Konferansı), Cezayir, 1958.

lanan ırk ayrımının artması, sonra da baskının çoğalması sonucunda.

Ama bu yolla safları yavaş yavaş büyüyen eylemciler, küçük burjuva yandaşlarla yetinmedi. **Mensagem**, «yerli» Angola'nın yeniden keşfedilmesi gerektiğini ve çalılık halkıyla kardeş olduğunu öğretmişti. Eylemciler, kasabalara yığınlar halinde gelen çalılık bölge halkının yaşadığı **Senzala**'lar (gecekondulara) gittiler. Luanda'nın sefil gecekondualarında gizlice okuma yazma kursları başlattılar. Bir kısım eylemcileri, köylere ve ülkenin iç taraflarındaki kasabalara göndererek yetiştirdiler. Ulusal Angola kültüründen, Angola halkının kültüründen, saygı gösterilmesi gereken bir kültürden sözettiler. Halkı öğrenmeye çağıran, bağımsızlık için ve baskıya karşı verilecek açık mücadeleye hazırlanmaya teşvik eden broşürler dağıtmaya başladılar. (4) Eylemcilerin varlıklarını herkes duydu, hayli taraftar kazandılar. 1953'de Luanda, ulusal kurtuluşu amaçlayan ilk partinin kuruluşuna tanık oldu: PLUA (Partido da Luta Unida dos Afrikanos de Angola), gerçekte küçük bir gruptu. Bazı araştırmacılar ise PLUA'nın 1956 başlarında kurulduğunu ve kısa bir süre yaşayan Partido do Comunista Angolana'nın öncüsü olduğunu söylemektedir. Kısa süre yaşayan bu ilk kurulan gruplar hakkında ve bunların görece önemleri üzerinde kesin bilgi sahibi olmak zor. Bu örgütleri oluşturanlarla örgütte çalışanların çoğu Portekizliler tarafından, 1961 ayaklanmasını izleyen ve **assimilado**'larla faal «yerlilere» karşı yöneltilen genel katliam sırasında öldürüldü; hayatta kalanlar başla-

---

(4) **Historia de Angola** (Apontamentos), Centro de Estudos Angolanos, Cezayir, 1960 başları, s. 151 - 52.

rına gelenleri anlatmış olmalılar. Ama anlatılanların önemi az. Marksist düşüncelerin 1950'lerde etkili olduğuna şüphe yok, ama Marksizm gelişen protesto eylemi içindeki tek akım değildi; tıpkı daha sonraki dönemde, marksist düşünceyi benimsiyenlerin, 1960'ların gerilla hareketleri içinde, güçlü bir akım oldukları halde, tek akım olmamaları gibi. Ana akım içinde yeralanlar, 1956 Aralığında, Luanda merkez olmak üzere, MPLA (Movimento Popular de Libertação de Angola) adlı ortak cephe içinde birleştiler. Bu tarihte MPLA henüz zenci hareketine tutarlı bir önderlik sağlayabilmekten uzaktı. Üstelik hareket, 1959'larda Luanda'daki önderlerini yitirecekti, ve bu olayın çok önemli sonuçları olacaktı.

7 | Fırtına Öncesi

Bütün bu dönem boyunca Luanda'da yükselen tansiyon, Angola'nın başka yerlerinde, özellikle batı, kuzey-batı ve merkezdeki plantasyon bölgelerinde herkeste suyun artık kaynama noktasına yaklaştığı duygusu hakimdi. Burada koşullar, Mozambik ve özellikle Gine Bissau'da egemen olan koşullardan farklı değildi. Bu sömürgelerde fırtına farklı farklı anlarda patlak verdi ama her sömürge'deki fırtına, yoğunlaşmakta olan aynı ırk ayrımı ve baskı ortamı içinde biçimlendi. Hepsinde de fırtınayla ilgili resmi, hatta resmi olmayan kayıtlar, çok sınırlı bu durumun uzun zaman böyle sürmesi olasılığı yüksek. Bugün, 1960'ların karşı devrimci vahşetini yaşayanların anılarından birçok şey öğrenmek mümkündür. Gerek Mozambik'in, gerek Gine Bissau'nun, gerekse Angola'nın hikayelerinin içeriği son derece etkileyiciydi. Şöyle ki :

1967'den sonra Mozambik ulusal kurtuluş hareketindeki (FRELIMO) savaş birliklerinin kumandanı ve 1969'dan sonra da hareketin başkanı olan Moises Machel, hikayesini şöyle anlatmaktadır :

«1933'de güney Mozambik'te doğdum. Biraz eğitim gördüm ve sonunda bir kursu bitirerek hastabakıcı oldum (hastabakıcılık Portekiz Afrika'sında **assimilado**'lara açık olan nisbeten iyi işlerden biridir- özellikle beyazlarla yakın ilişkisi yoksa). Eğitim süresince beyazlarla yanyana olduk, ama mezun olduktan sonra onlarla bize karşı gösterilen tavır ve davranışların farklı olduğunu iyice anladık. Ve sonra, doğal olarak, ücret düzeylerinin farklı olduğunu keşfettik.

Daha ilerde eğitimin bana yardımcı olacağını düşünmeye başladım. Akşam kurslarına gidiyordum. Sonunda lise düzeyinde eğitimi tamamlamayı başardım. Bunun bana beyazlarla aynı statüyü sağlaması gerekirdi. Ama bu gerçekleşmedi.

Yavaş yavaş, kollektif eylemden başka hiçbir şeyin bana yardımcı olamayacağını gördüm. Tek başına olan biri hiçbir şey başaramazdı. Bu aşamada-1956'dan sonra- ana sorunların, temel ekonomik ve siyasal sorunlar olduğunu anlamaya başladım. Biz Afrikalıların tökezlemesinin nedeni bu sorunlardı. 1960'da Kongo'nun bağımsızlığa kavuşması ve buna izleyen karışıklıklar, benim için daha da öğretici oldu. Mozambik'in bağımsızlığını kazanma olanakları üzerinde daha ciddi olarak düşünmeye başladım... Bağımsızlıkla ilgili bu düşünceler kadar, mahrumiyetlerin, baskı ve sömürünün bilincine varılması da etkisini göstermeye başlamıştı.»

Bu dönemde Portekiz yetkilileri, eğitim görmüş, yazar çizer Afrikalılar üzerindeki baskılarını daha da arttırdılar. Neden gazete okumamamızı, yabancı radyolar dinlemememizi istiyorlar, anlamak istiyor, ve bu durum bize gittikçe daha saçma geliyor-

du. Sonra Angola'da 1961 olayları patlak verdi... (1)

Sebastiao Mabote ise, 1942'de güney Mozambik'te doğdu; 1968 yılında kuzey Mozambik'in Niasa bölgesinde bir gerilla komutanıydı. Aynı yılın Temmuz ayında burda toplanan ulusal kurtuluş hareketinin ikinci kongresinin askeri güvenliğini sağlamakla görevliydi. Sebastiao Mabote hikayesini şöyle anlatıyordu :

«İlkokulu, Sikumbane denilen Gaza bölgesindeki bir misyon heyetinin yanında bitirdim ve sonra babam, köyden ayrılıp Lourenço Margues'e (sömürgecinin merkezi) gitmemi ve orada iş aramamı öğütledi. Steno, daktilo ve telsiz telgraf işleriyle uğraşmamı salık verdi.»

Sonuncusu hiç te saçma bir seçim değildi : Mabote iki buçuk yıl askerlik yapmış ve altı aylık bir telsiz kursu görmüştü. Bu işi o kadar iyi başarmıştı ki, ordu onu yasal askerlik süresi bittiği halde bırakmadı. Askerlikten sonra, önce memleketinde, sonra geçimini sağlamak için çalıştığı Lourenço Margues'de öğrenimini sürdürdü :

«Bir avukatın bürosunda daktilocu olarak çalıştım. Adı Saravia idi. Bir çocuk mahkemesine başkanlık ediyordu ve özel bir tecrübesi vardı. Ben özel işlerine bakıyordum ve ayda 600 escudo (20 dolar) kazanıyordum. Benim yanımda çalışan beyaz bir kız daha vardı ama hiçbir işten anlamıyordu, onun için işin ağırlığı benim omuzlarıma kalıyordu. Oysa ona 3200 escudo veriyorlardı, yani bana ödediklerinin beş kat fazlası.

---

(1) Basil Davidson'la 1968 Temmuz'unda yapılan görüşme.

Ama adaletsizlik (Mabote bu sözü alaycı bir tavırla söyledi) yalnızca para konusunda değildi. Davranış biçimleri de farklıydı. Yine de benim **assimilado** statüsünü kabul etmemi istiyorlardı. Babam buna karşıydı; ben de karşıydım. Çünkü ben, **assimiladoların** gerçek durumunu biliyordum. **Assimilado** ile **indirgena** (yerli)'nin gerçekte aynı durumda olduğunu görüyordum.

Sonraları, daha iyi bir iş bulmak için, **assimilado** olmak zorunda kaldım. Ama yine de daha iyi bir iş bulamadım. Bunu ancak, eğer sömürge'deki Portekiz toplumu içinde nüfuzu olan birini tanıyorsanız, sağlayabilirdiniz. Böyle bir kimse tanıımıyordum. Sonunda son derece köksüz bir adam haline geldim. Üniversitede okumak, normal bir hayat yaşamak istiyordum. Ama bana iş yoktu.

Daha avukatın yanında çalıştığım sırada, beyazlardan öfkeyle bahsetmeye başladım. O zaman bir politikacı, bir isyancı olduğumu söylediler. Ve PIDE (siyası polis)'yi peşime taktılar. Gizli polis beni izliyor, odamı arıyor, hangi radyo istasyonlarını dinlediğimi keşfetmeye çalışıyordu... Lourenço Marques'den ayrıldım ve yeniden köyüme döndüm.

1963 Haziran'ında Gaza'dan Rhodesia'ya geçtim. Orada, PIDE'yle birlikte çalışan Rhodesia polisi tarafından tutuklandım. Bu olay bulowayo'da (batı Rodesia'da) oldu. Beni Lourenço Marques'e geri yolladılar. İki ay yedi gün hapiste kaldım. Dışarı çıkınca, çalışmak için yeniden avukatın yanına döndüm. Ama PIDE peşimi bir an olsun bırakmıyordu. Bu duruma dayanamadım. Yeniden memleketime döndüm. O zaman babam, «Pekala, becerebileceksen yeniden kaç» dedi. Ve yardım etmek için bana para verdi.

Bunlar 1963 Aralığında oluyordu. Kardeşlerimden biri daha önce FRELİMO'ya katılmıştı. FRELİMO'nun askeri eğitim görmek üzere Cezayir'e gönderdiği ilk grubun içindeydi, harekete 1962'de katılmıştı... Böylece yeniden Rodezya'ya kaçtım- Güney Afrika'yı geçme riskini göre alamayınca, kuzeye çıkmak için bildiğim tek yoldu burası. Sınırı geçmek için Noel gününden yararlandım... Kuzey Rodezya'daki Lusaka'ya vardım (bu ülke bir yıl sonra, Zambia adı altında bağımsızlığa kavuştu): Orada bizden olan kişilerle ilişki kurdum ve Dar ve Salam'e gittim (Tanzania'da FRELİMO'nun karargahı vardı.) (2).

Mozambik'te «bildiriler dönemi» böyle geçti. Buradaki durum Gine -Bissau'dan farklı değildi. Otuz yaşlarında olan Sala N'tonton, PAIGC (Gine -Bissau ve Yeşil Burun Ulusal Kurtuluş Hareketi) ordusunda askerdi. Onun hikayesi de şöyleydi :

«Çiftçiydim, köyümüz yoksul bir köydü. Domuzlarımız ve tavuklarımız vardı. Bunları Portekizliler satın alıyordu. Ama karşılığında bize çok az para veriyorlardı. Hayli vergi ödemek zorunda kaldığımızdan, bunun bize hiçbir yararı olmuyordu. Okul yada dispanser var mıydı? Hiç biri yoktu, ödediğimiz verginin hiçbir önemi yoktu. Sonunda partiye katıldım. Herşeyi yoluna koymada benim de bir payım olsun istedim...»

«Evet, orduya, yani Portekiz ordusuna katılmadan önceydi, 1957 yılında, Balama'dayken yirmi yaşındaydım galiba. İki yıl altı ay onlara hizmet ettim. Bize pek güvenmezlerdi. Bütün iyi yerlere beyazları getirilmiş, bize pis işler kalmıştı. Sonra köyüme ge-

---

(2) B.D. ile 1968 Temmuz'unda yapılan görüşme.

ri döndüm ya orada kaldım. Tam o sıralarda PAIGC'den bir yoldaş köyümüze geldi. Ülkenin durumu ve işleri nasıl yoluna koymamız gerektiği konusunda konuşmaya başladı. Onu dinledim. Yalan söylemediğini biliyordum. Söylediklerini kendime yakın buldum.» (3)

Bildirileri ne tür insanlar dağıtıyor ve ulusal kurtuluş davasını kimler savunuyordu? Pascoal Alves, 1967'de kendisiyle görüşme yapıldığında yirmi dokuz yaşındaydı ve güney Gine ormanlarında kıdemli bir siyasi komiserdi :

«Bissau'luyum. Babam bir tüccarın yanında kâtipti. Bissau'da katliam yapıldığında (1959 Ağustos'unda dok işçileri katliama uğramıştı ilkokulu yeni bitirmiştım ve Cabral o sırada (Angola'dan) geri gelmişti. Arkadaşlarımdan bazısının PAIGC hakkında bilgisi vardı. Daha fazla beklemedim. Partiye katıldım. Halkı seferber etmek için, çok çalıştık. Küçük toplantılar düzenledik, bildiriler dağıttık.»

Angola'da da durum pek farklılık göstermiyordu. Punza (gerilla hareketindeki takma adı), Kuzey Angola'dandı, benzer hareketlerin yönetiminde görev alan Machel ve diğerleri gibi hastabakıcılık eğitimi görmüştü; 1970'de Angola kurtuluş hareketi içindeki sağlık işlerinin örgütlenmesine katıldı.

«Babam Cabinda'da çalışan bir **contradado** (sözleşmeli işçi); annem de orada yaşıyordu. Bir katolik ilkokulunda dördüncü sınıfa kadar okudum. **Assimilado** statüsü kazanmak için bu kadarı yeterliydi. Ama yine de bu statüyü, ancak parayla kazanabilirdim .Bu statüyü kazanmak için, 40 000 escudo kadar para ödeyen kimseler biliyorum. Bunu, ço-

---

(3) Bk : B. Davidson, *The Liberation of Guiné*, s. 36.

cukları uğruna yapan Angolalılar vardı, böylece çocukları bu statüyü daha kolay kazanabileceklerdi. Peki bu statüyü nasıl satın alıyorlardı? Köye gelip; köyün giriş kısmında oturan ve komisyoncu gibi davranan Portekizliler vardı. Gerekli görüşme (sömürge yönetimiyle) için size gün ve zaman veriyordu. **Assimilado** statüsünü kabul ettim, çünkü işe, «sözleşmeli işçi» olarak alınmanın tek yolu buydu.»

Bir çok kimsenin bu tür anıları vardır; bu kitapta da bu tür anılara birçok kez başvuracağız. Hepsisi, aynı temel süreci yansıtmakta, hepsi, baskı ve engellenmenin bir araya yığıldığı patlayıcı unsurları anlatmaktadır.

Bu patlayıcı maddeler artık hazırды ve yanmak için bir kıvılcım bekliyordu. Bu kıvılcım da, sömürge yönetimi ve Afrikalıların siyasal bilinçlenmesindeki gelişmeye uygun davranma yeteneğinde olmayan sömürgeci kafa yapısı tarafından sağlandı; Angola Kongo'sunda, Felgas valisinin gösterdiği ihtiyatlılık dışında bu bilinçlenme mevcut politikaların sürdürülmesi ve daha da yoğunlaşan bir baskı ile karşılandı.

Üç ana sömürge olaylarının sıralanmasındaki çarpıcı benzerlik bir kez daha su yüzüne çıkıyordu, Her olayda, 1960'ların ayaklanmaları, (belirli kalıplara uygun hazırlanmış gibi) baskı gücünün özellikle alçakca kullanılması sonucunda patlak vermiştir. Tıpkı, Gine-Bissau'daki gibi :

«Patlama 1959 Ağustos'unda meydana geldi, yeraltındaki PAIGC tarafından, daha yüksek ücret için, sömürgecinin merkezi olan Bissau'nun Pidgiguiti doklarında grevler düzenlendiği sırada). Bildiğiniz gibi, Portekiz yasaları sendikalara grev yapma hakkını tanımamıştı - bu kesinlikle yasaktı. Bunun

için, bir grevle karşılaşmak, bu, Portekizliler açısından tamamen yeni bir durum oldu. Gösterdikleri tepki panikti. Askeri birlikleri çağırdılar. Askerler doklara indi ve soru bile sormadan ateş açmaya başladı. Bunun sonucunda, elli kişi öldü, yüzden fazlası yaralandı. Bu yaralı yüz kişi yakındaki bir hastaneye taşındı ama geceleyin yokoldular. Bu olayın sonunda soruna yaklaşma biçimimizin bütünüyle yanlış olduğu sonucuna vardık. Kentlerde grev yada boykot gibi demokratik türden bir davranışı başlatmak anlamsızdı... yapılması gereken tek şey... bir silah edinmekti.»

Bir ay sonra, Amilcar Cabral başkanlığında gizlice toplanan PAIGC liderleri, Portekizlilere karşı «savaş dahil, olabilecek her türlü araçla» mücadele edilmesi yolunda karar aldı; savaş bundan üç yıl sonra başladı; ilk silah sesleri Pidgigiuti'de duyuldu, ateşi başlatan Portekizlilerdi.

Peki Mozambik'te neler oluyordu? 1950'lerin sonunda, çeşitli bölgelerde, özellikle kuzey doğudaki Cabo Delgado'da, yeni tür karşılıklı yardımlaşma kooperatifleri doğmağa başladı; bunlar siyasi protestonun ilk öncüleriydi. Bu, «yerlilerin» kendi hesaplarına üretim yaptığını gören imtiyazlı Portekiz şirketlerinin protestolarına yolaçtı; çünkü pazarlardaki satış fiatları üzerinde, artık yerliler de sözsahibi olabilecekti. Portekizlilerin tepkisini, mahalli yönetimin alışlagelen engelleri izledi. Bu «yerlilerle» uğraşmaya değer miydi? Onlara bir ders vermek gerekliydi. O zamanlar yirmiiki yaşında bir genç olan Mozambik ulusal kurtuluş hareketinin bugünkü önderlerinden Alberto-Joaquin Chipande şunları anlatıyordu

«O sıralarda kooperatif hareketini yürüten li-

derlerimizden bazıları, yetkililerle ilişki kurdu, daha fazla özgürlük ve ürünlerimize daha fazla para ödenmesini istedi... Bir süre sonra, halk bu liderleri destekleyince, Portekizliler köye polis gönderdi ve halkı Mueda'da (Cabo Delgado bölgesinin yönetim merkezi) düzenlenen toplantıya çağırdı. Portekizlilerin söyleyeceklerini dinlemek üzere binlerce kişi geldi. Oysa Mueda yöneticisi, Delgado Bölgesi valisinin Porto Amelia'dan beraberinde bir miktar askerle gelmesini istemiş. Bu birlikler Mueda'ya gizlenerek girmişler. İlk başta onları görmedik.

Daha sonra vali, liderlerimizi idare binasına çağırdı. Ben dışarda bekliyordum. Orada dört saat kaldılar. Verandaya çıktıklarında, vali halka konuşmak isteyen olup olmadığını sordu. Çok kimse konuşmak istiyordu; vali bir kenara ayrılmalarını istedi.

Sonra tek bir kelime söylemeden, Polise, konuşmak için bir kenara ayrılanların ellerini bağlamasını emretti; polis onları dövmeğe başladı. Hemen yanlarındaydım. Herşeyi gördüm. Halk olanları anlayınca Portekizliler aleyhinde gösteri yapmağa başladı. Portekizliler polis arabalarının gelmesini ve tutuklananların toplanmasını emretti. Bu noktada, halkın protestoları daha da şiddetlendi. Askeri birlikler hâlâ ortaya çıkmamış, saklanıyordu. Halk, tutuklananların götürülmesini engellemek için polisin yolunu kesti. O zaman vali, askeri birlikleri çağırdı ve birlikler görünür görünmez, ateş etmelerini emretti. Askerler 600 kadarımızı öldürdü... Ben kurtuldum, çünkü mezarlığa sığınıp saklanabilmişim, sonra kaçtım.

Bunlar 1960'da oluyordu. Dört yıl sonra Alberto Joaquin Chipando, Tanzanya sınırın-

dan kuzey Mozambik'e geçen ilk küçük gerilla birliklerinden birini yönetiyordu. Mueda çevresindeki halka dayanan silahlı mücadelenin kök salmasını ve daha sonra başka alanlara da yayılmasını amaçlıyorlardı. Çünkü «bu katliamdan sonra, kuzeyde durum asla normale dönemezdi», bir kaç yıl sonra ulusal kurtuluş hareketinin önderi olan Eduardo Mondlane, böyle diyordu. «Artık bütün bölgede, Portekizlilere karşı son derece şiddetli bir nefret uyanmıştı ve barışçı direnişin saçmalığı ilk ağızda ortaya çıkmıştı. İlk ateşi açan yine Portekizliler olmuştu.

Angola'da da böyle oldu. Koşullar farklıydı, ama sonuç aynı.

1959'da polis MPLA'nın mahalli önderlerini ve Portekizli sempatizanlarını hapishaneye doldururken, bir başka önder de Portekizden Angola'ya dönüyordu. Luanda'daki küçük bir eve, bir doktor tabelası asıldı : Dr. Agostinho Neto. Dr. Neto'nun siyasal düşünceleri hakkında hiç kimsenin şüphesi yoktu : Lizbon'da bu düşüncelere dayanarak eylemde bulunduğu için iki yıl hapis yatmıştı. PIDE, Neto'nun peşini burada da bırakmadı :

«1960'da Luanda'daki muayenehanemde tutuklandım - İcole Bengo'da değil (Luanda yakınlarındaki doğum yeri). Beni genç bir Polis komiseri tutukladı. Büroma girdi ve Dr. Neto'yu sordu. «Benim» «Ah, O, siz misiniz?» Tıbbi bir kitap üzerinde çalışıyordum. Akşam oluyordu, çevrede birçok insan vardı. Polis arabasına bindirildiğimi görünce toplandılar, ama herhangi bir davranışta bulunmadılar. Yalnızca, ne olduğunu anlamayan karım, polisle tartışıyordu.

Hapishanede dövülmedim ama dört gün dört gece uyutmadılar. Orada üç ay kaldım. Sonra beni

Cape Verdes'e (Yeşil Burun adaları) götürdüler.»

Ama bu, hikayenin sonu değil, başlangıcıydı. Neto, Luanda bölgesinde halk arasında çok saygı duyulan bir kişiydi; çünkü, «beyaz adamın dünyasından bilgi koparmış» ve bunu Afrikalıların yararına kullanılabilir hale getirmişti. Bunu bir başka Pidgiuti, bir başka Mueda olayı izledi. Bu olayların tek bir görgü tanığı yaşamıyor yada henüz bu olayla ilgili bilgiler toplanmadı; ama Afrikalılar tarafından anlatılan açık gerçekler tartışılmayacak kadar sağlam :

«Dr. Neto'nun tutuklanmasından sonra... 8 Haziran 1960'da, Dr. Neto'nun doğduğu yer olan Bengo köyü ve komşu Icola köyü halkı, Catete bölge idaresine (Luanda'dan 60 mil uzakta olan küçük bir kasaba) gidip, Dr. Neto'nun serbest bırakılmasını istemeye karar verdiler. Bölge yöneticisi bu kararı öğrenince, Luanda'dan takviye istedi ve Cate-te'ye hafif makineli silahlarla donatılmış 200 asker gönderildi. Bir hafta boyunca süren erkek, kadın ve çocukların tutuklanmasından sonra, sayıları bine ulaşan bir kalabalık barışçı bir gösteri yapmak amacıyla Catete'ye geldi; ama askerler hiçbir uyarı yapmadan halkın üzerine ateş açtı ve otuz kişiyi öldürdü. 200'den fazlasını da yaraladı. Ertesi gün, bu askerler Icolo ve Bengo köyüne gittiler ve bu iki köyde bulunan herkesi öldürdüler yada tutukladılar, sonra da köyü ateşe verdiler...»

Bu sıralarda, Luanda dışındaki plantasyon bölgelerinde yetiştirilen ihraç ürünleri, özellikle kahve talebinde büyük bir gerileme olmuştu, bu durumun buralarda çalışan Afrikalılar üzerindeki etkisi çok daha şiddetliydi. Bu bunalımı hemen ilk patlamalar izledi Bu patlamalar, merkezi yaylalardaki Ma-

lange bölgesinde, pamuk yetiştiren plantasyonlarda boy gösterdi.

Bu kargaşalık ayları hakkında çok şey karanlık kalmıştır. 1961 Ocak'ının ilk günlerinde, «Avrupa egemenliğine ve zora dayalı pamuk yetiştirme sisteminin bütününe karşı, bir kampanya başladı.» Kampanyayı başlatan, Maria diye bilinen aykırılıkçı bir hristiyan mezhebinin önderi Antonio Mariano adında bir Afrikalıydı. Bu mezhebin adı da önderinden alınmıştı.

«Ocak ayı ekim zamanıdır. Ama bu yıl tohum ekecek yerde, tohumları yaktılar, tarım araçlarını yol kenarlarına yığdılar; bir yandan da Lumumba, Pinock ve Maria'ya adanan militan ilahiler söylüyorlardı; bağımsızlık uğruna dinsel bir sefere giriştiler. Nehir geçitlerindeki mavnaları tahrip ettiler, yollara barikat kurdular, hayvan sürülerini kestiler, ambarları ve katolik misyonları yağmaladılar, Avrupalıları kovdular. Afrikalı ulusal kurtuluşçular bunu «pasif protesto» diye niteliyorlardı; Çünkü **cata-na** (kesici araç) ve **canhangulo**'larını (bağ bıçakları - doldurulmuş av tüfekleri), insanlara saldırmak için değil, yalnızca mallara karşı ve hayvan sürülerini kesmek amacıyla kullanıyorlardı.

«Maria'nın Savaşı» hız kazanıp birkaç hafta süren «bağımsızlığın» tadını çıkaran, ıssız sınır alanlarından, Malanga bölgesinin merkezine doğru yayılmaya başlayınca, sömürge yönetimi alarma geçti. Portekiz uçakları ve birlikleri köyleri ateş ve bomba yağmuruna tuttu ve bütün direnmeyi ezdi... Yüzlerce, binlerce Afrikalının hayatı pahasına, Portekiz otoritesi bölgede yeniden kuruldu.»

Şubat ve Mart aylarında bunlar oldu ve bu da, hikayenin sonu değil, başlangıcıydı.

GERİLLA SAVAŞI

Afrika'da başlıca sürükleyici güç umuttur, ve MPLA, bütün umutları kamçulamıştır.

Güney Afrikalı bir gözlemci

8

| Luanda, Şubat 1961

Merkezi yaylada «Maria'nın Kutsal Savaşı» doruk noktasına ulaşmadan, ve Kongo boyunda patlak veren diğer büyük ayaklanmalar, sömürge «sessizliğini ve huzurunu» sarsmaya başlamadan önce, Luanda kentinde yükselen tansiyonun çok büyük etkileri olmuştu.

Luanda'daki bu patlama, 1961 yılı içindeki ayaklanmaların hiçte en büyüğü değildi. Ama belirli açılardan bakılırsa devrimci bir ulusal kurtuluşçuluğun gelişmesi açısından düşünülürse, hiç şüphesiz, bu en önemli ayaklanmaydı. Bu olayın kanlı sonuçları, Angoladaki siyasal düşüncenin ve eylemin ana akımı için bir dönüm noktasını gösterir bu akım, «1890'ların öncülerinden» ve **Mensagem** hareketinden kaynaklanmıştı ve silahlı bir direnişten yada yokolmaktan başka anlama gelmeyen bir dönemi başlatıyordu. Bütün bunlar uzun bir sürecin başlangıcına işaret ediyordu ve 1970'lerde ulusal kurtuluş hareketinin öncüleri, gerçek bir siyasal etkinlik ve askeri güç kazanaçaklardı.

4 Şubat'ta şafaktan önce Luanda gecekondularından gelen Afrikalı bir kalabalık, toplanıp başkent merkeze cezaevine saldırdı. Anlaşıldığına göre başlıca amaçları, Portekizliler gemilere bindirip ülke dışına götürmeden yada kurşuna dizmeden önce, siyasi tutukluları kurtarıp salıvermekti. Sopalarla ve bıçaklarla donanan kalabalık, polis tarafından silah kullanılarak püskürtüldü. İlk gün yedi Portekizlinin ve kırk Afrikalının öldüğü söylenmektedir. Ertesi sabah Profesör Marcum, «yedi polisin cenaze töreninden sonra silahlı Avrupalılar, töreni izleyen Afrikalılara saldırdı... onları bir kereste fabrikasına doldurup öldürdüler» diyordu. Afrikalıların cezaevine yaptıkları ikinci saldırı da başarısızlıkla sona erdi beş gün sonra başka bir hapis haneye saldırdılar, bunda da aynı sonuç alındı.

Kargaşalık artık başlamıştı. Polisin desteklediği Luandalı beyazlar intikam almaya giriştiler. Gecekondulara girdiler ve Afrikalıları öldürdüler. Şubat ayında patlak veren bu olaylar sırasında kaç kişinin öldürüldüğü hâlâ bilinmiyor. Sao Paulo cezaevine yapılan başarısız saldırı girişiminden iki gün sonra, 6 Şubatta, Luanda'dan ayrılan bir görgü tanığı, kırk dokuz Afrikalının cesedini saydığını söylüyordu. 24 Şubat tarihli Time dergisinin bildirdiğine göre Luandalı bir taksi şoförü, derginin muhabirlerine çalıntı içindeki bir kitle mezarına gömülme üzere götürülen cesetlerle yüklü beş kamyon gördüğünü söylemiş. Aynı habere göre, yaklaşık üç hafta sonra dahi, cesetlerin taşınmasından sonra temizlendiği halde, Sao Paulo hapisanesi, hâlâ leş kokuyordu. Polisin, yapılan saldırı sırasında yada saldırıdan sonra, silahlarını siyasi tutuklulara çevirdiği açıktı. Tanklar ve zırhlı arabalar gece sokak-

larda devriye gezerken ve Portekiz hücumbotlarıyla uçakları kıyı boylarını tararken, bir doktor büyük bir üzüntü içinde şunları söylüyordu: «Buna ne kadar dayanırım bilmiyorum, Her gece kurşunla yaralanmış yada bıçakla boğazlanmış insanlarla uğraşyoruz.» Amerikalı bir misyoner yalnız kendisinin yaklaşık üçyüz katledilmiş insan gördüğünü söylüyordu.

Sıkı bir sansürü aşip dış dünyaya ancak böyle bölük pörçük haberler ulaşabilmekteydi. Bu haberlerin belli bir bütünlüğü olmadığı halde, birleştirildiği zaman, insan olayın bütününe gözü önünde canlandırabiliyordu. Daha önce başlayan tutuklamalar yaygınlaşarak sürdü, tomurcuklanan ulusal hareket, vahşi biçimde ezilmişti. Yalnız bir avuç militan, sömürge başkentinin kuzey doğusundaki Dembos ormanlarına kaçmayı başarabilmişti.

Luanda'daki saldırıların, iyi bir hazırlık yada çok iyi düzenlenmiş bir plan olmadan yapıldığı apaçık ortadaydı. Bu, pahalıya mal olan bir yanlış yada çıkar yol bulamamadan dolayı girişilen kaçınılmaz bir hareket miydi? Her devrimci başkaldırı, başı çeken kurbanlar, kahramanlar mı gerektirmektedir? Saldırıyı düzenleyenler silaha başvurmadan, kitlelere yönelik misillemelere yol açmadan hedeflerini gerçekleştirebileceklerine inanıyorlar mıydı? Öfke-den kaynaklanan bir cesaret dışında, onları harekete geçiren başta bir neden var mıydı? Aynı günlerde anti - Salazarcı Portekizliler tarafından batı Atlantik'e kaçırılan **Santa Maria** gemisi, bu saldırıyı düzenleyenlere ilham vermiş miydi? (Bazı gözlemciler bu sonuca varmıştır.) Onüç ay önce Leopoldville'de

patlak veren ayaklanmalar bir model olarak alınmış mıydı, Brüksel gibi Lizbon'un da sömürge ilişkilerine son verme zorunda bırakılacağı mı umulmuştu?

Ayaklanmaya katılanların büyük çoğunluğu o sırada yada olayı izleyen haftalarda öldürüldüğünden, bu soruların kesin cevabı hiç bir zaman alınmadı. Neto, Cape Verdes'de hapisteydi; Da Cruz ve Andrade uzaklarda, batı Afrika'da, daha sonra bağımsız Gine Cumhuriyetinin başkenti olan Konakri'deydi, diğer önderler de Angola hapisanelerindeydi, Luanda'daki ulusal kurtuluşcuların kendilerine rehberlik edecek siyasal tecrübeleri yoktu, yada çok azdı. Ayrıca büyük bir öfke içindeydiler. Konakri'de, Da Cruz, Andrade ve MPLA'nın oradaki diğer yürütme komitesi üyeleri tarafından 5 Şubat 1961'de yayınlanan bildiri «Portekiz Gestaposu PIDE'nin bastırma yöntemleriyle ezilen Luanda halkı, MPLA önderlerini ve diğer ulusal kurtuluşcuları başkent hapisanesinden kurtarmayı amaçlıyordu» deniyor. «Aynı polis, üç ay önce 1960 Kasımında, tutuklulara zehirli yiyecek vermiş, yirmi beşinin kısa yoldan ölümüne yolaçmıştı.»

Bu felaketler sürerken, MPLA'nın sürgündeki unsurlarının, çaresizlik içinde beklemekten başka ellerinden birşey gelmiyordu. Daha sonraki aylarda, şiddet eylemlerine girişmeleri yolunda tavsiyeler aldıklarına şüphe yok. Özellikle Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesinin (FLN) bazı önderleri, deneylerini örnek gösteriyor ve Angolalıların yalnızca «başlaması» gerektiğine, «herşeyin bunu izleyeceğine», inanıyorlardı. Ama MPLA'nın sürgündeki unsurları aynı düşüncede değildi. Cezayirin desteğine büyük önem veriyorlardı ve kesinlikle ayaklanmadan yanaydılar, ama daha zamanın erken olduğunu düşünüyorlardı.

Cezayirlilere 1960'da şöyle karşılık vermişlerdi : Şimdi değil, daha sonra... Daha fazla zamana ihtiyacımız var.

Büyük önem taşıyan Cezayir desteği, bu sırada, biraz da Franz Fanon'un etkisiyle MPLA'dan, çok farklı nitelik taşıyan diğer bir Angola hareketine, UPA (Uniao das Populações de Angola) lehine kaydı. UPA'nın karargâhı Kongo'daydı ve Roberto Holden tarafından yönetiliyordu. Bu sıralarda Fanon şöyle bir açıklama yapıyordu : «Holden'in, MPLA önderlerine oranla daha düşük düzeyde bir kişi olduğunu biliyorum. Ama Holden işe başlamağa hazır, ötekiler ise değil. Ve ben, gerekli olanın yalnızca başlamak olduğuna ve devrimci bir Angola hareketinin gelecekteki mücadele içinde gelişeceğine inanıyorum.» Bu inancın korkunç derece yanlış olduğu daha sonra ispatlanacaktı.

Holden ve UPA Cezayirliler tarafından desteklenerek, işe giriştiler. Ve alınan sonuçlar, genellikle Luanda'daki ayaklanmadan çok daha feci oldu.

9

Kuzeydeki Ayaklanma

Sao Paulo hapisanesine yapılan saldırıdan beş hafta sonra, «Maria'nın Savaşı» pratik olarak sona erdiği sıralarda, kuzey Angola büyük bir ayaklanmaya sahne oldu. Büyük sayıda Kongo (Angola Kongosu) köylüsü ile aynı yöredeki, ülkenin çeşitli bölgelerinden devşirilen «sözleşmeli» plantasyon işçilerinin birleşmesinden kaynaklanmıştı bu ayaklanma. Bu insanların elindeki silahlar çok kötüydü büyük çoğunluk ise silahsızdı, ama birden patlak veren öfkeleri öylesine büyüktü ki, ayaklanma bir anda Carmona'nın kahve yetiştiren geniş alanlarını denetimi altına aldı. Ayaklanmacılar Avrupalıların çiftliklerini, ticaret yapılan yerleri, polis karakollarını ele geçirdiler. Kestikleri ağaçlarla yolları kapadılar, köprüleri yıktılar, feribotları batırdılar. Binlerce kişi yürütüyordu bu işleri. Bir süre için Portekiz otoritesi, hemen hemen tümüyle ortadan silindi.

Bu isyancılar, «Maria'nın Savaşına» yada Luanda'daki ayaklanmaya katılanlardan farklıydılar; aynı zamanda sivil halka da saldırılar; Avrupalı erkek, kadın ve çocukları öldürdüler, yada yaraladılar. Bun-

ların inanılır, kesin sayıları bilinmemektedir, ama büyük ihtimalle üçyüz civarındadır. Diğer yandan ayaklanma, iç savaşı andıran bir şiddeti de yansıtıyordu. Aynı vahşetle, ister karaderili ister melez olsun, kesinlikle Portekizlilerin ajanları olarak görülen **assimilado**'ları da öldürdüler. Uzun süre, ayaklanmacıların askeri ve siyasal hedefleri yokmuş gibi göründü, olsa bile bunların pratikte bir etkisi yoktu.

O sıralarda Angola Kongo'sunda bulunan karaderili bir **assimilado**'nun, Punza'nın anlattıklarını aktaracağım şimdi :

«Bütün bu olaylar başladığı sırada Sao Salvador'da bir devlet hastahanesinde hasta bakıcı olarak çalışıyordum. 4 Şubat'taki Luanda ayaklanmasından sonra, Portekizliler tarafından izlenmeğe başladım. Ama yine de, 4 Şubat olayından sonra hayatta kalanlarla ilişki kurabildim, hepsi Sao Salvador yoluyla Kongo'ya (Zaire) kaçıyorlardı. Anlattıklarına göre, herşey kesinlikle aleyhimize geliyordu.

Bunun için, Kongo'ya (Zaire) kaçmak amacıyla küçük bir grup oluşturdum. Sınıra kırk kilometre kaldığı bir sırada, UPA **assimilado**'ları, beyazları, kendi halklarından olup gecekondularda yaşayan katolikleri öldürerek, bir paniğin doğmasına neden oldu. Bu bana genel bir kargaşalık olarak görünüyordu. İlkın bütün bunların kendiliğinden gelişen olaylar olduğunu sandım. Ama sonra UPA önderlerinin geldiğini ve bunların yapılması için emirler verdiğini farkettim.

Eğer hayatımı kurtardıysam, bu, emirleri dinlemeyen, anlamayan ve beni saklayan kişiler bulmam sayesinde olmuştur. Sonra bir yolunu bulup yirmi kişilik grubumuzla Kongo'ya geçtik. Orada MPLA'ya katıldım - zaten önceden de ilişkim vardı. Bu ilişki

1959'da Kongo'dan Angola'ya gelen bir MPLA üyesi kanalıyla. olmuştu; bu melez, 1960'da da bazı bildiriler getirmişti.»

Bu öldürme olayları ve karışıklıklar sırasında bütün MPLA militanları Kongo'ya kaçmadı. Luanda'dan Dembos ormanlarına gizlenenler, Portekiz yönetimine karşı saldırılar düzenlemeğe devam etti. Kuzeye yayılan ayaklanmadan önce de, MPLA militanları misillemelerle karşılaştılar.

1970'de doğudaki kurtarılmış bölgelerde MPLA'ya bağlı Angola kadınları Örgütü'nün başkanı olan otuz beş yaşlarındaki Kimbundu kökenli Luisa Caetano (yıllardır görmediği kocası kuzey batıdaki Cuanza Norte bölgesindeki MPLA birliklerinin başkanıydı). Şunları anlatıyordu :

«En başından, 1961'den beri mücadele içindeyim. Dembos'luyum. Babam 1961'de Portekizliler tarafından, protestan papazı olduğu için öldürüldü. Öldürülmeden önce, ona dudaklarını keserek işkence yaptılar. Bu işkenceleri tacirler başlattı, (kuzeydeki ayaklanmadan iki gün önce).

Sonra iki ay boyunca ölene dek işkence ettiler ona. O sırada Portekizliler babamın iyi ve çalışmakta olduğunu ileri sürüyordu; ama sömürge yönetimi aşçısı geldi ve bize işkenceleri anlattı. O sırada köyümüz bombardıman edilmiş, evimiz de yıkılmıştı. Ben Dembos'daki çalılık bölgedeydim, dört yıl kaldım orada; sonra kaçtım ve Kongo'daki Kinshasa'ya gitti. Kazanmak ve intikam almak için yürek taşımanız gerek.»

1961'in bu ilk aylarında, Luanda'nın kuzeyinde şekillenmekte olan durumu anlayan çok az kişi vardı. UPA ile ortak mücadele çabaları başarısızlığa uğradı, ama direniş sürdü.

Aynı dönemde, Punza gibi hastabakıcılık yapan diğer bir karaderili **assimilado** da, Kubindama da oradaydı; 1932 doğumlu Kubindama, sonraları bir gerilla savaşçısı oldu, Cabinda'da ve sonra doğu bölgelerinde sağlık işlerini yönetti :

«4 Şubat'da Nambuango'daydım. Mart'ta, kuzeydeki başkaldırıdan önce, küçük bir ayaklanma patlak verdi. Kendi şahsi silahlarımız çok azdı, birkaç ateşli silah ve **ketama** (çapa) gibi araçlar... Biz de Portekizlilerden silah aldık. Komutanımız Benedicto idi. Bölgemizdeki Portekizlilere saldırdık. Altı ay boyunca, onları fiili olarak buradan sürdük. Kadınları, çocukları yada silahsız sivilleri öldürmedik. Ama UPA'nın belli bir programı yoktu. Siyasal bir parti gibi davranmıyorlardı. Holden'in verdiği emirler üzerine Avrupalı sivilleri öldürdüler.

Portekizliler ancak altı ay sonra geldiler. Onların gelmesinden az önce, UPA bize saldırmaya kalkıştı, çünkü biz UPA'nın Avrupalıları ve Afrikalıları öldürme politikasına karşıydık. UPA Sao Salva bölgesinde, biz Nambuango bölgesinde etkindik. Biz Kongo - Kinshasa'ya (bugünkü Zaire) geçip, önderlerimizle ilişki kurmaya kalkışınca bize saldırdılar...

Portekiz ordusu işe bombardımanla başladı ve iki yönden saldırdı. İlk başta duruma biz hakimdik, Portekizliler baraka ve garnizonlarından dışarı çıkmıyordu. Ama UPA bize saldırınca gücümüz azaldı, Portekizliler kurtardığımız bölgede yeniden kök saldı.»

Gerçekte, UPA ve MPLA'nın kuzeyde başlattığı ayaklanmalara karşı Portekizliler Mayıs'a dek sistemli bir askeri harekate girişemediler. Ordunun içindeki beyazlar iki bin kadardı; bunlar, kentlerden

getirilen birliklerle, silah altına alınan beyaz kolonlardan oluşuyordu, ama ordunun temel gücü karaderililerdi; bu zenci birlikleri, geleneksel **guerra preta**'nın, geçmişteki «kara ordu»nun günümüzdeki sürdürücüleriydi. Ama artık bunlara güvenilmediği anlaşılıyordu. Portekiz'den, silah altına alınan ihtiyatlar getirildi. Bu yeni birlikler, ilk başlangıç olarak iki tabur, 1 Mayıs'ta Luanda'ya inmeye başladı.

Portekizlilerin NATO içindeki müttefiklerinden sağlanan destek hava gücünün yaptığı napalm bombardımanının ve iki örgüt arasındaki bölünmenin yardımı sonucunda, bu taburlar 13 Mayıs'ta kuzey'e doğru yürüyüşe koyuldu. Eğer iyi yönetilirse, silah, deney ve birlikten yoksun gerilla birliklerini çabucak safdışı edebilirlerdi. Helio Felgas'ın Temmuz ortalarında yaptığı açıklamaya göre, «terörist hareket kesinlikle çökertilmiştir, eşkiya grupları darımağın edilmiştir.» Yine de ancak Eylül ayı içinde, «Caiongo dışında kuzey Angola'daki bütün karakol ve yerleşme merkezlerinin yeniden ele geçirilmesi görevini tamamladık,» diye açıklama yapıyorlardı. Caiongo ise ancak üç Ekim'de, kuzey ayaklanmasının başlamasından altı ay kadar sonra ele geçirilcekti.

Böylece kuzey ayaklanması kesinlikle yenilgiye uğradı, Afrikalıların kayıpları korkunçtu. UPA'nın Avrupalı sivillere karşı yürüttüğü katliama, bölgedeki Portekizli milisler, ve arkalarındaki ordu çok daha geniş bir karşı katliamla cevap verdi! Bu aylar boyunca, yalnız kuzeyde değil, tüm bölgelerde, bütün **assimilado** topluluğunu ortadan kaldırdılar.

Küçük gerilla ocakları, Dembos ormanlarında ve diğer kuzey bölgelerine çekildiler ve direnişi sür-

dürdüler. Köylüler canlarını emniyet altına almak için sürekli Kongo - Kinhasa'ya kaçtığından gerillalar, gittikçe artan bir ıssızlık içinde kaldılar. Haziran ortalarında, Portekizlilerin yaptığı misillemeler karşısında gerillaların köylüleri tam olarak koruyamaması üzerine, kır nüfusundan 80 000 kişinin Angola Kongosu üzerinden Kongo - Kinhasa'ya kaçtığı bildiriliyordu. Felaket son boyutlarına ulaşmış gibiydi.

Kuzeydeki yıkıntılar, görüntünün yalnızca bir parçasıydı. Portekizlilerin karaderili ve melez Angolalılara karşı yürüttüğü katliam, yalnız kuzeyde değil her yerde, Haziran ayı içinde de sürdü. İsteddiği kadar eğitim görmüş olsun, her Afrikalı kana susamış bir insan avıyla karşı karşıyaydı. 'Yoksul bir beyaz, karaderili rakibine saldırırken, ordu ve siyasi polis tarafından şevkle destekleniyordu. Bir İngiliz misyoneri şunları yazıyordu: «Ayaklanmadan üç hafta sonra, Luanda'nın kenar mahallelerinde geceleyin öldürülen cahil Afrikalılarla ilgili gelen haberlere kanıksamıştım. O sırada Luanda'nın yüz millik çevresi içinde savaş yoktu, ama nedensiz katliam sürüyordu, hatta gün ışığında bile. Tahsilli zenciler yine saldırının baş hedefiydi.»

Daha sonraları İngiliz Baptist Misyonerler Topluluğu sekreteri olan ve uzun süredir Angola'da yaşayan aynı misyoner, yüksek dereceden devlet memurlarıyla konuşma fırsatı bulduğunu ve bunların olup bitenden tamamen haberdar olduklarını hatırlıyor. Bunlar Luanda'daki Afrikalıları korumayı üstlenmemişlerdi, çünkü bunun beyaz toplum içinde zıtlık yaratmasından korkuyorlardı. Beyaz terör güne, Benguela yaylasına da sıçradı, oysa burada ayaklanma falan olmamıştı.

Yabancı gazeteciler de dehşet verici hikâyeler

anlatıyordu. Bu gazetecilerden biri, genellikle Salazar'ı destekleyen Londra gazetesi **Daily Telegraph**'ın muhabiri, Richard Beeston'du. 25 Temmuz'da bildirdiğine göre, «Mart'taki ayaklanmadan beri, tahsilli ve yarı tahsilli Afrikalılara karşı yaygın ve hunharca bir katliam yürütülmekteydi. «20 Temmuz'da ise **Sunday Telegraph**'ın özel muhabiri, Luanda'dan şunları bildirdiyordu :

«Afrikalılara karşı yöneltilen terör ve linç kampanyası sonunda durdu - ama bunu durduran kamu oyu değil, yetkililerin, beyaz milislerin denetim dışına çıkması karşısında kapıldıkları korkuydu. Vahşi «ihtiyat tedbirleri» barış içindeki güney bölgesine de yayıldı. Tutuklama dalgaları birbirini izledi, yalnız Lobito bölgesinde 1500 tutuklu var. Mahalli hapseden yetkilileri yalnız 100 tutuklu olduğunu ileri sürüyor ve tutuklu Afrikalıların toplu halde ortadan kaybolması, en uğursuz endişelerin doğmasına yol açıyordu.»

Aynı yılın ortalarına doğru, İngiliz Baptist Misyonerleri Topluluğu, 20000 Afrikalının öldürüldüğü sonucuna vardı. Herhalde gerçek sayı daha da yüksek. Diğer bir İngiliz gazetecisi, **Daily Mirror** muhabiri, bir subayın 2 Mayıs'ta kendisine şunları söylediğini bildiriyor : Bu hayvanlardan 30 000 kadarını öldürdüğümüzü tahmin ediyorum... Teröristlerle işbirliği yapan 100 000 kadar hayvan daha var herhalde. Altı haftaya kalmaz, kurak mevsim başlayınca hepsini öldürmeye kararlıyız.» Bir subaya yakışmayan sözler, değil mi! 3 Mayıs'ta Daily Telegraph'ın bildirdiğine göre, Portekiz savunma başkanı Angola'ya hareket eden birlikler önünde verdiği nutukta, «siz insanlara karşı değil, vahşilere, vahşi yaratıklara karşı dövüşmeye gidiyorsunuz» demiş. O sıra-

larda Richard Beeston da buna benzer bir ifade kullanıyordu : «otları tutuşturacağız ve onları bir av hayvanı gibi avlayacağız». **Daily Mirror**'un muhabiri, Luanda beyazlarının davranış biçimini ayrıntılı olarak anlatıyordu. Altı katlı bir bina'nın damından aşağı bir Afrikalının atladığını görmüştü, o esnada «tam köşede diğer bir Afrikalı, bir kalabalık, beyazlardan oluşan bir kalabalık tarafından parçalanıyordu.»

UPA'nın düzenlediği bu kuzey ayaklanmasını, Angola Kongo'sundaki başkaldırıyı karmaşık bir rota içine iten neden neydi? Bu eylemin ardındaki kişiler kimdi ve amaçları neydi? Angola'daki bu Kongo isyancıları neden sivil beyazları ve «kendi halklarından olan» **assimilado**'ları öldürmüştü? Angolalılar arasında birliğe, böylesine büyük bir ihtiyaç duyulduğu umutsuz haftalar da, UPA militanlarının MPLA'ya ve savaşçılara karşı gösterdikleri düşmanlığın kaynakları nerede uzanıyordu?

Bu sorulara ayrıntılı bir cevap arayan kişiler, Profesör Marcum'un 1969 yılında yayınlanan dikkatli araştırmasına eğildiler. Burada bu sorulara verilen cevapların özünü irdelemek istiyorum. O sırada neler olduğu kadar, daha sonra olanları kavramak açısından da bu çok önemlidir.

Birinci nokta, kuzeydeki ayaklanmaya MPLA yönetiminde katılanlar ile —örneğin, Nambuangongo bölgesinde— UPA tarafından yönetilenler arasında başlangıçta, belirli açık bir çizgi çizmek yanıltıcı olacaktır. Büyük çoğunluk, ayaklanma başlamadan önce, hattâ ayaklanmadan kısa zaman sonra bile bu ayrımı farketmemişti. Eğer binlerce insan birinin ya da ötekinin önderliği altında bu ayaklanmaya çeki-

lebilmişse, bu, temelde aynı olan nedenlerden ötürüydü: onlar, sömürge rejiminin şiddeti karşısında bir karşı - şiddet yaratmak istiyorlardı. 1950'lerin yerel tarihinin büyük bir bölümü, ancak 1961'de açıklık ve ciddilik kazanan kültürel ve toplumsal çatışmaları birleşik bir önderliğin aşabileceğini ortaya koymuştu. Esasta yoksun olunan, bu birleşik önderlikti.

Bu önderlik neden yoktu? Bunun birçok cevabı var. Ana kurtuluş akımının adamları, Luanda'daki ulusçular ve başka yerlerdeki sempatizanları, genellikle «kentli ve **assimilado**» bir renk taşıyordu; Angola Kongosundaki 15 Mart ayaklanmasını yönetenler ise, katı biçimde, geleneksel Kongo toplumunun kültürel ve entellektüel çatısı altında yer almışlardı. Ve bu ayrımın vurgulanmasına yardım eden başka gelişmeler de vardı.

1949 Temmuz'unda, Simao Toco adında, Zombo kökenli birisi (Zombo, Angola'nın en kuzeyinde Sao Salvador Kongo'ya bağlı olan bölgede yaşayan bir halk grubu), kendi kişiliğinde yeni bir kutsal gücün indiğini ilân etti. Kendisinden bir süre önce türeyen diğerleri ve çok eski dönemdeki Dona Beatrice gibi, Toca da, Afrikalılara çok yakında tanrısal bir yardımın geleceğini bildiriyordu. «Bütün beyazlar kara derili olacak ve bütün Tocoista'lar da beyaz... yabancıların egemenliği sona erecek, Afrikalının sömürülmesi bitecek, ve sonunda Afrikalı kendi ülkesine hükmedecek.» (1).

---

(1) Marcum: *The Angolan Revolution*, s. 81, zikreden Alfredo Margarida, «L'Eglise Tao et la mouvement de liberation de l'Angola (Taco Kilişesi ve Angola kurutuluş harekâtı), *Le Moisen Afrique*, Mayıs 1966.

Özde, sömürge dönemindeki birçok peygamberin verdiği söz buydu. 1921'de Belçika Kongo'sunun batısında bir «Yeni Kudüs» kuran ve uzun yıllar etkisini sürdüren bir başarı kazanan Simon Kimbangu gibi (2) Toco da, öğretilerini kendi leri için bir huzursuzluk kaynağı olarak gören yetkililer tarafından gecikmeksizin tutuklandı. Elbette yetkililer Tanrıya karşı değillerdi. Ama Tanrının beyaz olduğuna ve yalnız beyazların onun peygamberi olabileceğine inanıyorlardı.

Bu yetkililer Portekizli değil, Belçikalı idi. Toco, dinsel öğrenimini Belçika Kongosunun batısındaki bir Baptist okulunda tamamlamıştı. Ama Toco'nun kendisi kuzey Angola'dandı. O dönemin kuşkulu sömürge diliyle söylersek, «yabancı bir yerli» olduğunu gözönüne alıp, onu müritleriyle birlikte Portekizlilere teslim ettiler. Portekizliler büyük bir minnettarlıkla, Toco'yu sürekli göz hapsinde tutmak üzere Angola'nın en güney ucuna yolladılar, ama müritleri kuzeyde yol yapımında çalıştırıldılar, aralarında okuma yazma bilen birkaçı ise Luanda'ya gönderildi: orada gündüzleri bir işte çalışmalarına izin verilmişti ama geceleri hapsediliyorlardı.

Okuma yazma bilsin, bilmesin, Toco'nun bütün müritleri gözaltından ve mecburi çalışmadan kaçmay: becerdi ve besledikleri umut ve inançları bütün kuzey Angola'da yaymağa başladılar. Bu durum 1950'lerde de sürdü; Kongo ve akraba aşiretler ara-

---

(2) Bk. P. Raymaekers, «L'Église de Jésus - Christ sur la terre par le prophète Simon Kiambungui...», Zaire XIII, 7, 1959. Bu konuyu **The Africans** adlı kitabımda enine boyuna tartışım

sında yeni bir mesihci akım, gittikçe büyüyen protestolara yolaçtı. Diğer yandan 1956'da Léopoldville'in kenar mahallelerinde yaşayan Tocoista'lar, Zombo halkı için bir karşılıklı yardım derneği oluşturdular. Böylece nesihçi düşünceler dolaysız şekilde siyasal düşünceler halini aldı. Aliazo denilen (Zombo Halkının Birliği) bir «proto - parti» doğdu. Daha sonraları herkesin kulaklarında yankılanan ulusçuluk sloganlarının etkisiyle, Aliazo, PDA adında (Partido Democrático de Angola) bir siyasal örgüte katılmak zorunda kaldı.

Aynı dönemde Angola Kongosunun Sao Salvador bölgesinde, çok daha fazla önem taşıyan bir protesto çizgisi billurlaşıyordu. Biçimsel açıdan bu hareket, geleneklere daha da bağlıydı. 1955 yılında başta bulunan kral, **ntotela VII**. Dom Pedro öldü. Kendinden önceki diğer krallar gibi Pedro da, Portekizlilerin kendini yapmakla yükümlü kıldığı şeylerden hoşlanmıyordu : bunlar mecburi işçi ve vergi toplanmasına yardım etmek gibi şeylerdi : ama hoşnutsuzluğunu etkin bir eyleme dönüştürmeyi başaramamıştı. Üstelik Katolik de olmuştu. Ölünce, daha az bağımlı birinin başa geçmesi için çağrılar yapılmağa başlandı. Başta gelen Kongo «kral - seçicileri», özellikle Barros Necaca ve Eduardo Pinonck, eski bir kralın (1912 - 1915 yılları arasında hüküm süren, Dom Manuel Kiditu'nun) yeğeninin adaylığını ileri sürdüler. İleri sürdükleri bu aday, reformlar için daha kararlı biçimde baskı yapacaktı. Ve bu grup protestandı.

Portekizlilerin arzuladığı ise, daha yumuşak başlı bir kraldı, ve reformlara başlamak gibi bir düşünceleri asla yoktu. Üstelik muhalefetin adayına ve yandaşlarına Protestan oldukları için hep Portekiz

aleyhtarı gözüyle bakılıyordu. Alarma geçen katolik hiyerarşi ve sömürge yönetimi, şiddetli bir tepki gösterdi. Kendi adayları Dom Antonio Josó de Gama'nın seçilmesi için baskı yaptılar ve José de Gama 1955 Ağustosunda beklendiği gibi tahta geçirildi.

Necaca'nın yeğeni olan Roberto Holden'in de yardımıyla Necaca ve Pinnonck, kafalarında tasarladıkları reformlara uluslararası yardım sağlamak için, Belçika Kongosundaki üslerinde harekete geçtiler. Düşünceleri ilerleyince, eski Kongo krallığının yeniden kurulması gibi ayrı bir çözüm yolu tasarlamaya başladılar. 1955'de ABD Dışişleri Bakanlığının Léopoldville'i ziyaret eden bir görevlisine mektup yazdılar ve «tarihsel ve yasal açıdan Portekiz Kongosu'nun Angola'dan bağımsız bir bölge oluşturduğunu, ülkelerinin 1884'de —Berlin «Paylaşım» Kongresi döneminde —haksız yere Angola ile birleştirildiğini» söylediler. Onlara göre, «Angola, eski Kongo krallığının güneyindeki Portekiz sömürgesiydi —Luanda çevresinde yaşayan Kimbundu halkının yaşadığı Ndongo krallığı zaptolunduktan sonra bu ad takılmıştı. Onlara göre Angola'ya benzemeyen Kongo gerçekte Portekizlilerce hiçbir zaman zaptolunmamıştı. (3)

Portekiz yönetimi altında bulunan diğer halktan ellerini çekip, reform için yaptıkları çağrılara bir de ayrılıkçı bir hedefi eklemiş oldular. 1956 Haziranında, «Portekizle anlaşması olmayan ve eskiden bağımsız olan... Kongo halkı adına, «değişiklik isteyen bir dilekçeyle Birleşmiş Milletler genel sekreterliğine başvurular, ve ertesi ay ayrılıkçı hedeflerini yay-

---

(3) Marcum, a.g.e., s. 62.

mak için UPNA adlı, Kuzey Angola Halklar Birliği siyasal bir örgütü oluşturdular. Kongo prensi Nicolas'ın düşünceleri yaklaşık yüzyıl kadar sonra çağdaş bir kılık altında yeniden canlandırılmıştı.

Bir süre bu düşünce çizgisinde kaldılar, ama bir süre sonra dış destek sağlayıcı bir araç olarak bu çizgiyi gittikçe daha zayıf bulmağa başladılar. 1958'de gayri resmi bir ABD danışmanı, başlıca hedefi egemen bir Kongo krallığının diriltilmesi olan bir politikaya dış yardım sağlamanın güç olacağı itirazında bulundu. (4) Necaca, plânlarını, koşullar daha elverişli olana dek ertelemenin yararlı olacağını artık kabul etmeğe başlamıştı. O sırada tüm Angola'yı kucaklayan bir ulusçuluğun deyimleriyle konuşmak daha yararlı olacaktı. Bundan dolayı, belli bir yöreyle sınırlı olan UPNA'nın adı UPA (Angola Halklar Birliği) olarak değiştirildi .

Bu noktada yönetimi, Necaca'nın yeğeni Roberto Holden aldı. 1923'de kuzey Angola'da doğan Holden, Belçika Kongosuna götürülmüş, bir kısa ziyaret dışında bütün çocukluğu orada geçmişti. 1941'de bir yıl kadar Sao Salvador'da kalmış, Kuzey Angola'ya 1951'de üç haftalık, 1955 - 56'da on günlük bir ziyarette bulunmuştu. Tahsilli ve hırslı biri olan Holden, kısa zamanda UPA'nın güçlü önderi konumuna gelmişti. 1958'de Gana'ya kaçak olarak girmiş ve sömürgeciliğin tasfiyesine yardımda bulunmayı amaçlayan Tüm - Afrika Halkları Kongresine katılmayı becermişti. Orada kendisine, Kongo krallığının yeniden kurulması üzerinde yoğunlaşan bir düşüncenin, bir «kabilecilik sapması» olacağı söylenecekti. Yeni düşüncelere çabucak ayak uyduran Holden,

---

(4) Marcum, a.g.e., s. 64

bu uyarıya, bütün Angola'nın kurtuluşu için çağrıda bulunan bir manifesto ile derhal karşılık verdi. Ama yine de UPA, eskiden olduğu gibi özde, Portekizlileri reformlara başlamaları için zorlamayı amaçlayan ve yalnız Kongo kültürüne bağlı halkı harekete geçirebilen bir baskı - grubu olarak kaldı.

Bunlardan dolayı, UPA saflarında MPLA'ya karşı güçlü bir düşmanlık gelişti ve diğer unsurlar bunu daha da derinleştirdi; bu unsurlar, Holden'in Belçika Kongosundaki konumuyla ilişkindi. Ayrıca Holden'in gerek Kongolu resmi görevlilerle, gerekse Amerikalı resmi görevlilerle (gerçekte ikisini birbirinden ayırmak zordu) Angola'nın çıkarlarına ters olan ilişkileri iyice ortadaydı; ABD, MPLA karşısında onu bir «soğuk savaş» unsuru olarak kazanmayı düşünüyordu. Holden, MPLA'nın Rus komünizminin kolu olduğunu ileri sürmeğe başladı. Aynı kafadaki arkadaşları Başkan Mobutu'nun egemenliği altında; Holden'in Kinshasa'daki konuma, gittikçe daha fazla üst tabakaya dayanan, varlıklı bir sağ kanat hareketi halini almağa başladıkça, mücadeleyle ilişkili olarak MPLA karşısında kullanılan dil de daha keskinleşti.

Hem ayrılıkçı hem reformcu olan ve eski Kongo hiyerarşisinin tutucu geleneklerine bağlı kalan, herhangi bir radikal düşünce akımını benimsemeyen UPA önderleri, Kongo'da üslenen benzerleri gibi, yalnızca bir baskı grubu olarak kalabilirlerdi. Ama çağın dürtülerinden dolayı bu gerçekleşmedi. Holden UPA'nın yeni ve öncü yollarla eyleme geçmesi gerektiğini anlamıştı, yoksa meydan başkalarına, özellikle MPLA'ya kalacaktı. Bundan dolayı 1960'da bir ayaklanma için zemin hazırlamağa koyuldu, bu

amaçla Belçika Kongo'sundan kuzey Angola'ya geçen ve orada gizli bir ilişkiler ağı kuran belirli sayıda genç Kongoluyu kullandı. (5).

O sırada Gine Cumhuriyeti pasaportu ile yabancı ülkelerde dolaşan Holden, Gana'dan ve Tunus'taki Cezayir FLN (Ulusal Kurtuluş Cephesi) önderlerinden yardım almayı becerdi; Cezayirli önderler arasında Fanon, Holden'in akıl hocası oldu. O sırada kendi çarpıcı gelişmesi içinde Fanon, hâlâ şiddet eyleminin üstün erdemine inanıyordu. Fanon'un verdiği öğütü MPLA reddetti; Holden ise benimsedi. Holden'in emrindeki genç adamlardan bazıları FLN tarafından kısa bir askeri eğitimden geçirildi, ve FLN kaynaklı silahlar çeşitli ilişkiler kanalıyla ülkeye aktarıldı, bunlar arasında o sırada Léopoldville'de kurulan Birleşmiş Milletler heyetindeki Fas temsilcisi de vardı.

Yine bu dönemde Cezayirli, Angola'nın birliği için baskıda bulunuyorlardı, Fanon ve FLN'deki arkadaşları bunun gerekli olduğunu düşünüyorlardı. Ama birlik düşüncesi Tunus'ta açıklamadığı nedenlerden dolayı Holden'e asla hoş görünmüyordu. Yine de Fanon, onları konferans masasına oturmaya zorladı. 31 Ocak 1960'da Holden, yeni oluşan «devrimci cephe»nin, yani FRAİN'in dört temsilcisi ile birlikte ortak bir «uzlaşma bildirisi»nin altını imzaladı. Bu dört kişi, PAİGC adına, Djassi takma adıyla imza atan Amilcar Cabral; ve MPLA adına imza atan Hugo Menezes, Lucio Lara ve Viriato da Cruz'du. Mozambiklilerin FRELİMO'su henüz sahneye çıkmamıştı.

Roberto Holden, José Guilmor adıyla imzaladığı

---

(5) Marcum, a.ge., s. 141.

bu bildirde, diğerleriyle şu noktalar üzerinde anlaşmaya varmıştı :

(a) örgütlerimiz Portekiz sömürgeciliğine karşı mücadelede birleşik eylem yürütmeğe karar vermiştir, inanmakta olduğumuz bu karar yurtseverce bir görev olarak yerine getirilmelidir;

(b) her örgütün kişiliği, doktrin ve bağımsızlığı, bu birleşik eylem içinde korunmalıdır;

(c) halkımızı mümkün olan en kısa zamanda bağımsızlığa kavuşturabilmek amacıyla, 1960 yılı için somut bir eylem programının olabildiğince çabuk hazırlanması gerekmektedir.

Ama Holden bu anlaşmada verdiği sözü geri aldı, tıpkı daha sonraları ortak eylem kotarmak ve esaslı bir birlik sağlamak için girişilen bir çok çabayı geçiştirmesi gibi. Holden, Angola'nın kuzeyindeki Kongo bölgesi için beslediği gizli emelleri sürdürdü ve başka bölgelerde eyleme girişebilecek olan diğerleriyle birlikte ortak yönetime her zaman girmekten kaçındı. 4 Şubat'ta bütün Luanda ayaklandığı bir sırada bu plânlarını gerçekleştirme yolunda hayli ilerlemişti. Luanda'daki kabarma ve diğer ulusçuların, özellikle MPLA'nın bu hareketler içinde etkin olması, Holden'in çalışmalarını hızlandırmasına yolaçtı. Sonu ne olursa olsun, bir Kongo ayaklanması için acele etmek gerekiyordu.

28 Şubat'ta Holden, birçok genç adamını, 15 Mart ayaklanmasını hazırlamak üzere Kongo sınırından Angola'ya yolladı. Bu konuda hiçbir şüpheye yer olamaz, o sırada Kuzey Afrika'da bulunan, UPA mensubu olmayan bir Angolalı, 14 Mart'ta, savaşın «yarın» başlayacağını açıklamıştı.

Bundan dolayı, o sırada çoklarının sandığı gibi,

15 Martta kendiliğinden bir patlama meydana gelmemiştir. Kendiliğindenlik kısmen rol oynamış olabilir. Ama ayaklanmanın ana kaynağının Holden'in çalışması olduğu kesinlikle ortaya çıkmıştır.

Bu genç adamların aldığı diğer emirler neydi? Daha sonraları kendilerinin anlattığına göre, köprüleri, ürünleri ve evleri yakıp yıkmaları, Portekiz haberleşme hatlarını kesmeleri ve havaalanlarına saldırımları emredilmişti. Peki sonra? Daha sonra ne olacağı, savaş hedeflerine ulaşmak için eş güdümlen sağlanması konusunda, yada kısa sürmesi mümkün olmayan bir savaş için gerilla üsleri kurmak üzere tutarlı bir çaba harcama gibi sorunlar üzerinde en küçük bir fikre sahip olmadan yapılan bu ayaklanma çağrısına binlerce insan karşılık verdi. Bütün hareket, bir kargaşa kabusu, mesihçi düşler ve kandavası havası içinde yürütüldü.

Peki, sivil Avrupalıların ve eğitim görmüş Afrikalıların öldürülmesi için kim emir verdi? Böyle emirler gerçekten verilmiş miydi? Daha sonra yapacağı savunmada Holden, bu nedensiz öldürme olaylarını, (kendisinin ve UPA'nın sorumlu olmadığı) bir «cinayet» olarak niteleyecekti: «öldürme olayları, Portekiz terörizmi karşısında başgösteren umutsuzluğun inkâr olunamayacak ifadesiydi». Bazı haberlere göre, öldürme olayları plantasyon işçileri tarafından kendiliğinden başlatılmıştır. Diğer bazı kaynaklar ise, sivil halkın, beyaz ve karaderililerin öldürülmesi için Holden'in adamlarının emir verdiğini bildirmektedir; bu kaynaklar arasında UPA isyancılarının elinden canını zor kurtaran Punza gibi kimselerin görgü tanıklıkları da vardır. Doğal olarak daha sonraları Holden'e karşı tavır aldıkları için böyle konuşuyor

olabilirler. Ama diğer ulusçu grupların, gerek Luan-
da'dakilerin gerek başka yerdekilerin, sivil halkın öl-
dürülmesini hoş karşılamadıkları, ve bu tür cina-
yetlere katılmadıkları da bir gerçektir.

Bu noktada söylenebilecek tek şey, en azından,
Holden ve adamlarının, nasıl yöneteceklerini bilme-
dikleri bir girişime kalkıştıklarıdır. Ve bu, özellikle
daha sonra olanların ışığında, aşırı hoşgörülü bir
yargı olarak kalmaktadır.

10 | Kongo'daki Saptırmalar

Kongo'nun 1960 yılında birden bağımsızlığa kavuşması, ülkede siyasal partilerin ve ihtiraslı politikacıların mantar gibi türemesine yol açtı. Bunlar arasında yalnızca Lumumba ve partisi (Mouvement National Congolais), ülkenin büyük bir kısmında, istikrarlı bir ulusal hareket için temel oluşturabilecek niteliklere sahipti. Radikal adımlar atılmasından korkan yabancı çıkar çevrelerince desteklenen rakipleri Lumumba'yı devirdiler. Lumumba yakalandı ve Katanga'da onu öldürecek olan ayrılıkçı düşmanlarına teslim edildi. Bundan sonra, 1961 Ağustos'unda, Cyrille Adoula adlı Leopoldville'li bir politikacı tarafından bir «milli birlik hükümeti» kuruldu. Adoula hükümetinin ne ulusallıkla, ne de birlikle ilgisi vardı; ama Léopoldville'deki mahalli iktidarı elinde bulunduruyordu ve ABD ve Belçika'nın kesin dış desteğini sağlamıştı.

Bu uluslararası entrika ve mahalli dolaplar ortamı içinde, Angola'daki felaketten sonra sağ kalan-

lar, 1961 sonlarına doğru birer ikişer bu ülkede toparlanmaya başladı. Kimisi Luanda ve Dembos ormanlarından, Sao Salvador ve başka yerlerden kuzeye, sınıra doğru kaçıp gelmişti. Kimileri de Kuzey Afrika ve Avrupa'dan geldiler. Andrade ve Cruz, Gine - Konakri'deki bürolarını kapadılar ve Léopoldville'e hareket ettiler. Burada çok düşmanca bir hava ile karşılaştılar, kendilerine tehlikeli radikaller ve mesele çıkaracak kişiler gözüyle bakılıyordu. Kongolu sempatizanlar bulsalar dahi, bunlar genellikle, öldürülen Lumumba'nın ve onun hâlâ faaliyet gösteren halefi Antoine Gizenga'nın taraftarları arasında çıkıyordu. Zaten Antoine Gizenga da 1962 Ocak'ında Aroula tarafından tutuklanacaktı.

Ama Holden ve UPA önderleri açısından ortam çok sıcak ve çok leyhteydi. Holden'le ailesine ve arkadaşlarına uzun süredir «iyi Kongo milliyetçileri» gözüyle bakılıyordu .Léopoldville'deki havaya çabucak uymasını bilmişlerdi. Angola'dan gelen rakipleri tarafından sevilmiyorlardı, ama Adoula grubu içinde, özellikle askerler arasında kısa zamanda güçlü dostlar bulmuşlardı. Bunlardan biri de, yıldızı yavaş yavaş parlamaya başlayan General Joseph Mobutu idi.

Ama ilk başta, iki lider kadrosu; pek kolay olmasa da yanyana yaşadı. Her iki taraf da savaş birliklerini Angola'da bırakmıştı, ama bu aşamada UPA daha geniş bir gruptu, çünkü Angola Kongo'sundaki adamlarını sınırın öte yanına çağırabiliyordu. Kararlılıkları bir olmasa bile, her iki taraf da sınırın ötesindeki küçük birliklerini güçlendirmeğe, takviye göndermeye çalıştı.

Bu açık hoşgörü uzun sürmedi. Adoula ile Mobutu rakiplerini ezmeğe girişince, Holden de kendi

rakiplerine karşı aynı şeyi yapmağa kalkıştı. 23 Kasım 1961'de MPLA merkezi son derece trajik bir olayı kamuoyuna açıkladı. Yaptıkları açıklamaya göre, güneydeki arkadaşlarına yardıma giden, Tomas Ferreira yönetimindeki yirmibir MPLA savaşçısından oluşan bir birlik, kuzey Angola'da UPA savaşçıları tarafından öldürülmüştü. Bildirildiğine göre, bu, 1 ay önce olmuştu. «Gerilla savaşçılarımızın, diğer bir Angola siyasi örgütünün militanlarına karşı beslediği kardeşçe güvenden yararlanarak, sinsice bir tuzak kuran» silahlı UPA grupları, Ferreira ve adamlarını tutsak aldı ve hemen oracıkta öldürdü.

Bu çok çarpıcı bir açıklamaydı, ama fazla bir etkisi olmadı. UPA liderleri ilkin, gerçeği inkâr ettiler. Léopoldville'de, altında UPA'nın başkan yardımcısı Rosário Neto ile UPA kurmay başkanı Marcos Kassanga'nın imzası bulunan bir bildiri yayınladılar. Ama skandal daha yeni başlamıştı. Dört ay sonra, 3 Martta, aynı Kassanga, Leopoldville'de bir basın toplantısı yaptı ve Ferreira'nın birliğinin katledilmesinden ve aynı tür diğer cinayetlerden UPA'nın sorumlu olduğunu açıkladı :

«Angola'da Portekiz egemenliğine ve köle kullanımına karşı halk devriminin başlamasından kısa bir süre sonra, bu devrim, başkanı Roberto Holden olan partinin önderliğinde, bir insan kırımına dönüştürüldü... Angola'nın kuzeyinde silâhlı mücadele her yönüyle gerçek bir kardeş kavgası haline sokuldu. 8000 kadar Angola'lı UPA'nın kabileci unsurları tarafından vahşi biçimde katledildi... Angolalı'nın Angola'lıya karşı yönelttiği bu insanlık dışı katliam, sonunda kör bir kabilecilik doğurdu; bu kabilecilik kendini dört alanda göstermektedir : din, dil, etnik köken ve ideoloji...

Öldürülenler arasında, MPLA tarafından ülke içlerine aktarılan komutan Tomas Ferreira ile 21 kişilik birliğin de bulunduğunu da açıklamak zorundayız... UPA militanlarınca yakalanan bu kişiler, barbarca asıldılar.

Şimdi de, ülke içinde yürütülen askeri harekâtlara kumanda eden ve UPA genel kurmay üyelerinden kumandan Baptista'nın acıklı ölümü ile karşı karşıyayız. Haince öldürülmesinin nedeni, Angolalıların Angolalılar tarafından yok edilmesine karşı çıkması, Kikongo diliyle konuşması, Sao Salvador'un yerlisi ve bir protestan olmamasıdır...»

Holden'in bürosu bütün bu açıklamaları şiddetle reddetti. Ama Kassanga'nın, Holden'in ilk kurmay başkanı olması ilgi çekiciydi. Kassanga güneydeki Cuanhama halkındandı. İki yıl sonra saplantı halindeki ayrılıkçılığı daha da derinleşince, Holden'in kendisi, «Angola içlerine sızmağa çalışan MPLA birliklerinin yolunun kesilmesi ve yok edilmeleri için» gerçekten emir verdiğini açıkladı.

Bu tür olaylar, aynı biçimde devam etti. Tomas Ferreira ve arkadaşları, öldürülen son MPLA militanları olmadı; öldürülen kişiler arasında Deolinda de Almeida'nın adı da anılmağa değer. 1961 yılının kargaşası, ilerdeki yıllarda daha da derinleşecekti.

MPLA varlığını sürdürdü, onunla birlikte ulusal bir kurtuluş hareketini kurma şansı da sürdü. Ama bu sürüş, kendini hemen dışa vurmadı; 1964'e değin bulutlar yükselmeğe başlamadı. Bu arada Kongo'daki karışıklıklar sürüyor, etkileri kendini gösteriyordu. Leopoldville'deki politikaya gittikçe daha iyi ayak uyduran ve kendine güvenmeğe başlayan Holden, MPLA'yı kışkırtmağa devam etti.

1961 Mayısında Holden, Moravia'da Andrade ile

buluşmuş ve ilke olarak «sıkı bir işbirliği» içinde bulunmayı kabul etmişti; ama bu gerçekleşmedi. MPLA Haziran'da bu yolda çaba harcadıysa da netice alamadı. Aralık ayında MPLA'nın genç militanlarından bir grup, Aliazo (Zombo hareketi) ve UPA, birlikte «Rassemblement Démocratique de la Jeunesse Angolaise» (Angola Gençliğinin Demokratik.....) adlı bir örgüt oluşturdu; ama UPA liderleri, üyelerine bu örgütten çekilmelerini emretti, böylece bu proje suya düştü.

1962'de çatışma daha da şiddetlendi. Holden ve PDA (eski Aliazo) liderleri, Angola Ulusal Kurtuluş Cephesi (FNLA) adlı bir koalisyon oluşturdu. Dokuz gün sonra bir «Devrimci Sürgün Hükümeti» (GRAE) kurduklarını açıkladılar; hükümet başkanı ise Holden'di. Bu hükümet, derhal bir «ilkeler bildirisi» yayınladı ve «Angola halkının yasal emellerinin meşru iki temsilcisi» tarafından hükümetin kurulduğunu bildirdiler; böylece MPLA'yı bir kez daha tecrit etmişlerdi.

Holden'in «hükümetini» ilk tanıyan, Ben Bella başkanlığındaki Cezayir hükümeti oldu; Holden'in dışişleri bakanı Jonas Savimbi'nin daha sonra açıkladığına göre, Cezayir hükümeti yüzlerce ton silah vermeyi vaad etmiş. Sürgün hükümetini başkaları da tanıdı. 1964'de toplanan Afrika Birliği Örgütünün, devlet başkanları düzeyindeki ikinci toplantısı, sürgün hükümetinin tanınması yolunda tavsiye kararı aldı; bu karar, 1971 Temmuz'una dek geçerliliğini sürdürdü.

Holden mutlak zaferi kazanmış gibi görünüyordu. 1962 güzünde Agostinho Neto, Leopoldville'e vardı, Portekiz'deki tutukeviden kaçmıştı. Bir kez daha birlik sağlamağa çalıştı. Ama Neto'nun dönü-

şü, MPLA lider kadrosunda da bir bölünmeye yolaçmıştı. Kongo ordusu tarafından desteklenen Holden'in birlikleri, Angola ile bağlarını gittikçe daha fazla koparıyordu; MPLA ise bütün gücünü tüketmişe benziyordu. «İki ulusal hareketin başlangıçta daha etkin olanı MPLA, bölündü, parçalandı, varlığını yitirmeye başladı. Roberto Holden'in UPA'sının sürekli güç ve müttefik toplaması sonucunda, MPLA heptan silindi. «Bu, 14 Aralık 1963'de **Batı Afrika** adlı kitabımda, benim vardığım bir sonuçtu. Ve yalnız bir yargıydı bu. Ama o günlerde olaylar bu yolda gelişeceğe benziyordu.

Daha sonraki yıllarda, Kongo'daki karışıklıkların bitmesinden sonra, birçok kez Angola hareketindeki bölünmeyi halletmeğe çalışan çabalar gösterildi. 1966 Ekiminde, Afrika Birliği Örgütü'nün yaptığı baskı sonucunda Holden'in «sürgün hükümetinin» iki temsilcisi, MPLA'nın dört lideriyle bir araya geldi ve «iki hareket arasındaki kardeş kavgasına» son vermeyi ve eylem birliği sağlamayı amaçlayan bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmanın can alıcı noktaları şunlardı :

1. Hertürlü hasmane propagandaya derhal son verilmesi ve her iki örgütün bütün yayınlarının A.B.Ö. (Afrika Birliği Örgütü) temsilcileri tarafından gözden geçirilmesi,

2. Her iki örgütün, karşı taraftan tutukladığı kişileri derhal serbest bırakması;

3. Angola'da durumu yeniden irdelemek, ve birleşik ve daha etkin bir silahlı mücadele yürütmek amacıyla, A.B.Ö.'nün denetimi altında askeri bir komisyon oluşturulması;

4. Komisyon çalışmalarının vardığı sonuçların derhal uygulanması; gerek askeri gerek siyasal fa-

aliyet alanında iki hareket arasında işbirliği sağlamak için, belli bir temel üzerinde çalışan, A.B.Ö.'nün koruyuculuğu altında bulunan birleşik bir komitenin, MPLA ve GRAE (Holden'in «hükümet») tarafından oluşturulması.

Ama daha ertesi gün Holden, Kinshasa'da, yaptığı açıklamada bu anlaşmanın temsilcilerinin imzalamaya yetkili olmadıkları esaslara dayandığını bildirdi. Ve bu minval üzerinde konuşmağa devam etti. Çokları şaşkınlıktan donakaldı. Holden'in etkin adamlarından bazıları, örneğin Anibal de Melo, uzun süredir MPLA saflarına geçmişti; Antoine Matumona gibileri kavgayı bırakmıştı; kimisi de, Kinshasa'daki politik hayatın içinde yer alıp, kârlı işler çevirip, rahat bir yaşam sürüyordu.

Holden'in kendisi de gittikçe daha fazla Kinshasa'lı bir işadama görünümüne bürünmeğe başlamıştı. 1962 - 64 arasında Adoula kabinesinde, 1965 Kimba kabinesinde bakan olan Kongolu bir politikacı, Angolalı «devrimci başbakanın» tamamen burjuvallaştığını, Kinshasa'da dört - beş binası olduğunu, bunları Angola kurtuluş komitesinin emrine verdiği paralarla ve kısmen de Amerikan yardımı ile Mobutu'nun yardımı sayesinde satın aldığını anlatıyordu. Bunlar kötü niyetle söylenmiş sözler olabilir, olmayabilir de; ama bütün bunları yalnız Holden'in açığa vurduğu davranış ve düşünceler değil, yönettiği hareketin durumu da ispatlıyordu. Peki bu hareket ne durumdaydı, artık bundan sözedebiliriz.

Gerilla savaşı için, kuzey Angola, doğu ve güney Angola'ya oranla ülkenin en elverişli bölgesiydi. Ormanlarla kaplıydı bu yöre, su vardı, çok çeşitli ürünler yetişiyordu; sayısız küçük tepelerle çevriliydi, arazi koşulları başka özellikleri bakımından da

çok elverişliydi; kuzey Angola, 1961 öncesinde geçmişteki güçlü bağımsızlık günlerini aklından çıkarmayan, kalabalık bir nüfusa sahipti. Eğer iyi hazırlanırsa, ve engeller konulması güç olan bir sınırdan sürekli dış dünyaya geçmeyi başarabilirse, burada girişilecek bir gerilla hareketi, mahalli nüfusu Portekizlilerin zulmüne karşı koruyabilir ve geniş bir bölgede kök salarak, hücum esası üzerinde Portekizlilere karşı bir savaş yürütebilirdi. Nitekim MPLA'nın 1966'dan sonra, çok daha elverişsiz bir bölgede yapılabileceğini ispatladığı şeylerin, burada çok daha iyisi gerçekleştirilebilirdi. Ama bu yapılmadı.

1961 Ekim'inde Portekizliler, ülkenin kuzey bölgesindeki stratejik önem taşıyan her merkezi yeniden işgal ettiler. Muazzam sayıda kır halkı Kongo'ya kaçtı. Yalnızca ormanlarda savaş birlikleri kaldı. Ne kadar? Aynı yıl 25 Ekim'de Léopoldville'de Holden şunları iddia ediyordu: «kuvvetlerimiz 25 000 gerilladan fazla, hepsi otomatik ve ateşli silahlarla donatılmışlardır, geniş ormanlık ve dağlık bölgeleri işgal etmektedirler... Yeniden işgal olunduğu söylenen bölgedeki bütün yönetim birimleri, pratikte kuvvetlerimiz tarafından çevrilmiştir ve düşman ihtiyaçlarını ancak hava yoluyla karşılayabilmektedir.»

Gerilla savaşı konusunda biraz deneyi olan bir kimsenin, 25 000 savaşçı gibi bir sayıya inanmayacağı açıktır. Holden bunu sürekli tekrarladı — oysa teğmenleri yapmıyordu bu tekrarı —, hattâ sayıyı daha da yükseltti. 1968'de «yaklaşık 30 000 askeri» olduğunu ilân ediyordu. Gerçek sayı bunun çeyreği kadar bile olsa, yine önemli bir rakam sayılacaktı. Hareketsiz bir gerilla ordusu yenilmeğe mahkûmdur; ya bu sayılar yanlıştı, yada «sürgün hükümeti»nin ordusunun sürekli büyük kazançlar sağlaması

gerekirdi.

Bu başarılar ortaya çıkmıyordu bir türlü. Ama yüksekten atmalar sürüyordu. 1971'de eskiden beri Holden'in sözcüsü olan Johnny Eduardo Pinnock, «sürgün hükümetinin» dış işleri sorumlusu olarak Belçikalılar önünde yaptığı bir konuşmada, «sürgün hükümeti» ordusunda 10 000'i aşkın savaşçı bulunduğunu ve bunların üç cephede, kuzey, kuzey-doğu ve güney Angola'da faaliyet gösterdiğini açıkladı; kapladıkları toplam alan 300 000 kilometre kareydi, diğer bir 100 000 kilometre üzerinde ise «harekatlar sürüyordu.» Yaptığı açıklamada, bu «cephelerin» hepsinin Kongo Cumhuriyetinde bulunan geri üslerle bağlantı içinde bulunduğunu, Kinkuzu'daki ana kuzey «cephesinin», Kinshasa'ya yakın olduğunu söyledi.

1971'de daha küçük çaplı olan «cephelerin» — Kasai ve Katanya —, haklarında büyük sözler edildiği halde varlıkları bir hayalden ibaretti; Pinnock, UPA eylemlerinin Benguela demiryolunun geçtiği Lusa bölgesi gibi doğu Angola'nın en uzak topraklarına ulaştığını iddia ederken gerçeği dile getirmiyordu. Bunlar, yabancı gözlemcilerden edinilen bilgilerle açıkca çelişiyordu. Gerçek durum 1970'de, sürgün hükümeti» ordusu komutanlarından biriyle kuzey Angola'da yapılan bir röportajda açıkca ortaya çıkmaktadır: «Geçenlerde Kongo'da iki yeni kamp kurmayı başardık; biri kuzey doğuda... diğeri doğuda Katanya'daki Pilolo'da... Bugün için sınıra çok yakınız. Ama ülkeyi iyi tanımıyoruz.»

Portekizliler de aynı şeyleri söylüyordu. 1971 Mayısında güney Afrika'da bir gazeteye yaptıkları açıklamada, «pirestij kazanmak ve dış destek konusunda rakibiyle rekabet etmek amacıyla, UPA doğu

bölgesine geçen yılın Nisan ayında ilk kez adamlarını gönderdi,» diyorlardı. Ama Portekizliler MPLA'ya en etkin grup olarak bakıyorlardı.

Peki Holden'in kuzeyde, Angola Kongo'sunda oluşturduğunu söylediği ana cephe ne durumdaydı? Bu konuda bir çok gözlemci gördüklerini anlatmıştır.

İsviçreli bir gazeteci, Pierre - Pascal Rossi, 1968'in Temmuz ve Eylül aylarında kuzey Angola'da kırk altı gün kaldı ve 640 mil dolaştı. Kongo sınırı boyunca ilerlediği ilk on yedi gün boyunca, halkın tamamen boşalttığı bölgelerden geçti. Sonra Bembe'nin hemen güneyinde kurtarılmış bir bölgeye ulaştı. Bölgenin uzunluğu 70 mil kadardı, ama genişliği çok daha dardı. Bu bölgede 1800 gerilla olduğunu söyleyen Margoso Wafuakula adlı bir komutana rastladı. Bir başka keresinde Margoso, Rossi'ye daha birçok UPA - GRAE savaşçısı bulunduğunu, bunların sayılarınının 10 000 kadar olduğunu söyledi.

Rossi yürüyüşünü sürdürürken Norbent adında diğer bir komutanla karşılaştı, «sürgün hükümetinin» batı Kongo'daki askeri kampında, kurmay başkanı yardımcısıydı. Norbent, Rossi'nin gördüğü kurtarılmış alanın «ikinci bölge»nin ortasında bulunduğunu ve bütün kurtarılmış toprakların, bunun gibi onaltı bölgeden oluştuğunu söyledi. «Her yıl maki-ler bölgesine gelir, durumu inceler, halka mesajlar getiririm.»

«Ne tür mesajlar?»

«Siyasal talimatlar, hükümetimizin cesaret verici sözleri».

«Halkın bu ormanlarda direnişe uzun süre devam edebileceğine inanıyor musunuz?»

«Oh tabi, yapmak zorunda oldukları sürece. Onlar çok cesurdurlar. Sömürge düzeni altında yaşa-

dıklarından çok daha ağır koşullar da yaşamaya hazırlar. Angola'nın bağımsızlığa kavuşmasını beklerken, burada olmayı, özgür olmayı tercih ettiler.»

Margoso, Rossi'ye bunların dışında, Holden'in Angola'ya gelmediğini söyledi, «çünkü bu, çok, çok tehlikeli olur : Portekizliler onu ele geçirebilmek için herşeyi yapar.» Diğer yandan «devrimci hükümetin» bir üyesi, John Eduardo Pinnock bir ziyarette bulundu ve böylece hükümet kurtarılmış. bölgelerde sürekli bir temsilciye sahip oldu.

Bölgeye, Holden'e büyük sempati besleyerek giden, ama Rossi'nin ayrıntılı röportajında da görülen genel bir durgunluk haliyle ve olayların gelişimini bekleme gibi bir durumla karşılaşan başka kişiler de oldu.

Varolduğu ileri sürülen diğer kurtarılmış bölgelere birinin rastlamış olması gerekirdi mutlak.

Bir yıl sonra İsveçli bir gazeteci Olle Waestberg ile karısı Inger Claeeson, bu ülkeye benzer bir yolculuk yaptılar ve daha az ayrıntılı olmakla beraber, aynı şeyleri anlattılar. Otuz dokuz günde 930 mil yolaldılar; yolda inceleme yapmak için oldukça sınırlı zamanları olması gerekir. Onlar da Bembe'nin hemen güneyinde başlayan ve güneye doğru uzanan küçük bir kurtarılmış bölgeye ulaştılar; ve onlar da Rossi gibi birkaç yüz savaşçı gördüler. Rossi'nin rastladığı komutan Margoso, bu sayıya dahil değildi (çünkü Margoso, kuzeydeki MPLA birlikleriyle işbirliği yapmak istemiş, 1969'da Holden bunun farkına varınca hapse attirmişti).

Waestberg, Holden'in, çok büyük bir örgüte sahip olduğu, Angola'nın altıda birini denetimi altında bulundurduğu, bu bölgenin yirmi sekiz birime bölündüğü ve burada bir milyon kadar insanın yaşadığı,

bu yirmi sekiz bölgeden, onbeşinin çok gelişkin bir yönetime sahip olduğu yolundaki iddialarını tekrarlıyordu. Holden'e göre bu kurtarılmış bölgelerde 300 hastahane ve 593 okul vardı; Waestberg bunları söylerken, bütün bu okul ve hastanelerden yalnızca birini gördüğünü açıklıyordu.

Ertesi yıl, 1970 başlarında, Avusturyalı gazeteci Firtz Sitte de aynı yolculuğu yaptı ve genel olarak öncekilerin çıkardığı sonuçlara vardı. Diğerleri gibi, o da Kongo sınırını geçmiş ve kurtarılmış bölgeye ulaşana dek günlerce (onsekiz gün) yürümüştü. Kırk yedi gün süren yürüyüş boyunca 500 mil yol aldı, hummaya yakalandı. Ama Waestberg'in seferinden bu yana müthiş gelişmeler olmuştu. Sitte'ye bilgi veren kişilere göre, Holden'in hareketi şimdi, 2 100 000 Angolalının yaşadığı yirmi beş temel bölgeyi ve sayısız alt bölgeyi denetliyordu. 1969'dan bu yana iki misli artan bu nüfus, yaklaşık Angola'daki toplam kır nüfusunun yarısı kadardı. Ayrıca Holden'in hareketi, 1961'den bu yana 30 000 Angolalıya tam bir askeri eğitim verdiğini söylemektedir. Ama Sitte, bu büyük nüfusun nerede olduğunu ve bu büyük alayın gerçekte ne yaptığını açıklamamaktadır.

Bütün bu propagandaları biraz makaslarsak, Holden'in hareketinin 1961-1971 yılları arasında iki askeri hedefe ulaştığı sonucuna varabiliriz. Birinci olarak, batı Zaire'de Kinkuzu'daki kamplarda üslenen küçük bir savaş gücü oluşturdular, ve bu gücü, MPLA'nın Zaire üzerinden kuzey Angola'ya herhangi biçimde geçmesini engellemek amacıyla kullandılar. Bu savaşçılar arasına, sınırın hemen öte yanına akınlar düzenliyorlardı. (Örneğin 1971 Haziran'ında sınırdan oniki mil uzaklıkta bulunan bir karakola saldırdılar). İkinci olarak, kuzey Angola'da Bembe'nin

güneyinden Nambuangongo ve Luanda'ya doğru uzanan küçük bir gerilla bölgesini denetimleri altında bulunduruyorlardı. Sağladıkları lojistik destek ve diğer avantajlar gözönüne alınınca bu faaliyetler insana çok zavalıca gelmekteydi.

Bu birçok yabancı gözlemcilerin, Portekizlilerin ve Güney Afrikalı müttefiklerinin de vardığı bir sonuçtu. Onlara göre 1965'den sonra, kuzeyde etkin olan unsur UPA /FNLA değil, MPLA'ydı. 1967 sonlarında Luanda'da yayınlanan **Noticia** adlı derginin muhabiri Fernando Farinha da, «Ateş altında doksan dakika» adlı bir makalesinde bu sonuca varmaktadır. Fernando bu yazısında Cuanza Norte bölgesinde, Rossi ve diğerlerinin ziyaret ettiği alanın biraz doğusunda geçen şiddetli bir çarpışmayı anlatmaktadır. Burada UPA faaliyetlerinden hiç söz edilmiyor. «Alışılacağı gibi», diyor, «gerilla pususunun ilk anlarında üstünlük MPLA'daydı». 21 Şubat tarihli aynı dergide ise, Cuanza Norte'de MPLA birliklerine karşı yürütülen diğer bir hareketi anlatmaktadır. Ama bu kez UPA'dan da söz etmektedir. Bu yazıda, Portekiz ordusunun kuzeyde MPLA ile uğraşmasına gerek olmadığını söylemektedir: «UPA, onları (MPLA'yı) saf dışı etme görevini üstlenmiştir... Burada, yani kuzey bölgesinde UPA, MPLA'ya bir cehennem hayatı yaşatmaktadır (**a vida negra ao MPLA**).» Portekizlilerin kuzeydeki askeri faaliyetlerinin, özellikle MPLA üzerinde yoğunlaştığı, 1968'de bir Güney Afrika gazetesinde ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır. Son derece Fanatik bir beyaz olan Güney Afrikalı J. Venter şunları yazıyordu:

«Birkaç dakika sonra Luanda'dan ayrılıyoruz. Dört paraşütçü atlama hazırlıklarını tamamlıyor. Portekizlilerin Quicabo'daki müstahkem karakoluna tak-

viye olarak atlayacaklar. Yüzbaşı Martinho, «Aşağıdaki arazi teröristlerle dolu» diyor. «Burası hakkında çok şey duyduğumuz en ünlü bölge, Dembos ormanları. Başkentten yetmiş kilometre ötesinden buralardan başlar bu orman...» Yollar çok kötü. Gerillalar faal. Bazen bir konvoyun, 100 kilometrelik bir yolu alması tam yirmidört saat sürüyor... Tek bir sefer sırasında, yolda ilerliyen konvoylar dört beş kez saldırıya uğruyor. Dönüş daha da kötü olabilir... Teröristler kamyonların kuzeye gittiğini görüyorlar ve dönüç için hazırlanıyorlar.»

Venter, Portekizli yetkililerin savaş başladığından beri, karşılaştıkları en büyük tehdidin MPLA olduğunu söylediklerini belirtiyor... «Nambuanguo'da bir yüzbaşı bana, 'MPLA'nın militanları en esnek savaşçılar' dedi ve UPA unsurlarının ise disiplin yoksunluğundan dolayı zayıf olduklarını ekledi. Yüzbaşı konuşmasını şöyle sürdürdü:

«MPLA militanları köylülerden yiyecek rica ederken, UPA unsurları zorla almaktadır. MPLA gerillaları kendilerini ağırliyanların kadınlarına dokunmaz-eğitilirlerken bu nokta sürekli işlenmiştir kulaklarına. UPA unsurlarının ise mahalli kabilelerin kadınlarına dokunmama gibi bir endişeleri yoktur- kuzey Angola'da birçok kableden tecrit olmalarının nedeni budur. Bunun için basit halk, MPLA'nın iyi yetiştirilmiş genç gerillalarına, Portekizli subaylara ve UPA teröristlerine oranla çok daha falza güvenmektedir. Umut, Afrika'da harekete geçirici baş güçtür, ve MPLA bunu sunmaktadır.»

Bu değerlendirmeler, kuzeyde gerillalarla savaşan ve siyasal tercihleri - eğer gerekirse - radikal MPLA yönünde değil, tutucu UPA yönünde olacak olan subaylar tarafından, kavga alanında yapıldığı

için çok ilgi çekici. Bu subaylar, UPA'nın askeri başarısızlığına değinirken, MPLA'ya belirli bir saygı gösteriyorlardı. Çünkü kuzey bölgelerindeki MPLA birlikleri, 1961'den beri sağkalan kadın ve erkeklerden oluşuyordu, ve bütün dış dünyadan hemen hemen tecrit olmuşlardı. Üstelik hayatta kalmak bile büyük bir şeyken, bunlar ondan falzasını yapmışlardı. Ayakta kalarak gerilla moralini ve inisiyatifini sürdürmeyi başarmışlardı. Oysa 1961 Ekiminde, çeşitli bölgeleri elinde tutan 25 000 savaşçıya sahibiz diye öğünen Holden'in hareketi, sağladığı tüm destek ve avantajlara rağmen, gelişme gösterememişti.

Batı Kongo'daki MPLA görevlileri ancak 1966 Temmuzunda ve 1967 Şubatında uzun süredir bağlantı kurulamayan bu kuzey birliklerine takviye yollayabildiler. Kongo Cumhurbaşkanı Mobutu'nun ve Holden'in koyduğu engelleri aşip, kuzey bölgesine sızabildiler. Önce birkaç yüz kişilik iki grup göndermişlerdi: «Cicifuegos» ve «Camy» kolu. Bu kişiler, daha önceleri Kongo nehrinin okyanusa döküldüğü yerin kuzeyindeki Cabinda'da gerilla savaşına katılmışlardı ve Luanda ile Cuanza Norte eyaletlerinin sınırı boyunca ilerleyerek Dembos ormanlarına sağ salim vardılar. Kahramanlıkları dünyanın dikkatini pek çekmedi; oysa gerilla hareketi ölçüleri içinde başardıkları iş hiç de önemsiz değildi. Kendileri için çok tehlikeli olan bir bölgede haftalarca yol almaları gerekmişti. Silahları da, cephaneleri de azdı. Ama başardılar.

MPLA'nın kıdemli liderlerinden Ico Carreira 1970 yılında bu seferi şöyle anlatıyordu:

«Halkımıza ulaşmayı başardıklarında, orada küçük, dağınık gruplarla karşılaştılar; ama moralleri çok iyiydi, 1961'den beri buralarda bulunuyorlardı.

Çok iyi biçimde eylem komiteleri örgütlemişlerdi; her komitenin okur yazar bir başkanı ve sekreteri vardı. Ayrıca kadın ve gençlik örgütleri yanında, askeri amaçlı örgütler de kurulmuştu.»

1967 başlarında MPLA'nın aldığı bu takviyelerin salimen bölgeye varması sonucunda gelişen eylemlerin, 1968'de Venter'in Portekizlilerden aldığı bilgilere dayanarak yaptığı yorumlara yol açtığına şüphe yok.

Kuzeydeki dengenin Holden ve hareketi aleyhine gelişmesinin ilginç siyasal sonuçları oldu.

Eğer Holden'in hareketi durgunluk ve yolsuzluklar içinde çöktüyse, bunun nedeni, siyasal konumunda yatmaktadır. Başlangıçta daha çok mahalli amaçlara ve bazen de yalnızca kişisel amaçlara bağlı, gelenekçi bir örgüt olan UPA, Holden'in önderliği altında, Angola ulusculuğunun dinamik içeriğini dışta bırakarak süslü püslü öğelerini, aldı. Başlangıçta olduğu gibi, hep geleneklere bağlı bir üst tabaka (élite) tarafından yönetilen bir örgüt olarak kaldı; ancak çok sonraları, Kongo'nun reformcu yapısı içinde batıcı üst tabakalar tarafından yönetilen bir harekete dönüştü. Aslında bu durum dahi çok şey anlatmaktaydı. 1963'lerde Holden'in hareket üzerindeki kişisel denetimi tam bir etkinlik kazanmıştı; bundan sonra hareket, Holden'in kişisel konumunu ve tavırlarını yansıtmaya başladı, gittikçe artan ve mutlak bir biçimde Holden'in kişisel «mülk»ü haline geldi.

Bu tavırlar, elitçi ve reformcuydu; bunu en iyi gösteren şey, herhalde Kinshasa'daki liderler ile kavga alanındaki adamları arasında varolan ilişkilere dir. Holden'in kendisi savaş alanındaki adamlarını ziyaret edemiyordu, çünkü bu «çok tehlikeliydi», ara sıra, daha sivrilmemiş liderler bu bölgeye «inecek»,

verilen emirlerle, «yüreklendirici sözleri» aktaracaktı. Yürütülen politika yeterince açıktı: başlıca amaçları küçük bir vurucu gücü Kongo'da (Zaire) güvenlik altında tutarken, diğer örgütler Portekizlileri çekilmek zorunda bırakınca yada anlaşma yapmağa kalkışınca, onlara karşı kullanmak üzere Angola'da, da az sayıda gerilla bulundurulacaktı. O zaman Holden kendini anlaşma yapmağa en elverişli kişi olarak sunacaktı: Lizbon rejiminin, karşılıklı elverişli koşullar üzerinde anlaşmaya varabileceği bir adam...

Holden ve yandaşları Portekizlilerle anlaşmak üzere beklerken, dikkatlerini Angola - Kongo'su üzerinde topluyorlar ve bir yandanda MPLA'nın başka bir yerde yeniden ortaya çıkmasını engellemeğe çalışıyorlardı. Bu arada da sürekli olarak kendi iç çelişmeleri ile uğraşıyorlardı. Holden, patronu Kongo başkanı Mobutu'daki demogojik tavrın aynısını göstererek, hükümetine «devrimci» adını takmıştı; Mobutu da, beş yıl önce Lumumba'nın katillerince alet olarak kullanıldığı halde, 1966'da Lumumba anısına bir heykel diktirmişti. Aynı zamanda, sonunda kendilerini iktidara getireceğine inandıkları «Batı dünyasının» üyeleri olarak, Holden ve yandaşları devrimci bağlantıları nedeniyle MPLA'ya saldırmak gereğini duyuyorlardı. «Devrimci» Holden 1970'de bir Fransız gazetecisine şunları söylemişti: «MPLA'nın yürüttüğü propaganda, komünist ülkelerinkilere benziyor. Ne yazık ki, Batılı ülkeler MPLA'yı mücadelenin gerçek yönetici gücü olarak değerlendirmekle, tuzağa düşmüşlerdir»

Ama bu iddia pek tutmayınca, bu kez MPLA 'komünist' değil, çürümüş bir örgüt olarak ilan olundu. Yukardaki sözü edilen görüşmede Holden şunları da söylemişti: «MPLA, asla halkla birlikte birşeyler yap-

mak istememiştir. Yandaşlarının çoğunluğu 'uygarlaşmış' imtiyazlı unsurlardır. İmtiyazlarının sürmesini isteyen, soyundan kopmuşlar MPLA'yı desteklemiştir.» Bir kez daha 1961'lerin gelenekçi, ayrımcı iç savaş kafasına dönülmüştü.

Ve UPA militanları kafa yapısına uygun biçimde davrandı. Holden, Mobutu ile birlikte, Kongo üzerinden Angola'ya girişi engelledi; ülke içindeki sayıları hayli az olan birlikleri bir 'disiplinsizlik' içine düştüler ve gittikçe daha artan biçimde, buldukları bölgede kalmağa devam eden halkın sırtından geçinen parazitler haline geldiler. UPA unsurlarının durumuyla, II. Dünya savaşı sırasında türeyen «Holdenler» arasında çarpıcı bir benzerlik vardı; örneğin, işgal altındaki Yugoslavya'nın sırp kralcılarını ele alın. Aynı şekilde, başkalarının kazandığı zaferden yararlanmak için kuvvetlerini muhafaza etmeğe çalışırken, bu Yugoslav oportünistleri, bir yandan da silahlarını rakiplerine karşı, Tito'nun partizanlarına karşı çeviriyorlardı. Ehveni şer politikası güderek, bu rakiplerine karşı Alman ve İtalyan işgal ordularıyla işbirliğine gittiler. Ama bunun sonunda, birliklerinin morali gittikçe artan biçimde bozuldu ve parazit unsurlara dönüştüler, ta ki sonunda defterleri dürülene dek.

Daha başka benzerlikler de kurulabilir. Böyle unsurlar bütün ulusal kurtuluş savaşlarında bulunur. Hatta şöyle genel bir kural dahi ileri sürülebilir: bütün direniş hareketleri kendi içlerinde çatışıp parçalanır ve bu çelişkiler daha da derinleşir, çünkü reformcular devrimcilerden koparlar ve koparlarken de düşman rejimin oyunlarına kurban olurlar. 'Portekiz Afrikasının' her bölgesinde rastladığımız da kesinlikle budur. Angola'daki olgunun daha fazla ay-

dınlanmasında, bu paralellikler çok şey anlatacaktır.

Gine - Bissau'da ulusal kurtuluşçuluğun benzer biçimde gelişmesi, komşu Senegal'in başkenti Dakar'da bir grubun oluşmasına yolaçtı. Bu grubun programları ve tavırları da aynı biçimde elitçi (élitist) ve reformcuydu, sonunda Amilcar Cabral'ın yönettiği ana kurtuluş hareketine karşı Portekizlilerle işbirliği yapmayı seçtiler. Ama Senegal'deki bu sap-tırmacılar, Kongo'daki benzerleri ölçüsünde zararlı bir yıkıcılığa hiçbir zaman yolaçmadılar. Mozambik kurtuluş hareketi FRELİMO'nun durumu ise, çok daha öğreticidir.

PRELİMO, 1962'de Dar es - Salaam'da, Mozambik'te gerçek bir tabana sahip olan, bir iki grupta sürgündeki ulusçu grupların koalisyonu olarak doğdu. Bu hareketin önderleri o zamanlar ve daha sonra ki yıllar boyunca, uzun dönemli kurumsal değişme programları üzerinde birlik kurma ihtiyacı hissetmediler. Hareket, önderlerinin kafalarında taşıdıkları farklı amaçlarla birlikte gelişti. Hareketin büyük bölümünün katılmadığı iç çatışma, ilk yıllarda doğsaydı çok büyük bir zarar yaratabilirdi, ama ancak 1968 yılında bunalıma girildi. Hareketin liderlik kadrosu içinde UPA - MPLA bölünmesine benzer bir durum olgunlaşmış ve açığa çıkmıştı; sonunda belli ölçüde bölünmenin kaçınılmazlığı doğrulandı.

1968 Temmuzunda FRELİMO, kuzey Mozambik'teki Niassa eyaletinde bir Kongre topladı; bu, 1962'den beri hareketin toplantıya çağırıldığı ilk kongreydi. Çok tehlikeli bir davranıştı bu çünkü kongrenin yaklaşık tarihi, hatta kesin tarihi ve Mozambik içinde toplanacağı ilan olunmuştu; ama kongrenin toplanması için iç bunalımdan kaynaklanan bir kamu

oyu baskısı vardı. Kongre başladı ve güvenlik içinde devam etti (B. Davidson da bu kongreyi izlemişti). Bir Portekiz uçağı, ancak son akşam Niassa ormanlarında yapılan toplantının yerini keşfedebildi. Ertesi gün bombardıman uçakları geldiğinde ise, herkes dağılmıştı. Ama diğer yönden kongre çok daha ciddi bir tehdit ile karşı karşıya idi.

Bu kongreye yaklaşık 150 delege ve Mozambik'teki dokuz eyaletin liderleri katıldı; en uzaktan yani güneyden gelenlerin gelmesi haftalarca sürmüştü ve bunlar yollarda kendilerini bekleyen büyük tehlikeleri altetmişlerdi. Askeri hareketlerin geliştiğı üç eyaletin herbirinin- Cabo Delgado, Niassa, Tete-, sekiz siyasi delege ve bölgelerindeki savaş birliklerinden de dokuz delege olmak üzere, toplam on yedi delege göndermesi gerekiyordu. Niassa ve Tety, kendi on yedi delegesini göndermişti, ama siyasal ve askeri mücadelenin en fazla geliştiğı Dalgado, bütün delegelerini göndermemişti. Delgado, yalnızca savaş birliklerinden seçilen dokuz delegeyi göndermişti, sekiz siyasi önder toplantıya katılmayı reddetmişti. Delgado'daki savaş birliklerinden gelen dokuz genç adam, kongreyi ve aldığı kararları coşkuyla destekledi, ama sekiz siyasal liderin yokluğu, birliğe indirilmiş ağır bir darbeydi. Peki, ne olmuştu?

Açıklama daha sonra geldi. Kongreden sonra, yeniden FRELİMO başkanı olarak seçilen Eduardo Mondlane Tanzanya'ya dönerken, Tanzanya'daki iktidar partisinin, TANU'nun koruyuculuğı altında güney Tanzanya'daki Mtwara kasabasında Ağustos başlarında olağanüstü bir konferansın toplanacağına dair teminat verdi. Bu dört gün süren toplantı sert ve çok zor geçti, ama sonunda Mondlane ve çoğunluk, ayrılıkçı Delgado hizbinin lideri Lazaro Nkavandame'yi yenilgiye uğrattı. Bu toplantılar sıra-

sında, Nkavandame'nin ve onu destekleyen yedi siyasal liderin ayrılıkçılığının ardındaki gerçek nedenler ve esas amaçları açığa çıktı.

Mondlane ve askeri kanat delegeleri tarafından sert biçimde eleştirilen Nkavandame ve grubu, bu toplantılarda, Mondlane lider olarak kendilerini tatmin etmediği için FRELİMO'dan ayrılacaklarını açıkladılar, ama gerçekte amaçları 1962 öncesindeki eski durumlarını yeniden edinmekti. Daha sonra Mozambik Afrika Ulusal Birliği adını alan ve FRELİMO'yu oluşturan örgütlerden biri olan MANU'nun, yani Makonde Afrika Ulusal Birliği'nin aldığı tavır, ayrımcı bir hedefe yönelikti. Bu bakımdan, ilk baştaki konuları Necaca -Pinnock- Holden'in Kuzey Angola Halkları Birliği adlı örgütünün durumuna benziyordu; bu örgüt de daha sonraları Angola Halkları Birliği adını alacaktı.

Afrikalıların katıldığı kooperatifleri örgütlemeye ve siyasal reformlar için ajitasyon yapmada gösterdiği başarıdan dolayı, bu kooperatif hareketinin önderi Nkavandame, Delgado'daki Portekiz yetkililerin baskısı altında kalınca, 1962 başlarında daha geniş çaplı eylemin gerektiğini kabul etti. 1962'de birçok halk liderinin katıldığı bir toplantı düzenledi. Amaç, «özgürlüğümüzü kazanmak ve Portekizli zalimleri ülkemizden kovmak için neler yapmamız gerektiğini tartışmaktı. Uzun ve önemli bir tartışmadan sonra, Cabo Delgado eyaletinde yaşayan Makonde halkının tek başına, düşmanı kovmayı başaramıyacağı sonucuna vardık. O zaman, kuvvetlerimizi ülkenin diğer bölümlerindeki tüm Mozambiklilerle birleştirmeye karar verdik?» (1)

(1) Bk. Mondlane, Mozambik Kurtuluş Mücadelesi, Yöntem Yayınları. İstanbul 1976.

Holden ve UPA'nın tersine -koşullar arasında çok büyük farklılıklar vardı - Nkavandame ve diğer Makonde önderleri, giriştikleri çabayı yalnız başlarına sürdüremeyecekleri sonucuna varmışlardı. Ama daha sonraki yıllarda, bağlandıkları etnik ayrımcılık düşüncesini unutmadıkları ve sınırın ötesinde Tanzanya'da kalan diğer bazı Makonde'lerin, (Zaire Cumhuriyetindeki bazı kuzey Angolalılar gibi) onları desteklemeye hazır oldukları açığa çıktı.

1968'deki bölünmeyi billurlaştırın neden, yerlerine sımsıkı yapışan Makonde önderlerinin, PRELİMO'daki devrimci gelişme sonucu, ayaklarının altındaki zeminin kaymağa başladığını hissetmeleri olmuştu: Raimundo ve Chipande gibi «yeni genç adamlar», ulusal kurtuluş hareketinin ve giriştiği eylemlerin büyümesiyle birlikte Delgado eyaletinde önderliği ele geçirmekteydi; eski kadro bu kişilerden yararlanacağı yerde, onlara tehlikeli rakipler gözıyla bakmağa başladı. Başka türlü ifade edecek olursak, Delgado'da hareket, artık tutucu ve gelenekçi düşüncenin yörüngesinde gelişmiyordu.

Bütün bunlar 1968 Ağustosunda toplanan Mtwara konferansında açığa çıktı. Zaten toplantıdan birkaç gün önce, Nkavandame, kendinin ve arkadaşlarının FRELİMO'dan bağımsız olarak çalışacaklarını açıklamıştı. Konferansta Nkavandame, daha da ileri gitti. Tanzanyalıların para ve malzeme olarak sağladığı desteğin yarısının, hareketten kopan kendi grubuna tahsis edilmesini talep etti; bu hareketi yalnızca Cabo Delgado eyaletindeki Makonde'ler oluşturuyordu, ve bunların görevi, Tanzanya'nın desteği ile bu eyaleti kurtarmak ve yeni bir Biafra'nın kurulduğunu ilân etmektir. Çok benzer biçimde, Holden'in

UPA'sı da, Mobutu ve Zaire hükümetinin desteği ile, Angola -Kongo'su kurmak gibi bir düşünceye sarılmaktaydı.

Ama FRELİMO içindeki bu bölünme etkili olmadı, çünkü Mondlane ve genç Delgado önderleri bu planlara karşı kenetlenerek direndiler ve Tanzanya yetkilileri de destek sağlamayı reddetti.

Mondlane, 15 Ağustos 1968'de bana yazdığı mektupta şunları söylüyordu :

«Hikayeyi kısa kesip, TANU önderlerinin bu toplantılarda bizi gerçek bir trajediden kurtardıklarını söylemeliyim. Çünkü, Mzee Lazaro (Nkavandame) Tanzanya hükümetinin kendini ve yandaşlarını destekliyeceğini umarak benim yönetimimden kopmakta direktirken, askeri kanat dahil bütün diğer FRELİMO önderleri bu tavra karşı çıktılar ve benim önderliğim altında birliğin sürdürülmesi için baskı yaptılar. Sonunda Tanzanya hükümetinin temsilcisi, bu grubu desteklemeyi asla düşünmediklerini ve eğer ülkenin gerçekten kurtulmasını istiyorsa, bu grubun FRELİMO'nun bugünkü yapısı içinde çalışması gerektiğini bildirdi.»

Tanzanya'daki bazı Makonde önderleri, Nkavandame'nin oyununa katılmak isteyebilirdi; ama Nyerere, Mobutu değildi. Nkavandame, ayrılıkçı arkadaşlarıyla birlikte sonunda birlik düşüncesini kabul etmek zorunda kaldı. Ama kısa süre sonra, kendi ülkesine ders vermek istermişcesine, Portekizlilerin safına geçti; Portekizliler çok yanlış olarak, onu Mozambik ulusçuluğunun 'simgesi' olarak karşıladılar, oysa Nkavandame kendi eyaletinde bile uzun süredir saygınlığını yitirmişti. Ve kısa süre sonra diğer bir saf değiştirme olayı daha oldu (gerçi bu kez, Portekizlilerin safına geçilmemişti), ikinci bir 'kilit

adam', yani papaz Vria Simango da, temelde aynı olan nedenlerden dolayı hareketten koştu. Mondlane'nin önderliğine bağırıp çağırıp itiraz ediyordu, ama onun da asıl amacı, Mondlane'nin önderliğinden kurtularak hareketin izlediği radikal politikayı frenlemektir.

Aslında bütün bunları harekete geçiren, temeldeki bir sapmanın etkisiydi. Bir yanda Holden gibi kurtuluş mücadelesini oportünist ilişkiler içinde kavrayan kişiler vardı: özetleyecek olursak, bu kişilerin mücadele anlayışı yalnızca «gürültü patırtı yapmak»tan, ve bu yolla uluslararası destek sağlayıp, Portekizlileri en azından kurumsal bir reform yapmağa zorlamaktan ibaretti. Öte yanda ise, yalnızca varolan kurumlarda yapılacak birkaç değişiklik uğruna çekilecek açların ve bu amaçla girişilecek olan bir gerilla savaşının inandırıcı olmayacağını ve zaten böyle bir mücadelenin destek de sağlayamayacağını düşünen kişiler vardı. Bunlara göre, gerilla savaşının haklılık kazanması ve destek sağlaması için, yeni ve bağımsız kurumların (siyasal toplumsal ve kültürel) yaratılmasını amaçlayan bir program gereklidir. Ancak böyle bir programla sonuca ulaşabilirlerdi. Portekizlilerle, yalnız ülkeyi terketmeleri temeli üzerinde görüşmelere girişilebilirdi.

Bundan dolayı, Angola'daki UPA ile MPLA arasındaki bölünme gibi, FRELIMO içindeki ayrılık da reform ve devrim programları arasındaki zıtlığı yansıtıyordu; daha sonraki gelişimler de bunu doğruladı. 1969 başlarında bu bunalım nedeniyle ve Şubat ayında (çok büyük ihtimalle Portekizlilerin kışkırttığı bir el tarafından) Mondlane'nin öldürülmesi gibi bir olayın etkisi altında, FRELIMO merkez komitesi bir çok karar aldı. Bunun üzerine Murupa türünden di-

ğer yüreksizler de hareketten ayrıldı. Bu kişilerin önderliği altında Tanzanya'da, Dar es -Salaam'da güvenlik içinde yaşayan kimseleri, merkez komitesi alaylı bir dille şöyle eleştiriyordu:

«Bu kişiler, görevlerinin bürokratik mahiyeti gereği, ve bunun yanısıra sağlam bir siyasal temelden de yoksun oldukları için, Devrim'in gerisinde kalmışlardır. Yurt dışında yaşadıkları, günlük sabit işlerin ve kağıt parçalarının küçük, rahat dünyası içine kapanıp kaldıkları için, savaş gerçeği ile olan ilişkilerini yitirmişlerdir. Temel görevlerle, ikincil görevleri acil görevlerle uzun dönemdeki görevlerimizi birbirinden ayıramaz hale gelmişlerdir. Bunun için savaşın yoğunlaştırılmasını ve bütün faaliyetlerin silahlı mücadeleye tabi kılınmasını amaçlayan tedbirlere karşı çıkmışlardır.

Daha FRELIMO'nun doğusundan (1962) itibaren, bu yanlış düşüncelere kapılan yoldaşlar olmuştur. Bunlardan bazıları, Devrim çizgisini terketmişlerdir: uyduruk, küçük örgütler kurmuşlar, bunlarla kendi çıkarlarını tatmin edeceklerini ummuşlardır; yada, zayıf oldukları için, Portekizlilerin safına geçmişlerdir; yada yükselme tutkuları ile para hırsları Devrim çizgisi içinde tatmin olunamayacağı için, daha kolay bir yaşama yolu seçmişler ve komşu ülkelerde çalışmanın yoluna bakmışlardır.»

Ayrıntıdaki farkları bir yana koyarsak, bu ağır sözler Angola'daki benzer kişilere ve olgulara da doğrudan uygulanabilir.

Mondlane ve onu izleyen Mozambikliler gibi, MPLA önderleri de reformizmden devrime doğru gelişme gösterdiler. Ama bu dümdüz seyreden bir gelişme değildi. Onların varlıklarını sürdürmeleri dahi, hikayenin anlatılmağa değer önemli bir parçası.

11

Fırtına'ya Eğemen Olunurken

Eđer Angola halkının, ulusal kurtuluş hedeflerine yaraşan bir hareket geliştirmesi zorunluysa, o zaman UPA unsurlarından çok farklı olan insan ve dűřüncelerin varolması da kaçınılmaz olacaktı. MPLA'nın dağınık kalıntıları acaba bu ihtiyacı karşılayabilir miydi? 1962'de bunların durumu son derece karanlık gűrünüyordu.

MPLA militanlarının çoğunluğu ya ldürölmüş-tü yada hapisteydi; ya kaaktılar yada varlıklarını kuzeydeki ormanlar da çok gű koşullar altında sürdürüyorlardı; hâle Angola ulusuluğundaki ana akımı yönettiklerini ileri süren bu erkek ve kadınların umutları, o sıralar ve daha sonraları büyük açmazlarla karşılaşacak, çok zorlu çalışmalara girmeleri gerekecekti. Léopoldville'deki MPLA unsurları bir süre, Kongo polisi tarafından sıkıştırılan, parasız ve yalnız' bir avuç endişeli sürgün durumunda kaldılar.

'Eski MPLA' pratikte ölmüş, Portekizli kolonlar-ın ordunun 1961'de düzenlediği katliamların kurbanı olmuştu. Bu karanlık koşullar altında yeni bir MPLA

kurmak ve ulusal bir harekete yeniden girişmek zor ama çok zor görünüyordu. Ama ayakta kalanlar yine de bu çabayı başlattılar. Bu çalışma içinde, kendi talihsizliklerini altetmesini bilen kişiler olduklarını ispatladılar: yanlarında yalnızca yiğit ve inanmış bir avuç erkek ve kadın savaşçı kalmıştı. Ve daha sonra, 1962 sonlarında Portekiz'de hapisneden kaçan Agostinho Neto'nun dönüşü onlar için büyük bir kazanç oldu.

Neto, kendini adadığı mücadeleye uygun nitelikler taşıyordu: karşılaştığı felaketlerle daha da pekişen güçlü bir kişiliğe sahipti; kelimelere çok az düşkündü; genellikle fazla konuşmayı bir zaman ısrafı sayıyordu; asimilasyonun ve akademik alanda açılan kapıların sınavı karşısında kendini tartışmasını bilen ve bunların sınırını aşan imtiyazlı bir **assimilado**, kendini devrimci olmaya hazırlayan bir ozan ve bilim adamı... Halk önünde konuşurken falza etkileyici değil (yada yabancı kulağa öyle geliyor), ama özel konuşmalarında nükteli ve inandırıcı, yumuşak davranışlarının ardında katı bir boyun eğmezlik ve inatçılık saklı; Neto, büyük bir moral güçle davasına sımsıkı bağlı olan bir kişi.

Hizipçilik merkezi ve sürekli bir sıkıntı kaynağı sayılan Leopoldville'e ilk varışından itibaren, Neto, MPLA'nın kendine yapılan meydan okumaları karşılayabilecek bir örgüt olduğu konusunda şüpheye hiçbir zaman düşmedi; bu en azından, oraya geldiği zamanki kanısıydı. MPLA geliştirilebilir, gerçek bir ulusal kurtuluş hareketinin en güçlü unsuru haline getirilebilirdi. Daha ilk gelişme aşamaları sırasında, MPLA geleceği simgeleyebilirdi.

Andrade ve diğerleri bu işe daha önce başla-

mişti. Neto onların çalışmasını sürdürdü, harekete kendi görüş gücünün damgasını vurdu. Neto'nun çalışma tarzına ve mizacına herkes hayranlık duymadı, önderliğinden hoşlanmadı: herkes yola devam etmeğe hazır değildi. Ama bu iş sürdü. Bir araya gelen doktorlar ile (Dr. Eduardo dos Santos ve diğerleriyle) MPLA, yerle bir edilen kuzey Angola'dan sürekli sınırı aşarak Kongo'ya gelen mülteciler yararına bir dizi klinik kurdu. Bu sağlık örgütleri tıbbi yardım almak için Batı ve Doğu'daki yardım örgütlerine başvurdu.

Holden ve UPA ile birlik sağlamağa çalıştılar ve bir kez daha reddedildiler. MPLA unsurları, Dembos ormanlarına takviye göndermeğe çalıştı, ama engellendiler. Yeni bir siyasal yapı yaratmağa çalışmaları, uzun dönemde çok daha büyük bir önem taşıyordu. MPLA'nın Kinshasa'daki faal önderleri, ozan ve eleştirmeci Mario de Andrade, Neto lehine derhal geri plana çekildi; hâlâ onarılabilecek durumda olan şeyleri, eski haline getirmeğe çalıştılar, oysa eldeki araçlar çok sınırlıydı.

Andrade, Neto'nun gelişini iyi karşılarken, da Cruz böyle davranmadı. Da Cruz'u bir bozuşmaya sürükleyen yalnızca, alışlagelen sürgün hastalığına, **dementia emigrantis**'e tutulması değildi; sürgünde yakalanılan bu hastalık, insanın yargı gücünü ve kişiliğini eritir. Da Cruz'un kendi önderliğini kabul ettirmek istediği, çoğunluğun kararlarına uymayı reddettiği söyleniyordu; da Cruz, nedeni ne olursa olsun, hareketten gittikçe daha falza koptu. En sonunda üyelik için UPA'ya başvurdu.

Tartışma, 1962 aralığında örgütün düzenlediği bir konferansta su yüzüne çıktı. Bu konferansa MPLA'nın varlığını sürdüren yetmiş kişi katıldı, bun-

ların bazıları yeni kurulan kadın, gençlik, işçi örgütlerinin ve harekete bağlı diğer örgütlerin temsilcileriydi. Yeni bir örgütsel yapı düzenlendi; henüz içi boş bir kabuk olmaktan pek farklı değilse de, bu örgütlerle MPLA, sistematik biçimde rayına oturtuldu. 1963 Temmuzunda, «hareketin birliğine zarar verme eğilimindeki disiplinsiz davranışlarından ötürü ve iktidar için kişisel tutkular beslediği için», da Cruz çoğunluğun aldığı kararla örgütten kovuldu. Da Cruz Cezayir'e gitti. Bunu iğrenç dedikodular izledi; bunlar arasında, «MPLA'nın Salazar rejimiyle sıkı fıkı ilişkileri olduğu bilinen partiler ile... bir cephe oluşturduğunu» ileri süren hikayeler de vardı. Bu hikayeler, A.B.Ö. tarafından Kinshasa'ya gönderilen iyi niyet heyetinin raporlarında da yer aldı. Ve bu durum bir süre için, MPLA'nın içine düştüğü tecrit durumunu daha da şiddetlendirdi. (1)

Neto ve arkadaşları bütün bu söylentilere karşı sonuna kadar dayanarak, ellerindeki örgütsel şemayı makinalar, donatım ve hedeflerle doldurmağa koyuldular. Ama Kinshasa'daki siyasal hava kısa zamanda daha da ağırlaştı. 1963 Haziranında MPLA'nın Binza banliyösünde yerleştiği yerler Kongo jandarması tarafından basıldı, Angola için gönderilen silah ve patlayıcı maddelere el kondu. Eylül ayında ise, Neto hareketin kıdemli yöneticilerinden Lucio Lara ile birlikte tutuklandı; suçları «sahte evrak» ta-

(1) Da Cruz daha sonra Pekin'e gitti, Çin desteğinin kalkmasında büyük rol oynadı. Daniel Chippenda. 1969'da, «MPLA'nın Rus yanlısı ve Çinlilere karşı olduğu türünden zehirler saçmak amacıyla Çin'e giden bu adamdır» diyordu. «Çinli yoldaşlarla aramızdaki sıkıntılar o zaman başlamıştır.»

şımaktı: gerçekte ise, Neto ve Lara, Gana ve Gine gibi hâlâ onları desteklemek arzusunda olan Afrika ülkeleri tarafından verilen pasaportlara sahiptiler. Aynı ay içinde MPLA, Haziranda el konulan silahlardan dolayı, yüksek bir ceza ödemek zorunda bırakıldı. Ekim ayında ise Kongo polisi, MPLA'nın Kinshasa'daki en büyük kliniklerini kapadı, halbuki bu kuruluş yalnızca mültecilerle ilgileniyordu. Kasım ayında da jandarma, «sürgün hükümetini oluşturan partilerin» denetlemediği gerekçesi ile MPLA'nın Kinshasa bürosunu kapattı. Tutuklamalar ve bıkkınlık verici baskılar, günlük, olağan olaylar haline gelmişti. Bu arada bir çok yabancı dost, elini çekti. Fırtınaya hükmetmek bir yana, MPLA dalgaların arasında kaybolmuşa benziyordu.

Tam zamanında, beklenmedik bir yerde bir cankurtaran simidi belirdi. Kongo nehrinin karşı kıyısında, Belçika Kongosu gibi bağımsızlığa 1960'da kavuşan Brazzaville - Kongosu Cumhuriyetinde bir rejim değişikliği gerçekleşti. Çok tutucu biri olan, geveze Abbe Youlou'nun yerine, Massemba - Dèbat'nın başkanlığı altında ılımlı radikal bir hükümet geçti. Neto ve arkadaşları 1963 Kasımında Kongo - Kinshasa Cumhuriyetinden resmen sürülünce, nehrin karşı yakasında, Brazzaville'de bir sığınak bulabildiler. Kendilerini sürekli basıktan koruyan bir sığınak elde ettiler. Sonunda şansları parlamaya başlamıştı.

Gelen ışık azdı, ama yavaş yavaş çoğalıyordu. Gidebilecekleri başka bir yer yoktu, yolu bulmak hâlâ zordu. 1964 Ocağında toplanan ikinci bir konferansla başladılar işe. Hareketin tarihinden **conferència dos quadros** (kadrolar yada faal militanlar konferansı) adıyla bilinen bu konferans MPLA'nın yeni-

den «kuruluş kongresi» sayılmaktadır. Bu nitelemeyi, 1962 Aralığındaki konferansa oranla daha fazla hak etmiştir. Konferans, bazı acımasız dersleri kendi açısından yorumladı. Batı Kongo'daki durumu hesaba katmadıklarından; siyasal ve askeri eylem biçimlerini doğru biçimde saptamada başarısızlığa uğrandığından; eğitim sorunlarına yeterli dikkat harcamadığından; ve «hareket içinde imtiyazlı bir konum istemeğe başlayan» gerilla komutanları arasında «belirli bir üstünlük ve militarist ruh karışımının doğmasına izin verildiğinden dolayı yönetim kadrosu sert eleştirilere uğradı; yada bizzat liderler bu konuda özeleştiri yaptı. Liderler, ayrıca Kongo nehrinin kuzeyinde Portekizlilere ait Cabinda bölgesinin içlerinde, askeri bir üs kurma konusunda başarısızlığa uğradığından dolayı da eleştirildi: «oradaki hareketlerimizin mantıksal sonucunun, başarısızlık olması kaçınılmazdı», diğer bir eleştiri konusu da, «hareket içinde, kişisel hırslara ve oportünizme dayanan hiziplerin ve baskı gruplarının bulunmasıydı.»

Sağlıklı bir açıksözlülükle yerinde bir çok eleştiri daha yapıldı: «Ülkemizde 1961 Şubatında birden patlak veren silahlı mücadele, esas olarak bir isyan niteliği taşıyordu; bu isyan, pratikte örgütsüz, öndersiz, Afrikalı halkın çoğunluğundan tecrit olmuş, bölgenin küçük bir parçasına hapsedilmiş ve silahla cephaneden yoksun bir durumda sürmektedir.»

«Angola'da mücadeleye devam eden gruplar, eşgüdüm sağlayamamıştır, merkezileşmiş bir komanda yoktur, ilkel teknikler kullanılmaktadır ve sonuç olarak, bu gruplar, sömürge ordusu durumunu güçleştirip halkımızı yüreklendirecek zaferler kazanmamaktadırlar... Ölü yada yurt dışına kaçmış olsun, sivil halk arasında uğranılan kayıpların sayısı,

halkı Portekizli sömürgecilerin canice saldırılarından koruyabilecek askeri bir örgütün bulunmadığını göstermektedir.»

«Hareketin ülke içindeki kuruluşu, artık ortak ilkelere bağlı olan, aynı devrimci düşüncelerden ilham alan, düşünceleri ve halk yığınları arasında yayma yeteneğine sahip olan ulusal kurtuluşçu Angola gruplarının, kendi ulusal topraklarımızda kök salmasını gerektirmektedir.» Ancak bundan sonra hareketin ağırlığı ve yönetimi, kademeli biçimde ülke içine aktarılabilirdi.

Bütün bunları söylemek konunun bir yanıysa, sözü edilenleri gerçekleştirmek de öteki yanıydı. MPLA yönetimi Brazzaville'e geçince, kuzey Angola ile olan bağları öncesine oranla daha da kopmuştu. MPLA'nın pratikte yöneldiği ilk çaba, Kongo - Brazzaville cumhuriyetine bitişik olan Cabinda eyaletinde 1963'de başlattıkları çalışmayı ve mücadeleyi mükemmelleştirmek oldu. Kongo'nun karşı yakasında Kinshasa'daki Adoula rejiminden hoşlanmadığı için, Massemba - Dèbat rejimi MPLA'nın faaliyetlerini hoşgörülle karşıladı; MPLA önderleri, Cabinda bölgesi için silah ve savaşçı topladı. Silah satabilecek Batılı unsurlar boykot ettiği halde, sosyalist ülkelere varlıklarını kabul ettirebilirler. Sovyetler Birliğinden, Çekoslovakya'dan ve diğer yerlerden küçük çaplı yardımlar gelmeğe başladı; bazı gençler askeri eğitim görmek üzere bu ülkelere gönderildi.

Cabinda'daki eylem 1964'de daha başarılı oldu, ama bir süre sonra, burada yaşayan halkın özellikleri nedeniyle bazı güçlüklerle karşılaşıldı. Bu bölgede uzun süre kalan gönüllülerden birine, takma adı Petrov olan bir Cabindalıya göre, temel zorluk Ca-

binda bölgesinde Kongo - Brazzaville sınırı boyunca yerleşmiş bulunan Bayumbe'lerden doğuyordu. Giriş yeri olduğu için, MPLA'nın bu bölgeye ihtiyacı vardı, «ama Bayumbeliler Kongo kökenliydi; bunun yanısıra, Portekizlilerden hiç bir zaman fazla bir zulüm görmemişlerdi, çünkü bölgedeki roça (Plantasyon) ların emek ihtiyacı, güney ve doğudan gelen sözleşmeli işçilerle karşılanıyordu, Bayumbe halkı ise hafif işlerle uğraşıyordu.» Aralarında ulusal kuruluş davasını kabul edebilecek olanlar ise, «Portekiz misillemelerinden kaçmayı ve Angola - Kongo'sundan Zaire'ye geçen komşularının yanına sığınmayı tercih ediyorlardı.» Bundan dolayı, Bayumbe bölgesini aşmak zordu, oysa daha ilerde sömürgeleştirmenin sonuçlarının daha yoğun olduğu Bailongo ve Cabinda bölgelerinde harekete katılmağa hazır olan halk, onları çok daha sıcak karşıladı.

1972 yılı içinde, MPLA hâlâ Cabinda bölgesinde faaliyet gösteren birliklere sahipti. Ama yörenin taşıdığı asıl değer, «canlı» bir eğitim alanı sağlamasında yatıyordu. 1965'de doğu bölgelerinde yeni bir cephe açan gerilla liderlerinin büyük kısmı, daha önceleri Cabinda bölgesinde uzun süren çalışmalarda bulunmuşlardı.

Doğudaki bu cephenin açılmasıyla birlikte, hareketin ağırlığının ülke içlerine aktarılması, kararlı bir şekilde yürütülebildi. Sonunda MPLA, potansiyel güçlerini gittikçe artan biçimde su yüzüne çıkardı ve zayıf konumundan, güçlü konumlara doğru gelişme gösterdi.

1964'de doğan diğer unsurlar da, cesaret vericiydi. Kongo'da hareketi saptırmağa çalışanlar oyunlarını sürdürüyordu, ama artık MPLA dışında da, bu saptırmaların hangi amaçla yapıldığını gör-

meğe başlayan kişiler vardı. Aynı yıl içinde A.B.O. (Afrika Birliği Örgütü) MPLA'yı tanımama kararını yürürlükten kaldırdı. Yine aynı yıl Holden'in batı Zaire'deki örgütü içinde uzun yıllar sürecektir olan bir bunalım başladı.

Bu bunalım iki aşamadan geçti ve bunların sonuçları çok önemliydi.

1964 Temmuzunda, Holden'in Kinshasa'daki kabinesinin dışişleri bakanı sansasyonel biçimde, yanında bir çok kişiyi de sürükleyerek istifa etti. Da Cruz'un Luanda'daki orta öğrenim kurumlarının bir ürünü oluşu gibi, Jonas Malheiro Savimbi de merkezi Angola'daki Bié eyaletinden gelme bir **assimilado**'ydu. İsviçre'ye kaçmış, orada Lausanne üniversitesine devam etmiş, bir süre MPLA yada UPA'ya katılmak konusunda bocalama geçirmiş ve sonunda Holden'in sunduğu «dışişleri bakanlığı» makamını kabul etmişti. Ama Holden'in, bu jöntürke serbestçe hükmetme özgürlüğü vermeyeceği çabucak ortaya çıkmıştı. Bu arada Savimbi de hikayenin iç yüzünü anlamış, dehşete düşmüştü. «Dışişleri bakanı» olarak atanmasından bir yıl kadar sonra, bir A.B.Ö. toplantısına katılmak üzere Kahire'deyken, istifa etmeğe karar verdi; yaptığı istifa açıklamasında, Portekizlilere karşı yürütülen isyancı direnişin gerçekte çökmüş olduğunu, isyancıların (UPA ve «savaş alanındaki ordusunu» kastediyordu) savaşı durdurduğunu bildiriyor, daha sonra da bunun nedenlerini açıklamaya girişiyordu.

Savimbi'nin iddiasına göre, Holden'in kendisi de, 1961'den beri A.B.D.'nin yarattığı ve bölünmüş Angola ulusçuluğu içinde bir tampon olarak el al-

tında bulundurduğu bir aletti, Kongo'daki Amerikan yanlısı Adoula hükümeti tarafından himaye edilen bu gönüllü alet, yani Holden, yanında bir çok Amerikalı danışman bulunduruyordu, bunlar arasında özel danışman adı altında Adoula hükümetinin halkla ilişkilerinden sorumlu olan ve Amerika tabasında bulunan Muller de vardı; Bernhard Manhertz ise, 1964 Nisanında, doğrudan Angola Kurtuluş Ordusu (UPA-GRAE'nin askeri kanadı) içinde görevlendirilmişti. Bu Amerikalı subay daha önce Güney Vietnam'daki Amerikan ordusunda çalışmıştı; ve ABD sendika hareketi içinde «militan bir anti - kastrocu» olarak çalışan Carlos Kessel de Holden'in danışmanları arasındaydı.

«Hareket içinde kazandığım deney, örgüt içindeki kişilerin faaliyetleri hakkında edindiğim bilgi ve devrimlerin materyalist açıdan analizi, beni Amerikan çıkarlarına tabi olan bu kişilerle, sömürgeciliğin ve emperyalizmin adı çıkmış ajanlarının ellerinde bulunan Léopoldville (Kinshasa) dışında lojistik bir dayanağa sahip olmayan bu kişilerle, hareketin ilerleyemeyeceğine inandırdı.»

Bütün bunların dışında UPA ve kurduğu 'hükümet' Holden'in kendi kişisel çöplüğüydü; Holden ise, «son derece azgın bir kabileciydi»; Savimbi bu konuda da, oldukça ayrıntılı bilgi veriyordu.

Batı Kongo'daki Kinkuzu kampında üslenen 'ordu' ya gelince, bu ordu kesinlikle siyasal bir eğitim görmüyordu. Bunun etkileri, askerler arasında bir tüccar ruhunun gelişmesine yol açıyor, Angola'ya yaptıkları yağmacı seferlerden sonra, mutlak Leopoldville'e uğruyorlardı. «Bir sınır ordusu» özelliği taşıyordu bu ordu. Disiplin çok zayıftı, yaptıkları ey-

lemler sadece halka terör uygulanmasına yolaçıyor-
du. «Örnek olarak Abrev adlı subayı gösterebilirim,
bu kişi bir aydan fazla Angola - Kongo sınırında kal-
dı, ordu cephanesi ile buffalo avlıyor ve bunları da-
ha sonra Matadi'de satıyordu; hiçbir disiplin cezası
görmedi. Bu subay, şimdi (1964) ordunun genel kur-
mayında görevlidir,» Savimbi, bu türden bir çok olay
daha anlatıyordu.

Böylece örgüt içinde dönen dolaplar, Holden'-
in sağ kolu konumundaki kişilerden biri tarafından
açıklanmış oluyordu; bu ithamlar, dinlemeğe hazır
olanlar üzerinde (bunlar arasında Afrika Birliği Örgütü de vardı) büyük etki yaptı; ama her şeyi inkâr eden Holden üzerinde bu anlatılanların hiçbir etkisi olmadı. Savimbi ise, mektubunu «Faaliyet gösteren» bütün ulusçu örgütleri (Holden'inkinin de dahil olduğu anlaşılıyordu) birleşik cephe oluşturmağa çağırarak sonuçlandırıyor; ama kendisi bu yönde çalışma göstermeyi beceremiyecekti. Bir süre MPLA ile birleşmeyi düşünüyormuş gibi görünerek oyalandı; MPLA da böyle davranması için baskıda bulundu. Ama 1966 başlarında, başka birinin değil, ancak kendi liderliğini kabul edeceği ortaya çıktı. 1966 Martında yepyeni bir örgütün, UNITA'nın oluşturulduğunu açıkladı, kendisi bu örgütün başkanıydı (Uniao para a Independencia Total de Angola - Angola'nın Toplu Olarak Bağımsızlığı için Birlik).

Bu grup ilk başta Zambiya'nın 1964 Ekiminde bağımsızlığa kavuşmasından yararlandı. Savimbi batı Zambiya'daki mülteciler arasında UPA yanlısı olanları kendi çevresinde toplamayı başardı, onlardan bir kısmını 1966 - 67'de doğu Angola'ya gönderdi. Bunlar Portekizlilere karşı bir dizi eyleme girişti.

Bunlar arasında Katanga sınırındaki T xeira de Sousa kasabasına yapılan saldırı da vardı; ancak gerekli siyasal hazırlık yapılmadığı ve yeterince silah bulunmadığı için bu eylemler başarı sağlamadı. Bunları arada bir yapılan hareketler izledi, kuzey Moxico'da yada daha küçük çapta doğu Bie'de yapılan eylemler gibi... Birleşmiş Milletlerin 1969 Ekiminde yaptığı araştırmada belirtildiğine göre, «Portekiz askeri bültenlerinde 1968'de UNITA'nın adı geçmemektedir.» Finlandiyalı, İtalyan ve Batı Alman gazetecileri ile A.B.Ö. gözlemcileri gibi bu kitabın yazarı da, 1970'de UNITA'nın ikinci plânda kalan bir konu olduğu sonucuna varmıştı. Oysa UNITA'nın Batı Avrupa'da yayınlamağa devam ettiği bültenlerinde, inanılması giderek daha da güçleşen büyük iddialar ileri sürüyordu; genellikle bu bültenlerde belirtilenlere inanmak imkânsızdı. Bu bültenlerde kullanılan dil, gittikçe daha «devrimci» bir ton kazanmağa başladı, bunda UNITA'nın o sıralarda Pekin'den sağladığı bir propaganda desteğinin de rolü vardı; bu bültenlerde söylenenlerin doğruluğunu araştıran kişilere yalancılar, çıkarıcılar «modern revizyonizmin» uşakları diye küfrediliyordu.

Bu arada, 1965 Haziranında Kinshasa'da (eski L opoldville) Holden yeni bir darbe yemişti. O sırada Holden'in kabinesinde «silahlanma bakanı» olan Alexandre Taty, Holden'e karşı darbe yapmağa kalkıştı. Taty, Holden «hükümetinin» yerine «askeri bir cunta»nın geçtiğini ilân etti. Ama başarısızlığa uğradı, çünkü böyle taktikler karşısında Holden'in Kinshasa'daki konumu son derece güçlüydü. Taty kaçtı; kısa süre sonra Cabinda'da Portekizlilere karşı MPLA'nın müttefiki olarak ortaya çıktı. Artık Hol-

den'in grubu, sürekli olarak bir bölünmeden bir diğerine düşüyordu.

Zaire sınırında MPLA'nın önüne dikilen engel hâlâ duruyordu. Holden'in gerçek konumunun kamuoyu önünde sergilenmesi, MPLA unsurlarını belirli ölçüde güçlendirmişti. Ama gerçek anlamda gelişmek için ülke içine sağlam biçimde nüfuz etmeleri gerekiyordu : Cabinda çok sınırlı bir alandı, gerçi kolay bir bölge olmadığını ispatlamıştı. Ama yörenin «büyüme açısından taşıdığı değer», en azından o dönemde, pratik açıdan artmıştı.

Batı Zaire'den bir çıkış yolu bulmak için MPLA çaba harcamaya devam etti. Daha öncede gördüğümüz gibi, bu konuda 1966 Temmuzunda ve 1967 Şubatında, belirli bir başarı sağladılar ve iki güçlü savaş kolunu kuzey Angola'daki Dembos ormanlarına indirdiler. Ama bu yolun gittikçe daha tehlikeli bir hal aldığı da iyice ortaya çıkmıştı.

MPLA unsurları 1963'de Kinshasa'dan Brazzaville'e geçerken, 1961'de Luanda dışındaki mücadeleyi yöneten Benedicto'nun kumandası altında çalışan gizli bir yeraltı örgütünü arkalarında bırakmışlardı. 1966 Kasımında başkan Mobutu'nun polisi Benedicto'yu tutukladı ve Holden «hükümet»ine teslim etti. 1968'de yayınlanan bir MPLA bildirisinde Benedicto'nun başına gelenler şöyle anlatılmaktadır :

«Benedicto, Kinkuzu'daki temerküz kampında bir yeraltı hücrelerinde tutulmaktadır, burada kendisine en onur kırıcı davranışlarda bulunulmuştur.

1967'de başarısız kalan bir kaçma girişimini korkunç işkenceler izlemiştir.

Hasta ve kör olmak üzere olan komutan Benedicto, Kinkuzu hücrelerinde işkence altındadır, suçu ise yurtsever olmaktır, bunu ödetmektedirler ona...»

Bunu daha kötü olaylar izledi. Brazzaville'de yayınlanan 18 Mart tarihli diğer bir bildiri, Holden'in örgütünün düşmanca davranışlarını sıralamaktadır, bunlar arasında şu olaylar da vardır :

«1967 Aralığında, aynı katiller çetesi, Cuanza Norte bölgesindeki MPLA üssüne giden bir MPLA müfrezesini izlemek amacıyla Kongo - Kinshasa'dan hareket ettiler. Holden'in kuvvetlerinin hazırladığı pusu, MPLA militanlarının eylemi sayesinde başarısızlığa uğradı.

2 Mart 1967'de, ülke içlerindeki görevlerini tamamladıktan sonra Kongo'ya dönen yirmi MPLA militanı, UPA eşkiyalarının eline geçti. Bunlar arasında OMA (MPLA'nın bir kolu olan Angolalı Kadınlar Örgütü) yöneticilerinden beş genç kadın da vardı, bunlardan biri de Déolinda Rodrigues'de Almeida idi.»

Holden'in adamlarının MPLA gerilla kollarının güneye inmesini önlemede çok zayıf kaldığı anlaşılınca, Mobutu'nun adamlarının harekete geçmesi emredildi. 1967 Haziranında, Angola'ya giden yaklaşık 200 kişiden oluşan bir MPLA gerilla kolu, Mobutu'nun askeri birlikleri tarafından kuzey sınırına 8 kilometre kadar kala durduruldu, silahları alındı ve tutuklandı. Yıl sonuna doğru, MPLA'nın verdiği sayılara göre Kinkuzu kampı hücrelerinde bini aşkın MPLA üyesi bulunmaktaydı.

Başka bir giriş yolu bulunabilir miydi? Afrika siyasi hayatında meydana gelen bir değişiklik yardımlarına yetiştirdi. 1964 Ekiminde Kuzey Rodezya'daki İngiliz protekrorası sona erdi; Zambiya adıyla bağımsızlığa kavuşan bu topraklar, Angola'nın iç bölgelelerinin sınırında uzanıyordu. Ve Zambiya önderleri, militan birer ulusçuydular.

Zambiya sınırı boyunca uzanan bu az nüfuslu, «dünyanın sonundaki topraklar» hakkında MPLA önderlerinin bildikleri Portekizlilerden biraz daha fazlaydı; daha az olması da mümkün. Burada büyük ve ıssız ormanlar içinde yaşayan halk, Angola sömürgesinin merkezdeki ve batıdaki canalıcı topraklarından uzaktı. Nihai sonucun burada alınması düşünülemezdi. Merkeze ve batıya ulaşması çok zor olmakla birlikte, doğudaki bu topraklar, ülke içlerinde bir üs olabilirdi. Bu topraklar harekete büyüme şansı sağlayabilirdi.

Bu düşünce çok daha önceleri şekillenmeğe başlamış, Tanzanya hükümeti yardım etmek istediğini açıklamıştı. Yeniden örgütlenen MPLA, daha 1964 yılında, Tanzanya'nın başkenti Dar es - Salaam'da bir büro açmak için izin istemiş ve bu izni almıştı. Daha sonraki adım ise, hâlâ sömürge yönetimi altında bulunan Kuzey Rodezye'da zemin yoklamak olmuştu. Eğer buradaki koşullar lehte olursa, Hint Okyanusu ile Angola'nın doğu sınırı arasında ulaşım sağlanabilecekti.

Bu yörede ulaşım büyük tehlikeler altında sağlanabilmekteydi, korkunç taşıma zorlukları çekiliyordu. Hint Okyanusu ile batı Zambiya'yı birbirine bağlayan yalnızca toprak yollardı, aradaki uzaklık, ikibin beşyüz mil tutuyordu, bu yolun Zambiya bölümü ancak 1969 - 71 döneminde asfaltlanabildi. Bu yolla malzeme sağlayarak bir gerilla savaşını sürdürmeğe çalışmak, yiğitliğin de ötesinde bir şeydi - tabi malzeme sağlandığını farzederek, (1964'de böyle bir olanak da yoktu). Çok kişi bu projenin pratik açıdan imkânsız olduğunu düşünüyordu, ama Neto onlardan değildi. 1964 ortalarından itibaren, Neto sakin bir aydın görünümü altında taşıdığı boyutları

göstermeğe başladı. Neto felâketler karşısında yılmadan, umutsuzluğa kapılmadan, doğuda açılacak cepheyle ilgili büyük plâni üzerinde çalışmağa devam etti : bu cephe, sonunda, ulusal kurtuluş deyimine zorlu ve pratik bir gerçeklik kazandıracaktı.

Bu arada geçici bazı başarısızlıklar da oldu. MPLA'nın Kuzey Rodezya'daki ilk özel görevlilerinden Daniel Chipenda ve Ciel da Conceiçao 1964 Eylülünde Lusaka'da tutuklandı, yasadışı silah taşıdıklarından dolayı dört ay ağır çalışmağa mahkûm oldular; Lusaka basını ise onları «komünist ajanlar» olarak ilân ediyordu. MPLA bu olayı protesto ile karşıladı :

«Özgürlük savaşçısı arkadaşlarımızın görevi, kendilerinin de Kuzey Rodezya makamlarına belirttikleri gibi, gittikçe artan sayıda Kuzey Rodezya'ya gelen Angolalı mülteciler için bir yardım merkezi örgütlemektir... Kendilerini savunmak amacıyla taşıdıkları iki silah, ajitatör olduklarını göstermez. Aynı şekilde yanlarındaki devrimci yayınlardan dolayı ajan olarak suçlanamazlar... Militanlarımızın yüklenmediği soylu görevin yıkıcı bir yanı yoktur.»

Kuzey Rodezya'daki yetkililer bu protestoya aldırmadı; ama şu işe bakın ki, yerlerinden olan onlardı, en azından görevlerinden alınmağa başlamışlardı; çünkü tutuklama olayından bir ay sonra bağımsızlık ilân edilmişti. 1965'de Anibal de Melo, Zambiya'nın başkenti Lusaka'da bir büro açmayı becerdi ve siyasi çalışma gösterecek unsurları doğu Angola'ya göndermeğe başladı. Başkan Kuanda'nın hükümeti bir muhalefet göstereceğe benzemiyordu, kendisine MPLA'nın uzun süredir Zambiya'da yaşayan Angolalıları örgütlemeğe çalışmayacağı yolunda söz verilmişti.

Ama çalışmayı ilerletmeden önce, doğu bölgesi hakkında daha fazla bilgiye sahip olmak hayati bir önem taşıyordu.. İlk gelen raporlara göre Mbunda ve Luvale'ler ile komşuları, harekete geçme konusunda kolayca ikna olunabilirdi; beş yıldır süren başkaldırı ve bunu ilzeyen bastırma tedbirleri, Angola'nın diğer bölgelerinde yaşayan insanların da durumunu tam olarak kavranmasına yardım etmişti. MPLA önderleri de, 1961'deki felâketlerin düşündüklerinden daha yaygın olduğunu açıkça görmüşlerdi; gerekli malzeme, özellikle silah sağlamadan, örgütsüz patlak veren bir ayaklanma, Portekizlilerin elinde oyuncakdan başka birşey olamazdı. Savimbi ve grubunun derhal eyleme yönelmekle doğru davranışları da ortaya çıkmıştı; silah getireceklerine söz vermeleri üzerine, Mbunda halkı bunları çok iyi karşılamışlardı, ama silah sağlamayı başaramamış, aralarında öfke ve yenilgi bırakmışlardı.

De Melo ve militanları ihtiyatlı davrandı. Eyleme geçmeden önce, iki şeyi gerçekleştirdiklerinden emin olmak istiyorlardı : birinci olarak, Zambiya sınırındaki geniş Moxico ve Cuanda Cubango bölgelerinde asgari bir siyasal işbirliği ağını; ikinci olarak, başlangıçta küçük çaplı da olsa, askeri malzemelerin aktarılmasında sürekliliği. Neto, genellikle Dar es - Salaam'daki bürodan bu ihtiyaçları sağlamağa çalışırken, de Melo ilk hedefi gerçekleştirme yolunda çaba harcıyordu. Zambiya'da gönüllüler buldu. Bu gönüllüler başarı kazanmağa başladı.

1970'de yirmidokuz yaşlarında olan Christopher Kibulala bu gönüllülerden biriydi :

«Yirmi yaşlarındayken, Portekizliler yaşadığı bölgede bir çok insan öldürdü. Bir yıl çalılıklar arasında saklandım, çünkü Portekizliler gençleri tutuk-

luyorlardı. Sonra çalılık bölgeyi terkettim. Sömürge yönetiminde katip olarak çalıştım (yani 1962 - 63 yıllarında). Diğer yandan orta öğrenimimi tamamlamaya çalışıyordum.

Bütün bunlar Malange bölgesinde (merkezi Angola) oluyordu Okula gidebilmek için sabahları çalışıyordum, babam bana paraca yardım ediyordu. Daha MPLA'ya katılmadan önce, halkı direniş için örgütlemeye başladım. 1964'de Zambiya'ya gittikten sonra MPLA'ya katıldım.»

1965'de de Melo tarafından Angola'ya gönderilen Kibulala, orada kaldı. İşler ilk başta pek düzgün gitmiyordu : «İlk görevim halkla, ve özellikle şeflerle ilişki kurmaktı; bunların bazısı bizi destekledi.»

Ama diğer şefler bunu yapmadı.

«Halk ilk başta korkuyordu. İlk başta işlerimiz çok zor yürüyordu, çünkü Portekizliler MPLA militanlarını yakalamaları için şeflere para ödüyordu. Bu tür şefler parayı alıyor, Portekizlilere siyasal açıdan şüpheli kişileri özel olarak bildiriyorlardı. O sırada Moxico Portekizli askerlerle doluydu. Ama biz, dışarda yetiştirmek üzere belli bir kadro oluşturmayı başardık ve 1966'da mücadeleye başladık.»

İki yıl sonra Kibulala bir şarapnelle yaralandı; tedavi için onu Yugoslavya'ya gönderdiler. 1970 yazında onunla karşılaştığımda, Afrika'ya yeni dönmüştü; hâlâ tekerlekli iskemle üzerinde olduğu halde, Zambiya'daki bir transit bürosunda, depo denetçisi olarak çalışıyordu. Neşesini hiçbir zaman yitirmemişti.

Böylece siyasal hazırlıktan kalkınarak hareket eden MPLA, doğuda Portekizlilere karşı ilk silahlı eylemlerine girişti.

Artık yeni bir aşama başlamıştı.

12

Doğu Cephesi : Atlantik'e Doğru

1965'den sonra yeni açılan direniş cephesi hızla genişledi ve durumu iyileşti. Gerekli malzeme Hint Okyanusundan aktarılıyordu. Malzeme akıyordu demez, çünkü bu kelime, kolaylığı ve düzenliliği yansıtmaktadır : Bu malzemeler, deniz ötesinden ve düzensiz aralıklarla geliyordu; gönderilen sandıkların içinde ne bulunduğu önceden çok ender biliniyordu. Sandıkların içinden çok kez beklenmedik, bazen de pratikte işe yaramayan şeyler çıkıyordu. Kutular yada balyalar, bulunabilen ve yolda tutulan kamyonlarla naklediliyordu. Bu kamyonlar Hint Okyanusundan itibaren gece gündüz yol alıyor, ağızlar çok sıkı tutuluyor, bazen ne taşıdığı gizleniyordu; sürücülerin gerekli kâğıtları ve meraklılara söyleyecek çok az sözleri vardı. MPLA taşıma grupları, olağanüstü bir fiziksel direnç ve moral dayanıklılık gösterdiler. 1969 sonlarına dek, yolun ikibin millik büyük bir kısmı çok kötü olan durumunu sürdürecekti, sonraları yolun doğu Zambiya kısmı, daha sonra da Tanzanya bölümü, en sonunda da korku verici batı Zambiya bölü-

mü asfaltlanacaktı; bunlar yapılan dek yolun patikadan pek farkı yoktu.

Zambiya bir transit ülkesi durumundadır; MPLA burada, eğitim yapan yada önemli lojistik destek sağlama bakımından kolaylıklara sahip değildir. Malzemeler alınır alınmaz buradan geçirilmelidir. Malzemelerin aktarılması da çelik gibi sinir yapısını gerektiren uzun bir maceradır. Kamyonlar bozulunca yardım sağlanamaz, bozulan arabalar kurtarılan kadar haftalar geçer. Nehirleri kayıklarla aşmak zorunda kalırlar; bazen bu tekneler, yayalar ve yerlilerin arabaları için keresteden yapılmış sallardan başka bir şey değildir, karşıya geçene dek salın her parçası oynar, bunun için karşı karşıya güvenlik içinde geçme garantisi de yoktur. Yağmurlar başlayınca bu nehirler göle döner, çamur her şeyi yutar.

Konuk (yani B. Davidson) bir landrover içinde geçiyor karşıya, bunda bir sorun yok, çünkü landrover istediğince hareket edebilir. Ama bir ağır kamyon bambaşka bir konu. Aşırı yüklenmiş kamyon dikkatle boşaltılıyor ama üzeri hâlâ dolu. Gönüllü eller iplere asılıyor, iyice ağırlaşan salın ucu karşı kıyıya iyice değene dek. Herkes bir oh çekiyor. Ama çok erken. Sürücünün yorulmak bilmeyen bir gücü, enerjisi var, işini çok iyi biliyor. Ama bu da yeterli değil. Ön tekerlekleri, kıyıda basamak gibi yapılan bir tümseğin üzerine indiriyor; ama şimdi elini çabuk tutmalı, çünkü kamyon landrover'e benzemez. Arka tekerleklerini saldan kurtarmak ve vıcık vıcık çamura saplanmadan kıyıda basamağa indirmek için acele ediyor. İpler büyük bir çatırtı çıkararak kopuyor; ve sal, salıverilmiş bir boğa gibi gerisin geri nehrin ortasına fırlıyor, ön tekerlekleri kıyıda basamaktan kurtulan kamyon, iki metre derinliğindeki

azgın suların içine kayıyor. Sonunda yalnız bez tentesi görünüyor suyun yüzünde.

Yalnızca, savaşın bitmek bilmeyen acı ve çöküntülerle süren zahmetli yürüyüşüne alışık insanlar, böyle soğukkanlı olabilir. Kimse bağırsarak ortada dolanmıyor; kimsenin karşıya geçmekten başka bir şeyle ilgilendiği yok. Bir kaç hafta önce biri bana «MPLA'nın bu savaşı kendi usulünce sürdürdüğünü göreceksiniz» demişti, «Afrika usulü bir gidiş. Herkesin katılabileceği ve kazanmayı umabileceği tek gidiş usulü. Portekizlilerin bu savaşı neden kaybetmekte olduklarının bir nedeni bu. Zaman Portekizlilerden yana değil.» Uzun sürecek bir savaş: MPLA'nın 1964'de kullandığı bu söz, gerçek anlamını böyle anlarda buluyor. Rui, konuğun donakalması karşısında şöyle konuşuyor: «Şimdi nehirle savaş veriyoruz. Şimdi kamyonu ondan geri alacağız.»

Durum görünüşte çok umutsuz, yerine asla yenisi konamayacak bir kamyon, nehir kıyısının 16 metre açığında, suyun 3,5 metre altında... En yakın kasaba ise bin mil uzakta, yalnız bir mucize çözebilir bu problemi. Ama Afrika'da mucizeler yaratılabilir; bunun için büyü yapmağa da gerek yok. Ufukta, paletli kocaman bir buldozer beliriyor. Yolyapımında çalışan sürücüsü, sorunu günlük bir iş olarak ele alıyor, buldozerin arkasını kıyıya verirken, Rui ve diğerleri ellerinde ipler yüzüyorlar ve kamyonun altına bağlamak için suya dalıyorlar. Yarım saat içinde kamyon kıyıya çekiliyor. Sırılsıklam olan motor çalışmayacak mı? Hiç kaygılanmayın: bir MPLA makina ustası bir hafta içinde burada olacaktır ve uzun dönemli bir savaşta bir hafta nedir ki? Çeşitli yollarla, yıllar boyunca malzemeler sınıra böyle taşındı. Sınırdaki bu mallar sınıflandırılıyor ve Angola'ya gön-

deriliyor, insanların günlerce, haftalarca sırtlarında taşıyacağı denkler haline getiriliyor. Bu taşıma eğer Bie'ye gideceklerse beş hafta, Malange'ye gideceklerse sekiz hafta sürüyor. Neto, «pek yakında yolculuklarının ilk parçasını motorize haline getirebileceğiz» diyor, «sonunda uçağa ihtiyacımız olacak.» 1970 yılında bile, bu, gerçeğe pek uygun olmayan bir tahmin izlenimi uyandırıyor.

1970 sonlarında sağlanan malzeme sayıca çoğaldı ve nitelik olarak iyileşti. Ondan önce, sağlanan malzeme hem nicelik hem de nitelik bakımından son derece yetersizdi. Yıllar boyunca gelen malzemelerin ayırımı, garip bir tecrübe kazandırmıştı : geceleyin soğuktan donan insanlar battaniye isterken, yağınla masa örtüsü gelmişti. İki balyadan da ne işe yaradığını kimselerin anlamadığı, kalın dokulu bezler çıkmıştı, herhalde bunlar kimsenin ihtiyaç duymadığı bir tür askeri bilek sargılarıydı; bir işe yarayacağı şüpheli, yağınla kullanılmış elbise gelmişti - çok uzaklarda yaşayan iyi niyetli bazı kişiler kendilerini tatmin edebilirler, ama bu kişiler MPLA'nın ihtiyaçlarını pek karşılayamıyorlardı. Yine de MPLA'nın, lojistik işlerinden sorumlu olan Iko, bu garip uzun, yeşil, belzere bakıyor ve kaşlarını kaldırarak fikrini söylüyor : «Bunların ne işe yaradığını bilmiyor musunuz? Olsun, bunların da herhangi biçimde kullanımını sağlayacağız.»

Gelen silahlar da istenen türden değildi. 1970'-de bile, Schmeisser'ler dahil, MPLA'nın elindeki otomatik silahların çoğunluğu, II. dünya savaşı sırasında Hitler ordularından ele geçirilmişti. O zamanlar için, oldukça ağır olmakla birlikte, harika bir silah olan Schmeisser, daha sonra geliştirilen silah tip-

leriyle uzun süredir aşılmıştı. Oysa Portekizliler NATO kaynaklı en iyi otomatik silahlara sahipti - Portekizlilerin silahlarının tesir alanı 500 metre iken, Schmeisser'ler ancak 200 metre içinde etkili oluyordu. Bir pusuda, bu durum çok önemli bir fark yaratıyordu. Arada bir iyi, bazen de çok iyi silah tipleri geliyordu; ama 1970'e dek bunlar yinede yetersiz kalıyordu.

Malzeme konusunda çekilen bu sıkıntı şaşırtıcı gelebilir. Eğer Portekizlileri ve dostlarını dinleyecek olursanız, MPLA uzun süreden beri birinci sınıf Sovyet ve Çin silahlarını bol ve düzenli biçimde sağlama şansına sahipti. Gerçek bu iddialardan daha farklıdır. En azından 1970 sonlarına dek, MPLA Çin silahı almamıştır, A.B.Ö.'nün (Afrika Birliği Örgütü) «Kurtuluş komitesinde» çalışan iyi niyetli bazı görevlilerin aracılığıyla ellerine ulaşan yalnız birkaç Çin otomatığı ile bir iki Çin bazukasıdır; hepsi o kadar. Diğer sosyalist ülkelerden sağlanan silahlar da, sebebi ne olursa olsun, yeterli değildi. 1970'de Moxico eyaleti gibi kritik bir alandaki bir birliğin elinde, otomatik silah olarak, yalnızca I. Dünya savaşından kalma Browning marka bir makinalı tüfek vardı. Bu antikanın orada bulunmasının hiç yoktan daha iyi olacağını söylemişlerdi, makinalı tüfek gibi ses çıkarıyordu hiç olmazsa...

1965'den sonra, Neto gittikçe daha fazla miktarda savaş malzemesi sağlamayı başardı. Bu gelişme olmadan, hareketin ilerlemesi imkânsızdı, çünkü hiçbir gerilla hareketi, iç atılımını gerçekleştirdikten sonra, bu tür dış tedarikler olmadan önemli bir yayılma sağlayamazdı: otomatik, havan ve küçük toplar gibi özel silahlar ve bu temel gerilla araçla-

rının cephanesi olmadan, hareketli bir düşman karşısında savaş yürütmek çok güçtü. Bu tür silahlardan bir ölçüde sağlanabiliyordu, ama bu, başlatılan saldırıyı sürdürmek için yeterli değildi. Yaptığı hamleyi geliştirmeyi beceremeyen bir gerilla hareketi, dağılmaya mahkûmdur. MPLA'nın ise 1970 yılında, bütün güçlülere rağmen başlattığı saldırıyı sürdürebildiği ortadaydı.

Kazanılan iki başarı hareketin sürmesini mümkün kıldı, her iki başarı da, fiziksel koşullar ve kafa yapısı gibi engeller üzerinden kazanılan zaferi gösteriyordu. Birinci başarı, doğu eyaletlerinde yaşayan halklar arasında aktif bir desteğin sistemli biçimde seferber edilmesiydi; önce Luvala, Mbunda ve Luchazi halkları, ve sonra bunların kuzey, batı ve güneydeki komşuları arasında kazanılan destek... ikinci başarı ise, Atlantik kıyısındaki Cabinda'da döğüşen eski savaşçıların bilinçli olarak görev yükümlenmeleri ve sonunda o yöredeki erkek ve kadınların ayaklanması içinde, önderlik konumuna yükselmeleriydi; böylece bu yörede ulusal hareketi yönetebilecek bir öncü doğmuş oldu.

Bu karmaşık süreçten yeni tip bir hareket doğdu. Bu, 1960 başlarında beslenen umutları gerçekleştiren, çok çeşitli unsurlardan oluşan bir kitle hareketiydi. Bu kitle hareketi içinde, MPLA'nın kadın ve erkek savaşçıları, beslenen umutları gerçekleştirmeye yöneldiler. Kış ortasında ekilen tohumlardan yeşeren ürünü biçmeğe başladılar. Gerekli hazırlıklardan sonra Portekizlilere karşı girişilen ilk eylem 18 Mart 1966'da Moxico Eyâletinde gerçekleşti, bunu hemen Moxico'nun diğer kesimlerinde ve doğu Cuando Cubando'da yapılan diğer eylemler izledi. Bu eylemler de başarıya ulaştı. Geniş bir alana nü-

fuz edildi. Bu, Moxico'da bir dizi geri üssün oluşmasını mümkün kıldı, savaş malzemelerinin aktarıldığı patikalara şimdi Portekizliler «Agostinho Neto yolu» diyor; tıpkı Vietnam'da, aynı fonksiyonu gören patikalara Ho Chi Minh Yolu denmesi gibi; bu yol aslında patikalardan oluşan karmaşık bir ağ...

Başlatılan saldırıyı sürdürmek artık iki anlama geliyor. Birinci olarak, savaşı Moxico ve Cuando Cubango'nun her yanına yaymak; ikinci olarak, Luanda, Malange ve Bie eyâletlerine nüfuz etmek. Siyasi birlikleri izleyen askeri birlikler iki görevi de başardı. Luanda'da ilk çatışma, Benguela demiryolunun kuzeyinde, 8 Mayıs 1968'de oldu, bunu birliklerin batıya ilerlemesi izledi; Bie'deki ilk çarpışma ise 6 Haziran 1969'da yapıldı. Bunlardan sonra, 1970 yılında başlayan saldırıyı sürdürmenin anlamı, doğudaki eylemlerin daha da genişletilmesi ve Atlantiğe doğru daha fazla ilerlenmesiydi.

Askeri açıdan, bu, herşeyden önce doğu halklarının ve komşularının sürekli batıya doğru seferber edilmesini gerektiriyordu. Daha sonra olanlar, bu seferberliğin dönemleriyle anlatılabilir.

Seta (ingilizce konuşan bir Luvale) 1970'de 28-29 yaşlarındaydı :

«MPLA'ya 1965'de katıldım. Benimle yaşıt olan bir çok Luvale böyle davrandı. Yurt dışında askeri eğitim gördüm. 1966'da birlik komutanı olarak Angola'ya döndüm. Birliğimdekilerin hepsi Luvale değil.

Başlangıçta silah kullanmayı bile bilmiyordum. Sonra eğitim gördüm. Ama birlik komutanı olmak zor. Bir saldırı yapmadan, onu nasıl plânlayacağını öğrenmeniz gerek. Portekiz karakolunun plânını bilmelisiniz. Düşmanın konumunu tesbit için keşif

yaptırmak gerek. Sonra dönecek, oturup, ayrıntılar üzerinde çalışacaksınız. Yoldaşlarınıza hareketi nasıl yürüteceklerini, nasıl saldırıp, nasıl geri çekileceklerini ve bu eylemi yapmalarının siyasal nedenlerini anlatacaksınız. Ve sonra, iş tamamlanınca, yine birlikte çalışacak, doğru yada yanlış davrandığınız üzerine karara varacaksınız...

İlk başta 1966'da, Portekizliler bütün ana karakollarını müstahkem mevkiiler haline getirdiler. Böyle bir sürü yer yaptılar .Önceleri bunların herbirinin içinde yaklaşık 85 adam vardı, kimi Portekizli kimi Afrikalı...»

Ninda'lı bir Luchazi olan Çapayev 1970'de otuz beş yaşlarındaydı, Sovyetler Birliği'nde askeri eğitim görmüştü. Portekizce konuşmuyor, sonunda bir gerilla **kimbo**'sunda cimbunda diliyle yazmayı öğrenmiş, birlik komutanı olmuş ve uzun menzilli keşifte uzmanlaşmış («ama hızlı yürümek için botlarınızı çıkarmalısınız») :

«Uzun süre burada, memleketimde (1951 - 56 arasında) iş bulmağa çalıştımsa da bulamadım. Sonra Rodezya'ya gittim. Ama anamla babama bir yardımim olmadı. Altı ay sonra geri döndüm.

Sonra ikinci kez dışarı çıktım. 1957'de - Wenela ile (Witwaterstrand Yerli Emek örgütü : bütün Afrika'da ün salan, Johannesburg Madenciler Odasına bağlı, işçi toplayan bir örgüt) sözleşme yaptım. Bir radyom vardı. Güney Afrika'dan geri dönerken, sınırda «hangi istasyonu dinliyorsun» diye sordular. Beni tutukladılar ve radyomu aldılar. Hapisten çıktıktan sonra yine Güney Afrika'ya gittim. 1961'de. İki yıl sonra geri döndüm. Bir yatağım, bisikletim ve radyom vardı. Ama çalışabileceğim işim yoktu, onun için köyüme döndüm. Sonra, 1965'de beni yine tu-

tuklamağa kalkıştılar. Ama ben eşyalarımı toparladım, Zambiya'ya geçtim

Zambiya'dan üçüncü kez Güney Afrika'ya indim. Ama yalnız bir yıl kalıp, geri geldim. 1966 Mayısıydı, savaşa karşılaştım. «Tamam» dedim, «yeterince acı çektirdiler bize. Tek yol savaşmak».

Peki daha önce hiç siyasal faaliyet göstermiş miydi?

«Hayır, ama durumu görüyordum. Zambiya bağımsızlığına kavuşmuştu. Biz neden yapamayacaktık? Neden Angola da bağımsız olmasın? Eğer silaha sarılmışsam, bunun nedeni ülkemize yabancılardan sahip olmasıydı.»

Pupa, yirmi üç yaşında, cesur ve mücadeleci biri, Luso'nun güneyindeki Lumeje'den, bir Chokwe, biraz Portekizce konuşuyor, sekiz çocuklu bir köylü ailesinden geliyor :

«Okula gitmedim. 1961'de bir Portekizlinin yanında uşak olarak çalışmağa başladım. Kötü biri değildi. Beni Vige'ye götürdü (Kuzey Angola'da bir yer). Kötü bir yer değildi. Bana ayda 150 escudo veriyordu. Tüccardı.

Uige'de, Songo'da kalırken, savaş hakkında birşeyler duydum. 1962'de oluyordu bunlar, savaş oralarda şiddetle sürmekteydi. Çevrede serbestce dolaşamıyordum. Patronum Kimbunduların insanları yediğini söyledi. Onlarla, orada yaşayan halkla ilişkim yoktu. Kırk kişiyle yola çıkan Portekiz devriye kollarının otuz kişiyle geri döndüklerini görüyordum...

Portekizliler savaşın yalnız burada olduğunu, Angola'nın diğer kesimlerinde sessizliğin sürdüğünü söylüyorlardı. Patronum «eğer eşkiyalar gelirse, çalılıklara kaçma, eve kaç, yoksa seni öldürürler» demişti.

O sıralarda onbeş yaşındaydım :

«Ama bunun gerçek bir savaş olduğunu görebiliyordum. **Fazenda**'lara (Portekizlilerin çiftlikleri) saldırıyorlardı, eğer burada kalırsam beni öldüreceklerini düşündüm. Bir trene atladım ve güneye Huambo'ya gittim (beyazların yerleştirildiği temel alan). Orada sekiz ay uşak olarak çalıştım, Luso'ya tren bileti alacak para biriktirdim. 1964'de trenle Luso'ya gittim.

1966'ya dek Luso'da kaldım, beyazların yanında uşaklık yaptım. Bir sürü patron değiştirdim, biri para ödemeyince, başkasının yanına gidiyordum. Luso'da adettir, çalışmazsanız aç kalırsınız, tutuklanırsınız (serserilikle suçlanarak). En iyisi ülke dışına çıkmak.

Yine savaşla ilgili birşeyler duyuyordum. Bana, eşkiyaların bizim bölgemize gelmekte oldukları söylenmişti. 1967'de bunun gerçek bir savaş olduğunu anladım. Kaçtım yine.»

O zaman yirmi yaşındaydı, ama yine de o dönemin kargaşası içinde yolunu bulması gerekiyordu :

«Luso'dan kaçtım, çünkü orada ölmek istemiyordum. Başkaları savaş hakkında birşeyler duymamış olabilir, ama ben, Portekizlilerin yanında çalıştığım için duyuyordum. Portekizliler, (bu konuları, beyazların öldürüldüğünü başkalarına söyleme) diyorlardı. Portekizli bir polis memurunun yanında çalışıyordum. O zamanlar Portekizlilerin düşüncesi şuydu : «Eğer eşkiyalara rastlarsan, kocaman bir şişe şarap ver onlara ve gel bize bildir, onlara saldıralım.» Diğer yandan MPLA gelirse, halkı çalılıkların arasına taşıyacağını söylüyorlardı. Onun için Luso'dan köyüme koştum. Luso'da bulunduğum sıralarda

Portekizliler, 'eğer savaş buraya da sıçrarsa, halkı toplayıp hepsini öldüreceğiz, MPLA'nın eline yalnızca yıkıntılar geçecek.' demeye devam ediyorlardı Beni korkutan da buydu.

Bütün Portekizliler aynı şeyi söylüyordu. 'Eğer MPLA gelirse, hepinizi öldürürüz'. Sonra **ndandan-da**'ları (stratejik köyler) kurmağa başladılar.

Sonunda Luso'dan kaçtım ve Lumeje'ye gittim. Orada savaşın buralara da sıçrayacağını öğrendim, onların ülkemizi kurtarmak için savaşan Angolalılar olduğunu öğrendim. MPLA hakkında bunları duymuştum, ama ilk gelenler Savimbi'nin adamları oldu. Halkı yalnız seferber etmeğe gelmişlerdi ama halka dağıtacak silahları yoktu. Silah dağıtan MPLA idi. MPLA Lavale bölgesine ulaşınca, Savimbi'nin adamları Kongo'ya kaçtı.

Lumeje'de bir **kimbo**'da kaldım (orman içinde geriliaların koruduğu yerleşme birimleri) MPLA'ya orada girdim ve eyleme bir elbombasıyla katıldım. Sonra Iko'nun emrinde çalıştım (Carreira, o sırada MPLA'nın bölge sorumlusuydu ve MPLA'nın yürütme kurulunda üyeydi). Devriye kollarında, keşiflerde görev aldım, siyasi çalışma yapanlar bir köye giderken beni istiyorlardı, çünkü bölgeyi tanıyordum.

Chokwelere gelince, buradaki halkı sevmeğe başladılar (röportaj Mbunda'ların bölgesinde yapıyordu). Kaçan Chokweler ise Kongo'ya geçti. Ama çoğu orada tutuklanıp öldürüldü. Burada kalanlar ise çelikleşti ve savaştı.»

Dışarda eğitim görmek üzere seçilen Pupa, bir gün Zambiya sınırından döndü. Diğerlerinin anlattığına göre, gelirken korkunç ağırlıkta yiyecek yüklediği bir bisikleti itiyordu; bu çok güçlü adam, yaşa-

nan savaşın ölçülerine çok uygundu. Sonra Mbunda ülkesine gönderildi; Angola dışında eğitim görme gibi nadir ele geçen bir fırsata sahip olmuştu, Mbunda ülkesinde böylelerine çok ihtiyaç vardı.

Böylece inançla sürdürülen öncü bir çalışma sonunda, siyasal ve askeri örgüt gelişti; ulusal kurtuluşçular karanlığın ve bilgisizliğin karmaşası içinde devrimci düşünceleri açıkladı ve bireyleri başkaldırmağa çağırdı; inançsızlığın yarattığı umutsuzluğu safdışı etti; eski direniş geleneklerine yeni bir disiplin ve anlayış kazandırarak, onları yeniden harekete geçirdi : ve böylece, ulusal bir hareketi ve dağınık halk toplulukları arasında bu hareketi savunacak olan kurtuluş ordusunu adım adım geliştirdi; halk ise gittikçe daha fazla öfke duyarak savaşa hazır duruma geliyordu.

İlk savaş birlikleri 1966'da oluştu, 1967'de yaygınlaştılar. Aynı yıl içinde MPLA Moxico halkı arasında kök saldı; nüfusun dağınık olarak yerleşmiş olduğu bu yörede 1960'larda yaklaşık 266 000 kişi yaşıyordu. MPLA bildirileri bu gelişmenin hikâyesini ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Örneğin :

«9 Haziran günü saat 07 - 05'de Mussuma nehri civarında faaliyet gösteren bir gerilla müfrezesi, Sessa karakolu yakınlarında, sömürgeci hava kuvvetlerine bağlı olan bir B 27 bombardıman uçağını düşürmüştür. Uçak kuvvetlerimizce düşürüldüğünde, **terra queimada** (yakarak - yok et) görevindeydi.»

Başka uçaklarda düşürüldü; örneğin 1968'de, bir helikopter düşürüldü, ölen pilotun kâğıtlarından Rodezyalı olduğu anlaşılmıştı.

«19 Haziran günü saat 16.25'de Cuanda nehri- nin sol yakasında faaliyet gösteren gerillalarımız, devriye gezen bir grup sömürgeci askerini pusuya

düşürdü. Dört dakika süren bir çatışmadan sonra onuç asker öldürüldü, diğerleri yaralandı...

22 Mart günü saat 16.30'da, bir MPLA gerilla grubu, Ninda karakolundan Gago Coutinho'ya giden Portekiz birliklerinin bindirildiği bir kamyon ile üç jipden oluşan konvoyu pusuya düşürdü. 38 Portekizliyi öldürdük, 17'sini yaraladık ve kayıp vermedik...

25 Mart günü saat 13.30'da Cangamba'dan Muié'ye giden ve Portekizli askerlerle dolu olan iki kamyon, MPLA'nın özgürlük savaşçılarınca kurulan pusuya düştü. Düşman 35 ölü verdi, birçoğu da yaralandı.»

Bu olaylar, Cabinda ve sınır bölgelerinde patlak veren silahlı mücadelenin, ülke içinde yaygınlaştığını gösteriyordu; MPLA önderleri 1967 başlarında aslında bunu amaçlamışlardı.

Yıl sonunda artık yeni bir harekete hazırdılar. Neto, 3 Ocak'ta Brazzaville'de düzenlediği basın toplantısında bunu açıkladı. 1967'de kazanılan başarılar, Neto'nun bildirdiğine göre, bir dizi yeni siyasal ve askeri kararın alınmasını mümkün kıldı.

«Bunlardan biri, ileri doğru atılan kararlı adımlar : artık hareket merkezimiz Angola dışında görev görmeyecektir, merkezimizin ülke içine aktarılmasına başlanmıştır... Bunun anlamı, hareketimizin kargâhı artık Brazzaville değil, denetimimiz altında bulunan bölgelerden biridir. Yani, yürütme kurulumuz, üyelerinin sürekli halk arasında çalışacağı, onların sorunlarına daha yakın olacağı anın geldiğini düşünmektedir... gerek iç gerek dış alandaki tüm faaliyetlerimizi ülke içinde yöneteceğiz.»

Bu açıklamadan sonra, MPLA, gerek Brazzaville, Dar es-Salaam ve Lusaka'daki bağlantı ve haberleşme bürolarını, gerekse iki üç ihtiyat transit kam-

pını sürdürdü, ama yönetim komitelerinin çoğunluğunu —ki o sıralar kırk kişi kadardı— sürekli olarak ülke içine aktardı. Daha önce de Gine - Bissau'da PAIGC de böyle davranmıştı ve FRELIMO da bunu yapmağa hazırlanıyordu. Angola'da bu çaba, hareketin yapısında yapılan değişiklikler ve iç siyasal eğitim merkezlerinin kurulmasıyla birlikte yürüdü. Bu merkezlerin adı **Centros de Instrução Revolucionaria** (CIR) idi; böylece hareketin büyümesiyle birlikte, ayaklanmadan devrime geçilmesi yolunda harcanan çaba da çok büyük bir ilerleme kaydetmiş oldu.

1968 yılı diğer bir gelişmeyi de beraberinde getirdi : Portekizlilerin gösterdiği ilk büyük tepkiydi bu... Bu sıralarda Portekiz Komutanlığı, uzun süredir önemsiz saydıkları bölgelerde başgösteren bu tehlikenin artık kesin olarak farkına varmıştı. Zambiya'nın bağımsızlığa kavuşmasının yaratacağı muhtemel etkileri akıllarına hiç getirmemiş değillerdi 1962 gibi erken bir tarihte, sınırın öte yanındaki Batı Zambiya'daki Lozi kabilesi başkanına (litunga), Portekiz 'himayesi'ne ilgi duyup duymadığını anlamak üzere bir ajan göndermişlerdi. Ama genel olarak, doğuda ciddi bir MPLA eylemi olasılığını kulak ardı etmişlerdi; 1970'de Holden'in görüşü de hâlâ bu yöndeydi. Holden'in düşüncesine göre, MPLA'nın çoğunluğu «uygarlaşmış» imtiyazlı unsurlardı... mezlezler... asla halkla birlikte bir şeyler yapmağa yanaşmazlardı. Şimdi yaptıkları bu tahminde ne kadar çuvalladıklarını, çok yanlı geniş bir hareketin doğuda gelişerek egemen olduğunu görüyorlardı. MPLA'nın alaya alınacak bir konu olmadığı anlaşılmıştı. Iko 1968'den söz ederken şunları söylüyor :

«Portekiz Komutanlığının görüşüne göre, Moxi-

co ve Cuando Cubango (1960 sayımına göre yalnızca 380 000 kişi olan nüfus, 1968'de Zambiya'ya sığınan mülteciler nedeniyle daha da azalmıştı) kendileri için büyük bir ekonomik önem taşımıyordu. Kuzey sınırında yaptıkları gibi, Zambia sınırı boyunca tarlalardaki bütün ürünleri, bitkileri yakıp yıkararak, bu bölgeleri çoraklaştıracaklardı. Daha fazla ve daha büyük sabit askeri garnizonlar kurarak bizi denetim altına alabileceklerini ve haklayacaklarını sanıyorlardı. Bunu başaramazlarsa bu eyâletleri bize terke edeceklerdi.

Ama bizi, bu eyaletlerin batısındaki, Biè ve Malange'nin ve bu merkez eyaletlerin ötesindeki kıyı eyaletlerinin dışında tutmak amacıyla sağlam bir savunma hattı kuracaklardı. Lunda eyaletine gelince, Portekizliler Elmas Şirketi'nin (Diamag) kendi milis ve polisleri kanalıyla başının çaresine pekâlâ bakabileceğini düşünüyorlardı.»

Sonraları bu strateji başarısızlığa uğrayınca, Portekizlilerin başlıca çabaları, doğu eyaletlerindeki kır nüfusunu, MPLA ile bütünleşmesini önlemek için, 'stratejik köyler'de toplamak oldu. Bu çaba hâlâ sürüyor.

1968'in Portekizlilerce girişilen en büyük saldırısı sırayla, önce kuzeyde, Cuanza Norte ve komşu eyaletlerde başladı; o sırada buraları MPLA Birinci Bölge (Cabinde ikinci; Moxico ve Cuando Cubango Üçüncü; Lunda ve Malange Dördüncü; Biè ve batısı Beşinci; o sırada eylem hazırlıkları yapılan Mossamedes ise Altıncı bölgeydi) diye adlandırmıştı. MPLA'ya göre bu saldırı, 1966 - 67'de Kongo üzerinden iki kez takviye alan Demboş ormanlarındaki kurtuluş savaşçılarının hızla gelişen eylemlerine karşı ce-

vap olarak hazırlanmıştı. Iko : «Luanda radyosundan bir taarruzun başladığını duyduk. Bizim üzerimize geldiklerini biliyorduk.» O sırada kendisi Luso yakınlarındaydı, ve silahları çok azdı. «Luso çevresindeki kasaba bölgelerinden sorumluydum ve yalnızca bir tabancam vardı.»

1968 yılının bu kurak mevsiminde Moxico'da girişilen taarruz, zorlu bir sınav oldu. Portekizliler ilk başlarda doğuda sınırlı sayıda helikopter kullanmışlardı; helikoptere bindirilmiş komandolar ve bahriyeliler, sabit garnizonlardaki birlikleri desteklemek amacıyla doğuya getirildiler. Bombardıman yoğun ve yıkıcıydı. Don Barnet adlı bir Amerikalı sosyolog bu taarruzu şöyle anlatıyor : «... yeniden koşmağa başladım. Bu kez havada sekiz uçak vardı : üç helikopter, üç hafif bombardıman, iki avcı keşif uçağı.» Bir malarya nöbetinden yeni kurtulan Barnett, doğrusu şanslıydı.

Ve Barnett bu saldırıların ardından, ondan sonra bölgeye gelenlerin de belirteceği gibi (olayların çok dışında olanlar buna hâlâ inanmamaktaydı), şu noktaya işaret etti : Ulusal kurtuluş hareketi ile yerli halk arasında içten bir bağ meydana gelmekteydi.

«... bize gerekli yiyecek, barınak ve sığınağı sağlayan yerli köylülerdi. Bu destek özgürce ve tam bir yoldaşlık havası içinde gösteriliyordu. Bu, artık köylülerle gerillalar arasında varolan canlı bağlılığın... ve MPLA gerillalarının gerçek anlamda halkın çocukları olduğunun bir yansımasıydı».

Bombardıman bir süre devam etti ve büyük zararlara yolaçtı. Eylül sonunda Portekizlilerin eline düşen bir köylü, o sırada MPLA'nın Moxico'daki tek hastahanesinin yerini açığa vurdu. Portekizliler üç

bombardıman uçağı ve üç helikopter gönderdiler ve hastaneyi iki saat bombaladılar. Ölenler arasında, o sırada MPLA'nın Angola'daki tek doktoru, Américo Boavida da vardı; Boavida altı yıl önce batı Kongo'da mültecilere bakan kliniklerin kurucularındandı. MPLA için büyük bir kayıptı.

Altı ay kadar önce, 1968 taarruzu başlamadan MPLA, daha ağır bir kayıp vermişti : kuzey Moxico'daki Carripande garnizonuna yapılan saldırıda ölen Hoji ya Henda. Henda, Cabinda'daki eski savaşçılardan ve doğudaki bütün birliklerin komutanıydı. Savaş, «halkla birlikte asla hiçbir şey yapmak istemeyen imtiyazlı unsurların» (Holden'in sözü) canını alıyordu. Gerçekçe onlar, halka kendi kahramanlarını veriyordu.

1968'deki verilen kayıplardan dolayı birçok eleştiriler yapıldı. Iko 1970'de : «Halkımızın kendine çok güvendiği doğru. Yığınla başarı kazanmıştık... Belirli noktalarda aşırı yoğunlaşmanın gelişmesine izin verdik. Nehirde yıkanma saatleri bile belirliydi. Güvenliğe yeterince dikkat edilmedi. Silahlarımız ciddi biçimde azdı. Ve Portekiz taarruzu başladıktan hemen sonra yiyeceğimiz tükendi.» Bu taarruzdan sonra, daha fazla hareketliliğe ve daha fazla gıda maddesi sağlanmasına dayanan yeni bir temel oluşturuldu.

Aynı alanda daha sonra girişilen taarruzlar, 1968'de çekilen sıkıntıların anısını çabucak sildi, gerçi Portekizlilerin helikopter saldırıları her zaman rahatsız edici oluyordu, ama moral bozucu etkilerini büyük ölçüde yitirdikleri açıktı. Yıl sonuna doğru, MPLA açısından durum, aşağı yukarı eski haline döndü; batıya sızma faaliyetleri yeniden başlayabil-

di. Moxico ve Cuanda Cubango'nun geniş kırsal alanları üzerindeki denetimi yeniden kuran ulusal hareket, Bie ile Malange'nin doğu kanadındaki «savunma engelini» zorlamağa koyuldu. Uygulanan yöntem aynıydı: önce siyasi birlikler gönderiliyordu, sonra savaşçılar. Bunun hikâyesini yine savaşçıların anılarına dayanarak anlatalım:

1970'de otuzbir yaşında olan Guahero, doğru Malange'deki sızma faaliyetini yürütenlerden biriydi:

«Babam bir Avrupalıydı. Çiftliğimiz Cuanza Norte'ydi. Sonunda mücadeleye katılmak için Portekiz'i terkettim, babam kararımı kabul etti. Annem Afrikalıdır, elbette yürekten benimsedi bu kararımı!

Okula gitmişim, Luanda'da da devam ettim. Luanda'da her türden çılgınlığı yaptım, gençlik günleri.. Evlendim. Yaşamayı seviyordum. Sonra Portekiz'e gittim, Güzel Sanatlar Akademisinde okudum. Ama sanat, yaşantımın yalnızca yarısıydı. Diğer yarısında ise delice araba sürüyordum. Otomobilleri iyi beceriyordum doğrusu. Yarışlara katıldım. Bunlar da çok şey öğretti bana. (Irk ayırımıyla karşılaştığını, bir çok yeteneği olduğu halde, Portekizlilerce hoş karşılanmadığını anlattı.) Bu engellerle karşılaştım, ama onları kıramadım, yalnızca arabalarımı çarptım. Sonunda gerçekleri öğrendim. Benden daha bilgili olanlarla tanıştım. Lizbon'da mücadeleye katıldım. 1959'du, savaş daha başlamamıştı.

Portekiz'den 1962'de ayrıldım (illegal olarak, o sırada orada bulunan diğer Afrikalı öğrenciler gibi) Cezayir'e gittim. Bir kaç kez çizgi değiştirdim. Cezayir'den Brazzaville'e gittim. MPLA burada nicedir harekete geçmişti. Savaşçı oldum. Cabinda'da dö-

güştüm. Sonra buraya, doğu cephesine gönderildim. Uzun süre ülke içlerinde bulundum. Malange'ye yönelen sızma çalışmalarına yardıma gönderildim. 1969 yılıydı.»

Çıktığı öncü seferi şöyle anlatıyor :

«Malange'nin doğu sınırı geniş bir nehirdir. Grubumuz bu nehri yerli rehberlerin yardımıyla geçti. Uyguladığımız yöntem, yerli **soba**'ların (Portekizlilerce yaratılan 'şefler' dışında, Portekizlilerce tanınan geleneksel şefler) tavrını ortaya çıkarmaktı. Ve sonra onlarla son derece ölçülü ilişki kurulacaktı. Bu kolaydı, çünkü yerli halkın mücadelemiz hakkında bilgisi vardı ve bize yardıma hazırdı. Sonra seçilen bir köye gidiyor, **soba** ile konuşuyorduk ve orada bir destek grubu örgütlemeye başlıyorduk. Ben ve grubumdakiler Lunda dilini, oradaki halkın dilini biliyorduk - kendilerine Bula diyorlardı.

Evet, örneğin... **Soba**'sı hakkında iyi bilgi aldığımız bir köyden söz edeyim. Yoldaşlarımızdan birini o köye soktuk. Bir süre sonra bize haber yolladı. Beni izleyin diyordu. Biz de onu izledik ve bize yaşlılarla toplantı yapmak için iyi bir fırsat doğduğunu söyledi. Köyde kaldık... ve bu köyde toplantılar düzenledik. Köyde beş milis vardı (Portekizlilerce ateşli silahlar, karabinalar ile donatılan Afrikalılar). Orada olduğumuzu biliyorlardı. Ama onlar da bizden yanaydı. Bize Portekizliler ve hareketleri hakkında bilgi veriyorlardı. Doğal olarak, yaptığımız tehlikeli bir işti. Görevlerimiz arasında savaşmak olmadığı halde, silahlarımızı yanımızda bulunduruyorduk.

Köylülere sorunlarını sordum. En büyük sorunları toprağı sürmelerine izin verilmemesiydi. Çünkü Portekizliler orman içindeki açık alanlara giderse, halkın, hareketimizle ilişki kurmasından korkuyor-

lardı. Bundan dolayı halkı Portekizlilerin beslemesi gerekiyordu ve bunu yapamıyorlardı, çünkü bu bölgede bir sürü insan yaşıyordu. Yalnız sözkonusu köyde 400 kişi yaşıyordu. Ve gerçek bir yiyecek kıtlığı çekiyorlardı.

Sonra, ayrıca, yıllık vergi (**imposto**) sorunu vardı. Onaltı yaşından yukarı her erkeğin yüzyirmibeş escudo ödemesi gerekiyordu. Eğer kocası çalılık bölgeye gitmişse, yada herhangi bir nedenle köyde yoksa, bu parayı karısı ödeyecekti; Portekizliler kadına parayı ödemesini çünkü kocasının bize katıldığını söylüyorlardı. Bu vergiyi ödeyebilmek için köylülerin yiyecek satmaları gerekiyordu. Sattıkları ürün ister kurutulmuş manyoka, ister pirinç, mısır, yada yerfıstığı olsun, hepsini köy pazarında komşu kasabalardan, bazan da uzak kasabalardan gelen Portekizli tüccarlara satmak zorundaydılar. Mecburi çalışma 1969'da orada bulunduğum sırada da vardı, ama sözünü ettiğim köy açısından büyük bir sorun değildi. Kendine olan saygısını yenilemek için, halkın bizle ilişki kurmak istediğini görebiliyorduk. Ve bizimle ilişki kurabilmek için her şeyi yaptıkları da bir gerçektir. O zaman işimiz onlara cesaret vermek, her şeyin gerçekte nasıl olduğunu ve nasıl olabileceğini açıklamaktı. Örneğin, çocukların ilerde okula gitme şansına sahip olacağını, ilkin mücadelenin kazanılması gerektiğini söylemek gibi. İşimiz Portekiz propagandasına karşı sürekli olarak karşı koymaktı çünkü halk cehalet içinde yaşıyordu, haber kaynakları kurutulmuştur, ne olduğunu, neler olacağını kavrayamıyorlardı.»

Guañero, haritaya bakıldığında yapılacak işin çok kolay görüldüğünü, oysa korkunç fiziksel zorluklarla karşılaşıldığını anlatıyor :

Batısında bulunduğumuz ırmak boyunca geri dönerken günde ortalama altı saat yürümele Zambiya sınırına ancak elli üç günde ulaşabilecektim. Genellikle gece yürümek mümkündü, ama bu zorunlu değildi. Zorlu bir yürüyüşle sekiz saatlik, hattâ daha da uzun yol alınabilir. Ama bir sürü yük taşıdığınızdan, bu çok fazladır, çünkü gün sonunda gücünüz tükenir, ve bu, bir belayla karşılaşmanız halinde çok kötü olur.»

Doğu Malange'de başarılan iş, doğu Biè'de de gerçekleştirildi. Daha güneyde uzanan bu yöreler, Huambo bölgesiyle bu bölgenin zenginliklerine ve Atlantik yoluna açılan bir ana kapı olduğu için de son derece büyük önem taşıyordu.

Buradaki dezavantajlar, aradaki mesafenin fazla olması ve Portekizlilerin elinde nisbeten daha yoğun bir ulaşım ağının varolmasıydı. Bu bölgenin üstünlüğü ise, kendi sıkıntılarının bilincine tamamen varmış geniş bir nüfusun buralarda yaşamasıydı. «Benguela, Biè, Huambo ve diğer Umbundu bölgelerindeki baskı her zaman çok büyük olmuştu. Yüzbinlerce insan mecburi çalışmaya gönderilmişti. Bugün bile Ovimbundu (Umbundu'nun çoğulu) halkı, Angola'daki diğer halklara oranla çok daha fazla sözleşmeli işçi çıkarmaktadır.»

Portekizliler bu acılara yenilerini eklemeye başlamışlardı. Biè'de 1967 yılında küçük çaplı sızmalar dikkat çekmeye başladı ve 1968 başlarında «beyaz adamın kurşunlarına» karşı «aşılınmış» olduğunu iddia eden küçük bir Afrikalı grup ortaya çıktı. Bu sesler, MPLA Moxico'da sahneye çıkmadan önce duyulanlara çok benziyordu. Bölgenin «sinirleri çok bozulan beyaz kolonları, yöresel yöneticileri ve ordu yüzlerce Afrikalıyı 'ders olsun' diye öldürdü.»

Bu küçük katliam, yeni başkaldırlara yol açtı «Stratejik köylere yerlileri yeniden iskan» politikası, artık merkezi eyaletlerde de geniş çapta uygulanmağa başlanmıştı. Öldürülmeğe, zorla yerinden yurdundan edilmek halka daha yeğ geliyordu, ama bundan korkunç bir hoşnutsuzluk duyuyorlardı Bu, militan ulusçuluğa yeni bir temel kazandırdı. Amerikalı bir gözlemci, şunları söylüyordu : «gerillaların, yeniden iskan çabasının doğurduğu hoşnutsuzluktan büyük çapta yararlanmayı becerik yeteneğe sahip olduğu açıktı.»

1970'de otuzunda olan Dilolwa, 1969 başlarında doğu Biè'de kurulan CIR'ın (Devrimci Öğrenim Merkezi) önderiydi :

«Biè'de harekete geçmeden önce eylem komiteleri oluşturduk. İlk başta halk, başlarına gelebilecek şeylerden korkuyordu : buralarda silahlı direniş çok eski zamanlarda olmuştu. Ama bu korkuyu aştılar. Oradaki gruplar arasında bir önder seçmelerini ve bu kişilerin ulusal mücadelemize bağlılıklarından emin olmak için belirli kurallar uygulamalarını istiyorduk. Genellikle bu konuda büyük bir güçle karşılaşmıyorduk. Anlamış olmalısınız - orada halk, siyasal öncüler birkez kendilerine ulaştı mı, onların ardından savaşçıların geleceğini çok iyi biliyordu. Bunu biliyorlardı, çünkü başka yerlerde böyle olduğunu duymuşlardı. Önce siyasal öncüler, sonra savaş birlikleri...

Hainler çıkmadı mı? Hayır, bu konuda büyük bir sorunla karşılaştığımızı söyleyemem. Doğal olarak Portekizliler ellerine geçirdikleri kişileri bazen konuşturuyorlardı. Ama bizim komitelerimizden birinde bulunup da, haince davranan tek bir kişi hatırlamıyorum.

Biè'ye ilk kez geldiğimizde, Portekizliler bizi tekrar bölge dışına sürmek için büyük bir çaba harcadılar. Geldiğimizi biliyorlardı - halk **ndandanda'**lardan (stratejik köyler) bizim himayemiz altına kaçıyorlardı. Bir temizleme hareketi (**operações de limpeza**) düzenlediler. «Dikey saldırı» dedikleri hareketler için helikopterler getirdiler. Luanda'dan gelen komandoları kullandılar. 1970 Ocağının başlarında Biè'den ayrılıp buraya geri döndüm (görüşme Angola dışında yapılıyordu). Yanımdakilerin bir kısmı Biè'den dönen nakliyeciler, diğerleri ise daha ileri eğitim görmek üzere seçilen kişilerdi.»

Siyasi çalışma yapan öncüleri yetenekli savaşçılar izledi. Nubindama eski bir hasta bakıcı, 1961'deki Nambuanguongo isyancılarından :

«Doğuya 1969 eylülünde gelmeden önce Avrupa'da bir eğitim kursuna devam ediyordum. Daha önceleri Cabinda'da bulunmuştum. Biè'deki birliklere katılmak üzere gönderildim. Moxico eyâletini yürüyerek aşmam tam bir ayı buldu. Oraya vardığımda komutanı ve komiseri olan tam bir gerilla üssüyle karşılaştım; Dilolwa'nın yönettiği CIR'da çalıştım, çünkü orada henüz bir SAM (sağlık servisi) oluşturmamıştık.

Biè'de birçok birliğimiz vardı ve halk, hem moral olarak hem siyasal açıdan bizi desteklemek için hazırlanmıştı. Portekizlilere Cuanza'nın doğusundan saldırmağa başladık. Bölgenin arazi yapısı Moxico'dan farklıydı. Toprak son derece verimliydi ve tepeler ve ormanlarla kaplıydı. Huambo ile birlikte burası, Portekiz yerleşiminin merkezi olmuştu. İşe küçük çapta pusular kurarak, yolları mayınlıyarak başladık ve Portekiz ordusuna saldırdık.

Oradaki sağlık işlerinin başındaydım, ama aynı zamanda askeri hizmetler de görüyorduk.»

Bir örnek veriyor :

«Umpolo'daki Portekiz karakoluna saldırdık (Silvo Porto'nun doğusundaki yolun elli mil üstünde; Cuanza'nın doğusuna bir kaç mil kala). Toplam kırk kişiydik, gruplara bölünmüştük ve benim grubumda oniki kişi vardı. Sabahın çok erken saatlerinde pusu kurduk ve iki gün Portekizlileri bekledik. Her grup kendi avını bekliyordu. Sonra altı kamyonluk bir konvoy geldi. Saldırdık ve ilk üçünü tahrip ettik, ama biraz uzakta kalan üçü geri dönme fırsatı buldu ve yardım getirmeğe gitti. Kamyonların ilkinin bir mayının üzerinde havaya uçurmuş, diğer ikisini tüfek ateşiyle durdurmuştuk. Her kamyonunda oniki kadar asker vardı. Saldırıdan sonra ilk üç kamyondaki bütün silahları alabildik, yoldaşlarımız açtıkları ateşle bizi koruyordu. Sonra çekildik.

Ben Biè'den 1970 Nisanında döndüm ve Zambiya sınırına dek yirmi sekiz gün yürüdüm. Görevim sağlık malzemesi sağlamak ve oradaki sağlık hizmetlerinin durumu konusunda rapor vermektir. Şimdi yeniden Biè'ye döneceğim.»

Böylece Atlantiğe açılan kapı zorlanmağa ve açılmağa başlamıştı. «1970 sonlarında doğru Portekizliler, birliklerini diğer bölgelerden Biè'ye aktarmağa başladı, böylelikle gerillaları Cuanza Nehrinde durdurmağa çalışacaklardı. Bununla birlikte, isyancıların halk arasında kök saldığı ve ordunun gerillaları yerinden sökemeyeceği anlaşılmaktadır.» MPLA'ya göre 1970'de ulusal kurtuluş birlikleri çoktan Cuanza'nın batısında çarpışmağa başlamıştı.

Aynı ilerlemenin güneyde, Serpa Pinto otlakları-

nın çevresinde de geliştiği bildirilmekteydi. Örneğin 1970 Temmuzunda, Luanda'daki Portekiz yüksek komuta heyeti büyük bir başarı kazandıklarını, MPLA'nın Cuvelai ve Cuito ırmakları arasındaki alana yerleşme çabasını darmadağın ettiklerini ilân ediyordu. MPLA ise, bu hareket sırasında iki müfrezeyi yok edip Portekizlileri yenilgiye uğrattıklarını söylüyordu. Her ikisi de, güney-batıda çatışmalar olduğunu doğrulama noktasında birleşiyordu. Burası da Atlantığe açılan bir kapıydı; üstelik buradan Batı Alman Krupp şirketinin daha çok Japon müşterileri için sömürdüğü Cassinga demir özü madenlerine de ulaşılabilirdi.

Lizbondaki yetkililer ve savaş alanındaki generaller; kazanmakta olduklarını söylemeğe devam ediyordu; özel konuşmalarda da ileri sürdüklerine inanmak güç. Durumları bir çok açıdan kesinlikle zayıf. Doğu bölgelerinde stratejik üstünlük kazanma çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Merkezi eyaletlerin sınırında kurdukları «hattın» açılmasını önleyemediler. Bu yenilgilere uğrayan generaller, gittikçe şiddetlenen eleştiriler karşısında daha sakınmasız bir tavır takınarak, savaşı iyice yıkıcı bir hale soktular. 1970'de havadan, bitki örtüsünü kurutan biyolojik silahlar kullanmaya ve Amerikalıların Vietnam'daki uygulamalarından öğrendikleri bir sürü «karşı-ayaklanma tekniği»ni uygulamaya başladılar.

MPLA'nın durumu da bir çok bakımdan zayıftı, ama MPLA bu durumu inkara yada gizlemeğe kalkışmıyordu. 1970'de hâlâ gelişmiş otomatik silahlara ve havanlara hatta tüfeklere yeterince sahip değildi; hâlâ en azından yıl sonuna dek, PAIGC'nin Gine -

Bissau'da 1967 yılından beri kullandığı küçük geri tepmesiz toplardan MPLA'nın elinde hiç bulunmuyordu. Doğudaki ve merkezi bölgelerde yaklaşık 5000'e ulaşan savaşçılardan yarısının elinde modern silah tipleri yoktu; birçoklarının silah olarak yalnızca elbombaları vardı. Kuzey - batı bölgesinde sayıları 1500 - 2000 olan savaşçılarla hâlâ doğudan bağlantı kurmak zorundaydılar. Hâlâ uzaklığın yarattığı sorunlarla boğuşmaları gerekiyordu.

«Çok kez, özellikle çok büyük savaş alanlarındaki savaşçılarımız, aylarca yönetim kurulumuzdan gelen tavsiye yada emirlerden yoksun kalıyor; koşullar eyleme elverişli olduğunda bile harekete geçilemiyor... oysa daha fazla eylem örgütlemeliyiz, daha fazla girişkenlik kazanmalıyız.» Neto 1970'de yayınladığı yeni yıl mesajının bir bölümünde bunları söylüyordu ve bu mesaj sorunu bir çok bakımdan doğruluyordu. Çünkü özellikle merkezi güneydeki can alıcı Moxico bölgesinde, açıkca eleştirilecek yığınla sorun vardı; burada kumanda konumunda olan kişiler, konuşmayı eyleme yeğleme gibi bir eğilim gösteriyordu. Ama 1970 kayıtları bu eğilimin terse çevrildiğini gösterecekti: kısmen, kumandada sağlanan düzeltilmelerle...

1971 başlarındaki durumu ele alan, Portekizlilerden ve diğer kaynaklardan sağlanan iç bilgilerle beslenen dikkatli bir ABD değerlendirmesi, şu sonuçlara varabiliyordu:

«1970 yılı, doğu cephesinin açıldığı 1966 dışında, diğer yıllara oranla savaşın yoğunluğunun son derece arttığı bir yıl oldu. İlk kez isyancılar, Portekiz birliklerinin pususuna düştüklerinde direnmeyi ve savaşmayı seçtiler (geçen yıllara oranla % 300 kez daha sık); gerillaların daha iyi örgütlenmiş, daha di-

siplinli ve daha iyi silahlara sahip oldukları görülüyordu. Ayrıca, isyancılar geçen yıla oranla % 60 daha fazla karşılıklı çarpışma eylemine giriştiler ve Portekizlilerin kayıplarında % 25'lik bir artışa neden oldular... Sonuç olarak, isyancıların Portekizli kolonlardan oluşan milislere karşı yaptığı saldırıların sayısı, 1970'de yaklaşık olarak iki misli arttı.»

MPLA'nın durumunda zayıflıklar hâlâ mevcuttu, ama 1971 yılındaki askeri gelişmelerin tanıklığı, 1970'de olduğu gibi, bu zayıflıkların en azından kısmen azaldığını gösteriyordu. Çünkü 1971'le birlikte, MPLA'nın 100 - 150 kişilik hareketli büyük birliklerden ilkinin oluşturduğu üzerine haberler geldi; bu birlikler, 1970 güzünden sonra sağlanan küçük topları, büyük havanları ve taşınabilir roketleri kullanmasını bilen bir «topcu bölüğü»nü de içeriyordu. Portekiz garnizon karakollarına karşı MPLA daha güçlü saldırılar düzenlemeğe başladı ve bunların bir çoğu saf dışı edildi. Zorlukların çoğu sürüyordu, en önemlileri ise eğitilmiş kişilerin kıtlığı yada harekete hizmet etmek üzere hazırlanmış nitelikli unsurların azlığıydı. Ülke içinde yiyecek ihtiyacı konusunda karşılaşılan kıtlık, diğer bir ana sorundu. Mobutu'nun süregelen husumeti, üçüncü bir zorluktu; bu zorluk, bazı konularda birinci sırayı alıyordu. Ama Portekiz komutanlığının, istedikleri kadar kabul etmeye yanaşmasınlar, karşılaştıkları güçlüklerin 1968 yada 1969'a oranla, daha büyük olduğu bir gerçektir; hele 1963 yada 1964 ele alınacak olursa, durumları kesinlikle çok daha zordu. Savaşın on birinci yılında, bu durum, ulusal kurtuluşçular arada bir gerilese bile, Portekizlilerin yavaş yavaş yenilmekte olduklarını söylemekle aynı anlama geliyordu.

Her iki yanda da, siyasal denge daha zor değer-

lendirebiliyordu. Askeri yoldan başarı kazanamıyacaklarını anlayan Lizbon'daki yöneticiler ve generaler, 1969'dan sonra siyasal savaşa da giriştiler; ve iktidar kesin olarak beyaz sömürgecilerin elinde kalırken, dikkatle seçilen kara derili bir «elit» tabakayı öne çıkaracak olan uydurma bir «bağımsızlık» için plan hazırlamağa başladılar. 1973 yılında, genişletilmiş danışma meclislerine Afrikalı üyeler «seçildi». Silahlı kuvvetlere gittikçe artan sayıda Afrikalı asker alınmağa başladı. Propagandalarda, «mutlu barışma» ile ilgili görüntüler çiziliyordu. Bütün bunlar zaten varolan düşünce karmaşasını daha da derinleştirdi; yeni dramlar ve anlaşmazlıkların doğmasına yolaçtı. Ve bütün bunlar olurken, ulusal kurtuluş hareketinin öncüsü MPLA, bağımsız bir ulus bilincini ve Angola halkı arasında birlik duygusunu aşıladığını güvenle ilan edebilmekten uzaktı. Bununla birlikte MPLA'nın ilerlemesi yine de gerçek bir olguydu. Ve MPLA, şüphesiz sahnede tek başarılı ulusal unsur olarak kalmıştı.

Belgeler

Portekiz hükümeti yalnızca, deniz aşırı eyaletlerin Portekizli olarak kalmak isteyen sakinlerinin güvenliğini sağlamak için askeri polis hareketleri sürdürmektedir.

Başvekil Marcello Caetano'nun
1970'de yaptığı seçim konuşmasından

1968'lerde Portekizin toplam askeri gücü 182000 idi, bu askerlik çağında bulunan toplam nüfusun yüzde 10.1'iydi. Bu yüzde, bir dünya rekorudur. Diğer ülkelerin silah altındaki nüfusunu belirten yüzdeleri ise şöyleydi: ABD % 8.9, Yunanistan % 8.7, Türkiye % 7.7, SSCB % 7.0. NATO emrine verilen hazır kuvvetler, Portekiz'deki temel ve eğitim birlikleri, ve ülkede silah altında bulunan herkes Afrika'daki savaflara katılmaktadır.

Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
Londra 1968.

Portekiz Ulusal Bütçesi

	Tahmini olağan Harcamalar (Milyon Escudo)	Askeri Savunma Fiili Harcamalar	Güvenlik Fiili Harc.
1965	10.712	7.259	446
1966	11.026	7.993	448
1967	12.605	9.785	448
1968	13.663	10.696	466

(Birleşmiş Milletler A/8023, Ekim 1970)

Yukardaki sayılarda savunma ve güvenlik için harcanan kalemlerin gerçekte olduklarından daha az gösterildiklerine kuşku yok. Bunların bir kısmı olağan harcamalar başlığı altında örtülmüştür. Portekiz'in Angola'da yaptığı askeri harcamalar 1967-1972 yılları arasında 782 milyon escudo'dan 1.925 milyona yükselmiştir. Bu sayının 1973'de 2.037 milyona yükseleceği tahmin olunmaktadır. Bu sayılar da, Angola'da MPLA'nın etkinliğine tanıklık etmektedir. Çocuklar için oyuncak olarak dahi, Portekiz'in uçak yapmadığını herkes bilmektedir.

Amilcar Cabral

Portekiz Hava kuvvetleri, 1961'den beri Afrika'da, Portekiz'in NATO içindeki müttefikleri tarafından hayli yüksek fiatlar karşılığında satılan bombardıman, avcı - bombardıman, avcı, nakliye ve keşif uçaklarıyla helikopterleri kullanmıştır.

Bu tip uçakların bir kısmı özellikle NATO amaç-

ları için geliştirilmiştir. Fiat G-91 NATO Tipi R.4 jet avcı bombardıman uçağı gibi. Bunlardan Portekizlilerin elinde 40 tane vardı. Bu uçakları Batı Almanya 1966'da 10 milyon dolar karşılığında Portekiz'e satmıştı. G-91 tipi uçak özellikle NATO için geliştirilmişti. Aslında bu uçaklar İtalyan lisansı altında Alman fabrikalarında ABD için yapılmıştı. ABD bu araçların Türkiye ve Yunanistan'da NATO hizmetinde kullanılmasını düşünüyordu. Daha sonra uçaklar Alman Luftwaffe'ye (Hava kuvvetleri) aktarıldı. Uçakların iskeleti İtalyan, motoru İngiliz, iniş takımları Fransız, elektronik cihazları ise Hollanda'ya aitti. Bu uçaklar Afrika'da yürütülen anti - gerilla hareketları için çok uygundur, çünkü çok kısa bir mesafeden uçuşa geçebilmektedirler.

S. Bosgra ve Chr. van Krimpen,
Portugal and NATO, Amsterdam, 1969.

Portekiz askeri bültenleri, ulusçuların Angola doğusundaki, karadan ulaşılması mümkün olmayan sığınaklarına hücumda helikopterlerin başarıyla kullanıldığını belirtmektedir.

Birleşmiş Milletler, Özet, 1971.

1969'da Portekiz, Fransız yapımçılardan en aşağı 20 Aloutte - 2 helikopteri, en azından 66 Aloutte -3 helikopteri; belirli sayıda (yine Fransız yapımı olan) Puma helikopteri; ve en azından 10 tane Saro - Skeeter Batı Alman helikopteri satın almayı becerdi.

Bundan sonra Portekiz emrine aynı kaynaklardan daha büyük diğler tip helikopterler geldi.

Portekiz ve NATO Kaynakları

Britanya ve diğler ÷lkeler, özellikle sahil devriyesi için küçük tekneler sağladı.

1968'de Batı Almanya'daki Blohm und Voss tersaneleri (Hamburg), Portekiz donanması için 1.400 tonluk üç firkateyn yapmayı üzerine aldı; bu toplam olarak 45 milyon dolarlık bir siparişti. 9 Aralık 1968 tarihli Batı Alman **Wehrdienst** dergisi, 1968 yılına dek Portekize Batı Almanyanın yaptığı silah satışının 45 milyon dolar tuttuğunu bildirmekte ve iki sayıyı karşılaştırmaktadır.

Batı Almanya yukarda sözü edilen 40 Fiat G-91 avcı bombardıman uçaklarını sattığı zaman Batı Almanya savunma bakanlığı şöyle bir açıklama yapmıştı: «Satış Nato üyeleri arasındaki karşılıklı anlaşma esasları üzerinde gerçekleştirildi. Araçların teslimi, Federal Almanya Cumhuriyeti ile Portekiz hükümeti arasında imzalanan anlaşma uygundur; Portekiz hükümeti uçakların, Kuzey Atlantik paktı çerçevesi içindeki amaçlara uygun olarak, yalnız Portekizin savunulması amacıyla kullanılacağını belirtmiştir.»

Portekiz dışişleri bakanlığı sözcüsü şöyle bir yorum getirdi: «Bu alışveriş, Kuzey Atlantik Paktının ruhuna uygun biçimde gerçekleştirilmiştir. Anlaşmaya göre bu uçaklar yalnızca Portekiz topraklarının savunulması amacıyla kullanılacaktır. Portekiz top-

rakları ise Afrika'ya - Angola, Mozambik ve Portekiz Ginesine dek uzanmaktadır.»

Flying Review International, Nisan 1966, s. 459.

New York Times 9 Aralık 1970'de Amerika Dışişleri bakanlığının şu raporunu yayınladı: Luanda'daki ABD konsolosluğunun verdiği rapora göre, Portekiz, Angola'daki ulusçular tarafından yetiştirilen ürünleri yoketmek için **herbicide** türü kimyevi maddeler kullanmıştı. 11 Aralık 1970'de Amerika Dışişleri bakanlığı sözcüsü, alınan raporlara göre bunun doğru olmadığını açıklıyor ve şöyle diyordu: «Orada neler yapıldığını bilmiyoruz.» New York Times'e göre Dışişleri bakanlığı görevlileri özel olarak makaleyi doğrulamakta, ama yayınlanmasının yararlı olmadığını eklemekteydiler.

1970'de yapılan araştırmaya göre Fransa'da 303.160 Portekizli yaşıyordu, yani bu ülkede yaşayan yabancıların % 11.4'ü Portekizliydi. Bunların 171.760'ı çalışmaktaydı ve bu sayının yaklaşık yarısı Paris bölgesinde bulunuyordu. Portekizlilerin % 58,2'si inşaatlarda ve bayındırlık işlerinde çalışmaktaydı.

Beş yıldır Fransa'da yaşayan 40 yaşlarındaki, vasıfsız bir işçi hikayesini şöyle anlatıyordu: «Memleketimde bir çiftlikte işçiydim. Bundan önce inşaatlarda hiç çalışmamıştım, burada inşaatta çalışıyorum. Burada daha çok çalışıyor, daha fazla kazanıyorum. Portekiz'de torunlarım var, kız, erkek, hepsi

aç. Fransa'ya geldim. Memlekete para gönderiyorum... Afrika beni ırgalamıyor, niye ırgalasın. Biz vatansever kişileriz. Vatanımızı savunmak için Angola'ya gitmek zorundayız... Angola bir Portekiz sömürgesi... Salazar için çarpışan bir oğlum var, ve Portekiz hükümeti bana ihtiyaç duyarsa, ben de Angola'ya giderim, bu bir görev. Orası kendi vatanım sayılır, oradakiler benim kanımdan, Portekizliler...

Bir yıldır Fransa'da bulunan, 28 yaşındaki vasıfsız işçi ise şunları anlatıyor: «Ben güneydeki savaş deneylerime dayanarak konuşuyorum, sıhhatime mal oldu bu deney, bunu size ispatlıyabilirim: astım bronşit. O kadar hastalandım ki, çalılıklardaki hareketlere katılamadım. Gine'de geçen 18 aydan sonra doktor yüzbaşı «Oğlum, artık gitmelisin» dedi. Bunu ben de istiyordum, çünkü askerlik sürem üç gün önce bitmişti, ama doktor takım komutanı albay Costa Campes'e durumu anlatınca, komutan «adamlarım vatana ya tam ölü yada tam diri olarak döner» dedi. Ben gerçekten hastaydım, doktor raporu da vardı, ama beni yine de memlekete göndermediler... (Sonunda gönderdiler), Oporto'ya gittim. Orada, «Madem Gine'de bulundun, öyleyse söyle, hangisini istiyorsun? Angola mı, Mozambik mi?» dediler. Ben, düşüneyim dedim. Bir kahveye gidip oturdum, yarım saatlik bir zaman vardı. Nereye gittiğimi biliyorsunuz? Fransa'ya...

Portekizli kaçak, işçi, bekar, yaşını söylemedi, iki yıldır Fransa'da: «Yurtdışına gizlice kaçtım. Dağlara çıktım. Buraya gelebilmek için 8 conto (288 do-

lar) ödedim. Angola'dan dönünce göçetmeyi düşünmüştüm. O sıralarda Almanya yada Fransa'ya göçe izin vardı. İsmimi yazdırmak için göç bürosuna gittim, oradaki kadın, «En iyisi kaçak git, yoksa asla çıkamazsın» dedi...

Savaş hakkında ne mi düşünüyorum? Bunun kapitalistlerin savaşı olduğunu düşünüyorum, subaylar ve kapitalistlerin savaşı. Orada bir subay 7,8, hatta 10 conto alır (240, 288, 360 dolar). Ama askere yeterli yiyecek bile verilmez... Ben Portekizde 21, Angola'da 27 ay askerlik yaptım...

Kara derililer yaptıklarınının 30 bin kat fazlasını yapsalar, hakları var. Er geç bağımsızlıklarına kavuşacaklar.

Portekizli, erkek, ayrıntılı bilgi yok.. «Burada yaşadığımız rezil gecekondu'lara gelince (bidonvilles). kendi gözünüzle görmelisiniz. Orada yaşamak zorunda insan, çünkü yaşanacak başka yer yok. Başka bir çıkar yol bulsanız bile, ödeyecek paranız yok. Varlığımızı herkes, Pompidou ile bildiği halde, yasa dışı olduğumuzu söylüyorlar. Ama kimse bu konuda birşey yapmak istemiyor... Bunun yanısıra, başka bir sorun daha var, hiçbir belgemiz yok... Buradayız ama kağıtlarımız yok. Bir otele yada yurda gidemezsiniz. Bunlar için kağıt lazım...

Les Travailleurs Immigrés Parlent
(Göçmen işçiler Konuşuyor), Cahiers du Centre d'Etudes Socialistes, Paris, Eylül - Aralık 1970.

Eski yüzbaşı Jaime Morais, 34 yaşında, kaçak, 25 Mart 1971'de yapılan görüşme: «Liberal görüşleri olan bir aileden geliyorum, inşaat mühendisliği eğitimi gördüm. Portekiz hükümeti için halkla ilişkiler görevlisi olarak da çalıştım. Öğrenci iken askeri eğitimimi tamamladım ve ihtiyat yüzbaşısı oldum...

Bugünkü durumda doğruyu söylemek gerekirse, orduda yeterli subay yok. Biraz kafası çalışan kimse askerliği meslek olarak seçmiyor. Kimse askeri akademiye gitmek istemiyor...

Yeniden silah altına alındığımda artık yedek subay rezervinin sonuna gelmişlerdi. 1969 Ağustosunda askere alındım. Portekizde altı ay askeri eğitim gördüm. 1970 de Porto Amélia'dan Kuzey Mozambik'e hareket ettik. Geminin kapasitesi 500 kişiydi, ama 1.700 asker bindirilmişti. Kargo kısmında uymak zorunda kaldılar. Soluk almak imkansızdı orada. Yolculuk 28 gün sürdü. Mozambik'te geçen altı aydan sonra bir yıl daha askerlik yapmak zorunda kaldım. Avrupa'da bir ay kadar tatil yapmama izin verdiler. O zaman kaçmağa karar verdim.

Savaşa asla katılmak istememiştim. Vatanımı savunmak istemediğimden dolayı değildi bu, ama sömürgelerde savunma savaşı verilmiyordu... Daha önce sömürgelerde hiç bulunmamıştım. Resmi propagandaların doğru söylemediğini biliyordum, ama yine de Mozambik'e gittiğimde çarpılmışa döndüm. Orası, Vasco da Gama'nın ziyaret ettiği günlerden pek farklı değildi. Okulda Portekizlilerin 400 yıllık uygarlık misyonu üzerine öğrendiklerim yalandan ibaretti... Askerler neyi savunmakta olduklarını bilmiyorlardı. Afrika'ya gönderilmeden önce, Mozambik'in

nerede olduğunu bile bilmiyorlardı. Bunlar aynı zamanda savaşın kurbanlarıydı.

4827 Nolu eski asker, Francisco Gomes de Silva, 19 Temmuz 1968'de Gine ulusal kurtuluş ordusu tarafından yakalanıp, serbest bırakılmış:

Bir Bissau kışlasında 15 gün kaldım, Kışlada komandolar tarafından yakalanmış, iki halk ordusu, PAIGC militanı vardı. Sorgu sırasında gece gündüz tel kamçılarla dövüldüler, derilerine yarım santim kadar işliyordu kamçılar. Zavallılar bir şey bilmediklerinden, yada davalarına ihanet etmek istemediklerinden tek kelime söylemediler. İşkenceciler yorgun düşünce dek, tutukluları acımasızca tekmeliyorlardı. Çok kez su vermeyi reddediyorlardı. Verseler bile içine bol miktarda tuz atıyorlardı, zavallılar suyu büyük bir iştahla içerken de, kahkahayla gülüyorlardı. Dostlar, Gine'de ilk gördüğüm cinayet bu oldu, ne yazıkki sonucusu değildi...

Jornal do Emigrante, Paris 1970.

13

Kara Kışın Hasadı : Başkaldırıdan Devrime

1970'de kurtuluş hareketi, haklı olarak büyük bir siyasal gelişme kaydettiğini ilan edebiliyordu. 1964 konferansında amaçlanan, kurtuluş hareketinin anlamının «ülke içinde sağlam biçimde kök salması» gibi bir hedefin gerçekleşmesi yolunda, oldukça uzun bir mesafe alınmıştı. Buna delil olarak, Neto, yalnız doğu bölgesine dikkati çekiyor: «Şimdiki durumda doğuda yüzelliden fazla eylem komitemiz var; bu komiteler doğuda yaşayan halkın yerleşme durumlarına göre dağılmış bulunmaktalar.»

Bu eylem komiteleri, ulusal kurtuluş hareketinin siyasal temelini oluşturuyor. Bütün ülkeye yayılan bu komitelere dayanarak, özgürlüğe kavuşulan günlerde temel sosyo - politik dönüşümleri başarmak mümkün olacaktır.

Ama bu imkan, aynı zamanda MPLA'nın, bir dizi tehlikeyi altedebilecek olan bir öncülüğü yaratıp örgütlenme yeteneğine de bağlıdır. Sözkonusu tehlikeler, belli bir çapta bütün gerilla hareketlerine muhallat olan elitizm kabile ve işleri gibi (belli bir üst gruba dayanma), «askeri kumandacılık» yada lider-

lerin idolojik bakımdan harekete yandaş olanların çoğunluğundan tecrit olması gibi çeşitli açılardan kaynaklanan tehlikelerdi. Kısaca, devrimci değişim imkanı, önderliğin sağlayabileceği çalışma demokrasisi derecesine, diğer yandan da daha ileri eylemlerin yapılmasını sağlayabilecek olan merkezi bir denetimin kurulmasına bağlıdır.

Bu sorunlara üç ana çözüm getirilmeğe çalışıldı. Birincisi, eylem komitelerinin görevlerinin yeniden düzenlenmesi, yeni komitelerin yaratılması; ikincisi siyasal eğitimin geliştirilmesi; üçüncüsü ise, hareketin yayılma çizgisiyle birlikte kumanda ağının da değiştirilmesi oldu.

Değişimin güç olduğu görüldü. Değişim konusunda karşılaşılan güçlükler arasında, ülkenin büyüklüğü, uzak bölgelerle sıkı bir haberleşme bağ kurmanın imkânsızlığı, ve hareketin nicelik olarak genişlemesi de vardı. 1970'de hareketin kıdemli kırkelli liderinin her biri siyasal bir dehaya ve olağanüstü bir kişiliğe sahip olsalar bile, yine de mevcut durumun içinde barındırdığı çift yanlı tehlikenin yarattığı sorunları çözüme bağlamak çok zor bir işti: bir yanda, «çok hızlı giderek» hareketin yandaş kitleleriyle teması kaybetme, diğer yanda «çok yavaş giderek» siyasal, dolayısıyla da askeri üstünlüğü kaybetme tehlikesi...

Bu sorun ilk baştan beri vardı. MPLA'nın 1956'da yayınladığı kuruluş bildirisi şöyle diyordu: «Portekiz sömürgeciliği bir savaş olmadan çökertilemez; Angola halkının kendini yalnızca devrimci bir mücadele ile kurtarabilecek olmasının nedeni budur... Bu mücadele yalnızca, Angola'daki bütün anti emperyalist güçlerin renge, toplumsal konuma, dinsel inançlara yada kişisel tercihlere bakmadan oluştur-

duğu birleşik bir cephe tarafından başarıya ulaştırılabilir: bu mücadele, yalnızca büyük bir kurtuluş hareketi tarafından zafere ulaştırılabilir.» **Yeni MPLA** başlangıçtaki düşüncelere sadık kaldı. Bu, «Angolalı Afrikalıların cinsiyete, yaşa, etnik kökene, dinsel inançlara, doğum yada yerleşim yerine bakmadan oluşturduğu siyasal bir örgüttü»- yani renklerine bakmaksızın bütün Angolalı Afrikalıları içeriyordu. Bu, ulusal kurtuluşu isteyen herkesin harekete katılmasını sağlayacaktı; mücadele sırasında saf değiştirenler, kazanılan başarılar karşısında yeniden cesaret kazanan yada bilinçlenen kişiler de harekete katılabilecekti.

«Haik arasında karşı devrimci gruplardan olanları ayırtetmeliyiz; bunların bazıları samimi ve cesurdur, ateşli yurtseverdir, ama siyasal kavrayıştan yoksun oldukları için, yanlış saflara gitmişlerdir. Yüreğten umut ediyoruz ki, bunlar sonunda MPLA'yı öncü hareket olarak olarak tanıyacaklar, onun saflarında yeniden harekete katılacaklardır.»

İstisnasız bütün namuslu Angolalıları, Portekiz sömürgeciliğine karşı kurulan bu geniş birleşik savaş cephesine katılmakta özgürdü.

Ama diğer yandan herkesi kucaklayan bu yurtsever birlik, devrimci hedeflerini nasıl sürdürüp derinleştirecek, yalnızca toplumsal - siyasal dönüşümlerin verilen savaşı haklı kılacağı yolundaki inancı nasıl yaşatacaktı?

Neto, 1970'de konuyu şöyle ele alıyordu: «İkili bir devrimle halkımızı kurtarmağa ve çağdaştırmağa çalışıyoruz - artık halkımıza yararı olmayan geleneksel yapılara ve sömürge düzenine karşı yönelen ikili bir devrim...»

Ama bunlar, siyasal bilinç düzeyine bakılmadan, katılmak isteyen herkese açık olan «birleşik geniş cephe» ile yapılabilir mi? «Birleşik geniş cephe»nin kolayca yaratılabileceği siyasal durgunluğa yada reformculuğa karşı, devrimci düşünceleri biçimlendirip koruyabilecek olan bir partinin varlığı gerekli değil midir? Özellikle, Portekizlilerin MPLA'ya karşı siyasal savaş açacağı ve devrimci ulusal hareketi, sömürge düzeni içindeki kurumlarda sınırlı reformlar yaparak altetmeğe çalışacağı dönem geldiğinde, bunlar daha büyük bir sorun olmayacak mıdır?

Sorular açıldı, ve bunlarla sonunda yüzyüze gelindi. 1968 Şubatında, Kongo - Brazzaville'de, Birinci ve İkinci Bölgeleri (kuzey batı ve Cabinda) içeren bir konferans toplandı ve «bir partinin kurulmasının benimsenmesi ve Ulusal Cephe politikasının genişletilmesi» önerisinde bulunuldu. Ağustos ayında Üçüncü bölge adına (Moxico ve Cuando Cubango) toplanan diğer bir konferans, bu öneriyi ve Şubat konferansında ileri sürülen diğer düşünceleri kayıtsız şartsız destekledi.

Şimdi açık ve muhtemelen tehlikeli bir çelişme doğmuştu, bir yanda özel devrimci amaçlar besteyen bir parti oluşturulurken, diğer yandan da ulusal cephe genişletiliyordu. Birkaç ay önce hareketin önderlerinden biri, Spartacus Monimambu, ilerici bir araştırmacı ile yaptığı görüşmede soruna şöyle parmak basmıştı:

«Bağımsız bir ülke olduğumuzda, izlenecek tek bir yol var - sosyalizm... Ama bugün tam bir kitle hareketiyiz, bir halk hareketiyiz, bir parti görünümünü yansıtan gerçek bir parti değiliz henüz. Yarın felsefesi, belirli idolojisi ve yapısıyla, bir parti olacağız. Ve bu düzeye ulaşmak için bugünden yolu açmağa

başlamalıyız. MPLA'nın militanlarımıza ideolojik bir eğitim verme konusuyla çok yakından ilgilenmesinin nedeni budur.»

Ve 1970 yılında Angola içlerinde CIR'ların (Devrimci öğrenim Merkezleri) göreve başlamasının nedeni de budur diye ekleyebiliriz.

Gine - Bissau ve Mozambik'teki kardeş örgütlerin gelişen deneyleri ile Angola'daki MPLA'nın deneyi arasında ortak noktalar göze çarpmaktadır. Gine -Bissau'nun PAIGC denetimi altındaki kesimlerini ziyaretten dönen bir FRELİMO önderi şöyle bir yorumda bulunuyordu:

«Ülkemizin ve mücadelemizin koşulları altında, deney bizlere herşeyi önceden görmenin hayati bir önem taşıdığını öğretti - yetişmiş militan kadroların rolünün temel bir önem taşımasının nedeni budur. Bu, her kitle partisinde daima önemli bir sorun olan, farklı unsurları birleştirme görevinin, bizim ülkemizde de temel görev olması anlamına gelmektedir.» Ve daha sonra bu FRELİMO lideri, diğer iki hareket gibi, PAIGC'nin de militanların siyasal eğitimine verdiği önemi tartışmağa devam etti.

MPLA'nın düzenli biçimde birbirine bağlı unsurlardan oluşan bir partiye dönüşmesi, FRELİMO ve PAIGC'de olduğu gibi, geleceğe ait bir sorun olarak kalmak zorundaydı. Neto 1970'de, «yalnız bu tür bir parti, demokratik bir geleceği güvence altına alabilir» diyordu. «Bizim görüşümüze göre, bağımsız bir ülkenin, yalnız bir 'harekete' değil, böyle bir partiye de ihtiyacı vardır. Bunun için gelecekteki partimizin belkemiğini oluşturacak elemanları, bulabildiğimiz en iyi ve en namuslu kişiler arasından yetiştirmeğe çalışıyoruz.»

Başka kelimelerle ifade edersek, bugün için çözüm, bir uzlaşma olacaktır: önderler düşüncelerini ilerletecek, onları pratik içinde zenginleştirecek, diğer yandan MPLA'nın mümkün olduğunca «birleşik geniş bir cephe» olarak kalmasını, ulusal kurtuluşu arzulayan herkese gerçekten açık olmasını sağlamağa çalışacaklardı.

Örgütsel sorunun önemli bir yanı buydu. Bu sorunun daha güç ve daha acil olan diğer bir yanı da vardı: lider kadrosunun yapısını ve bu kadronun genişleyen militan kitleleriyle olan ilişkilerini mükemmelleştirmek. 1964 konferansı bir yönetim kurulu seçmişti, komitenin içinde siyasi büro ile askeri bir komisyonun bulunması gerekiyordu. Neto 1970'de bu konuya şöyle değiniyordu: «Ama bu yapı işlemedi, çünkü çok ayrıntılıydı ve karar almada çatışmalara yol açıyordu. Bunun yanısıra, askeri komisyonda militarizme kayma, askerlerin kendilerini siyasal önderlerden ayrı tutma gibi bir eğilim belirdi.» Bu, ortak bir Afrika çıkmazıydı: askerlerle birlikte iktidarı nasıl ele geçirmeli yada elde tutmalı, daha da önemlisi askerlerin iktidarı sonradan kendileri adına ele geçirmelerini nasıl önlemeli?

1968'de toplanan Moxico konferansının ardında artık güçlü bir örgüt vardı; konferans bir yönetim kuruluna sahip olma ilkesine geçerlik kazandırmıştı; bu kurulun kırkiki üyeden oluşmasına ve bütün mıntika komutanlarının kurula dahil olmasına karar verildi. Siyasal ve askeri görevler birleştirildi. Askeri komutanlar aynı zamanda kendi mıntikalarında kıdemli siyasal liderler oldular. Ve bu askeri komutanlar, askeri nitelikleri yanında, siyasal açıdan taşıdıkları değere ve bilinç durumuna göre de seçileceklerdi.

Bu çözüm de, sorunun özünde varolan iki büyük tehlikeyle karşılaştı: askeri sorunların ve asker kişilerin, toplumsal - siyasi sorunlar ve bunlardan sorumlu olan kişiler üzerinde üstünlük sağlaması; gerilla savaşının saptırılarak askeri bir maceraya dönüşmesi; bu tehlikenin engellenmesi gerekiyordu. Bunu ancak partinin başaracağı 1968 konferansında açıklık kazandı. Her yanda, siyasi savaşın bu güç ama zorunlu derslerini öğrenmesi gereken yerli liderler vardı. Konferans en azından gelecek için temeller koymuştu. Ve daha sonraki dönemde, daha bilinçli yeni unsurlar mahalli yönetim mevkilerine gelmeğe başladığında, en azından hayli düzenlenmiş bir yapı buldular.

İkinci büyük tehlike, şimdi binlerce kilometrelik bir alana yayılan mıntika ve alt - mıntika komutanları üzerinde, daha etkin bir merkezi denetim sağlamak. İdeal olarak bu, kısa dalga radyo yayını dahil, emin ve sık bir haberleşme bağının kurulmasını gerektiriyordu. Bu dönemde bu tür kolaylıklar mevcut değildi. Üyelerinin hemen hepsi, aralarında çok geniş uzaklıklar bulunan bölgelerde yoğun çalışma gösteren bir yönetim kurulu ile denetimin sağlanmasının güç olduğu anlaşıldı. Bunu gören Neto, çok küçük bir yürütme kurulu oluşturmağa karar verdi; Siyasi ve Askeri Eşgüdüm komitesinin 1970'de beş üyesi vardı, Neto'nun başkanlığı altında her biri, farklı sorumluluklar yüklenmişti. Neto'nun 1970 Ocakındaki konuşmasında da işaret ettiği gibi, bu dönemlerde bir çok öneri temenni olarak kaldı. Bunlar, çok dar bir grup arasında tartışmalara yol açtı. Tartışmalardan kaçınmak zordu. Angola çok büyüktü, mesele bundan doğuyordu.

1968'de alınan kararlar, en azından yabancı bi-

rinin üstünde, hareketin ilk yıllarında rastlanan devrimci gevezelikler izlenimi bırakabilirdi. Ama 1968'de düzenlenen konferans uzun süredir beklenen ve amaçlanan nitelikleri gerçekten kazanmağa başlayan bir hareketin konferansıydı: bu hareket, Afrikalıydı ama ırkçı değildi, ulusal kurtuluşçu ve devrimciydi; çağdaşlaşma çabasındaydı, ama Angola'nın kendini yeniden ispatlamasında ve bağımsızlığını kazanmasında kullanılan yerli bir araçtı. Çok ilerlemek gerekiyordu, ama siyasal gelişme, bir çok karışıklık sürse bile, hata kaldırmaz. Fontes Pereira'nın ve 1890'lardaki aydın kadronun eski mirası, sömürge düzenindeki kast ve renk tabakalaşmasının ötesinde, kültürel birlik ve kurtuluş için araştırma yapanların mirası, şimdi ulusal bir sentez ve bir Angola kişiliği içinde olgunluğuna ulaşmıştı.

Bu yeni kişilik içinde eski engeller ve bölünmeler gittikçe artan biçimde aşıldı. Erkek ve kadınlar, kendi ortak insan özelliklerini yeni ve yaratıcı biçimde tanıyarak, harekete katıldı. Portekizlilerin eski kategorisi, **mestiço** yada **mulatto** (melez), halkı sınıflandıran şemadan silindi, ve bu karmaşık kuşaktan olanlar ulusal bir bütün içine giribildiler ve orada kabul olundular. Sürekli olarak ileri sürülen ırkçılık ve kabilecilik ancak düşmanın işine yarayabilirdi.

«Eğer savaşçılarımız arasında, beyaz adama karşı bir savaş düşüncesi varsa, bu düşüncenin yerine derhal sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı verilecek savaş düşüncesi geçirilmelidir; bu, baskıya karşı, özgürlük ve dünyadaki tüm insanların onuru uğruna verilen bir savaştır.. Bundan ötürü bizi, ırkçılıktan ve kabilecilikten, bağımsızlığa erken ve baş-

ka yollardan kavuşan ülkelerde işlenen hatalardan kurtaracak olan siyasal çizgiyi araştırarak bulmalıyız.» (Neto'nun 6 Haziran 1968'de Tanzanya radyosundaki konuşmasından.)

Ve bu düşünceler, hareketin aldığı kararlarda iyice sistemleştirildi. Moxico konferansı, harekete sempati gösteren ve Angola halkının davasına hizmet etmek isteyen «beyaz ırktan yada Angola'ya sonradan yerleşmiş bulunan kişilere» karşı beslenen iyi niyeti belirtti, bu kişilerin MPLA'nın **membros simpatizantes**'i (sempatizan üyeleri) olarak kabul olunmasını önerdi. Hareketin şimdi benimsediği ilkelere, Angola gerçeklerine dayandığı için yapay değildi, yirminci yüzyıl düşüncelerini işlediği için çağdaştı; yani hem eski, hem de yeniydi, bu ülke tarihinin terse çevrilemeyecek olan gelişmesini yansıtıyordu.

Böylece, «kültürel gelişme yolunda zorlu bir ilerleme getiren» (1) kurtuluş mücadelesi, başka şekilde çözülemeyecek sorunlara direnmenin mümkün olduğunu ispatladı. Oynadıkları rolü kavrayamayanlar denetlenebilir, düzeltilip hareket içinde barındırılabilirdi. 1970 başında yayınlanan bir iç bülteninde konuyla ilgili ilginç bir olay anlatılıyordu. İki yönetici militan sapma göstermişti. Bunlardan biri, Bie'deki devrimci öğrenim merkezinin komutan yardımcısıydı, diğeri ise güneybatıdaki komutanlığın yedek üyesi...

Bu kişiler «yükselme ve iktidar hırsı» içinde harekete geçmişler ve «kendi amaçlarını gerçekleştirmek için, Moxico bölgesindeki halkı kullanmağa» çalışmışlar. «Herşey bir kabile temeli üzerinde ör-

---

(1) A. Cabral, «Ulusal Kurtuluş ve Kültür», Syracuse Üniversitesi, 20 Şubat 1970.

gütlenmişti», yine de bu kişilerin önderliğe karşı yönelttiği bazı şikâyetlerin haklı görüldüğü kabul edildi. Daha sonraki bültene göre, bu şikâyetler malzeme eksikliği ve mahalli kumanda ile ilişkindi. İki suçludan birinin rütbesi indirildi, diğeri yapılan soruşturmada sonra, eleştirildi, ancak şimdilik kumanda mevkiinde bırakıldı.

Herşeyin mükemmel yapıldığını düşünmek, ütöpik bir yaklaşım olurdu. Şimdi açıklık kazanan hikâye, bir çok şeyin kötü yapıldığını ve kötü yapılmakta devam edildiğini ortaya çıkardı. Bununla birlikte, bu yıllar sırasında, hayati önem taşıyan şeylerin yeterince mükemmel yapıldığı anlaşılmaktadır; ve elbette, esas olan buydu. Bu insanlar, kadın - erkek öğreniyor, yaptıkları hatalardan da bir şeyler çıkarıyor; bu böyle sürdüğü sürece, yanlışlar çok büyük bir sorun olmayacaktı.

Diğer yanda, Portekizliler de yaptıkları hatalardan ders çıkarıyordu, ama onların işi daha zordu. «İyi davranma» ile «sömürgeleştirme» arasındaki ilişme, artık daha önce rastlanmamış bir keskinliğe ulaşmıştı.

«İyi davranma» gibi psikolojik bir program, 1962 sırasında kuzeyde uygulandı ve sonraları bu uygulama merkeze ve doğu eyaletlerine aktarıldı; Portekizlilerin düşüncesi, halka yeniden ilgi göstererek ulusal kurtuluşçuları altetmekti. Daha doğrusu bir kısım Portekizlinin düşüncesi buydu. Ama savaşın göbeğinde hareket etmek ve düşünceleri çok farklı olan silahlı polisle, orduyu kullanmak zorundaydılar. «Askerler değer taşıyan hemen herşeyi yağmaladı-

lar, yiyecekleri, hayvanları, elbiseleri, radyoları, hiç birşeyi ayırmaksızın, hiçbir haklı nedene dayanmadan aldılar. Köylerde kadınların ırzına geçtiler, sesini çıkaran herkesi öldürdüler, daha sonra kendilerini haklı çıkarmak için öldürdüklerinin teröristlerle işbirliği yaptığını iddia ettiler.»

Genel kuralın böyle olması zorunluymuştu. «Kır halkının yaşam koşullarının iyileştirilmesi» askeri yoldan, çok kez de yöresel askeri ihtiyaçlar nedeniyle gerçekleştirildi; bu «islahatların» baskı ve yolsuzluklar içinde yozlaşması kaçınılmazdı; aynı olaylar başka yerlerde de, örneğin Güney Vietnam'da da yaşanmıştı. Düşünülen, yeni oluşan köylere okul ve diğer hizmetleri sağlamak için halkın «yeniden gruplanması»ydı. Ama pratikte bu, bir yanda ordunun diğer yanda gerillanın baskısı altında yapıldı; sonuç ise, acınacak ölçüde olumsuzdu.

Yeniden iskan düşüncesi, elbette yeni bir şey değildi. Norton de Matos, bunu 1920'lerin başında uygulamıştı. Yeniden iskan politikası 1940'larda yeniden uygulandı, bu kez güdülen amaç mecburi çalışma ve vergileme ile ilgiliydi. Merkezi Angola'daki koşulları anlatan Dr. Merlin Ennis, 1943'de şunları yazıyordu:

«Mahalli yönetici, büyük temerküz merkezleri kurdu. Halka serbest davranma fırsatı verilmedi, yani yerlerini beğenip beğenmedikleri de sorulmadı, köyleri hunharca yerlebir edildi... Bunlar alışlagelen vahşet içinde yapıldı. İyi ve rahat evleri, okul binaları, bağ - bahçeleri, sulama kanalları ile iyi kurulmuş eski köyler yıkıldı; halk kullanışsız ve sağlığa aykırı bu yeni yerlere sürüldü.»

Her şeyden önce, bu, büyük bir gelenektir: Afri-

kalılar «Avrupalılar tarafından örgütlenen ve yönetilen bir ekonomi içine hapsolmek» zorundaydılar. Yönetimde bulunan kişilerin moral ve maddi durumu da önemliydi. Bu unsur da dengeyi etkiliyordu. Böylece 1967 yılında «kırsal iskan»ın üzerinde yeniden durulması ve bu uygulamanın yayılması için yeşil ışık yakıldı; üstlerinin emirlerini yerine getirmeğe pek düşkün olan, mahalli yönetimdeki yordakçılar, Angola'da hâlâ varolan her türden toplumsal ve ekonomik sistem içinde yaşayan yüzbinlerce Afrikalıyı, ayırım gözetmeden yeniden gruptamağa koyuldular. 1968'den sonra ulusal harekete katılmalarını engellemek amacıyla dikenli tellerin ardına, kapatılan halk üzerindeki ordu baskısı yoğunlaştı; ama bu, yalnızca 1970 başlarında, yabancı gözlemcilerin de işaret ettiği acılara ve kargaşaya yol açtı.

Bu «yeniden iskanın», buralara kapatılan halkın yararına olacağını farzetsek bile, -bu süreç yerleşik çiftçiler yanında kırlardaki göçebelere de uygulanıyordu- «daha iyi bir hayat» düzeyi sağlamak için gerekli araçların hiçbiri yoktu. Yiyecek tedariki, muhafaza altındaki iskan merkezlerinde hemen kendini gösteren şiddetli ve sürekli bir sorun haline gelmişti. Okul öğretmenleri gibi kamu görevlileri, bu köylere gitme konusunda anlaşılabilir bir isteksizlik gösteriyordu... son derece düşük aylıklar ve katı, çok kez de tehlikeli olan yaşama koşulları uğruna hayatlarını tehlikeye sokmak istemiyorlardı... 1964-69 yılları arasında, Angola'daki dört öğretmen okulunda, yılda ortalama yalnız 100 ilkokul öğretmeni yetiştirilmişti... Üstelik, daha güvenli ve daha rahat olan büyük kentlerde öğretmene büyük ihtiyaç varken, bu öğretmenlerden çok azının Doğunun kırsal bölgelerinde öğretmenliği seçmesi olağandı. Ve do-

ğuda hâlâ tek bir ortaokul vardı, buraya da hemen hemen yalnızca Avrupalıların çocukları gidiyordu.

Bütün bunların üstüne, batıda ve merkezde beyazların iskan edildiği alanların genişlemesi yolundaki çabalara yeniden girişildi, bu da Afrikalıların verimli topraklardan sürülmesiyle birlikte yürüdü. 1969'da araştırma yapan dikkatli bir Amerikalı şu noktaya işaret ediyordu: «Hükümetin, geleneksel tarım kesimlerini geliştirmekten çok, kırlık bölgeyi Avrupalı nüfusla iskan etmeğe daha büyük bir stratejik önem vererek, bu çalışmalarını sürdürmeğe kesinlikle karar verdiği açıktı.»

Bu ve benzer nedenlerle, Norton de Matos'un kıyı bölgesinde kırk yıl kadar önce başlattığı, geleneksel Afrika toplumunu parçalama çabası, çok daha ileri boyutlar içinde sürdürüldü. Resmi sayılara göre, 1969'da kırsal bölgelerde yaşayan bir milyon kadar Afrikalı, köylerini terketmek zorunda bırakıldı ve çeşitli türden «stratejik köylere» dolduruldu. öte yandan sayısı tam olarak bilinmeyen diğerleri, ordu baskısından yada dikenli tellerin ardına hapsedilmekten kurtulmak amacıyla kasaba ve kentlere sığındılar.

Bu kargaşa ve çalkantılar içinde eski etnik özelliklere bağlılık, daha az da olsa hâlâ bir anlam taşıyordu. Sistemin bütününe karşı duyulan kızgınlık da aynı ölçüde büyüdü, eski yapının parçalanması sürünce, bütünüyle yeni toplum yapılarına duyulan ihtiyaç da daha fazla belirmeğe başladı. Bütün bunlar, ulusal hareketin olanaklarının çoğalmasını sağlamaktaydı.

1971'le birlikte Portekizliler yeniden reform dü-

şünceleriyle oynamaya başladı. Zaten 1961 ayaklanmaları, en azından kağıt üzerinde, yasal ve idari değişimler getirmişti. Bir kez daha mecburi çalışmaya son verildiği açıklandı. Aynı şekilde, halkın «uygar» ve «yerli» diye ayırma tabii tutulmasına da son verildi. Afrikalıların pazar için ürettiği ürünlere ödenen sabit-şirket fiyatları da kağıt üzerinde düzeltilti. Bu reformların gerçekleşmesi konusunda çok farklı düşünceler ileri sürüldü. Lizbon, bunların büyük kısmının sağlandığını ilan ederken, Afrikalılar ise bunun tersini ileri sürdüler. Her halükârda, Portekizliler, Angola'nın «Portekiz eyaleti» adı altındaki sömürge ve bağımlılık statüsünü hiçbir şekilde değiştirmediler.

Afrikalıların yürüttüğü direnişin de zorlamasıyla, bazı değişimler daha yapıldı. Sömürge yönetimi, belirli sayıda **assimilado**'yu terfi ettirerek, yetkisi bulunan makamlara getirdi. Angola'nın Afrikalılığı dolaylı da olsa kabul olundu; Afrika müziği ve bazen de Afrika dilleri kullanılan radyo programları düzenli olarak yapılmağa başlandı. 1971'de yeni başbakan Marcello Caetano, sömürge'nin kendi kendini yönetmesi konusunda bazı jestler yapmağa başladı. Hatta Afrika ulusçuluğu düşüncelerine izin verileceği yolunda haberler sızdırılıyordu. Neto, 1970 Haziranında bu çabaları sergiledi: «Portekizlilerin aradığı ülke içinde sözde ulusçuymuş gibi davranacak kişilerdir.»

Bu denemenin güç olduğu kısa zamanda anlaşıldı. Bu deneme başarılı bile olsa, Lizbon'un böyle bir «ihanet'e girişmesini engellemeğe kararlı olan Avrupalı kolonların ve ordunun muhalefeti karşısında, Afrika kamuoyuna verilecek ödünler korunamazdı. Yine de bu deneme sürdü; çünkü «siyasal

bir çözümün» bulunmasına duyulan ihtiyaç gittikçe artıyordu; Lizbon propağanda konuşmalarında, reformlardan daha çok söz etmeye başladı; yapılan hesap, Angola'nın ilkel biçimde sömürgelekten kurtuluşuna yönelik mücadeleyi safdışı etmek ve hatta Mobutu'nun örtülü yardımı ile mücadeleyi kesin olarak yoketmekti.

Bu sırada en azından uluslararası alanda Roberto Holden'in Zaire'deki «örgütünün» açıkca çökmesi sonucu Neto ve yoldaşları, güçlendi. 1972 Martında Zaire başkenti yakınlarındaki Kinkuzu kampında, Holden'in «ordusu» ayaklandı; Holden'e karşı ayaklananlar Mobutu'nun zırhlı kuvvetleri ve hava kuvvetleri tarafından ezildi. Subaylarının tümü, yada büyük çoğunluğu -Holden'in deyimıyla «genel kurmay»- tutuklandı ve Kinshasa'ya gönderildi, bildirildiğine göre birçoğu orada kurşuna dizildi. Şimdi bu «ordunun» bin kişilik bir gücü olduğu ve kimseye silah verilmediği ortaya çıkmıştı. Görünürde Holden'in kendilerini savaşa göndermeyi reddetmesi karşısında ayaklanmışlardı. Etiketleri ister UPA (1960 başlarında Holden'in kurduğu ilk hareket), ister GRAE (Holden'in devrimci «sürgün hükümeti»), isterse FNLA (Holden'in aynı biçimde hayali «ulusal kurtuluş cephesi) olsun, bir ulusal kurtuluş hareketi yönettiğini Holden o kadar çok ilan etmişti ki, sonunda bu duruma kendi militanları bile dayanamamıştı.

Bu trajik -komik hareketin ardından, birçok Afrikalı lider, Mobutu'yu en azından, Angola'nın bağımsızlığı için gerçekten mücadele veren insanlara karşı yürüttüğü, kesinlikle hasmane olan tavrını bırakacağına söz vermeğe zorladı; Mobutu'ya baskı

yapan liderler arasında Gine'den Toure, Kongo-Brazzaville'den Ngouabi, Zambiya'dan Kaunda ve Tanzanya'dan Nyerere de vardı. Bu konuda, Mobutu'nun «büyük bir Afrikalı önder» rölü oynama tutkusu da onlara yardımcı oldu.

Bundan dolayı 1972 sonlarında, Mobutu, Holden'le birleşik cephe oluşturmaları koşuluyla, MPLA'nın Zaire'ye dönmesine, dolayısıyla merkezi ve kuzey - batı Angola'ya Zaire sınırlarından girmesine müsaade edeceğine söz verdi. MPLA böyle bir cephenin oluşması yolunda her zaman baskı yaptığı için, bu teklifi derhal kabul etti, sonunda elinde başka alması olmadığından, Holden, kağıt üzerinde de olsa Mobutu'yu izlemek zorunda kaldı. Ama 1974'de bile, hâlâ Mobutu'nun bu sözünü tutması bekleniyordu: böylece Mobutu'nun uzun süredir sınırlarını MPLA'ya kapamasıyla Portekizlilerin sağladığı büyük kazançlar büyük ölçüde yitecekti.

Birleşik bir mücadele yararına yapılan bu uzlaşma çabasının bu kitabın yazıldığı ana kadar bir sonuç vermemesine karşın, başka bir ürün oldu. Bu çabadan önce aktif militanlar arasında yoğun bir tartışma yürütülmediği için, bu barışma denemesinin 1972 sonlarında ortaya çıkan ve 1973 başında kamuoyuna açıklanan bir bölünmeye katkıda bulunduğu anlaşılıyor. Eski karşıtlıklar yeni bir biçim aldı. Neto'ya karşı suikast girişiminde bulunuldu; diğer yandan Zaire'ye gönderilen MPLA militanları, eskiden olduğu gibi, yine Mobutu polisi tarafından tutuklandı. Bütün bunlar olurken, gerçekte Zaire'den kaynaklanan çeşitli dış baskılar geliyordu; yine Lizbon'la yapılacak bir çeşit reformcu uzlaşma adına mücadeleyi bırakma «mantığı» ileri sürülüyordu.

Neto ve çevresindekiler, bir avuç da olsalar, inatla direndiler. Bu arada hareket de sağlamlığını ispatladı.

Aynı yıllar içinde, başka yandan gelen bir tehlikenin Afrikalılarca bilincine varılmağa başlandı. Angola'nın konumu, yalnız Portekiz sömürge sistemi açısından değil, Güney Afrika Cumhuriyetinin kıtanın alt bölümünde hegemonya sağlama planları açısından da temel bir stratejik önem taşıyordu. Angola'daki ulusal hareket başarı kazanırsa, bu tehdit daha acil ve daha maddi bir nitelik alacaktı. Neto, bu tehlikeyi çok önceden görmüştü.

1968'de yaptığı bir radyo konuşmasında, Neto, «şimdi yeni bir tehlike belirlemekte, bazı alanlarda bu tehlike çoktan beri somut biçimler almaktadır» diyordu. «Bu, ırkçı Güney Afrika rejiminin müdahalesidir... Bunlar ve Rodezya'daki gericilerle faşist Portekiz hükümeti arasında kurulan ittifak, Angola ve Mozambik halkları açısından çok büyük bir tehlike taşımaktadır.»

Bu konuşmadan birkaç ay önce, bir MPLA komutanı da şunları bildirmişti :

«Daha önce de Portekiz birlikleri arasında, genç Güney Afrikalı askerlere rastlamıştık. Zambiya'dan alışverişe gelen halka açık bulunan Caripande'de (kuzey Moxico) Portekizce değil, Afrikaans konuşan askerlerle karşılaştık. O sıralarda Bié'de yabancıların elindeki zengin Cassinga demir madenlerini korumak için Afrikaner askerleri kullanılıyordu. Kendi askerlerine cephane ve yiyecek sağlamak, Portekizliler adına keşfe çıkmak amacıyla Güney Afrika'dan helikopterler de geliyordu...»

Güney Afrikadaki ırkçı rejim Angola'da çok ihtiyatlı davranıyordu. Portekizlilere mali, diplomatik

ve malzeme yardımında bulunuyorlardı, ama yük-
lendikleri dolaysız askeri sorumluluk küçük, çok kü-
çük çapta kalıyordu. Bu durum Portekiz ordusunda
istihza ile karşılanıyordu. Portekizli bir subay 1968'-
de Güney Afrikalı bir gazeteciye, «yedi yıldır, pen-
çerenin kenarında oturmuş nasıl savaştığımızı sey-
rediyorsunuz, oysa bu, bizim olduğu kadar sizin de
savaşınız» diyordu. Diğer bir subay da, Lizbon'un,
«Güney Afrika'nın bu bölgede etkinliğini arttırması-
nı kabul etmeğe pek istekli olmamasından» yakını-
yordu. Bu as - teğmene göre, «Güney Afrika ile bir-
likte olmamızın zamanı gelmiştir- bunu Portekiz'i
dışta tutarak sağlamalıyız; Lizbon işte bunu engel-
lemeğe çalışmaktadır.» Angola doğumlu olan bu
subay, o sırada komşu Rodezyada 1965 Kasımında
başarıya ulaşan, eski sömürge iskancılarının düşün-
cesini dile getiriyordu. Ve bu düşünce, bu as - teğ-
mene oranla daha fazla güce sahip bulunan kişiler
tarafından da ifade edilecek, sömürge beyazları
arasında oldukça yaygınlık kazanacaktı.

Angola'daki Portekiz yenilgisi, Güney Afrika'-
nın ekonomik ve siyasal etki alanını merkezi Afrika'-
ya doğru genişletme planlarına indirilmiş büyük bir
darbe olacaktı. Beyaz Güney Afrika, Lizbon'un An-
gola'ya «lutfedeceği» sahte bir otonomiye daha uy-
gun bulabilirdi. Gerçekleşmesi mümkün olan bir ko-
lon (sömürge beyazları) rejimini yerleştirebilirlerdi.
Aynı şekilde, Malawi ve Malagasy ve diğer bazı ül-
kelerdeki, niteliği elitçi ve «işbirlikçi» olan kara de-
rili bir rejimi de hoş karşılayabilirlerdi. Güney Afri-
ka'nın hoş karşılamayacağı gerçekten bağımsız bir
ulusal hareketin yönetimi altında bulunan bir Ango-
la idi.

Bu düşünceler gittikçe daha açıklık kazanmağa başladı. Daha eski tarihlerde, 1964'de, Başbakan Vorwoerd Güney Afrika'nın eĝemen olacağı, Güney Afrika Ortak Pazarı düşüncesini ileri sürmemiş miydi? Malawi gibi bazı Güney Afrika ülkeleri şimdiden «ağa» düşmemiş miydi? Başbakan Vorster, 1968'den sonra, aynı çizgi üzerinde daha yoğun çaba harcamamış mıydı? Amaçları son derece açıktı: Mozambik ve Gine - Bissau'da olduğu gibi, Angola'da da, Portekiz ordusu, **apartheid** (ırk ayrımı) sistemini kıtanın bütün alt kesimine yaymayı tasarlayan Güney Afrika ile aynı cephede savaşıyordu.

Bu umutların yanında diğerleri de vardı. 1964'de Lizbon rejimi, Angola'yı yabancı sermayeye hemen hemen hiç engel koymadan açmak zorunda kaldı; ve 1960'ların sonunda ABD, Batı Alman, İngiliz, Fransız, Japon ve diğer ülke şirketleri tarafından yürütölen, mineral ve diğer maden çıkarımında çok büyük bir sıçrama meydana geldi. Güney Afrika'daki **apartheid** (ırk ayrımı) sisteminden en çok yararlanan da aynı firmalar yada bağlı oldukları şirketlerdi. Güney Afrika tehlikesi, diğer ve daha büyük bir tehlikenin de habercisiydi: Angola'nın, sömürölen geniş bir «yeni sömürge» dünyasının parçası olarak kalması için harcanacak ortak bir çabaydı bu tehlike... Neto'nun bir radyo konuşmasında ileri sürdüğu gibi, Güney Afrika ve Rodezya, «kıtanın güney kesiminin jandarması» olarak görevlendirilmemiş miydi?

Portekiz başından beri, Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü içindeki müttefiklerinden, mali siyasal ve askeri bakımdan korkunç yardım sağlıyordu. Portekiz rejimi, pratikte tamamen NATO yardımı ile donotılan Afrika'daki ordusu için belirli Avrupa ül-

kelerine güvenmeğe devam etti; özellikle Fransa'dan sağlanan Alouette ve Puma helikopterleri, Portekiz birliklerinin en etkin silahlarından biriydi. Silah sağlayan bütün bu müttefikler, Portekiz'in yenilgisini hoş karşılamazlardı; bu yenilgi kesinlik kazanırsa, bir Güney Afrika müdahalesini desteklemezler miydi? Hatta kendilerinin müdahale etmesi bile mümkündü.

MPLA, batı ülkeleri ile olan ilişkilerini çoğaltarak, batılılardan yardım isteyerek, dünya sorunları karşısında çizgilerini kesin olarak saptamadıklarını vurgulayarak, bu planlara karşı durmağa çalıştı. Ama 1972'ye dek İsveç dışında, çok az başarı sağladılar. Bu sırada, Portekizliler MPLA'yı (FRELIMO ve PAIGC gibi) «komünizmin uzantısı» olarak sunma yolundaki çabalarına daha da hız verdiler. Neto yaptığı bir radyo konuşmasında; «MPLA'nın komünist olduğunu söylüyorlar. Sosyalist bir ülkeye yapılan ziyaretler bunun delili olarak ileri sürülüyor. Bağımsızlığı için savaşan bir halkın, bulabildiği her yerden silah alacağı açıktır. Bağımsızlığımızı kazanmak için, hep söylenegeldiği gibi, Şeytan'dan bile yardım alırız.»

Gerçekten de, sosyalist ülkeler MPLA'ya gerekli diplomatik, maddi ve moral desteği sağlıyordu : üstelik, «diğer kurtuluş hareketleri gibi MPLA da, kendi çıkarları açısından, sosyalist ülkelerin sunduğu korkunç potansiyeli görmezlikten gelemezdi. Ama sosyalist ülkelere yardım almak başka, komünist olmak başka bir şeydi. Ve hareketimizin, ülkemiz içindeki bütün siyasal ve dinsel eğilimleri, bütün toplumsal tabakaları, bütün etnik grupları ve ırkları kucaklayan ilerici bir yönelim içinde bulunduğunu

da belirtmeliyiz. Hareketimiz, kendi siyasal yönelimini halkımızın çıkarlarına uygun biçimde tesbit eden bağımsız bir örgüttür. Başkalarının düşüncelerini gözü kapalı izlemiyoruz.»

Bu, yalnızca kamuoyuna yapılan açıklamalar değildi. 1970'de örgüt içinde yayınlanan bir bülteninde de şöyle deniyordu : «Hareketimiz, genel politikası için de herhangi bir yabancı güce yada bloğa tabi değildir. Portekizli sömürgeciler yürüttükleri yalan propağandada MPLA'nın uluslararası komünizme tabi olduğunu, hareketimize Sovyetler Birliğinin hakim bulunduğunu, Çin tarafından yönetildiğimizi, v.b. ileri sürüyor. Bunların hepsi propağanda yalanları.» «Bu konu, bu yıllarda kafaları sürekli olarak kurcaladı ve hareketin önderlerinin iki yanlı bir kaygısı vardı. Lizbon ve dostlarının çok bolca kullandığı «kırmızı boya»nın tuzağına düşmemek ve Doğu-Batı çelişkisinin arasında ezilmemek. Ama diğer yandan da, devrimci hedeflerden ve mücadele ilkelerinden vargeçmemek... Hasılı MPLA liderlerinden biri olan Chipenda 1969'da şunları söylüyordu :

«Bazen emperyalistlerin çok kısa görüşlü olduğunu, geleceği görmediklerini düşünüyorum. Bütün aydın kişiler, Portekizlilerin Afrika'daki sömürgecilerini, muhafaza etme şansına sahip olmadığını biliyor - hiçbir şansları yok. Eğer emperyalist tekel-ler, Angola ve Mozambik'e sermaye yatırımağa devam edeceklerse, diğer bir nesnel gerçekliği kafalarında tutmaları gerek. Eğer ABD'nin, Batı Almanya'nın ve diğerlerinin yeni sömürgesi olmayı kabul edeceklerini düşünüyorlarsa, çok yanılıyorlar. Biz, MPLA ve Angola halkı, siyasal ve ekonomik tam bağımsızlığımızı elde edene dek savaşmağa devam edeceğiz.»

GELİŞME YOLU

Gerekli olan, herşeyden önce halkın sömürgeleştirilmiş kafa yapısını yeniden kurmaktır - böylece insanlarımız özgürce düŐünecek ve kendilerini zgr hissedeceklerdir, ülkeleri henüz zgr olmasa bile...

Agostinho Neto

EĞer mücadele yoksa, ilerleme de olmaz. zgrlkten yana olduğunu iddia eden ve yine de ajitasyona karşı çıkanlar, toprağı sürmeden baŐak isteyen kişilerdir. Onlar, sularını kkremeyen bir Okyanus istiyorlar.

Frederick Douglass

—Gelişme Yolu—

Hareketin izlediği yön, en azından hareketi ilerletmek isteyenler açısından «başından beri» açıktı. MPLA'nın kuruluş bildirisi, devrimci bir mücadele yolunda ilerlemek zorunda olduklarını açıklamamış mıydı? «Bu devrimci mücadele, renk, toplumsal durum, dinsel inanç yada kişisel tercihlere bakmadan Angola'daki bütün anti - emperyalist güçlerden oluşan birleşik bir cepheyi kurarak başarıya ulaşacaktır.» Bu böyle olunca amaç, geniş bir ulusal hareket yaratabilecek ve bu hareketi, herkesin payı bulunan zafere yöneltebilecek yeteneğe sahip olan bir öncüyü biçimlendirmek olmalıydı.

Acil ihtiyaçlar ortadaydı : Portekiz denetimini yıkmak; «Angola'nın siyasal yapısına yıkıntı, nefret, gerilik, yoksulluk, cehalet ve gericilik mikroplarını aşıl原因» (1) sömürge sistemine son vermek; ve bunları gerçekleştirirken yeni ve bağımsız bir top-

---

(1) MPLA kuruluş bildirisi, Bk. Andrade ve Ollivier, *La guerre en Angola* (Angola'da Savaş), Paris, Maspero, 1971, s. 69 - 70.

lum kurmak. Ne tür bir toplum? MPLA'nın kurucuları, tasarlamakla yetindikleri uzlaşmaz mücadele sürecinin kendilerini ve hareketlerini başta aldıkları kararlara götüreceğinden emin olduklarından, bu sorunun cevabını geleceğe bırakmakla yetiniyorlar.

1963'de yeni baştan kurulan MPLA'nın bu tavrı daha sonraları da sürdü.

Neto'nun 1970'de yaptığı gözleme dayanarak şunları söylüyordu: «Bugün ulusal kurtuluş mücadelesi aşaması içinde ilerliyoruz; bu mücadele, Portekiz sömürgeciliğine karşı yürütülen mücadelede yer almak isteyen her eğilimden kişileri ve bütün akımları içine almaktadır. Portekiz sömürgeciliğine karşı döğüşmek gibi ortak bir arzuyla birbirimize bağlıyız... Tek bir örgütsel yapı vardır, ama ideolojik tavır tek değildir.» (2)

Hangi ideolojik tavır harekete egemen olacaktır? Bu sorunun karşılığı da mücadelenin daha sonraki gelişimi içinde yatmaktadır. Sonunda ortaya çıkacak yapının seçkinlere dayanmaması, kapitalist olmaması, tersine yaratıcı olması ve mücadele uğruna verilen kurbanları haklı çıkarması, ulusal hareket ve öncüsünün, yeni Angola'nın ihtiyaç ve olanakları üzerinde birlik ve bilinçlenme sağlayabilmesine bağlıdır. Başka biçimde koyacak olursak, sonunda ortaya çıkacak olan durumu, ulusal hareket ve öncüsünün Portekiz ordusu ve hava kuvvetleri karşısındaki direnebilme gücü ve aynı zamanda uzlaşmacı reformizme karşı koyabilme gücü belirleyecektir, birinci sonuç askeri bir yenilgi anlamına gelirken, ikinci sonuç, yani reformizme teslim olma da

---

(2) Neto, *Motive* dergisi, United Methodist Church, Nashville, XXXI, 4 Şubat 1971, s. 60.

siyasal bir yenilgi demek olacaktır.

Hiç şüphe yokki, MPLA önderleri gelecek ve geleceğin ihtiyaç ve olanakları üzerine çok düşünmüşlerdir. Ama uzun dönemleri içine olan programlar düzenleyerek, çok az şey elde edebiliriz. Çünkü devrimci düşünce ve dolayısıyla devrimci eylem, önceden belirlenecek nicelik yada değerler değildir; devrimci düşünce ve eylem, ne kadar mantıklıca kurulursa kurulsun, yalnızca bir doktrinin basit bir sonucu olamaz. Bütün köklü düşünce ve eylemler gibi, devrimci düşünce ve eylem de, «oluş sürecinde yaşanan bir gerçekliktir» (3); devrimci düşünce ve eylemler kendi doğrularını, varolanla varolmak için yapılabilecek olan arasındaki karşılıklı etki içinde yaratan diyalektik (dolayısıyla dinamik) bir nitelik taşırlar.

MPLA'nın önde gelen liderlerinden hiçbirinin (Guinea - Bissau ve Mozambik'teki kardeş hareketlerin önderleri gibi), bu bakış açısı ve inançtan vazgeçmediği anlaşılmaktadır. Eğer mücadele başlatılabilir ve doğru çizgiler üzerinde -sömürge koşullarında yalnızca reform yapmayı değil, onları devrimci koşullara dönüştürmeyi amaçlayan çizgiler üzerinde-, ilerletilebilirse geleceğe umutla bakılabilir. Bu inanç, asla «tarihsel güçlerin» gizemli biçimde işlediğine beslenen güvene dayanmamaktadır. Tam tersi, bu kadın ve erkek savaşçılar hareketlerini yaratmak ve ilerletmek için genellikle korkunç cesaret kırıcı koşullara karşın vargüçleriyle çalışmak zorunda kalmışlardır. Ve bunu, ilerlemek için ellerinde kullanışlı herhangi bir plan olmadan yapmak zo-

---

(3) J.P. Sartre, *The Socialist Register* içinde, Londra, Morein Press, 1970, 1970, s. 246.

şu şekildeydi. Ne buldularsa onunla işgörmeleri gerekiyordu : Morali son derece bozuk kişiler, sömürge kafasına sahip bir «küçük burjuvazi» herhangi bir umutlu değişmeye şüpheli gözlerle bakan kırsal nüfus...

Bu liderler aynı zamanda, eylem ve gelişme tarzlarının belirlenmesinde devrimci öz taşıması gereken ulusal kurtuluş mücadelelerinin dinamik niteliğine sadık kalmışlar; her türden gelişme gösteren bir yolda zorlu yürüyüşleri göze almışlardır. Bugün bu mücadeleler tutarlı biçimde ilerlerken, başarıya ulaşmalarının anahtarı olan halkın harekete geniş çapta katılması, yaratıcı etkisini gösterebilir, köklü düşünce ve eylemlerin yaşayan gerçekliğini kurabilir. Eğer doğru biçimde yönetilirse, siyasal çalışmanın sınav yılları karşılığını alabilir. Çözülmesi mümkün olmayan etnik ve toplumsal çatışmaları çözecek, uluslaşma sürecini hızlandıracak «ulusçu aşamanın kazançlarını açıkça gösteren ve bu ulusçuluğa ilerici bir içerik veren devrimci hamlelerin doğuşunu» (4) kolaylaştıracak koşulları ancak doğru yönetilen bir siyasal çalışma yaratabilir.

Eğer reformcu ulusçuluk kabileciliğe yönelmek zorundaysa, devrimci ulusçuluk da bunun tam tersini yapmak zorundadır. Ve eğer devrimci ulusçuluk ulus - içi çatışmaları, tek bir ülke içindeki etnik çatışmaları çözebilirse, o zaman aynı biçimde uluslararası uyuşmazlıkları da çözmeğe devam edebilir ve Afrikanın yeni uluslarına gerek siyasal, gerekse

---

(4) Mario de Andrade; *La Lutte de Libération Nationale dans les Colonies Portugaises*, Dar es-Salaam'da 1965'de toplanan konferansın raporu : CONP, 18 Rue Dirah, Hydra, Cezayir, s. 42.

ekonomik açıdan organik bir birlik şansı sunabilir. «Benim görüşüm, Afrika halkları arasında gerçek uyuşmazlıklar olmadığıdır. Bu halkların yalnız kaymak tabakaları (elit) arasında uyuşmazlıklar vardır.» (5)

Ulusal kurtuluş mücadelesinin -bu en üst düzeydeki siyasal mücadele içinde **savaş**, yalnızca, Portekizliler ve benzeri engellerin zorladığı tali bir unsur olarak kalmaktadır- yaratıcı erdemlerine beslenen bu güven, iyimserlik gibi gelebilir, gelmeyebilir de. Her iki durumda da, bu, kendiliğindenliğe ya da «iradeciliğe» (yoluntarizm) beslenen güven ile karıştırılmamalıdır. Bu kadın ve erkek savaşçılar, güvenlerini ne kendiliğindenliğe, ne «iradeciliğe» ve nede «tarihsel güçlere» bağlamışlardı. Bu savaşçıların eylemleri, kendiliğinden gelme bir tepkinin değil, bıkmak bilmeden sürdürülen siyasal ikna çabasının ürünüdür. Bu çaba olmadan «sürekli değer taşıyan bir şey» yapılamaz. «Siyasal hazırlama çabası, ulusal kurtuluş için sürdürülen tüm kampanyanın en çetin, en yıldırıcı ve aynı zamanda en önemli unsurudur.» (6)

Bu düşüncelerden çıkan sonuç, Angola kurtuluş hareketi, ilan ettiği «Angola halkının ulusal bağımsızlık -sahte değil, gerçek bir bağımsızlık- için beslediği umutları canlandırma» (7) görevini ne ölçüde yerine getirebilirse, halk içinde o kadar kök salacak ve halkın geniş çapta harekete katılması gibi canlı bir gerçeklik tarafından sürekli olarak beslenecektir. Bunun hangi boyutlara vardığını hesap-

---

(5) Amílcar Cabral, **Liberation of Guine**, s. 139.

(6) a.g.e., s. 52.

(7) MPLA yürütme kurulu, Lusaka, 25 Haziran 1971.

larken, 1971'de kurtarılmış bölgeleri ziyaret eden birçok yabancı gözlemci, özde aynı sonuçlara varmıştır : aynı zamanda devrimci bir hareket olan ulusal hareketin görüşleri (hâlâ çocukluk çağında bile olsalar), yerel koşullara göre çeşitlilik kazanan yollardan, en azından biçimlenmeğe başlamıştı. Biçimleniyorlardı, çünkü halkın katılması etkisini göstermeğe başlamıştı : genç kadın ve erkeklerin savaş birliklerine ve sivil örgütlere katılması; ihtiyarların öz - yönetim organı olan köy komitelerine katılması; ve herkesin birlikte çalışma, birlikte öğrenme, birlikte sıkıntı çekme, sorunları birlikte çözme çabasına katılması...

Farklı siyasal görüşler taşıyan yabancı gözlemcilerin verdikleri haberler olmadan da, yapıcı bir değişimin ihtiyaç ve olanakları üzerinde yeni bir birliğin ve bilincin doğduğu MPLA ve kardeş hareketlerin sağladığı başarıdan da anlaşılmaktadır. Bu örgütler, halkın gittikçe büyüyen kararlı desteği olmadan, 1960'lardaki Portekiz askeri bastırma girişimlerine karşı direnemezlerdi; bu destek olmadan ulusal kurtuluş hareketleri, asla gönüllü savaşçılar toplayamaz, ilerlemeyi bırakın, hayatta kalabilmeleri için gerekli olan ne yiyecek ihtiyacını sağlayabilir ve nede yerel haberleri ele geçirebilirlerdi. Kırsal yığınlar, bu hareketleri gittikçe daha fazla kendilerinin hareketi saymasalar; ne pahasına olursa olsun içtenlikle bu hareketleri kendi yaşantılarının ve kaderlerinin parçası olarak hissetmeselerdi, ya mücadelenin dışında kalır yada ona karşı cephe alarlardı.

Halkın mücadeleye katılmasının sağlanmasının, kolay yada kendiliğinden gelişen bir süreç olduğunu kimse söyleyemez. Hangi biçimde olursa

olsun, bu katılma kolayca, kendiliğinden gerçekleşemez. Halkın katılımının üzerinde böyle önemle durulması, «önderlik unsuru»nun önemini küçümsemek anlamına gelmez, bu hareketlerin tuttuğu farklı yollar, coğrafi yada diğer özellikler kadar, kurucularının ve kıdemli liderlerinin yaradılışlarını da yansıtmaktadır. Diğer yandan bu, yol boyunca uzanan engel ve çelişmelere kulak asmamak da değildir.

Bu koşullar altında, uygun bir katılma oranı sağlamak -yani yaygın ve sürekli genişleyen bir katılma— kesinlikle kusursuz bir önderliği gerektirmektedir. Bu da, liderlerin birbirine kenetlenmesini gerekli kılmaktadır, ve onları birbirlerinden ayırmayacakları bir noktaya yöneltmektedir; böylece yerel veya bölgesel yada ulusal, yeni liderlerin sağlam biçimde yetişmesi mümkün olmaktadır. Yoksa yapısal bir kemikleşme meydana gelir, ve gerçek bir katılmanın bulunmamasından öbürü «merkezden» gelen emirler gittikçe daha fazla yerine getirilmemeye başlanır. Hasılı ana sorun, bilinen bir konudur. Bu sorun, «gücün devri» ile ilişkindir; yalnız burada, yani gerilla koşulları altında, sorun daima daha acil ve şiddetlidir.

Gerek ortak, gerekse bireysel çelişmeler yeterince ortaya çıkmıştır. Kurtarılmış bölgelerde dolaşan biri, bunları sürekli olarak farketmektedir. Gördüğümüz gibi, bunlar büyük ölçüde doğal koşulların yarattığı çelişmelerdir. Köy komiteleri, geniş bir alan üzerinde, bir özyönetim ağı oluşturmaktadır; ama geniş alanlar üzerinde haberleşme güç ve yavaştır. Bu komiteler, birlikte davranmaları ve canlı bir değişim gerçekliğine örgütsel içerik kazandırmaları amacıyla oluşturulmuştur. Ama 'birlikte davranırken sağladıkları gerçek etkinlik, Portekiz'in as-

keri karşılığına yolaçmakta, böylece eylemin eşgüdümlü kılınması daha da güçleşmektedir.

Önderlik işlevi, eşyanın tabiatı gereği, «baştaki» birkaç lider tarafından yürütülür. Ama bunların etkinlikleri, savaş bölgelerine dağılan çok sayıda kıdemli liderin anlaşmasına ve karşılıklı uyumuna bağımlıdır; ve bunlar da, daha çok sayıda az kıdemli lidere bağımlıdır. Birlik, ancak yönetilenler arasında sürekli liderlerin bulunmasıyla ve onların birbirlerini karşılıklı düzeltmeleri ile korunabilir. Şimdiye kadar pratikte görüldüğü gibi liderlerin kendi aralarındaki haberleşme, coğrafi nedenlerden ötürü, istenenden daha güç ve aralıklı olmuştur. Angola gibi uçsuz bucaksız bir ülkede, birbirinden çok uzakta bulunan militanlar arasında yüzyüze tartışma ancak haftalarca yürüdüktan sonra sağlanabilmektedir; böyle bir ülkede sorunun her yerden daha zor olduğu ortadadır. Bu sorunun çözümünün ciddi ölçüde güç ve belki de bütünsel bir siyasal hareketin kurulmasında en zorlu engel olduğunu söylemeğe gerek yok.

Bugünkü durumun içinde daha derin çelişkiler de saklı. MPLA büyük çoğunluğu ile köylülerin ve kırsal zanaatkarların hareketi. Bu ise, güçlü bir bireyciliğin fışkırabileceği ve fışkırdığı bir topraktır. Ama MPLA, hedeflerine bağlı kaldığı sürece zorunlu olarak bireyci olmayan bir yönde ilerleyecektir: siyasal tercihlerin tamamen dışında kalanı diğer bir yönelimin uzun erimli bir başarı kazanması mümkün değildi.

Ayrıca liderlik, okur yazarlığı ve eğitimi de gerektirmektedir; ve çok az da olsa, bazılarının Angola dışında eğitimlerini ilerletmeleri gereklidir. Bu, küçük bir azınlığın yurtdışı eğitim için seçilmesi anlamına gelmektedir; ve muh-

temelen biraz eğitim görmüş olanlar, zaman kazanmak açısından tercih edilmektedir. Biraz olsun eğitim görmüş olan bu kişiler de, büyük bir olasılıkla «küçük burjuva» çevrelerden gelmedirler; küçük burjuva dünyası ise kişisel bir oportünizmin ve kariyerizmin gelişmesi açısından son derece elverişli bir ortamdır. Yurt dışında eğitim, «kişisel kariyer»in artık kişisel bir önemi kalmadığına, hatta bunun aşağılanacak bir şey olduğuna inanan bir kafa yapısıyla birlikte yürütülmediği sürece, harekete yarar sağlamayacak, hatta zararlı olacaktır. Kişisel imtiyaz ile gerillanın başarısı arasındaki çelişme hoşgörülemez imtiyazsızlığın; zorlukları da büyüktür. Bu öznel çelişmeyi güçlerinin ötesinde bulan, bir avuç seçilmiş adam değildir.

Bugünkü durumda başka çelişmeler de saklıdır. Bunlardan biri, daha önce de değinildiği gibi, herkesi kuçaklayan siyasal bir cephe ile, yani birleşik cephe ile devrimci açıklığın ve amaçların gerekleri arasındaki çelişmedir. Hareketi ister istemez tehdit eden diğer çelişme de, «militanlık» ile «militarizm» arasındaki çelişmedir: bu, ikna etmenizi gerektiren siyasal eylem ile emretmenizi gerektiren askeri eylem arasındadır. Bu çelişmeler hiç bir zaman mutlak olarak silinemez; yalnızca gerilimleri azaltılabilir; bu çelişmelerin sürekli olarak çözümlenmeleri gerekir. Mücadelenin ilerlemesiyle bazı çelişmeler daha az tehlikeli olabilir: diğerleri, özellikle ikna etmek yerine emretme eğiliminin güçlenmesi, daha tehlikeli bir hal alabilir.

Diğer yandan, bu çelişmelerin niteliğini, büyük ölçüde, mücadelenin mahiyeti ve kafalarla kişilikler üzerindeki etkisi belirler. Portekiz sömürgelerindeki kurtuluş mücadeleleri, halkın mücadelesinden başka

bir şey değildir : yandaşlık ve eylemlerin bütün temelini, esasta aynı şeyi isteyen halkın gönüllü çaba ve üstlenmesine dayanmaktadır. Halklar ülkelerini kurtarmak istiyor, ve bunun ne anlama geldiğini kavramada güçlük çekmiyorlar. Bu koşullar altında ülkelerinin kurtuluşu, sürekli bir bireysel kurtuluş sürecini gerektiriyor. Emirleri gözü kapalı dinlemek değil, bilgi ve eleştirel itaat, başarılarının ölçüsü oluyor.

Bu hareketlerin lider kadrosu, iktidar ağacının zirvesine, kişisel ayrıcalıklarına dayanarak yükselen bir kaymak tabaka (elit) değil : tam tersine, ağaca tabandan tırmanması ve «tabandaki» hareketle sıkı ilişkilerini yenilemek için sürekli olarak inip çıkması gereken bir kadrodur. Böylece, iktidarın kötüye kullanılmasına ve yapısal kemikleşme tehlikesine çok az açık olan bir liderlik kadrosu oluşmuştur.

Şimdi olayların akışı içinde Neto'nun bu yanını, siyasi mahpus olarak geçirdiği yılları düşünüyorum. Arkadaşlarının çoğundan daha yaşlı, «dışarda kalmak» için her türlü özürü var, ama yine de kurtarılmış bölgelerde düzenli olarak geziyor. Yada en kötü günlere tanık olan diğer bir eski savaşçıyı, Lara'yı ele alalım; bir yılın büyük bir bölümünü, Moxico bölgesindeki ana devrimci öğrenim merkezini kurmak ve yürütmek için harcayanlara, ülkenin iç kesiminde, ormanların içinde uzun süre kamp hayatı yaşadı. Yada hareketin eşgüdüm komitesindeki beş kişiden biri olan İko'yu düşünelim; 1968 - 69 yıllarını kuzeyde benzer bir çalışma için harcadı. Bunlar ve onlara benzeyen kadın ve erkekler, «ağaca» zor yoldan tırmandılar.

Doğu bölgesindeki **Kimbo**'larda okuma yazma

öğrenen yetişkinleri, daha önce okulun bulunmadığı yerlerde küçük orman okullarında toplanan çocukları, bizzat mücadelenin verdiği ve herkesi içeren devrimci eğitimi düşünüyorum. Yarının önderlerini yetiştirmek için ülke içlerinde kurulan Devrimci Öğrenim Merkezlerinden geçen yüzlerce köy militanını düşünüyorum. Bütün bunlar yine de örgütsel yapıda kemikleşmenin hiç olmayacağı yolunda güvence vermiyor; çünkü bunu hiçbir şey garanti edemez. Ama bu, böyle bir kemikleşmeden sürekli ve dinamik biçimde korunmayı sağlıyor.

Sömürgeciliğe karşı verilen mücadeleye bu demokratik katılma, sömürge sonrası yeniden kuruluş gibi çok daha güç bir çalışmaya ne ölçüde aktarılabilir. Bunu ancak yılların ilerlemesi gösterebilir; ama yine de tartışma bir ütopyaya ilişkin değildir; tartışma daha olumsuz olandan çok, daha olumlu olanla ilgilidir. Devrimci bir süreç ülkede nicedir ilerlemektedir. Angola halkını, bağımsızlık dönemindeki gelişmenin yeni aşamalarından geçirecek olan, bu devrimci sürecin daha da ilerlemesidir. Yapısal değişimin özünde bulunan yeni çelişmeleri çözebilecek olan da budur: bir devlet bürokrasisi ile vatandaş yığınlarının canlı inisiyatifi arasındaki çelişme, devletin plânlı hedefleri ile yaşama düzeylerinin derhal düzelmesi yolunda halkın beslediği umutlar arasındaki çelişme, ancak böyle aşılabılır. Ulusal kurtuluşun bilinçlendirme süreçleri ile sıkı biçimde birlikte yürüyen yeni çözümlerin gerektirdiği önsezi ve orijinalliği yaratabilecek olan da budur.

Bugün ve yakın gelecek için incelenmesi gereken gerçeklikler vardır. 1970 başlarında, kasaba ve köylerdeki gizli faaliyet sağlam kökler şalarken, geniş bir kırsal destek alan ve aynı zamanda kırsal nü-

fusun sıkı biçimde harekete katılmasını sağlayan bir siyasal seferberlik için gerekli araca Angolalılar sahiptiler.

Zayıflıklar ortadaydı ve herkes tarafından kabul ediliyordu. Gerçek lider kadrosu çok daralmıştı; hareketin yapısı, tabanın tepeyi demokratik yoldan denetlenmesini sağlamaya elverişli araçlardan hâlâ yoksundu; «büyüme sorunları» yada etnik ayrımcılık birlik için verilen mücadeleye sürekli olarak ayak bağı oluyordu; «ulus adına konuşma» iddiası, sağlam bir temele oturmaktan hâlâ uzaktı.

Ama kurtuluş kuvvetleri herşeye karşı hazırды ve bu koşullar altında faaliyet gösteriyorlardı. Bu ulusal öncü, bir çok çetin yılın ve korkunç sınavların içinden geliyordu ve yolu üzerinde onu yine böyle sınavlar bekliyordu. Herşeye karşın bu hareketin safları sürekli yenilendi, savaşçıları arttı, çekiciliği yaygınlaştı, maddi başarıları çoğaldı. Bütün bunlar yiğitçe bir kararlılık yanında, inatla uğraşılarak kazanılan bir ilerlemeye bağlıydı. Ve bütün bunlar açık bir kavrama yeteneğini geliştirdiği, 1970'lerin başında karmaşa içinde azimlerini bile di; bütün bunları Portekiz ordusunun 1974 Nisan'ında Salazar - Caetano rejimine karşı düzenlediği **darbe**'nin sonuçları tamamladı

İleriye açık bu yolda yürümek çok zor olacak. Ulus hâlâ oluşmadı. Ansızın «kabileciliğe» dönülmesi, her an beklenen bir tehlike. Gerçek birliği sağlayan yapıların çoğaltılması ve sağlamlaştırılması gerekiyor. Daha 1970'lerin başlarında, geleceğe yönelik doğru yolun bulunduğu açıktı. Gine - Bissau ve Mozambik gibi, 1960'larda Angola'da kazanılan başarılar, gerçek bir barış ve ilerleme açısından son derece değerli oldu. Bütün kuşkuların ötesinde, ger-

çek olan, «yeryüzünün lanetlileri», en yoksul bırakılmış, en az düşünölen, bir çok bakımdan en az tanınan yada hiç bilinmeyen bu insanları, kafa ve cesaretlerini, sonunda gerçek bir kurtuluşun ve yaratıcı bir değişim sürecinin yolunu açabilecek olan koşulları oluşturmak için kullandılar; bu, her türlü, şüphenin ötesinde, açıkca ortada durmaktadır.

EK

ANGOLA'NIN KURTULUŞU

Azinna Nwafor

Bugün kutlamakta olduğumuz Angola'nın kuruluşu, büyük ve tarihsel bir zaferdir; Afrika'da Portekiz sömürgeciliğinin sonu böylece kesin olarak vurgulanmaktadır. Bu tarihsel zafere Gine - Bissau, Mozambik ve Angola'nın devrimci halkları birlikte ulaşmışlardır. Ve bu başarı, Afrika'nın kurtuluş mücadelesinde, tarihsel köleleştirme ve yağmacı sömürge koşulları altında Afrika halklarının zorla bastırılan toplumsal üretici güçlerini özgürleştirme sürecinde ve yeni bir Afrika'ya yönelik mücadelede önemli bir kilometre taşı olarak belirmektedir. Ancak bu süreç içinde gerçekten bağımsız, ilerici ve sosyalist bir Afrika kurulabilir. Afrikalıların kazandığı bu zaferler, örnek bir açıklıkla, çoğunluğu cahil olan ve çağdaş teknolojinin en ilkel bilgilerine bile sahip olmayan, iktisaden geri halkların, yine de, «harcadıkları çabalar ve verdikleri kurbanlar sonucunda, teknolojik açıdan çok daha ileri olması yanında, dünya emperyalizminin zorlu güçlerince de desteklenen bir düşmanı yenebileceklerini» (1) önemle vurgulamaktadır.

---

(1) Amilcar Cabral, **Revolution in Guinea** (Gine'de Devrim), London, 1961, s. 64. (Türkçe çevrisi, Koral yayınları).

Angola'nın ulusal kurtuluşu için verdiği silahlı mücadele 1961'de başladı. Devrimci şiddete dayalı bir ayaklanmanın kendiliğinden patlak vermesi biçiminde boy gösterdi. Holden Roberto ve kurduğu cephe, yani Angola Ulusal Kurtuluş cephesi (FNLA) tarafından harekete geçirilen silahlı birlikler 15 Mart 1961'de Kuzey Angola'daki kasabaları ani ve kendiliğinden gelişen saldırılarla bir biri ardı düşürdüler; bu bölge Portekiz'den üç kat büyük olan geniş bir alandı. Portekizliler tümüyle hazırlıksız yakalanmıştı, ve başlangıçta kazanılan başarılar o denli «eziciydi» ki, «bir kaç gün içinde bütün Kuzey Angola gerçekten uluscuların eline geçti.» Ve Angola'nın bu tecrübesi, kendiliğinden tutuşan bir yangın düşüncesinin yalnızlığını kesinlikle ve çürütülmez biçimde ifade etmektedir; «tüm ulusal kurtuluş kampanyasının gerçekten en çetin, en korkutucu, ama aynı zamanda da en önemli yanı olan», (2) yoğun ve siyasal bir ön hazırlık olmadan girişilen ve kendiliğinden gelişen bir hareket anlamsızlığa ve felakete mahkûmdur. Bu teorik yanlışın pratik sonuçlarından birine varan Fanon, Holden Roberto'nun kendiliğinden gelişen şiddet ayaklanmalarının gerekliliğini kabul ettiğine inanmıştı; ve Fanon, Cezayir Kurtuluş Ordusunu Roberto'nun hareketini desteklemesi için zorladı. Fanon, Angolalılar açısından gerekli olanın yalnızca başlamak olduğunu ve gerisinin bunun peşinden geleceğini düşünüyordu; Angola Halk Kurtuluş Hareketi'nin (MPLA) kesinlikle reddettiği bu tez, birbirinden kopuk gelişen her şiddet eyleminin, kargaşalığın ve her kanlı ayaklanmanın (**Jacquerie**), sömürgecilik ve emperyalizm karşısındaki güçleri bir-

---

(2) a.g.e., s. 335.

leştirdiği ve kıvama getirdiği düşüncesine dayanmaktaydı. Gerçekten de Fanon'un o sıralarda şöyle bir açıklama yaptığı anlatılmaktadır: «Holden'in MPLA militanlarına oranla daha önemsiz biri olduğunu biliyorum. Ama Holden başlamağa hazır, MPLA'lılar değil. Ve ben, gerekli olanın başlamak olduğunu, ve Angola'daki devrimci hareketin bunu izleyen mücadele içinde tava geleceğine inanıyorum.»

Bu strateji, MPLA önderleri tarafından maceracı ve yalnış bulunarak, şiddetle eleştirilmiştir: «Ülkemizde 1961 Şubatında başlayıveren silahlı mücadele, temelde isyancı bir nitelik taşıyarak, pratikte örgütsüz ve öndersiz, Afrikalı nüfusun çoğunluğundan tecrit olmuş ve ancak ülkenin küçük bir parçasına hapsedilmiş durumda silah ve cephane kıtlığı içinde sürdü»; oysa, başarılı bir kurtuluş eyleminin koşulları, «Angola ulusçularının ortak ilkelerde birleşmesini, benzer devrimci düşüncelerden ilham almasını ve bunları halk yığınlarına iletip onlar arasında yayma yeteneğine sahip olmasını gerektiriyordu.»

Gördüğümüz gibi, 1961 Martındaki Fanoncu şiddete dayalı ayaklanma ilk başta korkunç bir başarı sağladı. Ama son derece pahalıya mal olan bu hareket, 50 000 kadar sivilin nedensiz ölümüyle sonuçlandı; tıbbi yardım yada iltica olanağından yoksun binlerce yaralı ya öldü, yada hayatları boyunca sakatlığa mahkûm oldu. Kuzeydeki ayaklanmaya karşı koyamayan Portekizliler, hınçla güneydeki sivil halka saldırdı, kuzeydeki köyleri bombalayarak yerle bir ederken, kentlerde sistemli bir beyaz terör uyguladılar; böylece ölü sayısı dehşet verici boyutlara ulaştı. Ama «Sömürge sisteminin kaderini derhal sonuca bağlamakla yükümlü olan bu kendiliğinden

acelecilik, bir kendiliğindenlik doktrini olarak kaldığı sürece, kendini - inkâra mahkûmdur». Fanon, böyle bir sondan kaçmak için, yeni bir evreye, gerilla savaşı evresine gerek olduğunu söylüyordu, çünkü «olayların verdiği katı dersler, makinalı tüfeklerle biçilen bedenler... olayların bütünüyle yeni baştan yorumunu gerektiriyor.» Fanon hayatı sürdürme içgüdüsünün, daha az katı ve daha oynak bir tavrı gerektirdiğine, kısacası gerilla savaşının klasik taktiklerinin uygulanmasına neden olduğuna işaret ediyordu - cephe akışkanlığı, düşman ilerlerken geri çekilme, düşman durunca hücum etme, çekilirken darbe indirme... Ve Fanon şu sonuca varıyordu :

«15 Mart 1961'de Angola köylülerinden oluşan iki üç bin kişilik bir grubun, Portekizlilerin egemen konumuna karşı saldırıya geçtiğini hatırlayabiliriz. Cesaret ve coşkuyla tutuşan kadın, erkek ve çocuklar, silahlı, silahsız, kaynaşmış kitlelerin birbirini izleyen dalgaları içinde, iskancıların ve askerlerin bulunduğu, Portekiz bayrağının dalgalandığı bölgelerin üzerine atıldılar. Köyler ve uçak pistleri kuşatıldı, sık sık saldırıya uğradı; ama binlerce Angolalının sömürgecilerin makinalı tüfekleri ile biçildiğini de eklemek gerek. Angola ayaklanmasını yönetenler, ülkelerini gerçekten kurtarmak istiyorlarsa, farklı yöntemler bulmaları gerektiğini kısa zamanda kavradılar. Böylece son birkaç ay içinde Angolalı önder Holden Roberto, diğer kurtuluş savaşlarında kazanılan tecrübeyi gözönüne alarak ve gerilla teknikleri kullanarak, Ulusal Angola Ordusu'nu örgütledi.» (3)

---

(3) Frantz Fanon, *The Wretched of Earth* (Yeryüzünün Lanetlileri) New York, Grow Press, 1963, s. 107.

Ama Roberto şiddetli anti - marksist olduğundan Fanon'da marksizmi yanlış kavradığından her ikisi de kendiliğinden köylü ayaklanmalarının zorunlu ve kaçınılmaz olarak yenilgiye mahkûm olduğunu, siyasal seferberlik çalışmasının başarılı devrimci mücadeleler için vazgeçilmez bir araç olduğunu ve ancak MPLA gibi kentlerde geliştirilen ve marksist düşüncenin etki ve rehberliği altında çalışan siyasal bir hareket tarafından yönetilen bir köylülüğün başarıya ulaşabileceğini kabul etme yeteneğinden yoksundu. Örneğin, benzeri görülmeyen köylü ayaklanmalarının yer aldığı Çin'in tarihsel tecrübesi içinde, «köylülerin verdiği sınıf mücadeleleri, köylü ayaklanmaları ve köylü savaşları, feodal Çin toplumunda, tarihsel gelişmenin gerçek itici gücünü oluşturdu. Çünkü büyük köylü ayaklanmalarının ve savaşlarının herbiri, zamanın feodal rejimine darbe indirdi, böylece, toplumsal üretici güçlerin gelişmesine belirli çapta katkıda bulundu.» Yine de, bu köylü ayaklanmalarının hepsi, sonunda kaçınılmaz biçimde yenildi, «çünkü ne yeni üretici güçler, ne de yeni üretim ilişkileri, ne yeni sınıf güçleri, ne de herhangi bir ileri siyasal parti vardı.» (4) MPLA'nın bu tarihsel tecrübenin derslerini kavramada gösterdiği yetenek, kurtuluş mücadelesinde başarıya ulaşmasını sağladı.

Fanon, Holden Roberto'nun, Amerikan emperyalizminin gizli saldırı kolu olan CIA'nın yarattığı biri olduğunu kesinlikle bilmiyordu ve Roberto'nun «ulusal» hareketindeki kabile özelliğine dikkat etmemişti. Gerçekte, Holden Roberto'nun J.F. Kennedy

---

(4) Mao Zedung, Çin Devrimi ve Çin Komünist Partisi Seçme Eserler (İngilizce), cilt II, s. 308 Pekin 1967,

tarafından Angola Kurtuluş Hareketinin önderi olarak seçilmesi ve desteklenmesi, Kennedy yönetiminin Afrika ve Asya'daki sömürgeçlikten kurtulma sürecinin karşı konmaz biçimde ilerleyişini gördüğünü ve kaçınılmaz olan ayaklanmayı yeni sömürgeci bir çözümün kanallarına akıtma gerekliliğini çok iyi farkettiğini göstermektedir. Angola'da bu politika-nın aracı olarak Holden Roberto seçildi. Roberto'nun kendisinin de belirttiği gibi, Nkrumah Gana'sı, 1960 Eylülü kadar erken bir tarihte, Roberto'nun «Amerika tarafından finanse edildiğini» ileri sürerek herhangi biçimde ona yardımda bulunmayı reddetmişti. Nkrumah'ın aldığı istihbarat çok kesin ve doğru olmalıydı, çünkü Nkrumah'ın görüşü daha sonraları, Holden Roberto'nun FNLA Kinshasa kabinesinde yıllarca «dışişleri bakanlığı» yapan ve şimdi Angola'nın Toplu Kurtuluşu için Ulusal Birlik adlı örgütün (UNITA) başkanı olan Jonas Savimbi tarafından da doğrulandı, Savimbi 1964'de yayınladığı açık mektupta, Roberto'nun 1961'den beri ABD hizmetinde bulunduğunu, «bölünmüş Angola ulusçuluğu içinde bir tampon görevi görmek üzere ihtiyat olarak tutulduğunu» ve «yeni sömürgeçiliğin ve emperyalizmin adı çıkmış ajanlarının yönetiminde bulunan» (5) Zaire hükümetinin koruyucu örtüsü altında çalıştığını açıkladı.

Belirli bilgilere dayanan bu ithamlar, 25 Eylül 1975'de **New York Times**'de yayınlanan bir makaleyle doğrulandı; Portekiz sömürgeçiliğinin Angola'daki konumunun cılızlığı kabul edilince, «Holden Rober-

---

(5) Ronalt Chilcote, **Emerging Nationalism in Portuguese Africa** (Portekiz Afrika'sında Yükselen Ulusçuluk), Belgeler, Stanford, California, 1972, s. 156 - 161.

to, John F. Kennedy ve Portekiz'in bir gün Angola'dan şürüleceğini uman yerli gruplar tarafından lider olarak seçildi. «Böyle bir politika, yalnızca, Angola'nın yeni sömürgeci sınıflar içinde: «kurtuluş»u üzerinde direnmekle kalmamakta, aynı zamanda Zaire başkanı emperyalist ajan Mobutu'nun yeni sömürgecilik açısından taşıdığı önemi vurgulamaktadır; **Times**'e göre, Mobutu, Afrika'daki çeşitli forumlarda Washington'un çıkarlarını savunan» başlıca araçtır.

Roberto'nun yeni sömürgeciliğin Angola'daki habercisi olarak seçilmesi, ne bir raslantı ne de yersiz bir tavidir. Bir kabile şefi ve hırçınca anti - mark-sist politika güden bir partinin kurucusu olan Roberto, Afrikalıların kazandığı zaferleri, dünya emperyalizmi lehine yenilgilere dönüştürme yolundaki umutsuz çabalarıyla Afrikalı yığınlara şaşmaz ve kararlı biçimde darbeler indirmiştir. Roberto'nun siyasal konumu, eski Kongo hiyerarşisinin gerici geleneklerine karşı gösterilen sadakat biçiminde beliren ataerkil gelenekçilik, ve ayrılıkçı hedefleri sömürge sistemi içinde gerçekleştirecek olan reformizm ile sımsıkı birbirine bağlıdır. Her zaman güvenlik ve sonradan görme bir zenginlik içinde yaşamış, en şiddetli kavgaları sanki teleskopla bakarak yönetmiş ve kitlelere hiçbir zaman güvenmemiş, dolayısıyla her türlü ilerici düşünce akımına derin bir düşmanlık beslenmiştir. Roberto siyasal arenaya, eski eğemen Kongo Krallığının yeniden kurulması için uluslararası yardım isteyerek girdi. 1955'de diğer iki kabile milliyetçisiyle birlikte, o sırada Léopoldville'i ziyaret eden ABD Dışişleri Bakanlığı görevlisi George V. Allen'e bir mektup yazdı; mektupta, «tarihsel ve yasal olarak Portekiz Kongo'sunun Angola'dan ayrı ve onun-

la 1884'de —Afrika'nın bölüşüldüğü Berlin Kongresinde— haksız yere birleştirilmiş bir bölge olduğunu bildiriyorlardı. Bu mektupta Angola'nın, eski Kongo Krallığı güneyindeki Portekiz sömürgesi olduğunu, Luanda civarındaki Kimbundu halkının oluşturduğu Ndongo Krallığının ise Portekizlilerce zaptedildiğini ileri sürüyorlardı. Onlara göre, «Angola'ya benzemeyen Kongo, gerçekte hiçbir zaman zaptolunmamıştır» (6). Kendilerini Portekiz yönetimi altında bulunan diğer halklardan ayırdılar ve 1956 Haziranında, «Portekizle anlaşma yapmamış ve eskiden bağımsız olan bir bölgenin... Kongo'nun» halkı adına, bir değişiklik yapılması amacıyla B.M. genel sekreterine başvurdular.

Bir ay sonra, bu iddiaları daha da yaymak için, siyasal bir örgüt (Kuzey Angola Halkları Birliği) kurdular. Bununla birlikte, sonradan bu ayrımcı kabileci heveslerden vazgeçmeğe, Angola'nın sömürgecilikten kurtuluşunda herkesi içeren bir mücadeleye razı oldular. Roberto ve siyasal örgütü, her zaman reformist ve bölgeci olarak kaldı; ulusal bilinçlenmeyi, tüm halkın en içten umutlarının herkesi kucaklayan billûrlaşması olarak yada emekçi ve ezilen yığınların seferber edilmesinin acil bir sonucu olarak asla düşünmedi. Ulusal kurtuluş mücadelesi verilmesini gerektiren koşullar altında, hâlâ bağımsızlığın lütüfkâr Portekiz faşist rejimi tarafından bahşedileceğini umuyordu.

Roberto'ya göre, bağımsızlığın «zehirli bir hediye» olmaması için, faal ve Portekiz ile sürekli işbirliği içinde olmak gerekiyordu. Bu işbirliği çağrısı,

---

(6) John Marcum, *The Angolan Revolution*, cilt I, Cambridge, Mass, MIT Press, 1969, s. 62.

Portekiz, Salazarcı korporatif faşizmin ağırlığı altında ezilirken yapıyordu. FNLA'nın getirdiği yeni sömürgeci çözüm, yabancıların Afrika'daki ekonomik egemenliğini sürdürecektir; diğer bütün egemenlik biçimleri de ister istemez buna bağımlı olacaktır. FNLA'nın getirdiği çözüm, Afrikalı yığınların toplumsal üretici güçlerini özgürlüğe kavuşturmayacaktır; kısacası bu, bir felâket reçetesidir. 1961 ayaklanmasında oynadığı rolden beri, Roberto, bu konuda deney sahibi bir usta olarak görülmektedir. Oysa Angola'nın yüksek bir düzeye çıkardığı Afrika kurtuluş mücadelesi, en üst düzeye çıkmalı, yani emperyalizm yıkılıp, sosyalist bir topluma doğru zorlu bir yürüyüşe geçilmelidir.

Jonas Savimbi tarafından yönetilen ve üçüncü bir kurtuluş hareketi olarak sık sık adı geçen UNITA, burda bizi fazla oyalamayacak. Afrika kurtuluş mücadeleleri ya yeni sömürgecilikle, yani emperyalizmin egemenliğine dönüşle, yada devrimci sosyalizm ile sonuçlanmak zorundadır. Mücadele içine «dikkat dağıtıcı bir unsur» olarak sokulan UNITA, son derece oportünist olan bu güruh, siyasal budalalıkları ve şiddetli bir devrimci mücadelenin girdabı içinde illeri sürdürdükleri parlamenter avanaklık özlemleri nedeniyle ilgiye değer; UNITA da, siyasal açıdan çok daha ilgi çekici olan FNLA gibi, yalnızca yeni sömürgeci bir çözüme varabilir. Emperyalizmin bunu fark etmesi ve MPLA'nın gerçekleştirmeğe çalıştığı gerçek halk devrimi karşısında, çılgınca saldırıya geçen Savimbi'nin UNITA'sına olanca desteğini vermesi bundan dolayı şaşırtıcı değil, **New York Times**'daki makalenin bildirdiğine göre, «Amerikan fonları Mr. Roberto ve Mr. Savimbi için silah almak üzere kullanılmaktaydı»; her iki örgüt de, Angola'nın tüm siya-

sal yapısına yıkım, nefret, gerilik, yoksulluk, cehalet ve gericilik mikroplarını eken bir sömürge sisteminin yıkılmasının önüne geçmek çabası içindeydiler.

MPLA, 1956 Aralığında siyasal bir yeraltı hareketi olarak oluşturuldu; kurucu üyeler arasında Amilcar Cabral (o sıralar Angola'da yaşıyordu) ve Agostinho Neto da vardı. Kurtuluş tüzüğü, örgütü, «Angola'daki Portekiz sömürge egemenliğinin ve sömürgecilikle emperyalizmin bütün izlerinin yıkılması için, **mevcut bütün araçlarla çalışan bir devrimci hareket**» olarak tanımlıyordu. Siyasal ve ekonomik bağımsızlık yolunda sonuca varmak için, devrimci mücadelelerin bir öncü partisi olmalıydı; ve bu partiye «Angola'nın hemen hemen tüm nüfusunu oluşturan en önemli iki grubun, yani köylü ve işçi kitlelerinin çıkarlarının sürekli ve esaslı biçimde savunulması rehberlik etmeliydi». MPLA mevcut tehlikeleri çok iyi anlamaktadır ve kendini tümüyle, emperyalizm ve yeni sömürgeciliğin bütün biçimlerini yıkmaya adanmıştır. PAIGC (Gine - Bissau) FRELIMO (Mozambik), MPLA (Angola), gibi Marksist örgütler, mücadelelerini birleştirmeye başlayan ve Portekiz sömürgeleri Ulusal Örgütleri Konferansı (CONCP) içinde kardeşce birleşen devrimci kitle örgütleridir. Cabral konferansın 1965'deki toplantısında, «Biz, CONCP üyeleri, halklarımıza bağlıyız» demişti. «Halklarımızın tam kurtuluşu için savaşıyoruz, yalnızca ülkemize bir bayrak çekmek ve bir ulusal marşa sahip olmak için savaşıyoruz. Biz CONCP üyeleri, yüzyıllardır kurban edilen ve horgörülen ülkelerimize artık hakaretler egemen olmasın, halklarımız artık emperyalistler tarafından sömürülmesin diye savaşıyoruz - yalnız Avrupalılar, yalnız beyaz derili kişiler tarafından sömürülmesin diye değil; çünkü sömürü yada sömü-

renleri, insan derilerinin rengiyle karıştırmıyoruz; ülkemizde, kara derililer tarafından da yürütülse, sömürü istemiyoruz.» (7)

Portekiz sömürgeciliğine karşı verilen mücadelede, MPLA, ülke içinde Portekiz sömürgeciliğinin yıkılışına katılan bütün toplumsal tabakaların herkesi kucaklayan siyasal bir cephesi olarak, bir birleşik cephe partisi olarak düşünülmüş ve bu nitelikler gözönüne alınarak kurulmuştur. Kısacası MPLA Angola'nın kurtuluşunu amaçlayan tüm anti emperyalist güçlerden oluşan geniş bir halk hareketiydi. Temel çelişmenin Portekiz sömürgeciliği ile sömürgeleştirilmiş Angola'daki kitleler arasında olduğu bir sırada, ulusal kurtuluş mücadelesi içinde, hoşnutsuz yığınları harekete geçirirken bu nokta önemli ve zorunluydu. Ama MPLA, Angola ulusunun diğer sömürülen sınıfları — özellikle köylülük — ile sıkı biçimde birleşen işçi sınıfının öncü bir kitle partisi olarak da kendinin bilincindeydi.

Bağımsızlığın yaklaşması, sınıf çelişmelerinin artan yoğunlaşması ve şimdiki temel çelişmenin çalışan ve sömürülen kitlelerle dünya emperyalizminin yerli ajanları — esas olarak yabancı efendileri tarafından silahlandırılan ve yönetilen FNLA ve UNITA içinde yer almaktadırlar — arasındaki çelişme olması sonucunda güç toplayıp mücadele içinde, sonunda sosyalizm mücadelesinde başarıya ulaşmak için, MPLA, gittikçe daha fazla proletaryanın sınıf örgütlenmesinin en üst biçimini almak, yani köylülükle ittifak içinde bulunan işçileri azimle zafere götürecektir. İşçi sınıfının bağımsız siyasal partisine dönüşmek zorundadır.

---

(7) Cabral, a.g.e., s. 65.

Gelişmekte olan Angola deneyi içinde, ulusal kurtuluş için verilen anti - sömürgeci mücadele, dünya emperyalizminin yıkılması mücadelesi ile sosyalizmin kurulma mücadelesi arasında boşluk yada kesinti yoktur; bundan dolayı, Afrika devrimi açısından Angola'nın verdiği mücadele çok büyük önem taşımaktadır. Kurtuluş mücadelesinde bir ayırım yapmaktan kaçınarak, Angola'daki devrim, Afrika'nın aydınlık geleceğine giden yola ışık tutmaktadır; iki mücadele arasında ayırım çizilmesine izin verilirse, bir çok yeni sömürge Afrika ülkesinde sosyalizm yolunu kapamağa çalışarak yayılan ve emperyalizm güdümünde bulunan yeni yetişme bir burjuva sınıfının topluma aşılmasına da izin verilmiş olacaktır.

Çin Halk Cumhuriyetinin emperyalizm yanında yer alması, yada (bu koşullar altında aynı anlama gelen) Çin hükümetinin MPLA ile devrimci sosyalist dayanışma içinde bulunmaktan kaçınması, Angola'daki bugünkü mücadelenin özel bir ilgi toplamasına yol açıyor. Süper güçlerin ve bunlar arasındaki dünya egemenliği rekabetinin günümüzde tarihi ilerleten başlıca itici güç olduğu yolundaki yanlış düşünceden kalkınan Çinliler, süper güçlerin ulusal kurtuluş hareketleri içindeki davranışlarından fazla birşey anlamamışa benziyor. Çinliler Angola'da iç savaşa öfkeyle karşı çıkıyorlar, Angola'daki bütün kurtuluş hareketlerinin birliğini savunuyorlar ve Sovyetler Birliğini MPLA ile dayanışma içinde olduğu için keskin bir dille suçluyorlar. Bu, özellikle Çin gibi örnek olacak devrimci bir ülke açısından bütünüyle çok şaşırtıcı. Birinci olarak, Çin devrimi dahil bütün devrimlerin tarihsel deneyi, iç savaş olmadan bir devrimin imkânsız olduğunu ifade etmektedir. Lenin'in deyi-

şiiyle, «her büyük devrim, özellikle sosyalist devrim, dış savaş olmasa bile, dahili savaş, yani dış savaştan çok daha yıkıcı olan iç savaş olmadan, düşünülemez.» (8) Bu gerçekliği unutmak, Mao Zedung'un mücadele teorisine, **çelişme** ve marksist diyalektik teorisine yaptığı katkının orijinalliğini ve parlaklığını unutmaktır. Mao, «toplumsal gelişme, esas olarak dış değil iç nedenlere bağlıdır» (9) diye yazıyordu ve dış güçlerin eylemi, onların müdahale ettiği iç çatışmaların bir fonksiyonudur. İkinci olarak, Çinliler bu yasayı hem teorik olarak, hem de devrimci pratik içinde Kuomintang'a karşı iç savaş yürütülürken çıkardılar; aynı biçimde MPLA da, kendine karşı korkunç donatılmış durumda bulunan emperyalizmin karşı devrimci ajanlarına karşı yürüttüğü devrimci mücadele ile birlikte teoriyi öğrenmeğe ve pratikle birleştirmeğe çalışmaktadır. 11 Ekim 1975'de Angola'nın bağımsızlığının ilân edilmesi ve sömürgeci Portekiz işgal kuvvetlerinin çekilmesiyle birlikte, Portekiz içindeki devrim sürecinin derinleşmesi, uluslararası devrimci güçlerle sürekli dayanışma ve tarihsel konjonktürün lehte olması karşısında kurtuluş hareketlerinin birleşmesini talep etmek, Angola devriminin korularını söndürmek olacaktır. Zafer, MPLA ve Angola'daki işçi ve köylülerden oluşan halk yığınları tarafından savaş alanında kazanılmalıdır. Çinhindi'ndeki halk yığınlarının kahramanca zaferlerine tanık

---

(8) V.I. Lenin, Sovyet hükümetinin Acil görevleri, Toplu eserler, cilt 27, Moskova, Progress Publizhers, 1965, s. 264.

(9) Mao Zedung, Çelişme Üzerine, Seçme Eserler, cilt 1, Pekin 1967, s. 313.

olan yılımız, Angola'da Afrikalı yığınların kazanacağı zaferle taçlanacaktır.

Üçüncü olarak, MPLA ve Angola halk yığınlarına yaptığı kardeşçe yardımdan dolayı Sovyetler Birliği Çinliler tarafından lanetlenmektedir. «Emperyalizmin varolduğu bir çağda, herhangi bir ülkede, uluslararası devrimci güçlerden çeşitli biçimlerde yardım olmadan, gerçek bir halk devriminin zafer ulaşması mümkün değildir; zafer kazanılsa bile, sürdürülemezdi.» Mao Zedung böyle diyordu (10). Yardımları olmasaydı, Çin devriminin zafer kazanmayacağı, yada kazandığı zaferi sürdüremeyeceği uluslararası devrimci güçlerin sıralamasını bizzat Mao şöyle yapıyordu: Sovyetler Birliği'nin doğuşu ve devrimci Çin'e yaptığı kardeşçe yardımlar, İkinci Dünya Savaşında faşizm üzerinde kazanılan zafer, Japon emperyalizminin yenilgisi, ezilen Asya halklarının ayaklanmaları ve yığınların Avrupa ve Amerika'da kapitalist yöneticilere karşı verdiği mücadeleler, bir araya gelen bütün bu unsurlar, uluslararası gerici güçlerin Çin Halk Devrimi tarafından yenilmesini sağladı. Sovyetlerin ve uluslararası devrimci güçlerin kardeşçe sosyalist dayanışması olmadan, Portekiz emperyalizmi yenilmeden, çözülme eşiğinde bulunan çağdaş kapitalizm ve emperyalizmin derin ve genelleşmiş bunalımı olmadan, Kamboçya, Vietnam, Mozambik, Gine - Bissau ve Çape Verde Adalarının tarihsel devrimci zaferleri ve Afrika'dan Timor'a dek yayılarak Avrupa'yı kuşatan devrimci mayaya olmadan, MPLA başarıya ulaşamaz, dünya emperyalizmi tarafından korunan uluslararası gerici

---

(10) Mao Zedung, Halkın Demokratik Diktatörlüğü Üzerine, Seçme Eserler, cilt 4, Pekin 1969, s. 416.

güçler üzerinde zafer kazanmayı düşünemezdi.

Üstelik, devrimci halk savaşında Sovyet yardımı ve dayanışması sağlamak, Sovyetler Birliğinin ikinci dereceden bir eyâletine dönmek değildir. Daha yakın bir süre önce, uşakları Çinli devrimciler tarafından yenilgiye uğratılan ABD Dışişleri Bakanlığının kindar ve yara almış propagandacıları, Çin'den bir «Rus Manchukuo»su diye sözediyorlardı; yani onlara göre Çin, Sovyetler Birliğinin bir uydu-su, Rus komünizminin güçlü bir koluydu. Devrimciler bu tür saçma ve tarihsel açıdan yanlış palavralara boyun eğmemelidir. MPLA'nın sosyalist yardım karşısındaki tavrı, devrimci bir namusluluk örneğidir. Agostinho Neto, halka seslenen bir radyo konuşmasında şunları belirtmişti : «Diğer kurtuluş hareketleri gibi, MPLA da, sosyalist ülkelerce sunulan korkunç potansiyelin kendi çıkarlarına uygunluğunu görmezlikten gelemes... (Ama) bizim hareketimiz bağımsız bir örgüttür, siyasal yönünü halkın çıkarlarına uygun biçimde belirlemektedir. Hareketimiz başkalarının düşüncelerini gözleri kapalı izlememektedir». Yada yalnız örgüt içinde yayınlanan bir bülten-de yazılı olanları okuyalım :

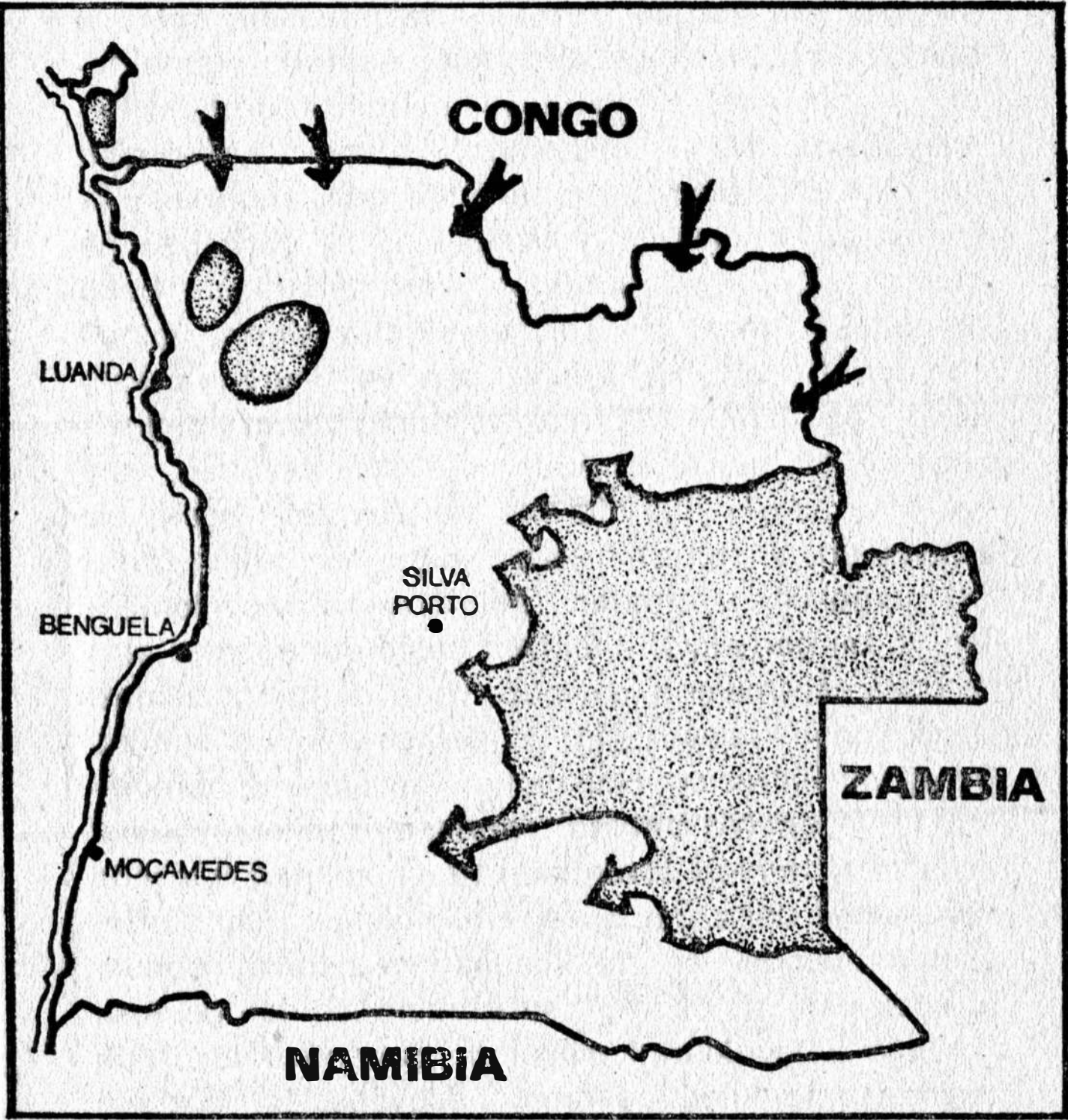
«Hareketimiz, genel politikasında herhangi bir yabancı güce, blok yada güçlere bağımlı değildir. Tuga'lar (sömürgeci Portekizliler) yürüttükleri yalan propagandada, MPLA'nın uluslararası komünizme bağımlı olduğunu yada hareketimize Sovyetler Birliğinin hakim olduğunu veya bizim Çin tarafından yönetildiğimizi vb. vb. söylüyorlar. Bunların hepsi propaganda yalanlarıdır.»

Gerçekte MPLA, somut durumların somut analizinin önemini çok iyi anlayan ve ulusal kurtuluşla sosyal devrimin ihraç metası olmadığını bilen Mark-

sist devrimcilerden oluşmaktadır. Leninizmin somut durumun somut analizi üzerindeki ısrarı, Marksist teorinin son vargısı olarak kavranmalıdır; teorinin bütünlenmesi, pratiğe geçirildiği noktada yatmaktadır; ve bu pratiğin başarısını teorinin doğruluğu belirleyecektir. MPLA militanları, kurucu üyelerinden biri olan Cabral'ın da ifade ettiği gibi, «hareket halindeki bir fenomenin gelişmesinin, dış görünüşü ne olursa olsun, esas olarak iç karakteristiklere bağlı olduğunu»; kendi siyasal gerçek düzeylerini yalnızca, ayrıntılı bilginin, kendi çaba ve kurbanlarının, kendi örgütlerinin doğruluk ve sağlamlığının değiştirebileceğini; ulusal kurtuluş ve sosyal devrimin, «dış faktörler tarafından (leyhte ve aleyhte) belirli bir ölçüde etkilenen, ama esas olarak her halkın tarihsel gerçekliği tarafından belirlenen ve biçimlendirilen ve bu gerçekliği niteleyen çeşitli kategoriler arasındaki çelişmelerin aşılması yada doğru çözülmesi ile başarıya ulaşan» (11) iç değişimin bir sonucu olduğunu biliyorlar. Halklarının kurtuluşunu tamamlamak ve onunla birlikte, bugünkü toplumun kendi hareket kanunları tarafından karşı konmaz biçimde yöneltildiği daha üst düzeylere ulaşmak için, sürüncemeli mücadeleler, zor koşullar ve insanlığı dönüştürecek olan bir dizi tarihsel sürecin içinden geçmek zorunda kalacaklarını biliyorlar. Bundan dolayı, son tahlilde, Angola'da devrimci sosyalist bir çözümü sağlayacak olan tek toplumsal güç MPLA'dır.

---

(11) Cabral, a.g.e., S. 74 - 75.

1970-71 Yılında gerillaların bulunduğu ve sızdığı, ulusal kurtuluş örgütünün kurtardığı bölgeler.

**CONGO-
BRAZZAVILLE**

**ZAIRE
(CONGO-KINSHASA)**

NIGERIA

CAMEROUN

Principa
São Thome

GABON

ZAIRE

ANGOLA

ATLANTIC

CABINDA

Cabinda

São Salvador

UIGE

Carmona

LUANDA

Luanda

CUANZA
NORTE

Salazar

MALANGE

Malange

LUNDA

Henrique
de Carvalho

ATLANTIC

CUANZA SUL

Novo Redondo

BIÉ

HUAMBO

Benquela

BENGUELA

Novo
Lobos

Silve
Ponda

Luso

MOXICO

HUILA

Sarda Bandeira

MOÇAMEDES

Moçamedes

Serpa Pinto

CUANDO
CUBANGO

Casimira

R. Cuando

ZAMBIA

NAMIBIA

SOUTH-WEST AFRICA

0 100 200

Miles

Yüksek Yayla

-- Demiryolu — Ulusal Sınır

~ Nehir — Eyalet Sınırı

Portekiz Angolası: Eyaletler, Eyalet merkezleri, Demiryolları.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	5
KARAKIŞIN TOHUMU	9
Gerilla Günleri Gerilla Geceleri	10
SESSİZLİK YILLARI : 1850 - 1960	46
1 Bir sömürgecinin şekillenmesi	47
2 Sistemin Yayılması : kölelikten mecburi çalışmaya geçiş	58
3 Salazar Dönemi	76
4 Afrikalıların Durumu	92
5 Reformculuktan Başkaldırıya	108
6 «Bildiriler Dönemi»	125
7 Fırtına Öncesi	138
GERİLLA SAVAŞI	150
8 Luanda, Şubat 1961	151
9 Kuzeydeki Ayaklanma	156
10 Kongo'daki Saptırmalar	174
11 Fırtınaya egemen olurken	199
12 Doğu Cephesi : Atlantik'e doğru Belgeler	217 245
13 Karakışın hasadı : başkaldırıdan devrime	254
GELİŞME YOLU	275
EK Azinna Nwafor : Angola'nın Kurtuluşu	289

MPLA Angola'nın kurtuluşunu amaçlayan tüm anti emperyalist güçlerden oluşan geniş bir halk hareketiydi. Temel çelişmenin Portekiz sömürgeciliği ile sömürgeleştirilmiş Angola'daki kitleler arasında olduğu bir sırada, ulusal kurtuluş mücadelesi içinde, hoşnutsuz yığınları harekete geçirirken bu nokta önemli ve zorunluydu. Ama MPLA Angola ulusunun diğer sömürülen sınıfları — özellikle köylülük — ile sıkı biçimde birleşen işçi sınıfının öncü bir kitle partisi olarak da kendinin bilincindeydi.

CONCP üyesi olan MPLA'nın ideolojisi 1965 CONCP konferansında konuşan CABRAL'ın sözlerinde açıkça ifadesini bulmaktadır. «Biz CONCP üyeleri, halklarımızın tam kurtuluşu için savaşıyoruz, yalnızca ülkemize bir bayrak çekmek ve bir ulusal marşa sahip olmak için savaşıyoruz. Yüzyıllardır kurban edilen ve hor görülen ülkelerimize artık hakaretler eğemen olmasın, halklarımız artık emperyalistler tarafından sömürülmesin diye savaşıyoruz — yalnız Avrupalılar, yalnız beyaz derili kişiler tarafından sömürülmesin diye değil, çünkü sömürü yada sömürenleri, insan derilerinin rengiyle karıştırmıyoruz; ülkemizde, kara derililer tarafından da yürütülse, sömürü istemiyoruz.»

22,5 Lira